

АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ

ҚУЕШ АВЛОДЛАРИ

У қачонлардир онасини, қадрдон четан деворни, далаларни, уларнинг тепасидаги осмону фалакни севадиган мурғак, ғамгин бир болакай эди. Оқшом пайтлари Слобода қўнғироқларининг таниш, аянчли овози жаранглар, гудок ўкирар, отаси ишдан қайтар, уни қўлига олиб эркалар ва каттакон кўм-кўк кўзларидан ўпарди.

Ройишли ва майин оқшом уйларга ёпирилиб киради, кунбўйи ҳолдан тойган одамлар ухлашгача қолган шу қисқа эркаловчи соатларда ўз хотинлари ва бола-чақаларини суйишар ҳамда эртанги кун келадиган бахтга умид боғлашарди. Эртасига яна гудок ўкирар, черков қўнғироқлари яна дод-фарёд қиларди, болакайга эса бу гудок ва қўнғироқлар унутилганлар ва қазо қилганлар, нималарнинг иложи йўқлиги ва оламда нималар бўлмаслиги, аммо кўнгил истаган нарсалар тўғрисида куйлашаётгандек туюларди. Тун юлдузлар қўшиғи бўлиб туюларди, бундай дақиқаларда одамлар ҳатто уйқуни ҳам қизғанишарди, бутун олам эса сайёҳ янглиғ самовий, юлдузли йўллар бўйлаб осойишта тунги соатлар қўйнида сузиб борарди.

Тунда болакайнинг қалби улғаярди, унда вақти-соати келиб, портлайдиган ва оламни янгитдан яратадиган ҳали уйқудаги жиддий кучлар оби-тобига келаётганди. Ҳар бир болада бўлганидек, унда ҳам қалб чирой очарди. Дунёнинг бетизгин эҳтиросли кучлари унинг қалбига кириб борар ва одамга эврилишарди. Бу ҳар бир она ўз фарзандида кўриб, баҳраманд бўладиган мўъжиза эди. Она оламни ардоқлар, чунки уни инсон қилиб тарбияларди.

Бу болакай ким бўлишини ҳеч ким била олмасди.

У эса улгаяр, унинг жисмида бўғилган, сиқилган, букилган кучлар борган сари шиддатлироқ, даҳшатлироқ жўш урарди. У теран, ажойиб, шавқли тушларни кўрар, лекин эртаси куни уларнинг бирортасини ҳам эслай олмасди, уни қуёшнинг ёқимли илк нурлари қарши олар, шунда борлиқ жисми тинчиб қолар, жами нарсалар унутилиб, остин-устун бўларди. Лекин у тушлар кўриб вояга етарди: кундузи фақат ловуллаган қуёш, шамол, изтироб ва чанг-тўзонли йўл намоён бўларди.

* * *

У электр тараққиёти ва ер куррасини қайта қуришнинг буюк даврида ўсиб, улғайди. Меҳнат сурони заминни титратарди, кўпдан буён ҳеч ким фалакка қарамаган — барча нигоҳлар заминга қадалганди, жами қўллар банд эди.

Радионинг электр-магнит тўлқинлари атмосфера ва юлдузлараро эфирда ишлаётган инсоннинг дағдағали сўзларини шивирларди. Ақл-идрок ва машиналар саботлироқ ҳамда тоқатсизроқ тарзда кўз илғамас, забт этилмаган, исёнкор материяга санчилар ва уни инсоннинг қулига айлантларди.

Ер шарини қайта қуриш бўйича бошланган ишларнинг асосий раҳбари инженер Вогулов, сочлари оппоқ оқарган, ҳамма нарсани кўра оладиган чақноқ кўзли букчайган одам — ўша мурғак бола эди. У еру заминга машиналар билан қапишиб олган ишчиларнинг миллион-миллион армияларига раҳбарлик қилар ва ундан инсоният учун уй ясаб, унинг қиёфасини ўзгартларди.

Вогулов оғишмасдан, қалбида ёнаётган нафрат ва ғазаб билан, ақлу ҳушидан айрилиб, серташвиш ва ҳадсиз-ҳудудсиз даҳолик оғушида меҳнат қиларди. Жаҳон ишчилари оммасининг кенгашида бу иш унга топширилган эди. Вогулов эса ишларни ташкил этиб, ер шарини қайтадан бунёд қилиш ғоясини тарғиб қилди, инсониятни меҳнат шод-хуррамлиги билан руҳлантириб, ер куррасини ўн марта айланиб чиқди. У илиқ оқимларни тадқиқ этиш учун ер шарининг жами тоғлари, океанлари ва денгизларига юзлаб экспедицияларни жўнатди. Минглаб метеорологик обсерваториялар қурилиб, бутун атмосфера энг яхши

олимларнинг минглаб тафаккур тишлари билан чайнаиб кетганди.

Вогуловнинг режаси жуда ҳам оддий эди.

Замин вақти-вақти билан қурғоқчиликларга ва аксинча, ҳаддан зиёд катта намгарчиликка дучор бўларди. Кучларнинг бундай ола-тасир тўпалонидан инсоният миллионлаб бўлакларга бўлиниб, қирилиб кетарди. Сўнгра йил фасллари — қиш, ёз ва ҳоказолар алмашинуви инсониятнинг иш суръатини сусайтирар, уларга мослашуви жараёнида унинг кўплаб куч-қувватини оларди, ернинг улкан бўшлиқларини унумсизликка, совуқлик ва зулматга маҳкум этарди. Ернинг қолган қисмини эса, шамол, қум ва қутурган оловга гирифтор қиларди.

Инсоният тараққиёти билан бир пайтда курраи замин тобора ноқулай ва телбароқ бўлиб борарди. Ерни инсон ўз қўллари билан ўзига керагича мослаб қайтадан бунёд қилиши зарур. Бу зарурият бўлиб қолди, бу инсоният камолотининг муҳим омилига айланди.

Инженер-пиротехник Вогулов эса айнан шу лойиҳани ишлаб чиқди. Лойиҳа моҳияти кучни ер юзасидаги рельефни ўзгартириш, ҳавонинг айланиши, шамол оқимларини тоғларда бунёд этилажак каналлардан йўналтириш орқали кучни ва шамол йўналишларини сунъий бошқаришдан иборат эди. Мана шу, холос. Чунки ҳар қандай атмосфера ҳолати (намлик, қуруқлик) шамолга боғлиқлиги сир эмас.

Бу ишларни бажариш мақсадида аввало, 20—30 минг кишидан иборат ишчилар армияси атмосферада Ҳимолай тоғлари тизмасини ҳосил қила олишга қодир ҳаддан зиёд мўъжизакор қудратга эга портловчи моддани кашф этиши зарур эди. Шу сабабли Вогулов бор ақлини ишга солди, минглаб инженерларни ўз атрофига тўплаб, бутун дунёни портловчи модда тўғрисида бош қотиришга ва ўзига ёрдамлашишга мажбур қилди ва шу тариқа модда топилди. Бу модда эмасди, балки ўта кучланишли ёруғлик — энергия эди. Ёруғлик — электр-магнит тўлқинларидир, ёруғликнинг тезлиги фазодаги сўнгги тезлик. Ёруғликнинг ўзи эса материянинг поёни ва мухтасар ҳолатидир.

Ёруғликдан сўнг бошқа коинот бошланади, материя эса йўқ бўлади. Оламда ёруғликдан қудратли-

роқ, серқувват энергия йўқ. Еруғлик — фазонинг инқирозидир. Вогулов нурли электр-магнит тўлқинларини бениҳоя кучайтириш, жамлаш усулини топди. Шунда у ультранур, «мўътадил» ҳолатда, даҳшатли, қирон келтирувчи ақл бовар қилмайдиган миқдорда оламга отилиб чиқувчи энергияни ҳосил қила олади. Вогулов ана шу ультранурда тўхталди. Инсоният учун уй бунёд этишда шу энергиянинг ўзи кифоя қиларди.

Ультранурни Европада, Карпат тоғларида синовдан ўтказдилар.

Жипслаштирилган ультранур заряди ўрнатилган вагончани кичик туннельга йўналтиришди ва ультранурни номўътадил ҳолатда тутиб турувчи электр жиловни бўшатиб юборишди, шу ондаёқ Европа узра аланга гувиллаб, довул мамлакатларни супуриб ташлади, атмосферада шиддатли чақмоқлар чақнади, Атлантика океани ҳам туб-тубларигача ҳансираб, миллиардлаб тонна сувни оролларга пуркади. Гранит гирдоблар ув тортиб булутларга етди, у ерда ғоятда юқори ҳароратга дуч келиб қизиди ва ниҳоят ўта энгил газларга айланди, газлар эса атмосферанинг энг юксак қатламларига етиб бориб, у ерда аллақандай йўсинда эфирга қўшилди ва Ердан абадий ажралди. Ҳатто эсдалик учун тоғлардан бирорта қум заррачаси ҳам қолмади. Тоғлар юлдузларга яқинроқ жойга кўчди, Вогуловнинг идроки билан материя деярли йўқлик сари эврилиб борарди.

Бу ишни бир ойдан сўнг Осиёда ҳам амалга оширдилар, яна бир ой ўтгач, Сибирь тундраларида нозик-ниҳол гуллар куртак ёзди ва илиқ, майин ёмғирлар ёға бошлади, иссиқлик ортидан одамлар қувлашар, аэропланлар парвоз қилар, оғир поездлар ҳаракатга келар ҳамда баҳайбат биноли заводларнинг пойдеворлари ерга чуқур ўрнашар эди.

Вогулов миллионлаб машиналарга ва юз минглаб техникларга бошчилик қиларди. Жазавага тушиб, қутурган инсоният табиат билан олишарди. Онгнинг темир тишлари материяга ёпишар ва уни ғажир эди. Бу иш инсониятни ақлдан оздирди. Меҳнат меъёри поёнига етказилган — эндиликда жисмлар ва мушакларнинг парчаланиши ҳамда савдойилик бошланган эди. Газеталар дин тарғиботи сингари, бу ишларни ҳам ташвиқот қилишарди. Композиторлар

ўз оркестрлари билан тоғ ва канал ишлари клубларида ирода ва ҳилқатли онг симфонияларини ижро этишарди. Инсон орзу билан эмас, тафаккур ва машиналар билан қуролланиб, еру кўкда исён кўтарарди.

Вогулов тўрт йилдан буён радио алоқаси аппаратлари қуршовида чизмалар ва рақамлар устидан бош кўтармасди. Унинг қаршисида борган сайин чексизроқ ва тубсизроқ меҳнат океани очилиб борарди, у бўлса уйқу билмай, деярли ақлдан озган ҳолда идрокнинг узлуксиз портлашларига кўникиб, меҳнат уммонига чўкиб борар ва ундан халос бўлишни кўрмасди буни истамасди ҳам. Унинг нигоҳида олис ва буюк уфқлар намоён бўлар, унинг минглаб муаммолари бор эди, бироқ уларни ҳал этишга вақти етмасди. Баъзида Вогулов ўрнидан турар ва кабинети бўйлаб қалин қоғоз дўнгликлари ва чизмалари газламалар устидан юрар, ўзига келиш учун хиргойи қилар, ишчи қўшиқларини куйларди — бошқачасини эса билмасди. Уқўшиқ куйлар ва болалигидан кўникиб қолган махоркасини тутатарди. Аммо тўла қувватда ишлаётган машина ўз регуляторларига машинистини талаб қилаётган эди. Иш уммони қирғоқларидан ошиб-тошиб кетган ва мабодо уни тафаккур ва машиналар ёрдамида тўхтатишга интилинса ҳам фалокат хавфи юзага келарди, шу сабабли Вогулов яна бутун олам билан боғлаб турган столга ва аппаратлар ёнига келиб ўтирар, ҳисоб-китоб қилар, ёзар ва фикрлари жунбушга келарди. Химолай, Хунган, Саянлар, Андлар, Сибирь ичига оқимларни ҳайдайдиган Муз океанидаги сунъий каналлардаги, Саҳрои Кабирнинг гидрофракцион сув кўтаргич иншоотларидаги инженерларга аппаратлар орқали бақир-чақир қиларди. У Ҳинд океанидаги метеорологик экспедиция билан гаплашарди, Вогуловнинг ақл-идроки аниқ-таниқ уриб турар, буюк қаҳрамонона шунини — олис-олислардаги миллионлаб одамлар жангини ёритар ва бошқарарди.

Инсон онгининг қудрати кўплаб мутлақо турли-туман нарсаларни айни бир вақтда равшан ва тўлиқ тасаввур этиш қобилиятида эканлигини Вогулов аллақачонлар англаб етганди. У бунга эришди ҳам.

Яна бир йилдан сўнг ер шари янгитдан бунёд этилади. На қиш, на ёз, на жазирама иссиқ, на тош-

қинлар бўлади. Ер тамомила иқлимий музофотларга бўлиб ташланади. Ҳар бир музофотда шу мамлакат тупроғига кўпроқ мос келадиган ўсимликнинг униб чиқиши учун ҳаммавақт зарур мўътадил ҳарорат юзага келтириб турилади. Инсоният Антарктикага кўчирилади — ернинг қолган майдони ғалла экиш ва тажрибалар ҳамда инсон ақл-идрокини тадқиқ этиш учун ажратилади, у устахона, машиналар турадиган жой бўлади ва шудгор қилинади.

Бепарволик ёки жазаванинг камдан-кам дамларида Вогуловнинг шишиб кетган калласида аллақандай бошқа нарса, келажак идроки ярақлаб кетарди.

Вогуловда вақт ва ишдан кундан-кунга қудратлироқ бўлиб бораётган калла ва оташин тафаккур қолган эди, холос. Одамлар ҳозирга қадар хаёлпараст, нозик қалбли шоир аёл ҳамда бўзлаётган болаларга ўхшар эдилар, улар оламни идрок қила олмас ва бунга муносиб эмасдилар. Материянинг ваҳимали қаршиликлари, тамомила мудҳиш, ўзини ўзи ямлаб ютаётган коинот уларга нотаниш эди. Бу ерда оламни забт этиш, уни туб-тубларигача англаб етиш, ҳеч нарсадан ҳайиқмаслик, илм ва ишнинг бутун жаҳаннамани босиб ўтиб, коинотни бошқатдан яратиш учун шиддатли, материядан ҳам мустаҳкамроқ ва моддийроқ, ҳамда қиздириб тобланган ақл-идрок керак эди. Бунинг учун шафқатсиз ва қачонлардир ўйин тариқасида юлдузлар ва бўшлиқларни бунёд этган ўша ёввойи ижодкорнинг муштларидан ҳам қаттиқроқ қўлларга эга бўлиш зарур эди. Вогулов ўзи ҳам билмаган ҳолда, табиий равишда, ақл бовар қилмайдиган ниҳоятда зўр иш билан ўзини ўзи камолотга етказиб, материядан зўрроқ куч ва сабот билан, жаҳонни портлатиб вайронага айлантиришга қодир одам эди, у харобазордан, — агар ўзи истаса, мабодо бу ижод унга завқли бўлса, юлдузларсиз, қуёшсиз бошқа коинотни, барча турларни ва бунёд этилаётган энг яхши ерларни озод қиладиган шодиёнали, кўзни қамаштирадиган, ҳар ишга қодир идрокнинг тимсоли эди. Бироқ яратмасдан, вайрон қилмасдан, бошқа ҳолатда бўлиш ҳам мумкин. Шодон бўлмасдан ва азоб чекмасдан осойишта бўлмаслик ҳам мумкин, — бу парвоздир, беғубор, осуда ва серташвиш тоғ ҳавосидир. Инсоният оламга ва еру

кўкка қарши исён кўтариши ва улар устидан ғолиб чиқиши учун макон ўзига идрок шайтонини, вужудга келтириши ва ўз жисмида сузиб юрувчи қайноқ илоҳий юракни гумдон қилиши керак.

* * *

Вогулов ишни аста-секин ва энг кичигидан — ер шарини қайта қуришдан бошлади. Бироқ бу камлик қиларди: иш жараёнида идрок шиддатлашар, кучаяр эди, бу иш эса, кенг кўламни, жуда катта, энгиб бўлмас қаршиликларни талаб қиларди.

Вогулов Коинотнинг бўғзига ёпишди: бу сир барибир тўла-тўкис ҳал қилиниши керак эди. Билим эса ғалабанинг тўртдан уч қисмидир. У оламга шоир ёки файласуф эмас, балки ишчи сифатида ёндошди.

Бир йил мобайнидаги тажрибалар ва мулоҳазалардан сўнг у инсониятнинг бу универсал ва сўнгги масаласини, инсониятнинг ўз кўмагида ҳал этди, албатта. Бизнинг Коинот ўз ичига олган эллипсисни, ўша аниқ шаклни топди. У ҳар доим Коинот чегараланган, чегаралари ва поёнлари аниқ кўринишга эга, фақат шу сабабли унинг қаршилиги бор, яъни амалда мавжуд деб ўйларди.

Қаршилик — ҳар қандай жинснинг амалда мавжудлигини биринчи ҳамда энг муҳим нишонасидир.

Шаклга эга бўлган нарса эса қаршилик кўрсатади. Чексизлик борасидаги мулоҳазалар далил эмас, фақат мулоҳазалар, холос.

Вогулов Коинотнинг қиёфасини, чегараларини топди ва энг чеккадаги таниш миқдорларга қараб, барча ўртача нотанишларини топди. Ер юзининг энг чеккадаги мажҳул нуқталари иккита: ёруғлик — коинотнинг энг юқори кучланиши, ёруғликдан сўнг Коинот барбод бўлади ва ёруғлик чизигидан ўтиб бўлмайди, чунки бу ерда Коинотнинг қаршилиги чексиздир. Иккинчи мажҳул нуқта: инфраэлектр-магнит майдони, яъни одатдаги электр-магнит майдонига ўхшайди, аммо унинг кучланиши ноль, тўлқин узунлиги чексиз ва даврий тебраниши абадийликка баробардир.

Бу чегара оралиқларида барча бошқа ўтиш шакллари мавжуд: иссиқлик, материя таркибларининг кимёвий мувозанатга интилиши, радиоактив-

лик ва бошқалар. Ёруғликдан то инфраэлектр-магнит майдонигача бўлган бу тебранишлар аслида сезилар-сезилмас. Масалан, радийнинг газсимон маҳсули — радий эманациясининг тезлиги ёруғлик тезлигига яқин, электр токи ҳам деярли шундай тезликка эга. Ёруғлик, инфрамайдон ва барча ўтиш шаклларининг табиати, мўъжизакорлиги ҳам бир хилдир.

Коинот деб аталувчи хилқат шу туташ айлана бўйлаб изғишини Вогулов тажрибада синаб кўрди. Инфрамайдон ёруғлик ҳолатигача керагича кенгайиб боради, ёруғлик эса ўзи билан ўзи тўқнашиб, яна ўзининг қутб нуқтаси — инфрамайдонигача пасаяди. Шу тариқа, ҳалқа бўйлаб, ўнг ярмидан юқорига, чап ярми бўйлаб пастга қараб узлуксиз тебранади ва жавлон уради.

Мавҳум ва кўз илғамас инфрамайдон бир зумдаёқ ёруғликка айланади, ёруғлик эса бунга жавоб тариқасида инфрамайдон ҳосил қилади. Бу ерда ўзгариш эмас, ҳатто ўлик ҳолат юзага келади.

Инфрамайдон чексизлик сари тарқалиб, бир хил бўлмаган ички қаршиликка эга, — бошланғич нуқталарда кўпроқ, кейингиларида камроқ — ҳар хил тезликлар, яъни тебранишлар — тўлқинлар пайдо қилади; майдоннинг самарадорлиги энг катта қиймати, яъни ёруғликкача етади, сўнгра тебранишлар секундига 50 нинг 20-даражасидан 1 ва абадийликкача, яъни тебранишларнинг батамом тўхташигача пасаяди.

Лабораториясида ўзининг барча хусусиятларига эга Коинотнинг нухасини барпо этганда ва тажриба барча ҳисоб-китобларининг тўғрилигини тасдиқлаганда, Вогулов ҳатто хурсанд ҳам бўлмади, ўзи яратган механизм — Коинот олдида тошдай қотиб қолди, холос, унинг идроки ҳам бир лаҳза тин олди.

Инфрамайдондан то ёруғликкача, сўнгра яна орқага хуруж қилувчи ўша айлана оқим унинг лаборатория столчаси устида гўё фазонинг ҳадсиз-ҳудудсиз бўшлиқлари ястланиб ётарди. Коинотни инсон ипидан игнасигача билиб олди ва бошқатдан бунёд этди. Шунда Вогулов ультранурни, ўзининг портловчи энергиясини эслади ва кўпдан буён илк марта жилмайди: инсон коинотдан устун чиқди, чунки ультра-

нур, энди бизнинг Коиноти эмаслиги аён бўлганди. Вогулов қаламни қўлига олди ва марказлашган 1000 куб километр ультранур Коинот ҳаётини тўхтатиш учун етарли эканлигини ҳисоблаб чиқди.

Ҳар биттаси 500 куб километрли иккита портлаш етарли эди: биринчиси, барча мавжуд нарса-ларни ёруғлик ҳолатига ўтказди, иккинчиси эса, ёруғликни ультранурга айлантиради, инерция бўйича ультранурнинг ўзи ҳам қайтадан қаттиқ кучланади ва аллақандай ўта энергетик тузилмани, бошқа Коинотни яратади.

Вогуловнинг кайфияти тетиклашди, чунки девор дарз кетган ва йўл кўринадиган бўлиб қолганди.

Бир йилдан сўнг Вогулов Коинотни ультранур ёрдамида қайтадан бунёд этишга бел боғлади. Унда яна фикр жўш урди, шундан кейин устахоналар ва лабораторияларнинг чизмалари ҳамда молиявий сметалар гўё охири йўқ лентадай кўпаяверди. Бироқ шунда у энгиб бўлмас қаршиликка дуч келди: ер юзининг жами қувватлари 1000 куб километр ультранурни ишлаб чиқаришга етмас экан. Шундан сўнг Вогулов чексизликни, фазонинг ўзини ва энг универсал энергия — нурни жиловлади. Бунинг учун у фото электр-магнитли резонатор-трансформатор — электр-магнитли ёруғлик тўлқинларини электр моторлар учун ҳам яроқли, одатдаги ишчи токка айлантирадиган асбоб ихтиро этди. Вогулов оддий йўл билан бўшлиқдан олинадиган ёруғлик нурларини «совутиб», инфрамайдон ёрдамида тўхтатди ва керакли узунлик ҳамда ўзгарувчан частоталардаги тўлқинларни ҳосил қилди. У ўзи сезмаган ва кутмаган ҳолда жонли қувватни жуда кам сарфлаб энергиянинг ишга ярайдиган жуда кўп миқдорини олиш каби инсониятнинг бутун тарихи мобайнидаги бениҳоя буюк энергетик масаласини ҳал этишга қарор қилди. Бу ерда жонли қувват сарфи жуда оз — ёруғликнинг резонатор — трансформатори токка уланса кифоя; аниқроқ айтганда, энергияда чексиз миқдор ҳосил бўларди, чунки бутун Ер юзи, агар коинотнинг узоқ чегарасини шартли равишда чексизлик деб аталса — инсон ўз-ўзидан жиловлаб оларди, ахир, коинот ёруғлик дегани-да. Дунё энергетикаси ва иқтисоди ағдар-тўнтар қилинган: инсоният учун чинакам олтин давр бошланган — олам ин-

сонга хизмат қилар, унга хайрихоҳлик билдирар ва шод-хуррамлик бахш этарди.

Вогулов бундай Коинотни йўқ қилиш мақсадида ультранурни тайёрлаш учун ўз устахоналарида Коинотнинг ўзини ишлашга мажбур этди. Аммо бу камлик қиларди: миллионлаб резонаторлар керакли миқдорини қисқа вақт ичида тайёрлаш учун инсон жуда секин ва истар-истамас ишларди. Иш суръати сўнгги меъёрига етказилиши зарур, шу боис Вогулов ишчилар оммасига энергия микробларини юқдирди: шу мақсадда у мухтасар ҳолатга — ёруғликка даҳшатли интилувчи инфрамайдон элементини ҳосил қилди: маданий ўсимлик ва колониялар барпо қилиб, шундай элементларнинг триллионларини вояга етказди ва уларни атмосферага сочиб юборди. Инсон эса иш жойида оламини унутар, чинакам жасорат китобларини битарди, Данте янглиғ севар ва йиллар эмас, кунлар билан ўлчанадиган умр кечирарди, аммо бундан нолимасди.

Биринчи йили 100 куб километр ультранур олинди. Вогулов келгуси ҳар йилда уни ишлаб чиқаришни икки баравар кўпайтиришни ўйларди, шундай қилса, салкам уч йилда 1000 куб километр ультранур тайёр бўлади.

Инсоният гўё довул ичида яшаётгандай эди. Қимматбаҳо нарсалар ишлаб чиқарилаётган ҳар бир кун минг йилга татирди. Авлодлар алашинувининг тезкорлиги, уярма ҳаракатнинг шиддатли энергияси ва барқ урган заковати мутлақо янги инсон типини яратди.

Энергия микроби абадийликни кераксиз қилиб қўйди — қаётга истаганча тўйиб олиш ва ўлимни гўё ёқимли инстинктни бажо келтиргандай ҳис қилиш учун қисқа лаҳза етарли эди.

* * *

Инженер Вогуловда қалб ва дард чекиш ҳисси борлигини ҳеч ким билмасди. Бундай қалб ва бундай жон одамда бўлмаслиги керак. Йигирма икки ёшга кирганда, у севиб қолган қиз улар танишгандан бир ҳафта ўтгач, оламдан кўз юмди.

Вогулов уч йил тентакнамо бўлиб, ғам-ғусса чекиб оламини изғиди: у овлоқлардаги йўлларда бўзла-

ди, лаънатлар ўқиди ва фарёдлар чекди. У шунчалик қўрқинчли эдики, суд уни йўқ қилишга ҳукм чиқарди. У шунчалик азоб чекар ва ўртанардики, энди ўла олмасди. Унинг бадани ярага айланиб чирий бошлаганди. Жисмидаги жони унинг бошига етди. Шундан сўнг унда органик ҳалокат юз берди: севги кучи, қалб қуввати миясига қўйилди, калла суягини очиб ташлади ва мисли кўрилмаган, ноилж, ҳаддан зиёд қудратли мияни ҳосил қилди.

Бироқ ҳеч нарса ўзгармади — севги идрокка айланди, холос, дарғазаблик ва умидсизликка чўмган идрок эса одамга зарур бўлган яккаю ягона нарса — бошқа одам қалбининг зарурлиги имкони бўлмаган оламга қиргин соларди...

Фақат севган одамгина иложсиз нарсани билади ва фақат угина ўлар даражада буни истайди, унга қайси йўллар олиб бормасин, иложсиз нарсанинг иложини топади.

ВСЕВОЛОД ИВАНОВ

АГАСФЕР¹

Контузия туфайли фронт орқасида анча қолиб кетдим. Шундан фойдаланиб кинофабрикага «Агасфер» деган сценарий ёзиб беришим мумкин, деб таклиф этдим. Бу афсонани фронтда ўқигандим. Нечанеча ўнлаб авлодлар хотирасида мангу сақланиб келаётган ва дунёнинг турли бурчакларида қайта-қайта пайдо бўлаётган бу одамнинг тимсоли хаёлимни бутунлай қамраб олганди. Кўплаб ўлимларни кўрганим ҳам хаёлимни олиб қочганди шекилли.

Кинематографчилар мени хайрихоҳлик билан кутиб олишди. «Бу жуда антиқа фильм бўлиши мумкин, — деди бир режиссёр ва ўйланқираб қўшиб қўйди: — мавзу ҳам томошабинларга жуда яқин, бунақа фильмларни эса биз улар учун кам ишлаб

¹ Қисқартирилган ҳолда берилди.

чиқарамиз. Ҳа, жуда антиқа фильм бўлиши мумкин. Жуда антиқа!»

Антиқа? Бўлиши мумкин. Аммо-лекин, бу нарса санъатда янгилик кашф қила олармикин? Ниҳоят, чуқурроқ ўйлаб кўргач, бундай мавзу анча бўш чиқади, деган хулосага келдим. Қанчадан-қанча катта ва кичик шоирлар бу сюжетга тишлари ўтмай, армонда қолишгани бежиз эмас эди. Андерсен, Жуковский, Гёте, Евгений Сю, Эдгар Кине, Кармен Сильва, Франц Горн, Ленау... бу улуғ зотлар рўйхати Агасфер номи билан боғлашга уринишган ўша тарихий воқеалар занжирига нақадар муштарак! Балки М. Горький ўзининг «Агасфер ҳақидаги афсона» деган ажойиб мақоласида бир неча сатр орқали бу ҳодисага ҳаммадан яхшироқ изоҳ бера олгандир. Бу афсонада бир-бирига қарама-қарши икки мавзу, инсоннинг ҳамisha абадий яшаш орзусида бўлиши ва айни вақтда инсоннинг ҳаётнинг азоб-уқубатлари туфайли юзага келувчи қўрқуви ҳақида гап борарди. Афсонада бир қаҳрамон образи орқали бутун ер юзига тарқаб кетган ва яшовчанлиги билан ном чиқарган Исроил халқининг мангулиги таъкидланади. Бу мавзу — агар публицистика ва бадийлик қайсидир маънода бир-бирига зид деб фараз қилинса, бадий асардан кўра кўпроқ публицистикага доир.

Соат тунги иккига яқин, қўлёмаларимни чеккага суриб қўйдим-да, ўша заҳоти кинофабрикага қатъият билан «Агасфер» мавзусини қайта ишладан воз кечганим ҳақида мактуб ёзишга ўтирдим. Хатни ёзиб тугатгач, ачиниб хаёл суриб қолдим.

Мен бўйдоқман ва ёлғиз яшайман. Ешим ўттизда. Бир неча ой аввал оғир ярадорлигим туфайли мени ярим йилга ҳарбий хизматдан озод қилишди. Фурсатдан фойдаланиб, мен «Агасфер»га қўл ургандим. Абадий бахтсиз ҳаёт, ҳа-ҳа!

«Қалбимдаги сенга бўлган муҳаббатим мангу ва сўнмас», — деган эди у менга фронтга жўнашим олдидан. Ва ҳозироқ унга уйланишимни истаб қолганди. Иккимиз яқинда танишгандик. Унинг эҳтирослари одатдагидан зиёдроқ туюлди менга, чунки ўзимнинг эҳтиросларим ҳам бўлакча эди, чамаси. Менда ҳар икковимизнинг ҳиссиётларимизни синаб кўриш боисидан кучли иштиёқ пайдо бўлганди. «Агар севгимиз мангу бўлса, — дедим мен унга, —

бир неча ой фронтда бўлишим давомида ҳеч нима юз бермайди: яқин орада ярадор бўлишим ва яна қайтиб келишимни сезиб турибман». Худди айтганимдек бўлди, мен бир неча ойдан сўнг қайтиб келдим. У мени ҳатто кутиб олишга ҳам чиқмади. Дугонаси менга хат олиб келди — у бошқасини севиб қолибди. Мен маъшуғининг исмини ҳам сўраб ўтирмадим. Нима кераги бор? Унинг исми Клавалигини илова қила оламан. Клава Кеенова. Унинг исми-шарифини ёзиш мен учун ёқимсиз: дугонасига нима деб ўйлаган бўлсам, шуни айтдим: У Геенова¹ бўлиб туғилган эди, Гееновалигача қолди. Қандай бемаънилик!

Мен коммунал квартирада яшайман. Киравериш эшигида кимга неча марта қўнғироқ чалиш кераклигини кўрсатувчи узун, қора тахтача ва тугмалар қатор терилган. Менга икки маротаба қўнғироқ қилиш керак. Тунги соат роппа-роса иккида, ёзган хатимга имзо қўйишга энди улгурган ҳам эдимки, қоронғи йўлакдан икки бор чалинган қўнғироқ овози эшитилди. Эслатиб ўтмоқчиманки, бу воқеанинг ҳаммаси 1944 йилнинг ёз кунларидан бирида содир бўлаётган ва шаҳарда мана шунақанги тунда юриш учун махсус рухсатнома талаб қилинар эди. Умуман, бунақа вақтда бировникига ташриф буюриш учун жуда жиддий одам бўлиш керак. Ўз-ўзидан маълумки, мен эшикни жуда катта ҳадик билан очдим.

Йўлагимиз қоронғи бўлгани учун тунги меҳмоннинг афти-башарасини анча вақтгача илғай олмай турдим. Келган одам ўрта бўйли, ингичка ва узун боши худди қовунга ўхшарди. У жуда оғир нафас олар, турган жойида гандираклар эди. Бу унинг қаттиқ чарчаганлигидан далолат берарди, силласи қуриганлигини унинг эгнидаги чурук кийимидан ҳам билса бўларди. Эгнидаги кийим-боши фақат номигагина эди. Ундан зах ва мағор ҳиди келарди.

Ингичка ва² беўхшов овозда у менинг исми-шарифимни айтди.

Унинг мадори қуриганлиги ва бечораҳол кўриниши, шубҳасиз, уруш туфайли эди, шунга қарамай,

¹ Геенова — бу ерда сўз ўйиничи билдиради. Геена ёввойи итни англатади.

оёғида зўрға турган бу одамга менинг ҳечам раҳ-
мим келмади. Дилимда унга нисбатан совуқ эҳти-
ёткорлик ҳисси уйғонди. У менинг кайфиятимни
дарров пайқади. Чўзинчоқ қовунга ўхшаган бо-
шини эғди ва мен шу заҳоти эғнидаги яғир ёмғир-
пўшидан оқиб тушаётган кўз ёшини кўрдим.

Ҳатто мана шу кўз ёшлари ҳам менга айёрона
бўлиб туюлди. Мен елкамни қисиб қўя қолдим.

— Нима керак? — сўрадим мен.

Меҳмон ёмғирпўшининг енги билан кўз ёшла-
рини артар экан:

— Сиз билан гаплашиб олишим жуда за-
рур, — деди.

— Сизни менга биров юбордими?

— Йўқ, ўзим келдим.

Мен ўзимни қанчалик совуққон тутсам ҳам,
аммо-лекин у ўз ниятига эришди. Унга нисбатан
бефарқ бўлишимга қарамай, уни ҳайдаб юбориш
ўрнига, ичкарига йўл кўрсатдим. У хонамга қараб
юрди. Шу пайт ногаҳон миямга ярқ этиб бир фикр
келди. Э, ахир, бу Клава Кеенованинг ўйнаши-ку!
Шу заҳоти ичимда «гиена, гиена» деган чинқириқ
уйғониб, кўнглим беҳузур бўла бошлади. Ҳозироқ
ичимдаги ана шу ярамас сўзларни ҳайдашим ке-
рак, деб ўйладим ва илтифот билан ундан сўра-
дим:

— Сиз Москваликмисиз?

— Йўқ, мен космополитман. Шунинг учун аниқ
бир турар жойим йўқ.

Бу воқеа антикосмополитизм кампаниясидан ол-
дин содир бўлгани учун мен унинг сўзларига унча
аҳамият бермадим.

Хонамда китоблар кўп бўлгани билан мебель кам
эди. Мени ўзгалар олдида фахрланадиган нарсам
фақат мана шу китобларим эди. Китобларим кўпли-
гидан мен доимо хурсанд эдим. Энди бўлса мана шу
китобларим орасида, хонанинг ўртасида, қовундек
чўзинчоқ ва ингичка бошли одамнинг туришини бир
тасаввур қилиб кўринг-а.

— Сизга нима керак ўзи? — дея қайта сўрадим.

У ҳам гапини такрорлади:

— Сиз билан гаплашиб олишим жуда зарур.

— Нима ҳақда?

— Сизнинг ва ўзимнинг тақдирим тўғрисида, —

деди у, худди мен илтимосига рад жавобини беришимни олдиндан билган кишининг гапи оҳангида.

Уни фикридан қайтаргим келмади. Иккимизнинг бир хонада туришимиз менинг ғашимни келтирар эди.

— Сизнинг гапингиздан иккимизнинг тақдиримиз ғалати бир тарзда бир-биримизга боғлиқ деган хулоса чиқадими?

— Мен боғлиқ деб ўйлайман.

— Сиз менинг исми-шарифимни айтдингиз. Бундан чиқди, мени биларкансиз-да? Мен ҳам сизнинг кимлигингизни билишни хоҳлардим.

У миқ этмади. Мен иложи борича қисқа ва заҳарханда билан саволимни такрорладим.

Худди қовжираган туршакдек башарасидаги томирлари тортишгандай бўлди.

— Сукут сақлаётганимнинг боиси, сизда ўзига жуда эрк бериб юборди, деган фикр уйғотмаслик эди. Афсуски, мен ҳазиллашаётганим йўқ, бунга аниқ далиллар келтиришим ҳам мумкин.

Бир оз жимликдан сўнг у яна қўшиб қўйди:

— Гап шундаки, мен ҳақиқатан ҳам ўша космополит Агасфер бўламан.

— Сиз ҳам, ўша Агасфер сценарийси устида ишлаяпман, демоқчимисиз? Ёки мен ёзган сценарийдаги Агасфер ролини ўйнамоқчимисиз? У ҳолдаям суҳбатимиз натижасиз қолади, чунки мен сценарий ёзишдан бош тортдим!

— Мени афв этинг, чамаси, сиз мени тушунмаётган кўринасиз, Илья Ильич, — деди меҳмон бошини орқасига ташлар экан. — Гап шундаки, мен чинданам Агасферман. Худди ўша Агасфер... ҳа, ҳа, худди ўша афсонадаги, сиз ўқиган афсонадаги!

Масхарабозларникидақа ёмғирпўш, оёғидаги резина ҳарбий ботинка, ямоқ галифе шим ва аллақайси шофёрнинг эғнидан ечиб олинган яғир гимнастёрка кийган, соқоллари ўсиб кетган чўзинчоқ бошли, шарти кетиб парти қолган бу одам — ўрта асрларда аллақайси осойишта монастирда яшаб ўтган Агасферга ўхшашликдан шу даражада узоқ эдики... мен беихтиёр хохолаб кулиб юбордим.

Меҳмоним камтаринлик билан четга боқиб ўтирар, узун ва ифлос бурнини ундан ҳам ифлос ёмғирпўши ёқасининг ичига тиқиб хаёл сурарди.

— Персонажлар муаллиф ҳузурига келиши ҳақида қачонлардир эшитган эдим, — дедим мен ўзимни кулишдан тўхтата олмай, — аммо улар ҳаммаси одамларга ўхшаб тузукроқ уст-бошда бўлар эди. Сиз эса Агасферсиз! Агасфер ким бўлганлигини биласизми, ахир бу афсона Дон-жуан ва Фаустдан ҳам машҳур бўлган-ку, Роберт-Жин, Роланд, Робин Гудлар ҳақида гапирмаса ҳам бўлади, сиз эса Агасфермишсиз... Яна кўринишингизни қаранг, эгни-бошингизни қаранг... ҳа-ҳа-ҳа!

— Кулишингиз ўринли, — жавоб қайтарди меҳмон аста-секин узун бошини мен томонга бурар экан. — Жуда чарчаганим туфайли ўзим кулолмайман. Айтганча, сиз менинг ўткинчилигимни инобатга олишингиз керак, мен эски китоб муқовасига ўхшайман, уни очишингиз билан бутун бир давр бошланиб кетишини унутмаслигингиз керак. Агар мен абадийлик ёки пайғамбарликни даъво қилганимда, албатта, Лев Толстой ё бўлмаса Робиндранат Тагорга ўхшаб кийинган бўлур эдим...

— Лев Толстойни ўз ҳолига қўйинг! Сиз абадий яшашни истамаслигингиз, ўткинчиликни ахтариб қолганлигингизга изоҳ бермоқчимисиз? Демак, Горький ҳақ бўлиб чиқибди, унинг айтганлари тўғри экан-да!

— Қайси гапи тўғри экан?

— У, мангулик бу — мазза қилиб шимадиган қурт эмас, демоқчи бўлади: абадий яшаш — абадий азоб-уқубатда бўлиш демақдир. Сиз бундан хавотирланмаслигингиз мумкин, сиз узоқ яшамайсиз.

— Ҳм. Нима сабабдан?

— Чунки мен шуни истадим!

Ўлими ҳақида эсига солиб, ўлганнинг устига чиқиб тепгандек жоҳиллик қилдим мен. Агар бошқа пайт бўлганида, бир тўда «Рус архиви» журналлари устига қулаб тушган чўзинчоқ бошли яланг оёқни кўрган одамнинг ўзига нафрати уйғониши мумкин эди. Аммо бу ерда акси бўлиб чиқди. Шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, менинг бўйим баланд, гўштдор бўлиб, лагандек катта башарамдаги бурним эса пича япалоқроқ. Ана ўша баҳайбат одам, хиёл бошини эгган ҳолда ёзув столига қўполлик билан қўлларини тираганча қоғозлар устида ётган кимсанинг тепасида туриб хохолаётганлигини тасаввурингизга

келтиринг-а. Мен бу хохолашимдан лаззат ҳам олаётгандим.

«Бу айғоқчи, ярамас, фитначи бўлиши керак, — таъкидлардим мен ўзимга ўзим, — ким юборган ва нима учунлигини билмасам ҳам, аммо сенинг иғвогарлигингни фош қиламан, муттаҳам! Ўзингни қанчалик устомонлик билан яшироқчи бўлсанг ҳам сени фош этаман ва бошингни деворга ураман, деворга!»

Мен телбаларча хохолардим. Ўзимни қўлга олишим керак эди, аммо ўзимни тўхтатишга кучим етмас эди, лекин ўзимни бошқача тутишим мумкин эмас эди. Умримда биринчи маротаба вужудимни шу даражада алам ва нафрат чулғаган эдики, назаримда уларнинг охири йўққа ўхшарди.

Меҳмоним бир уюм қоғоз журналлар устида, бошини елкаларининг орасига тиқиб олганча ўтирар, бу ҳолдан унинг боши янаям чўзинчоқ бўлиб кўринар эди.

Ғазабим худди тарновлардан оқиб тушаётгандек қайнаб чиқар эди. Миямга ярқ этиб бир фикр келди: «Агар турар жойи бўлмаса, ётишга жой қидирмаётганмикин, бироқ концлагердан қочган эмасмикин? Нега бўлмаса менинг бу даражада ҳақорат ва мазахларимга итоаткорлик билан чидаб турибди?» Йўқ, йўқ! Меҳмонимнинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан хиёл бўлса ҳам рақибликка оид сабаб қидирардим.

— Агар сиз ҳибсга олинганлардан бўлсангиз... ёки жиноятчилардан...

— Нима деяпсиз, Илья Ильич!

Шундан кейин мен саволимни қайтардим:

— Кимсиз бўлмаса ва ҳузуримга нега келдингиз?

Унинг юзидаги томирлари яна ўйнай бошлади. Унинг жавоб бергиси келмасди, агар мен яна бир бор саволимни қайтарганимда, кейинчалик мени анча изтироблардан холи қиладиган жавоб олган бўлур эдим. Мен фақат энди тушуниб етдим, ўша пайт мен уни қўрқитишим керак эди. Ўз уйимда уни зинҳор қолдиришим керак эмас эди! Аммо, афсус, ғазабим унчалик қаҳрли бўлмаган экан. Фақат бир дақиқа раҳмим келганди, холос. Бунинг устига, менда ачи нишим билан бирга қизиқиш ҳам бор эди, бу эса энг хавфли нарса бўлиб чиқди. Шундай қилиб, менинг раҳмим келди, зиғирча раҳмим келди-ю, меҳмоним

мени тузоққа илинтирди. У шошилиб мендан сўради:

— Агар рухсат берсангиз, Агасфер деган номим ҳақида айтиб берсам?

Истар-истамас, мен рози бўлгандек муомала қилдим:

— Демак, Агасфер лақаб экан-да?

— О, албатта! Менинг асли исмим Пауль фон Эйтцен. Агар сиз Агасфер ҳақидаги материалларни синчиклаб ўрганиб чиққан бўлсангиз, исмимни учратган бўлишингиз керак... Пауль фон Эйтцен! Ё тангрим, бу исмнинг нақадар гўзаллиги ва қанчалик у менинг азиз шахрим Гамбург кўчаларидан бирига ярашган эканлигини билсангиз эди. Ижозатингиз билан айтишим мумкинки, менинг туғилган жойим Гамбург шаҳри. Пауль фон Эйтцен. Мен — илоҳий китобдаги Муқаддас ёзувларнинг доктори, шлезвиглик бандаи мўмин... Эҳ, буларнинг ҳаммасига қанча вақт ўтиб кетди. Бир минг беш юз қирқ еттинчи йили мен, Пауль фон Эйтцен, Витембергда маълумот олиб, қалбим тўла қувонч билан Гамбургга ота-онамнинг олдига келдим. Ота-онамнинг келиб чиқиши Амстердамдан. Улар тери савдоси билан шуғулланишар эди, ошланган тери, албатта. Улар бой бўлишмаган... касодга учраб хонавайрон бўлишларига сал қолган... очигини айтганда, ҳозир буни сиздан беркитадиган жойи йўқ. Улар қашшоқ бўлиб яшашар эди, мен ҳам қашшоқ эдим!

— Бўлмасам, нега Гамбургга хурсанд бўлиб қайтингиз? Сиз ота-онангизни яхши кўрар эдингизми?

— Уларни кўргани кўзим йўқ эди: ўзингиз ўйланг, менга пул жудаям зарур бўлган вақтда улар хонавайрон бўлишганди.

— Э-ҳа, сиз ошиқ эдингизми?

— Ҳа.

— Бахтсиз муҳаббат воқеасими?

— Лаънатланган муҳаббат.

— Ким томонидан?

— Менимча, ўша муҳаббатнинг ўзи томонидан, мен энди буни аниқ биламан: ундан олийроқ ҳудо йўқ.

— Ол-а!

— Нега бўлмасам, греклар мангуликка эришолдилар? Мен санъат соҳасида демоқчиман, чунки

бошқа биологик мангуликнинг иложи йўқ. Чунки, уларнинг муҳаббат худоси — Афродита бор эди.

— Бизларда эса, Биби Марьям онамиз бор.

— Биби Марьям — онамиз, яъни у худони туққан, демак, у ҳаммадан юқори туради. Афродита эса ҳамманинг муҳаббати ҳақида қайғуради. У бу соҳада жуда демократик йўл тутган. Муҳаббат худосидан бошқа худо йўқ.

— Кечирасиз, муҳаббатнинг қайси бири, жинсий муҳаббатми ёки маънавий?

— Уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди, биридан иккинчиси келиб чиқади. Аскетлик — энг даҳшатли жиноят.

— Демак, жинсий муҳаббат ҳамма нарсадан устун экан-да?

— Истасангиз, шундай!

— Сизнинг ота-онангиз яҳудиймиди?

— Сиз Розанов бўйича сўраяпсизми?

— Йўқ, аммо сиз ўз ота-онангиз ҳақида гап бошлагандингиз.

— Ҳа, ҳа! Қайтараман, уларнинг келиб чиқиши Амстердам шахридан, ўзлари голландиялик.

— Агасферни ҳамма яҳудий деб билади.

— Мени ҳам. Мен ҳатто гитлерчиларнинг концлагерида ўтирганман, аммо оз вақт, чунки мен бир жойда кўп қолиб кетишим мумкин эмас, мен ҳар доим ҳаракатда бўлишим керак.

— Биламан. Хўш, сиз нима сабабдан Агасферга айланиб қолдингиз?

Энди у пича ўзига келган, юзидаги саросима ва ташвиш ифодаси тарқаган эди. Фақат чеккан изтиробларининг изи қолганди, холос. Кўзлари ўзининг асл рангини олди. Унинг кўзлари оч жигарранг эди. У менга бемалол жавоб берди:

— Биласизми, бойлик ва шуҳратга интилишнинг ўзигина одамзотга қанчалик азоб ва уқубатлар келтиради.

— Демак, бойлик ва шуҳрат орқасидан қувиш туфайли тўрт юз йил дарбадарликда юрган экансиз-да?

— Мен ҳақимдаги китоб жуда кўп саҳифалардан иборат. Агар руҳсат берсангиз, мен сизга фақат биринчи ва даҳшатли саҳифасини очаман. Унинг исми Клавдия фон Кеен эди.

— Нима-нима?

— Клавдия фон Кеен, Клавдия деган исм сизни хайратга солди, шекилли? Германияда бундай исм жуда кўп учрайди, аммо ўша даврда...

— Давом этинг.

— У зодагон ва бой оиланинг қизи эди. Биз бир-биримизни севар эдик. Ҳар сафар бир иложини қилиб, Гамбургга келганимда, мен у билан учрашар эдим. У жуда ажойиб эди: қомати келишган, соғлом, ақлли, жуда жозибали эди. Мен ҳам ўзимга яраша кучли ва бақувват эдим. У мени, мен эса фақат уни дер эдик. Биз бир-биримизга чанқоқ эдик. Бир оғиз сўз айтсам бўлди, у кетимдан ҳатто нариги дунёга боришга ҳам тайёр эди. Аммо мен билан қаёққа ҳам бора оларди? Қашшоқлик кўчасигами? Хизматкор бўлибми? Шунини унутмангки, ҳозирги вақтга нисбатан ўша даврда кўчаларда юриш, шаҳардан шаҳарга бориш анча машаққатли иш бўлиб, ҳужжат ва рухсатнома керак эди. Бир-биримизни қовуштирадиган, иккимизни ўзаро абадий боғлайдиган ягона нарса — пул ва шону шухрат эди. Биз абадий ва мангу муҳаббатни истар эдик; аниқроғи бу нарсани мен истар эдим; у менимча, вақтинча, сиз айтгандек ўткинчи муҳаббатга ҳам кўнар эди, у ҳатто жиноят қилиш керак бўлсаям никоҳсиз ва ота-онасининг оқ фотиҳасисиз никоҳга ҳам рози эди. Мен эса ҳаммаси қонуний бўлишини истардим. Мен бутун шаҳарда дув-дув гап бўладиган тўйни орзу қилар эдим, меҳмонлар кутиш ва яна шунга ўхшаш нарсалар... «Аммо бунинг ҳеч қандай иложи йўқ-ку! — жаҳли чиқарди унинг. — Сени ота-онанг камбағал-ку, ахир». «Мен бойиб кетаман, керак бўлса, энг муқаддас нарсаларни сотиб бўлсаям машҳур ва бой бўлишим керак. Дунёдаги энг муқаддас нарсани сотишга ҳам тайёрман!» — жавоб берар эдим мен унга. У қўрққанидан чўқинар, хиёл ўтмай пинжимга суқилар, қўрқиб савол берар эди: «Қанақа даҳшатли иш қилмоқчисан?»

Мен ҳали ўзим ҳам билмас эдим, нима қилишимни. Ота-онамининг уйига келишим биланоқ, ҳафтанинг биринчи якшанбасида, мен черковга бордим. Ичкарига киргач, меҳроб ёнида турган дарвешга кўзим тушди. Узун бўйли, сочлари ўсиб кетганидан елкасигача тушган. Яланг оёқда у минбарнинг рўпа-

расида турганча эътибор билан ваъзхонлик қилаётган роҳибни тинглар эди. Кўринишидан жасади кучли ва ёш кўринар эди-ю, ammo юзидаги ифодага қараб, бу одам бутун умрини азоб-уқубатларда ўтказганлигига ҳеч шубҳа қилмаса ҳам бўлар эди. Бамисоли танасининг ҳамма жойи анча йиллардан бери оғриб, азоб бераётгандек эди. Болалигимдан мен жуда сезгир эдим, шунинг учун бировнинг дардини ўзимга жуда яқин олар эдим. Ваъз ўқиётган роҳиб ҳар гал Исо пайғамбарнинг номини тилга олиши билан дарвеш аллақандай дардли овоз чиқариб, ўзини ўзи кўкрагига мушти билан урар ва қалбида чексиз бахтиёрлик сезаётганлигини очиқ намён қиларди. Уша йили қиш жуда совуқ келган эди, дарвешнинг эгнида йиртиқ кўйлагия ямоқли иштонидан бўлак кийими йўқ эди. Унинг аҳволига ҳайрон бўлаётган биргина мен эмас, ҳамма черков ичидагилар уни қизиқиш билан кузатишар эди, ammo фақат менинг миямга мудҳиш ва жирканч фикр келди...

— Сиз буни дарров англадингизми?

— Асло! Анча вақтдан кейин. — У хўрсиниб қўйди. — Ҳа, анча кейин. Аниқ айтолмайман, лекин бир неча йиллардан сўнг мен муҳаббат худосининг кучини англаб етдим, ана ўша куч жоҳиллигим туфайли мени ҳалок этди. Мен сизга, узоқ вақт мобайнида қадимги ёдгор ёзувларни, яъни манускриптларни ўқиш билан қизиқиб юрганимни айтган эдимми? Ҳа, мен, Пауль фон Эйтцен ажойиб палеограф бўлганман! Билимларим шунчалик чуқур ва кўплигидан мен ўзимга кўринмас қўрғонча ясаб олган эдим. Ана шу илмим мени барбод этди...

— Ammo сиз ҳозир, «мени бошқа нарса ҳалок этди», дегандингиз-ку?

— Ҳа, ҳа, бошқа нарса, сиз тўғри айтдингиз, бошқа нарса! Биласизми, менинг схоластик илмим ҳам ўзимга душманлик қилди. Мен дарвешнинг кекса юзига тикилар эканман, мумланган манускриптлар ёдимга келди. Яқинда Витенбургда ўзим ўқиган ўша манускрипти эсга олдим. Унинг муаллифи, бир минг уч юз эллик тўртинчи йили қазо қилган, инглиз солномачиси Матиас Парис эди. Ўзининг солномасида у минг уч юз йигирма саккизинчи йили Арманистондан Англияга архиепископ Григорий

келганлигини ёзади. Архиепископ Григорий, кўҳна сўз ва кўҳна қиёфали одам Карталеусни кўрганлигини хабар қилади. Уша Карталеус Исони қатл этган приторий Понтий Пилатнинг хизматкори бўлган. У римлик бўлиши керак. Улимга ҳукм қилинган Исо остонадан қадам кўйганда, ўша Карталеус унинг елкасига мушт тушириб: «Қани юра қол, бунча имиллайсан», деб дўқ урган ва мазах қилиб тиржайган. Бунга жавобан маҳбус қуйидаги сўзларни айтган: «Мен имиллашим мумкин, аммо сенинг қайтишимни кутишингдаги имиллашинг азоб-уқубатда ўтади». Шундай деб у ўз йўлида давом этди, Карталеус эса, вазифаси кўриқлаш бўлса ҳам, унинг кетидан абадий дарбадарликка эргашиб кетган... Шундай қилиб, минг йил ўтгач, епархияни айланиб юрган архиепископ Григорий ўша Карталеусни, Арманистоннинг тоғу тошларида фарёд чекиб юрганни кўриб қолади, бу Ван кўли атрофида бўлса керак. Карталеус битта фикр, қайсики, ўша фикр бир мартаба хаёлига келган одам ҳеч қачон ухлолмаслиги, ҳеч қачон ўзини тўхтатолмаслиги, ҳеч қачон ўлолмаслиги туфайли додлаб йиғлар эди! Англаяпсизми, Илья Ильич, мен қайси фикрни кўзда тутяпман?

— Англагандайман.

— Хурсандман. Давом этсам майлими? Демак, ўша фикр — мен сизга уни очиқроқ изоҳлаб бераман — Матиас Парис солномасини ўқиганимда пайдо бўлганди. «Нима сабабдан Карталеус ҳақидаги афсона мана шу солномада қайд қилинди? Ахир, бу нарса туфайли киши ўзига шуҳрат ва бойлик орттириши ва ўша бевафо маъшуқасининг қалбига йўл топиши ҳам мумкин-ку! Уша дарвешни кузатар эканман, хаёлимда биргина сўз айланар эди: «Карталеус, Карталеус! Мангу ўлмас одам, сени унутишди! Мен сени қайта тирилтираман. Карталеусни учратиб у билан суҳбатлашган одамни катта шуҳрат ва бойлик кутади. Фақат буни жуда усталик билан христианларга кўрсата олишни билиш керак. Уларнинг дилларини жунбушга келтирувчи сўзлар топиш керак, холос». Хуллас, ўша дарвешнинг қадимги одамларга ўхшаш юзига боқар эканман, назаримда мен, Илья Ильич, ўша сўзларни топгандек бўлдим, мен ҳатто шуҳрат ва бойликнинг бўсағасида тургандек эдим...

Меҳмон борган сари ўтмишга кириб борар, мен унинг тикандек қаттиқ ва сийрак сочларини томоша қилар эканман, кўз олдимда Гамбургдаги ўша баланд черков гавдаланди, унинг ромб шаклидаги ойнаванд деразасидан баҳорнинг ёруғ нури қуюлиб кириб, иморат ичидаги қатор тизилган ўриндиқлардаги одамларнинг ибодатга эгилган бошларини ёритиб тургани, ўша девонанинг рангпар юзи кўз олдимдан ўта бошлади. Юзининг рангини мен тоғларда ўсадиган ва тошларга ёпишиб кейинчалик уни кемириб ташлайдиган ўсимлик рангига ўхшатардим. Мен Пауль фон Эйтценниям, унинг ваҳшиёна қиёфасию ҳаяжондан титраб турган қонсиз лабларини ҳам кўра олдим.

— Мен пулсиз ва қашшоқ эдим. У эса янгичасига айтганда миллиардернинг қизи эди. Мен уни севар эдим, мен унга чанқоқ эдим, мен бақувват ва кучли эдим. У ҳам худди менга ўхшар эди. Аллақандай қароқчининг ўрмон ичидаги кулбасидан кўра, ҳамма қатори черковда у билан никоҳдан ўтиш мен учун жуда катта муаммо эди. Шунда мен ўйлаб қолдим: «Агасфер! Ага — дегани турк тилида, хўжайин деган маънони, сферанинг маъносини ўзингиз ҳам яхши биласиз, сфера — бу осмон демакдир. Осмон хўжайини! Ахир, фақат осмонгина мангуликка, агар шунга қодир бўлса, йўл оча олади. Шундан кейин мен худога мурожаат қилдим. Мен ундан буюк ёлғонни сўзлашга ижозат сўрадим: «Агасфер ҳақида уйдирма тўқишга рухсат бер! Рухсат бер! Бу — афсона, орзу, нодонлик. Аммо худди ана шу афсона ва нодонлик орқали инсонлар юзага чиқишади, бахтиёр бўлишади. Дунёдаги ҳамма аҳмоқликка яна битта аҳмоқлик қўшилса нима бўпти, ҳеч нарса ўзгармайди-ку, ахир?» Албатта, ҳеч қандай акс-садо бўлмади, аммо менинг уйдирмам ўзимни қувонтириб руҳимни тетиклаштирди. Агасфер, Агасфер! Бу сўз яқиндагина менга жуда ёт, бегона туюларди, энди бўлса дилимни хушнуд этарди. «Ахир, мен сени севаман, Агасфер. Ахир сен мени бой қиласан, тўғрими? Аввал Картелеус бор эди, мен қўл силтадим, мана энди ўрнига сен борсан, Агасфер, яҳудий, сен борсан, сен — Гамбургнинг жануб тарафида яшаётган ўша лаънатланганларнинг қадимги авлоди! Ҳа-ҳа!

— Хўш, кейин-чи?

— Мен номус қияпман, Илья Ильич. Рухсат беринг, мен шу жойида ҳикоямни тугатсам? Мен сизга ҳаммасини очиқ-ойдин сўзлаб бериш ниятим бор эди, аммо биргина хаёл менинг кўз ёшларимни тийишимга йўл қўймапти, фақат бугина эмас, хаёл менга сираям уйқу бермайди: муҳаббат худоси устидан кулиш катта гуноҳ!

Меҳмон кескин ўрнидан турди. Унинг узунчоқ юзидан шашқатор кўз ёшлари оқар эди. Аммо ҳанузгача нега менда унга нисбатан ҳеч қандай ачиниш ҳисси уйғонмади? Кўз ёшими? Юзидаги кўз ёшлари шубҳасиз уни анчадан бери асраб келарди.

Бунинг устига мен жуда чарчаган эдим: унинг ҳикоясини эшитиш мендан анча сабр-тоқат талаб қиларди. Уйқум келаётганди.

Қолганини вақти келиб гапириб бериши ҳақида нималарнидир фўлдираганини биламан, холос. Меҳмон узунчоқ башарасини рад маъносида тескари бурди-да, оёқ учида юриб чиқиб кетди. Тонг отишдан олдинги ғира-шира ёруғлик киравериш зиналаридаги ойна нур ўтказмаслиги туфайли менга меҳмоннинг гавдаси ғира-шира кўзга ташланар эди. Тўғрироғи, унинг бўйи яна узайган, елкалари кенгайиб, узунчоқ боши энди юмалоқ бўлиб қолгандек туюларди. Ҳайратдан мен ҳатто уни даҳлизгача кузатиб чиқдим. Келган меҳмоннинг қадам товушлари йўқолиб борар эди. Аҳмоқона, бўлмағур хаёллардан ўзимни фориғ қилиш ниятида мен ўрнимга ётиб, ухлашга уриниб кўрдим.

Агасфер сценарийсини ёзиб бериш ҳақидаги, кинематографчиларга ёзган рад жавобим стол устида ётар эди. Мен ўрнимдан туриб, уни яна бир бор ўқиб чиқдим. Ёзган хатим ўзимга жозибасиз ва суст бўлиб кўринди. Мен хатимни бу сафар кескин равишда формасини ўзгартириб, аслида кинематографчиларга жаҳл қилишим ноўрин бўлса ҳам — бошқатдан кўчириб чиқдим. Ахир, Агасфер деб ўзини танитмоқчи бўлган бир тентакни ҳузуримга улар юборишмаган-ку. Ёз кунларида безовта қиладиган чивинга ўхшаган хомхаёлга уларнинг ҳеч қандай алоқаси йўқ, дейиш мумкин.

У ҳолда ким бунга сабабчи? Ўзим эмасмикин-ман?

Вақт ўтиши билан мен аста-секин ўзимга кела

бошладим. Уйқум мўътадиллашди. Ҳаёт аввалгидан ажойиб ва юксакроқ бўлиб туюлар, ўтган-кетганлар энди менга ўқрайиб қарашмаётгандек эди. Менда яна ўз ишим билан машғул бўлиш нияти уйғонгандек бўлди. Аммо нима ёзиш керак, пьесами ёки қиссами? Билолмасдим...

Қулоқни тешгудек ўткир қўнғироқ овози мени уйғотиб юборди. Диванга ўтириб олдим. Миямнинг қоқ ўртасини пармалагувчи бояги қўнғироқ товуши қайтарилди. Мен унинг кимлигини англадим... ҳа, аблаҳ!

Мен қаттиқ ҳаяжонда эшикни очдим. «Пауль фон Эйтцен сенми аблаҳ?! — демоқчи бўлар эдим мен. — Шайтон! Жонимни олгани келдингми?»

Меҳмоним, қасамёд қиламанки, аввалгидан калтароқ бўлиб қолган, бамисоли танасининг таги қисмидан биров кемириб қўйгандек эди. У менга маъноли бош эгиб, қўлтиғим тагидан лип этиб хонага кириб кетди. Энди у «Рус архиви» журналлари устига аввалгидай бемалол ўтириб олди-да, нега келганлиги ҳақида лом-лим демай, жуда ёқимли овозда сўради:

— Олдинги сафар биз, Илья Ильич, менимча, Агасфер номига мен қайтатдан жон киритган жойида тўхтаган эдик, тўғрими?

— Сиз, отагинам, чинданам мени калака қилмоқчисиз, чоғи? — дедим мен жаҳлим чиқиб ва айни вақтда ичимда унга нисбатан аллақандай ёқимли мойиллик сеза бошладим, — боз устига ярим кечада уйғотасиз, — мен ёстиқ ва ўрнимга ишора қилдим.

— Сиз ҳалиям уйқудаман, деб ўйлайверинг, — хириглади меҳмон.

Меҳмон уйқуда деб ўйламаслиги учун, «Агасфер деб ном олган қуддуслик жуҳуд ҳақидаги янги маълумот»нинг матбуотда эълон қилинган ва Пауль фон Эйтцен қаламига мансуб сонида Агасфер деган исм дунёда биринчи бор 1602 йили тилга олинганлиги ҳақида гапирдим. Ҳар қалай, унинг бир нусхаси билан танишган, кўрган Гроссе шундай маълумот беради.

— Ҳа, шунга яқинроқ, — деди меҳмон. — Бу йсмни одамларга сингдириш учун мен анча машаққат чекдим. Одамларнинг хотираси ялқов бўлиб қолган. Ўзига яқин бўлган нарсаларни эсида сақлаб қолади,

холос. Масалан, Белгияда мени Исаак Лакедем деб атамоқчи бўлишди, ёки гоҳида Григориеус ҳам деб чақирешар эди. Италияда — Биттадие ёки Жиованно оға дейишарди. Бретон афсоналарида, агар ўқисангиз, ҳанузгача менинг исмимни Будедес, яъни «худони алдаган» деб чақирешади. Мен эса исмим Агасферлигини такрорлар эдим!

— Нега бундай қилар эдингиз?

— Агар фикр аниқ ва равшан бўлса, уни ифодаловчи сўз ҳам аниқ ва равшан бўлиши керак, тўғрими? Агасфер деган ном фикримни аниқ ифодалашига менинг ишончим комил эди. Инсоният бу сўзга тезроқ кўникиб, эсида абадий сақлаб қолиши мумкин. Менинг бундай фикримга қарши чиқувчилар ҳам йўқ эмасди, аммо яқин ўртада мен ўйлаганимдан ортиқроғини олишга муяссар бўлдим. Бахтли тасодиф бунга сабаб бўлди. Аввалги сафар сизга сўзлаб берган дарвешим фон Кеенларникига меҳмонга чақирилганди. Қўшиб қўйишим керак, Клавдия фон Кеен бу вақтга келиб энди қайлиғи бор эди, у мен эмас, асло мен эмасдим! Шунинг учун ҳам мен шошилишим зарур эди. Клавдиянинг қайлиғи қандайдир Карл Бреман деган ичкиликка муккасидан кетган, аҳмоқ ва ярамас бир шахс эди. У ҳақиқатан бой эди, князлардек бой эди. Фридрих Варези эса, ўша девонаи дарвеш кийимида ўз гуноҳларини ювиш ниятида муқаддас жойларни зиёрат қилиб юрган кимса ҳам сира қашшоқ эмас экан, аксинча, меҳмонга келган дарвеш Клавдияга бир кўришда ошиқ бўлиб, дарров совчи қўйди. Овқатдан сўнг, энди иккита қайлиқ бирга қовоқхонага кетишган — Гамбургнинг чеккасида, «Олтин қайчи» номли ажойиб қовоқхона бор эди. Ана ўша ерда мен иккови билан танишиб олдим. Анча кўп ичиб маст бўлгач, улар иккови орасида можаро бошланди, албатта. Бунга сабабчи Клавдия эди. Фурсатдан фойдаланиб мен: «Икковингиз ҳам асилзода ва зодагон бўла туриб, аллақайси ифлосни деб обрўйингизни тўкиш ярашмас экан сизларга. Ахир сариқ чақага ҳам арзимаиди», — дедим. Улар аниқликни талаб қилишди. Мен: «Сўзда эмас, ҳаммасини амалда исбот қиламан. Агар у бир кеча икковингиз билан бир тўшакда ётса, неча пулга баҳолар эдингиз? Огоҳлан-

тираманки, нархи оз эмас», — дедим. Шундай қилиб мен уни сотдим.

— Сотдим? Қандай қилиб, маст ҳолда, фоҳишахонага судраб келдингизми?

— Унинг ўзи келди, ўша ерга.

— Ўзи келди? Нега?

— Севгисини исбот қилиш учун! Албатта, бу ерда Афродитанинг ҳам пича ўрни бор — Афродита унга нисбатан ҳийла ишлатган. Клавдиянинг дунёга келиш вақтида унга ўта кучли хирс ато этганди. Ана шу ҳирсий туйғуга қарши мен ўзимда жуда қаттиқ қалқон ясаган эдим, Клавдиянинг хирслари ана ўша тўғондан ошиб ўтолмас эди. Ўша тўғон зўрга турганлиги, кучли босим остида ларзага келишини Клавдия ҳатто хаёлига ҳам келтиролмас эди. Шундай қилиб, хирс ақлдан оздириб, ўзини қурбон қилиш ҳиссиётига берилиб, муҳаббат ва шу билан бирга менга нисбатан нафрат туйғуси ила рози бўлди. Ўша тун мен учун даҳшатли ўтди. Мен ўз-ўзимдан нафратланар, Клавдия ва ўша иккита аблаҳни кўргани кўзим йўқ эди... Эрта тонгда Клавдияни холасиникига олиб кетишганида, мен иккита жасадни, Карл Бреман ва Фридрих Варизини жуда бой бир яҳудийнинг эшиги рўпарасига ташладим-да, маҳалладаги ҳамма яҳудийларни қотилликда айбладим. Гувоҳларни жуда осон ёлладим: Карл Бреман ва Фридрих Варизини ўлдирган қотиллар ўша мен ёллаган гувоҳларнинг ўзи эди. Яҳудийлар маҳалласига оломон ўт қўйди, мен эса шаҳар бўйлаб юриб, дуч келган одамга Агасфер ҳақида гапириб берар эдим. Ҳамма афсоналар ҳийла натижасида яратилади, Трояни эсга олинг-а.

Мен ҳаммага: черковдан чиқишда мен бир дарвешни тўхтатиб, «Ўзинг кимсан? Қаерликсан? Қаерга жўнаяпсан? Гамбургда неча кун бўласан?» — деб сўрадим. У эса менга исми Агасферлиги, касби косиблик экани, кейин у ўз кўзи билан Рим соқчилари Исони будга михлаб, уни ҳавога кўтаришганини кўрганлигини айтди. «Ўша кундан бошлаб Агасфер дарбадарликка, абадий дарбадарликка учраган... Ўша вақтдан бери у жуда кўп мамлакатларни кезиб чиққан. Исонинг ҳаёти ҳақида ҳам, у ҳеч ким эшитмаган, ҳатто инжилда ёзилмаган ҳақиқатларни айтиб берди. Айниқса, у Исонинг ҳаётининг охириги

дақиқаларини изчил сўзлаб берди, чунки унинг қатл қилиниши устида гувоҳ бўлиб турган эмиш, дедим...

Шу тариқа Агасфер ва мен шуҳрат тарата бошладик.

— Клавдия фон Кеен қаерда қолди?

— Худди ўша, менинг ҳамма бахтсизликларим, чеккан азоб-уқубатларим фақат ўшанинг ўзи бўлди. Агасфер ҳақидаги афсонани ҳаммага тарқатганимдан сўнг, бойиб кетиб, унинг олдига келганимда, у мени лаънатлади. Мен уни сотганим учун шунақа қилди, деб ўйласангиз керак-а? Бундай ўйлашингиз нотўғри, яна қайтараман, унинг ақли сиз билан меникидан анча юқори эди. Унинг ўзи сотилишга рози бўлган эди-ку, ахир! Йўқ, у мени лаънатлаб ҳайдашининг сабаби бошқа, мен, айтишича, уни ҳомиладор қилган одамларни ўлдирганим учун... эди. Бунда нима дейсиз?! Бўлажак фарзандларининг оталарини ўлдирган қотилни кўришга кўзи йўқ эмиш. Худди у бир вақтнинг ўзида камида тўрттасини туғишга умид қилгандек. Лаънатлари ўринсиз ва аҳмоқхона деб ҳисоблаб, мен унинг уйдан чиқиб кетдим, юрагимда ундан бошқасини ҳеч қачон хоҳламасликка ўз-ўзимга сўз бериб, унинг хонадонидан чиқиб кетдим... Аммо менинг шуҳратим ҳақида гапиришга ижозат берсангиз?

— Албатта шон-шуҳрат сизга анча лаззат бағишлаган бўлса керак?

— Ҳа! Бу менга ёғилган ўша тавқи-лаънатларнинг, ўч олишнинг бошланиши эди. Аммо мен ўша пайтлар ҳеч нарсани пайқамас эдим. Мени ҳамма ҳар жойга таклиф қилар эди.

Бечора тери сотувчининг фарзанди, қашшоқ бир студентдан мен дарров ҳурматли одамга айланиб қолдим. Таклиф қилинган жойимда, кўчаларда, бойбадавлат одамларнинг кенг залларида мен Агасфер билан учрашувимни сўзлаб берар эдим. Мени жуда катта қизиқиш билан тинглашар эди. Мен жуда кўп пул тўплаб, жуда катта шуҳрат орттирдим. Мен Германия бўйлаб, Франция ва Италияга сафар қилдим. Менимча, ҳикоямда мен Агасферни қосиблиги ҳақида гапирган эдим? Тери ҳақидаги отамдан олган баъзи бир маълумотларим ҳикояни янада ҳаққоний қилиб кўрсатар эди. Ҳамма яҳудийларга ўхшаб, Агасфер ҳам Исони ёлғондакам пайғамбар ва исён-

кор деб билар, уни йўқотиш керак, қанчалик тез йўқотилса, шунчалик яхши деяр эди. Понтий Пилат Исони қатлга маҳкум қилгач, Исони Агасфернинг уйи ёнидан олиб ўтишлари керак эди. Агасфер ўз уйи олдида бир қўлида боласини, иккинчи кўлида этик қолипни кўтариб турар эди. Ҳамма этикдўзлар сингари, сочи пешонасига тушиб қолмаслиги учун пешонабоғ билан бойланган эди.

Оғир юк бўлиб бораётган ёғоч гўлалик баҳайбат бут туфайли қадди букилиб қолган Исо, унинг уйи ёнида бир дақиқа нафас ростлаш учун тўхтаган. У деворга суянган экан, аммо Агасфер уни ғазаб билан ҳайдалган манзилига жўнашини талаб қилибди. Ана шу жойга келганимда, кўз ёшларимни оқизиб, Матиас Париснинг солномасида Карталеусга қарата айтилган сўзларни келтирар эдим: «Мен имиллашим мумкин,— дебди Исо,— аммо сен азоб-уқубатда менинг қайтиб келишимни кутасан». Исо яна йўлга отланибди. Ўша заҳоти Агасфер қўлидаги боласини ерга қўйиб, бошидаги пешонабоғини ечибди-да, қўлидаги қолипни кўтарганича маҳбуснинг кетидан эргашибди. У Исони хочга қоқишганини, унинг азоб-уқубатларини ва ўлимини ўз кўзи билан кўрибди.

Мен ҳаммасини аниқ қилиб гапириб берар эдим, одамлар менинг сўзларимдан додлаб йиғлашар эди, Агасфер мавҳум бир даҳшатдан титраб-қақшаб, қўлидаги қолипни ҳали ҳам кўкрагида маҳкам қучоқлаб туриб колганмиш. Қолип деган жойини мен ўзим ўйлаб топдим, ва бу уйдирмаларимдан жуда фахрланар эдим: чунки булар Агасфернинг ориқ танасига жуда мос келар эди. Исонинг ўлиmidан кейин Агасферни даҳшат босиб ўша жойда қололмабди, Қуддусга қайтишнинг иложи бўлмагани учун у дарбадарликка мубтало бўлибди ва ҳанузгача ер юзини кезиб юрармиш.

— У абадий яшайдими?

— Ҳа, мен уни абадий яшашини каромат қилган эдим.

— Менга қаранг, сизни эшитаётган одамларга Исо бир гуноҳқорни тирик қолдирганлиги ғалати туюлмас эдими? Саҳоватли инсоннинг бундай иши унинг пайғамбарлигига зид-ку, ахир?!

— Ҳамма ишонар эди. Мен уларга, Агасфернинг

фикрича, уни қиёмат кунигача тирик қолдиришганлигининг сабаби, кўрганларини ҳаммага айтиб, уларни ишонтиришга тирик далил бўлиши керак эди. Уша пайт ҳамма менинг сўзларимга ишонар эди. Менга жуда кўп пул беришар, буюк ваъзхонлик шуҳратим узоқ-узоқларга тарқалган эди.

— Агасфер номли одам аслида уйдирма бўлса-ямми?

— Худди шундай! Афсона, Ривоят, Тентаклик, агар ўртага Клавдия фон Кееннинг муҳаббати аралашмаганида, ҳаммаси жойида бўларди. Албатта, менинг ҳам унга нисбатан муҳаббатимни унутмаслик керак. Исо эмас, ўша муҳаббат мен ўйлаб топган Агасферни юзага келтирди ва реал инсонга, яъни менинг ўзимга айлантирди.

— Тавба!

— Анча вақтгача ўзим ҳам Агасфер — бу уйдирма, деб ўйлар эдим. Мен одамларнинг нодонлиги устидан кулиб, қўлимга тушаётган сариқ тилла тангаларни маза қилиб томоша қилар эдим. Бир куни Испания бўйлаб қилган анча йиллик сафаримдан сўнг Гамбургга қайтиб келдим. Мен «Қилич ва тухум» номли меҳмонхонага келиб тўхтадим, чунки узоқ муддат уйда бўлмаганлигим сабабли уни бошқалар эгаллашган бўлиши мумкин, деб ўйладим. Уларга жойимни бўшатиш учун бир оз муддат бермоқчи эдим.

Хизматкорим нарсаларимни жойлашга киришди, мен эса ўз уйим томон йўл олдим. Назаримда, уйимиз бошқа бинолардан анча баландроқ, серҳашамроқ кўринар, ранги ҳам бошқача, яшилроқ тус олганди. Саройбондан, олий ҳазратлари Отто фон Эйтцен, яъни менинг акам уйдаи, ўзи соғ-саломатми, деб сўрадим.

Саройбон, Отто фон Эйтцен аллақачон қазо қилганлигини, умуман ҳамма фон Эйтценлар ўлиб кетишганлигини айтди, уй эса уларнинг узоқ қариндошларига мерос бўлиб қолганлигини таъкидлади. Бу нарсани эшитишим билан танамда титроқ уйғониб, рангим бўзарди: «Қанақасига ўлиб кетишади, рўпарангда худонинг энг яқин бандаси, илоҳий ёзув доктори, мен, Пауль фон Эйтценнинг ўзи турган бўлса!» Саройбон сўзларимни эшитиб чўқиниб олди, фон Эйтценлардан биронтаси шу кунгача тирик қо-

лиши мумкин эмаслигини, агар шунақа бўлганида, Пауль фон Эйтцен, худо уни раҳмат қилсин, бир юз қирқ ёшга тўлган бўлар эди, деб қайд этди: Гамбургни охириги маротаба тарк этиб, Испанияга кетганига олтмиш йилдан ошди у зотнинг!

Мен меҳмонхонага қараб юрдим. Кўзгунинг ёнига бордим. Ойнадаги қиёфа ҳалигача эсимдан чиқмайдди. Мен юзимга тикилиб қолдим. Хира ойнада узунчоқ бошли, қийшиқ бурунли башара қараб турар эди. Бир нечта доғлар қадимги юзимни эслатар эди-ю, аммо элликдан ошмаганлигим кўриниб турарди. Тўғри, кўзим анча хиралашган кўринар, лабларимни қирмизи ранг тарк этганди... Аммо бир юз қирқ, бир юз қирқ!

Гандираклаб кўчага чикдим.

Мен яҳудийлар маҳалласидан хиёл наридаги майдондан ўтиб бораётгандим, тўсатдан орқамда кўрқув аралаш айтилган даҳшатли сўзларни эшитиб қолдим: «Агасфер». Мен қайрилиб қарадим. Ориқ, ҳорғин нигоҳ билан менга бақрайиб қолган яҳудий болани ҳозиргача эслайман.

Боланинг атрофига, афтидан у кўча сардори эди чоғи, бошқа болалар ҳам йиғила бошлашди. У мени қўли билан кўрсатиб, уларга баландроқ овозда: «Қаранглар, Агасфер!» — деди. Ҳамма болалар худди шуни кутиб тургандек, ҳар хил қилиқлар билан мени масхара қилиша бошлашди: «Агасфер, қаранглар, Агасфер кетяпти!»

Дарбадарлик азобларини анчадан бери сезардим-у, аммо энди яққол ҳис қилдим, чунки унинг азоби мени даҳшатга соларди. Мен бошим оққан томонга қараб қочдим.

Гамбург кўчалари бўйлаб қочар эканман, орқамдан: «Қаранглар, худоимизга қўл кўтарган Агасфернинг жуфтак ростлашини кўринглар», — деган овозлар эшитиларди. Бу сўзлар оёқларимга сақичдек ёпишар, мен осмонга қараб тезроқ қоронғи тушишини худодан ўтиниб сўрар эдим. Қоронғи тушди. Аммо қандай тун менинг чил-парчин бўлган қалбимга ўхшар эди. Мен шох-шаббалар устида ётар эдим. Суякларим қотиб қолгандек туюлар, юрагимни қайғу оғир тошдай эзгиларди. Мен чидай олмай ўрнимдан турдим, олға юрдим.

Мен кетавердим, кетавердим. Фақат бир муддатга

тўхтардим, холос. Назаримда, мен дақиқа сайин дахшат ўлқони сари интилаётгандек эдим, ўлим қўрқуви унинг олдида писта пўчоғидай гап эди. Мен — Агасферманми? Мен — ўша ўн етти асрдан бери одамлар бахслашиб келаётган, у ҳақда китоблар ёзилган Агасферман, у билан боғлиқ афсона шамол тезлигида бутун Европани кезиб чиққан Агасферман. Мен ўша абадий ўлмас — Агасферман?! Балки, бу менинг хаста тафаккуримнинг маҳсулидир, бўлмагур аҳмоқона кўп китобларни ўқиб, шу кўйга тушиб қолгандирман, наинки аслида ҳамма фикрларим ўтмиш, қадимий тарих билан боғлиқ, маишатпараст бир чол эдим.

Меҳмон худди нафаси бўғилиб кетаётгандек эди. У оғзини капша-капша очар экан, ўткир темирга ўхшаган тишлари кўриниб қоларди. Деворга тушган соясининг чайқалишидан кўнглим бўшашиб борарди.

Худди олдинги сафаргидек, меҳмон ҳикоясини, худди биров уни чўчитиб юборгандек, чўрт кесиб тўхтатди. У ўрнидан сакраб туриб, кескин қадамлар ташлаб йўлакка юриб борди, кейин эшикни очдида, шипиллаганича зиналардан пастга тушиб кетди.

Эшик ёнига зўрға судралиб борганимда у пастга тушиб бўлганди. Лифтёрнинг унга қараб: «Илья Ильич, сизми? Кечирасиз, танимабман», — деган сўзларини яққол пастдан эшитдим.

Хонамга кириб лифтёр аёл сўзларининг мағзини чақиб кўргач, мени қўрқув қамраб олди.

Келган меҳмон тўғрисида истаган хаёлга бориш уни телбага чиқариб, ҳар гал уйимга келишини рўёга ўхшатиш мумкин. Ахир, ҳар гал у кетгандан кейин, киши ўзида қаттиқ чарчоқ сезса, унинг бутун кўриниши сизникига ўхшаб қолса, овози ҳам сизникидан ҳечам фарқ қилмаса, бунинг устига ҳаммаси камлик қилгандек, лифтёр аёл адаштириб уни сизнинг исмингизни айтиб чақирса, ҳеч бўлмаса одам ўзини ҳимоя қилиб унга қарши курашиш учун, албатта, уни реал шахс деб қабул қилишга мажбур бўлади.

Мен диванда чалқанчасига ётар, ўзимни эзилган ва ожиз ҳолатда сезар эдим. Фикрларим қотиб қолганди. Миямда ёқимсиз шовқин бор эди. Оғзим қуриб, лабларимнинг пўсти ёрилиб кетганди, менда безгак тутқаноғи бошланган эди.

Демак, мен ҳалок бўлар эканман, ғалабам ҳалокатимни тезлаштирган тақдирда ҳам мен уни енгишим керак. Мен ғолиб чиқишим керак! Аммо қандай қилиб? Қани энди Агасферни тутиб олсам-да, гирибонидан маҳкам сиқиб, бор гапни ундан ситиб олсам. Йўқ! Бу ерда фақат куч билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди, ақл билан уни енгиш эса мен учун муаммо эди. Агар ақлан у билан олишсам, унинг тарафида — асрлар давомидаги тажриба, инсонларни ўрганиб билиш, унинг тарафида яна, аёвсиз маккорлик ҳам бор. Менинг нима бор ўзи, ҳеч нима йўқ... Бундай изланишни тўхтатиш керак! Битта бошга бир ўлим. Бошингга кулфат ёғилгандан кейин ўзинг курашгин, қарши курашгин. Таваккал!

Охирги кунларим азоб берувчи бош оғриқ, қувватсизлик ва асабий ўй суриш билан ўтди. Асабларим тор симларидек таранг, миям ғовлаб кетганди, энг биринчи мени ўзимга ўзим, нима сабабдан Агасфер Москвага келиб қолди, энг қизиғи, нега у айнан менинг олдимга келди, ўша Пауль фон Эйтцен, деб савол бердим. У жуда айёр ва ақлли: нима ҳақида кўп гапираётган бўлса, ўша нарса уч пулга ҳам арзимайди, кам гапираётган нарсаси жуда аҳамиятга эга ва айни вақтда айёрлигига қарамай, у гапиришга мажбур. Энг муҳим нарсани у гапирмаяпти, негадир яширяпти.

Асосийси, нега «Агасфер» сўзини у шу қадар саводсизлик билан талқин қилади: қанақадир агасфер, осмон ҳокими эмиш, ахир, бу сўз қадимий форс тилининг бузилган сўзларидан, Ксеркс дегани. Яхудийчасига бу сўз «Ахашверош» деб ўқилади, фонетик ўқилиши ҳам форсчасига тўғри келади. Ундан кейин осмон билан ҳеч қандай алоқаси йўқ, аксинча, ер билан тўла боғлиқ. Ксеркс!

О, инсоният нақадар кўп нарсани билади ва ўйлайди! У ўз сўзини бекордан бекор ерда қолдирмайди, айниқса агар ўтмиш ва тарихга таалукли бўлса. Инсоннинг алоҳида бир ўзи, ўлиши муқаррар. Бу — ҳаётнинг абадий қонуни. Фақат инсоният мангу. Шунинг учун мангу ҳаётни орзу қилган инсон — нодон, шухратпараст, такаббур, беқарор, ҳатто қўрқоқ ҳам. Ўлимни мардонавор қабул қилиб унга тикка боқиш керак, ундан қўрқмаслик керак. Фақат шундагина инсон абадий мангуликка эришади. Энди

Ксеркс ҳақида. Шох Ксеркс биринчи, Дарий Гистаспнинг ўғли бўлиб, мелодийдан олдин 486—465 йилларда Эронга ҳукмронлик қилган. У жуда кам ҳаракат, бошқаларнинг таъсирига берилувчан, беқарор эди, аммо жуда ўзбошимча, қайсар ва ўтакетган шухратпараст бўлган эди. У абадий яшашни истар ва шунга қаттиқ ишонарди. Мисрдаги қўзғолонни, унинг абадий яшашини шубҳа остига олган ва ўз мустақиллиги учун курашганларнинг ҳаммасини қонга ботирди. Бобилдаям худди шу ишни қилди. Шундан сўнг у Грецияни бўғиш учун сафарга отланди. Греклар унга қақшатғич зарба бериб, қўшинини мағлубиятга учратишди, унинг ўзи эса шармандаларча қочганди. Греклар билан уруш ўн икки йил давом этган бўлса ҳам, унинг ўзи бу урушда иштирок этмаган. У ўз ҳарамда маишатга муккасидан берилиб, хотинлари орасида можарони ажрим қилар ва министрларнинг ўзига нисбатан уюштирилган фитналарини фош қилиш билан кунини ўтказар эди. Унинг нодонлиги, лоқайдлиги охири ўзининг бошини еди, Ксерксни ўз соқчилари сўйиб қўйишди: бу ишни соқчилар бошлиғи ва ҳарам ғуломи бошчилигида амалга оширишди... Шох Ксеркснинг бундай ярамас феъл-атвори кимга ёқарди, дейсиз? Қанчалар алам ва заҳархандалик яширилган экан мана шу — Агасфер сўзи заминида!

Аммо Пауль фон Эйтценнинг ёши ҳатто у ўзи айтган ёшдан ҳам катта эканлигига сўзсиз ишониш мумкин. Матиас Париснинг солномасида мен, шу пайтгача ҳеч ким аҳамият бермаган ва негадир фон Эйтцен ҳам бу ҳақда лом-мим демаган иборани ўқиб қолдим: «Арманистон архиепископи Григорийнинг сўзларидан, Карталеус юз ёшга етганида аллақандай касалликка учрайди ва жазава ҳолатига тушиб қолади. Шундан сўнг, у яна тузалиб, ўша асл ёшига абадий яшашни бошлаган ёшига қайтиб, яна саёҳатини давом эттиради». Нега юқорида қайд қилинган сатрларни фон Эйтцен гапирмай, мендан яширди? Балки унда ўша жазавага тушиш бошланган, балки ҳозир у айна юз ёшга кирган бўлса-чи, мен худди шу вақтда унга рўпара келган бўлмай тағин? Унинг юз ёшга тўлишини қайси вақтдан ҳисоблаш керак экан? Ўша мудҳиш кунданми? Ёки туғилган йилдан бошлаб ҳисоблаш керакми?

Албатта, ўша кундан бошлаб ҳисоблаш керак!

Мен бу ҳақдаги кўп афсоналарни ўқиб чиқдим ва Агасфер охириги маротаба Гамбургга 1744 йили ташриф буюрганлигини аниқладим. Гамбургдан у шошинч равишда шарққа жўнаб кетган. Унинг кейинги йилда жуда кўп жойда тўхтаганлиги қайд этилади, аммо менга буниси муҳим эмасди, мени бошқа нарса қизиқтирар эди, у Гамбургга 1644 йили келганми? Ҳа, келган! Ундан юз йил олдин-чи? Ундан юз йил олдин ҳам бўлган экан! Ахир, унинг ўзи менга, Виттенбургдаги ўқишни тамомлаб, қариндошларининг олдига 1547 йили келганлигини айтган эди-ку. Тўғри, орада уч йил фарқи бор... агар атайлаб уч йил қўшилган бўлса-чи? Мана шу уч йилни у атайлаб мени алдаш учун айтган бўлмасин тагин, ҳар юз йилга тўлишида у нега Гамбургга келишини ва ҳар гал қайси йўл билан шарққа жўнаб кетишини яширган.

Нега айнан шарққа қараб кетар эди?

Мен у айтган ҳар бир сўзни, ҳар бир луқма ва ибораларни эсга олиб, ўта синчковлик билан мулоҳаза юрита бошладим. Айниқса, мен уни биринчи маротаба Гамбургга Агасферга айланиб қолганидан кейин келишига тўхталиб, унга катта аҳамият бердим.

Агар эсласангиз, азиз китобхон, ўша биринчи бор ташриф буюрганида у уйига келмасдан юкини хизматкори билан «Қилич ва тухум» номли меҳмонхонада қолдирганини айтган эди. Бу қайси меҳмонхона бўлдикин, номиям жуда антиқа? Ҳатто ўша пайтдаги ҳар хил ғаройиб номли меҳмонхоналар ичида бу ном бошқаларидан кескин фарқ қилар эди. Шунини унутмаслик керакки, немислар қилич сўзига юксак маъно беришга, тухум сўзини эса ҳазил, истеҳзо тариқасида ишлатишга интилишарди. Мана шу иккита сўзни бир-бирига боғлашга уринишни фақат ҳозир эмас, ҳатто ўша ўн еттинчи асрда ҳам ҳеч бир меҳмонхона эгаси ўз зиммасига олишни ўйлаб ўтирмаган.

Албатта, бу сўзларни бир-бирига боғлаб кўрса-тиш фақат Агасферга керак бўлган. Аммо нима учун?

Тарихий кутубхонанинг қўл ёзмалар бўлимида профессор Трубонинг босмадан чиқмаган қўл ёзмаси сақланади. Унда: «Урта аср нишони ва тимсолла-

ри», — дейилган. Кассиадор, Приок ва Аммиан Марцелл сўзларига таяниб профессор Трубо шундай хулосага келган эди: «Скифлар уруш худосини нега катта ҳурмат билан тилга олишларини тушуниш жуда осон. Аммо ўша иккита катта худоларни қай тарзда тасаввур этиш, уларни қандай шакл ё қиёфада тасвирлашни билмаганликлари учун, скифлар ўша ўз худоларини ерга санчилган қилич тимсолидан англаб, ўша қилич ичида яна бир бошқа тимсол — ҳаёт тимсоли — олтин тухум, олтин қуёш ётганлигини кўрсатган эдилар».

Мана! Шарқ, скифлар, қилич, олтин тухум... Юз йил мобайнида фон Эйтценга ўлим қўрқуви, жазо олиш қўрқуви азоб беради, айниқса, ана шу қўрқув юз йилликнинг охирига келиб чидаб бўлмас даражада кучаяди. Бу қўрқув уни шарққа, ҳар гал шарққа қараб ҳайдайди, ўша ерда, «Қилич ва тухум» тимсоли остида унинг ажали! Ҳа, ҳа, мен уни энди тушундим! Фон Эйтценнинг ажали шарқнинг қай бир бурчагида жойлашган эди. Биз ўзимизнинг ўлими-миз ҳақида жуда кам гапирармиз. Ҳар хил афсоналар ичида Агасфер ҳақидаги афсона шарқда йўқ, чунки Агасфер шарқдан қўрқар эди.

Уни даҳшатли жазо кутмоқда. Пауль фон Эйтцен ўлиши керак, аммо у истаган одами билан суҳбатлашганидан сўнг ўша одам у ҳақда ўйлаши унга қандайдир умид бағишлар эди. Худди ўша одамга Пауль фон Эйтцен ўзининг ўлими ҳақида сўзлаб бериши керак! Агар ўша одам мангу яшовчи фон Эйтцен ўлимини аниқлай олса — Пауль фон Эйтцен даҳшатли азоб-уқубат оғушида жон бериши аниқ. Агар ўша одам унча сезгир бўлолмаса, Пауль фон Эйтценни яна янги ҳаётий куч билан таъминлаб, ўзи ҳалок бўларди ва шундан сўнг у яна юз йил умр кўради!

Агасфер ёки Пауль фон Эйтцен ҳақида ўйлаш натижасида ана шунақа антиқа фикрга келдим. Мен ҳақимда ҳар нарса ўйлашингиз мумкин, аммо мени тушунишингиз керак, азиз китобхон, чунки менинг аҳволимдаги ҳар қандай одам шу қарорга келиши табиий эди. Яна таъкидлаб айтаманки, йигирманчи асрнинг онгли одами, бунинг устига энг реал мамлакатда яшаб туриб шунақа гаройиб фикрга келишим учун асосли сабаблар бор, албатта. Мана шу сабаб-

ларнинг бири бўйим пасайиб, бошим ингичкалашиб чўзила бошлаганлиги эди. Овозим ҳам сусайиб борар эди. Қисқаси, мен Агасфер қиёфасига кириб борар эдим. Пауль фон Эйтценга эса, аксинча, менинг қиёфам ўта бошлаганди!

Мен Қрим кўпригига яқин, Замоскворечье деган жойда яшайман. Худди ўша кўприк устидан ўтиб, озиқ-овқат магазинидан келаётган пайтимда тепамдан таниш овоз эшитилди:

— Ҳорманг энди, Илья Ильич!

Мен билан баробар қадам ташлаб, бўйи мендан баланд ўша меҳмон юриб келар эди. Уни кўриниши анча ўзгарган, юзи тўлишган, эгнидаги костюм янги америка матосидан эди. Умуман олганда унинг эгни-боши ва юз кўриниши безбетлик ва кеккайиш аломатини билдирар эди. Қадам ташлаши жуда жонли, ҳатто ўйноқлагандек сакраб-сакраб қўяр эди.

— Бугунги ҳавонинг очиқлиги танга даво бўлди-ми, а, Илья Ильич! Ҳар гал Москва дарёси соҳилдан ўтар эканман, танам шунақанги яйрайдики, асти қўяверасиз. Худди онадан бошқатдан туғилгандек бўламан. Бу шаҳарнинг мусаффо ҳавоси ҳар қандай дардни фориғ этишга қодир, ишонаверинг. Узоқдан кўриб, сизми, сизмасми, деб ўйлаб келаётган эдим. Сиз экансиз! Анча ўзгариб қолибсиз. Ичим алғовдалғов бўлаёзди. Даҳшат! Ҳушдан кетаёздим. Ҳа-ҳа-ҳа!.. Буюк ишларга қодир одамни қай аҳволга солишибди-я, ҳа-ҳа-ҳа!..

Суҳбат учун кўчани танлаб ўзи учун у жуда тўғри йўл тутганди. У истаганича гапириши, алжираши мумкин, ўзи учун керакли ибора ва луқмаларни хоҳлаганича ишлатишига қулай эди, менинг эса, аксинча, бунга иложим йўқ. Менинг сусайиб қолган овозим кўча шовқинида йўқ бўлиб кетарди, фон Эйтцен эшитмаётганлигини баҳона қилиши мумкин эди. Шу йўл билан у мени жуда усталик билан таҳқирлар эди. У ҳаётимни ўгирлаш билан кифояланмай, устимдан кулар ва мазах қиларди. Э, бўлари бўлди...

Йўқ, шунинг учун ҳам мен бунга йўл қўймайман!

Мен охириги кучимни йиғдим-у, милиционернинг ҳуштаги остида юриб кетаётган трамвайга сакраб чиқиб олдим, кейин одамлар орасида суқилиб ўтиб, чиқиш эшигига қараб юрдим. «Ичингдаги шайтонни

ҳайдашга қарор қилган бўлсанг, ўша шайтонларни дадил ҳайдаш керак», дердим мен ўзимга ўзим, битта бекатдан сўнг трамвайдан тушиб.

Ушандай шошқалоқлик билан мен кўчани кесиб, уйимиз киришидаги лифт ёнида тўхтадим. Лифтёр мени кўриб: «Акангиз Илья Ильич ёнига келдингизми?» — деб сўрашга улгуролмади ҳам.

Мен ўзимни диванга ташладим. Қўлимга олган стакандаги сув чайқаларди. Мен секин ҳўплаб ичардим ва Клаванинг хавотир билан менга тикилган юзига қараб қолгандим. Ҳа, ҳа, у мени хонамда кутиб ўтирган эди.

Мен Клавага чой таклиф этдим. У хоҳламади. Очиғи, унга чойдан бошқа нарса таклиф қилолмасдим ҳам. Ҳатто чойим ҳам бир ҳафта бурун тугаган эди. Баъзида мен Толстопальцев деган жойдаги танишларимникига бориб брусника териб келар эдим. Брусникани қайнатиб ичиш чойдан ҳам яхши эканлигини мен уларга бир неча бор таъкидлаган эдим.

— Сиз жуда ўзгариб қолибсиз, Илья Ильич.

— Мадорсизланиб қолдим.

— Агар кўчада кўрсам, мен сизни танимаган бўлар эдим.

Кеч тушиб қолганди. У уйимни йиғиштирди, чойнинг ўрнига брусникани қайнатди.

Менимча, ҳушимдан кетиб қолганман-у, аммо оёқ учида юраверганман. Шу тариқа қачон Клава кетиб, фон Эйтцен пайдо бўлганини билолмай қолгандим.

Кучимни йиғиб мен унга қўлларимни пахса қилганча савол бердим:

— Клавдия фон Кеен сизни ўлимга қараб қувлар, ўлишингиз олдидан ўз муҳаббатини ваъда қиларди? Тўғри-ми? Сиз унинг кетидан эргашар эдингиз, аммо ўлимингизга бир неча қадам қолганда чекиниб, истаган одамга ўзингизнинг оғирлигингизни ташлаб, унинг ҳаётини ўғирлаб ўзингизники қилиб олардингиз. Энди навбат менга келдими? Яхши, мен розиман. Мен сизга умримни ҳада этишим мумкин, фақат Клавдия фон Кеен билан учрашадиган жойингизни айтиб берсангиз, ўша жойни сиз... юз йиллаб бировлардан яшириб келгансиз.

Ғадир-будир, узунчоқ юмалоқ менинг, яъни Агасфернинг юзида, худди совун пуфагига ўхшаган нарсалар шишиб чиқди. Шу йўсинда қонга тўлган қип-

кизил кўзларида қўрқув аралаш ўт чақнагандай бўлди. Мен иштаҳа билан саволимни қайтардим:

— Ҳа, сиз менга ўлимингиз, ажалингиз қаерда эканлигини айтишингиз керак, Агасфер! Ҳанузгача Пикардия, Бретонияда, агар чанг-тўзон кўтарилгудек бўлса, халқ Агасфер келди, дейишди. Мен эса одамлар: «Чанг-тўзон кўтарилган бўлса нима экан, бу ҳатто Агасфер ҳам эмас», дейишни истайман, шундан сўнг ҳамма маза қилиб кулишини хоҳлайман! Ҳа-ҳа-ҳа... Энди гаплашадиган вақт келди!

У яна «Рус архиви» газеталари устига ўтириб олди.

— Бу газеталар қаердан келиб қолди? — дея ўзининг, яъни менинг юмалоқ бошимни чирмаб бўғиб ташлаш учун ёнимга эмаклаб, судралиб кела бошлади.

— Келинг, шу гапни тўхтата қолайлик, Илья Ильич, а? Яхшиси, извошни олиб, бир сайр қилиб келмаймизи?..

— Ҳа, фалокат келдими? Фалокатдан қочмоқчимисиз? Ҳа-ҳа-ҳа!.. — ўзимни мажбур қилиб кулар эдим уни доводиратиш учун.

— Сиз Испанияга келган пайтингизни сўзлашда тўхтаган эдингиз охириги сафар. Минг беш юз етмиш беш, Анно?..

Мен уни қўлга туширгандим! У қаҳ-қаҳамдан ўзини йўқотиб қўйганди. У қўрқар эди. У итоаткорлик билан менинг сўзларим, фикрларимга бўйсунган эди. Мен хурсандлигимдан кафталаримни ишқалар эдим, у бўлса нималарнидир алжираш билан овора эди:

— Ҳа, ҳа! Анно, минг беш юз етмиш бешинчи? Биласизми, жаноб секретарь Кристоф Крауте ва магистр фон Гольштейн Испания қироли саройида, кейинчалик Голландияда элчи сифатида маълум вақт бўлишганди. Уйларига, Шлезвигга қайтгач, қасам келтириб ҳаммага бундан 21 йил олдин Московияда кўрган ажойиб кишига Мадридда дуч келганликларини гапиришар эди...

— Тўғри, ҳа-ҳа-ҳа... — диванга ясланиб дедим мен. — У Московиядан келган эканми? Анно нима дейди, минг олти юз қирқ уч эмасми, а?

Шунда Агасфер итоаткорлик билан деди:

— Анно, минг олти юз қирқ учинчи? Илья Ильич!..

Мен пўписа аралаш сўрадим:

— Хўш!?

Ана шунда Агасфер анча вақтдан бери чанқоқлик билан билмоқчи бўлган нарсамни айтди:

— Анно, минг олти юз қирқ уч? Кристимондаги, аниқ Брауншвейг ёзувларида, ўша пайтда ҳаммага машҳур ажойиб одам Венада, кейин Любек, сўнгра Краковда бўлгани, Гамбургга отланиб, у ердан...

— У ердан қаерга жўнаган? — дўқ-пўписа қилдим мен ўрнимдан туриб.

— Московияга, — шивирлаб деди у.

— У Московияга келганми?

— Тарихчиларнинг айтишича, уни кўпчилик ўша ерда кўрган.

— Агасферни Московияда-я?

— Ҳа.

Шундан кейин мен хурсандлик ва ташвиш аралаш ундан сўрадим:

— Янги ҳаётга эришувингиз учун биров сизга ачиниб, ўзининг ҳаётини сизга ҳадя этиши ва ажалингни ўзига олиши керак, тўғрими?

Энди у ўзининг манқа овозида пичирлади:

— Ахир, сизнинг Илья Ильич, менга раҳмингиз келяпти-ку...

Унинг гапи таъкид ёки саволга ўхшамасди, аниқроғи, бу унинг оқ-нолага тўла ёлвориши эди. Мен уни чил-парчин қилиб эзиб ташлагандим. Унинг биргина имконияти қолган: у ҳам бўлса ўзига нисбатан менда раҳм уйғотиш эди. Рус характериға мос раҳмдилликни, наинки, ҳатто бегуноҳ гўдак ва аёлларнинг қотилиға ҳам «бечора» деб ачинишини, айниқса, ҳамма Россия ва руслар деб қичқираётган ҳозирги пайтда мана шу раҳмдилликни уйғотиш жуда осон эди.

— Ҳа, фон Эйтцен, мен сизга ачинаман, — дедим унга.

Бу сўзларимдан унинг сакраб кетганини кўрганнингизда эди, азиз китобхон. Юз йиллаб у ўзини сипо туттишга ўрганиб келган, энди бўлса чидаб туролмай, худди итга ўхшаб ирғиб сакрар эди.

— Е худо! Қандай яхши-я, Илья Ильич!

«Мени аҳмоқ қилапти», — деб ўйладим мен,

жаҳлим чиқиб. Бояги ачинишим — агар у чинданам ачиниш бўлса, мени тарк этди.

Унга ўзимни ҳеч нарса билмаётгандек кўрсатиб:

— Ҳа, тўғри айтасиз, ўлим ҳақида сўзлашишнинг ҳожати йўқ. Сиз, албатта, кўп ташвишлар чеккансиз, аммо барибир ўлим сиздан узоқда. Анча йироқда.

— Жуда тўғри айтасиз, ҳе-ҳе-ҳе, анча йироқда! Ҳамма гап шунда-да, Илья Ильич, жуда йироқда, ҳе-ҳе-ҳе. Менинг юз йиллигим ҳали тугагани йўқ.

— Юз йил нима деганингиз? Кўринишингиздан ҳали олтмишга етмаганга ўхшайсиз.

— Демак, менинг ёшим сизни чўчитмаяптими? — деди у жуда махфийлик билан. Мендан совуқ тер чиқиб кетди. Аммо унинг ажали қаерда эканлигини билиш менга шунақанги завқ бағишлар эдики, мен ҳатто ўзим учун хавфли бўлган мавзудан чалғишга уринмасдим ҳам, аксинча, уни давом эттирдим:

— Нега чўчир эканман!

Шундан сўнг, агар чаён кулади, деб фараз қилсак, у чаёндек тиржайиб қолди.

Мен унга кескин ўгирилиб сўрадим:

— Сизнинг ажалингиз шарқда? Сиз унинг марказига яқинлашдингиз? Шунинг учун сиз бу ерда уч кундан ортиқ туrolмайсиз, шундайми?

Назаримда, ҳар бир сўзим уни оғир тош бўлиб босаётгандек эди. У шўнпайиб елкаларини қисди-да, қандайдир тирқишга яширинмоқчидек энгашиб олди. Аммо қарашларидан мени янчиб ташламоқчи эканлиги яққол сезилиб турар, шунинг учун вужудимни титроқ босиб, нафрат билан:

— Сизни даҳшатли ажал кутмоқда, фон Эйтцен?! — дедим.

Мен тирқишдан фон Эйтценнинг заиф товушини эшитдим:

— Ҳа!

— Сизни чидаб бўлмайдиган даражадаги азобуқубатлардан иборат ўлим кутяпти, шундай эмасми, фон Эйтцен?

— Ҳа!

Мен зарба беришда давом этдим:

— Ажалингиз қаерда жойлашган ўзи, фон Эйтцен? Ўлимингизнинг адресини менга айтсангиз.

Сизни хафа қилдим чоғи? Ҳа-ҳа-ҳа! Кечирасиз, ўзим ҳам хафаман. Гирдобнинг ўзгинаси, аммо менга ажалингиз манзилини айтинг!

У тез ўрнидан турди. У қочмоқчи, менга ташланмоқчи бўлди, шекилли. Аммо ўрнидан тургач, худди оёқ-қўллари боғланган одамга ўхшаб, «Рус архиви» журналларининг устига ағанаб тушди.

— Ажалим... ажалим шу ерда... — дўрдайиб шишиб қолган лаблари билан зўрға шивирлади у. — Ажалим, Илья Ильич, биласизми, шу ерда...

— Гапиргандан кейин охиригача гапириш керак, — заҳарханда билан давом этдим мен. — Шу ерда деганингиз нимаси? Шу ерингиз Москвами?

— Шунга яқин...

— Сиз мени мазах қиляпсизми?! — бақирдим мен. — Аниқроқ гапиринг!

У билан гаплашиши мен учун қимматга тушаётган эди. Суҳбат мобайнида анча кучим сарф бўлиб, ҳолсизланиб қолдим. Ҳушимдан кетмасдан бурун, ўзимни тетикроқ тутишга интилиб, унинг олдида ҳали анча кучим борлигини кўрсатмоқчи бўлар эдим. «Энг муҳими, энг муҳими, унинг қўлимдан чиқиб кетишига йўл қўймаслигим керак», — такрорлар эдим ўзимга ўзим.

— Толстопальцево станцияси. Киев темир йўл бошқармаси. Станциядан тушгач, чап тарафда. Учинчи сайхонлик. Йўлдан кетаверишда жануб томонга бурилса, олтинчи дарахт... ўшанинг илдизида.

Ана шунда мен тўсатдан уни даҳшатга солувчи саволимни бердим:

— Ажалингиз қандай кўринишга эга?

Кузатишим натижасида мен шуни билдимки, у «ажал» сўзини сираям тилига олмасди. Бу сўздан у турган жойида чайқалиб кетар, ҳатто ерга қулаб тушарди. Айёрлик қилишга урина бошлаши билан мен шу сўз билан уни турган жойида қотириб қўярдим.

— Ўша ерда ётибди, ётибди... тушунаюпсизми, Илья Ильич, ўша ерда ётибди!

— Ажал уруғи ўша ерда ётибди деяпсиз, нима ичида ётибди? Қутичадами? Шиша идишдами? Халтадами? Ҳамёндами?

У бошини тебратди. Бу сафар жуда суст бош тебратди.

У билан энди сўзлашадиган ҳеч қандай гапим қолмаган эди. Кўзларим толиқиб унинг гандираклаганча деворга суяниб, эшик томон судралишини кузатиб турар эдим. Айниқса, бўйим унга нисбатан анча тикроқлиги ва у стулдаги кепкамни янглишиб бошига кийиб олганини пайқаганимдан сўнг, унинг тезроқ чиқиб кетишини истаб қолгандим.

У кетгач, мен ўзимни ёмон ҳис қила бошладим ва бошим гир айланиб, ерга қуладим ва ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келгач, нима бўлганлигини бирмабир эслашга ҳаракат қилдим. Миям секин ишласа ҳам, аммо равшан эди. Арзимагандай туюлган нарса хаёлимга келди-ю, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

Мен бир одатимни эслагандим: ким билан гаплашмай, беихтиёр қўлимга китоб олиб, худди мушукни силагандек силай бошлардим. Худди мана шу одатимни меҳмоним суҳбатлашаётганимизда ўзимга намоёиш қилганди. Вужудимда титроқ туриб, танамни муздек тер босди. Мана шундан кейин мен негадир Островский асаридан монолог ўқий бошладим. Тавба, ҳаёт-мамотим ҳал бўлаётган бир пайтда монологга бало борми?

Унинг ҳаёт тарзи, ётиш-туриши худди мени аввалги ҳаётимдек оқиб борар эди. Меники-чи? Наҳотки мен ўзимни унга боғлаб бераман?.. бас! Урнингдан тур, турсанг-чи, Илья Ильич!..

Кўнглим айниб, бошим айланаётганига қарамай, мен ўрнимдан зўрға туриб, аллақандай таёққа таяниб эшик томон юрдим. Танамдаги этим, худди куйдирилгандек порсиллаб ёрилиб кетганди, ўзим қора терга ботгандим.

Қандай қилиб поезд кассалари олдига бориб қолганимни, ҳозир эслай олмайман. Фақат бир нарса ёдимда, шимол тарафдан ҳар сафаргидек совуқ шамол эсар, оғир қора булутлар жуда паст ва тез сузиб борарди. Орқадан Клаванинг:

— Келганингизга анча бўлдимиз? — деб сўрагани қулоғимга чалинди.

— Фон Эйтценни кутяпман, — деб жавоб бердим мен ҳеч бир ҳайратланмай.

— Ким у?

Агасфер. Аммо бу номда юришига оз қолди.

— Нима учун иккимиз яшайдиган уйни у ҳам бориб кўриши керак?

«Иккимиз? Демак, мен яшаётган уйимни кимга-дир, балки унинг қариндошлари ёки Агасферга топшириб, Толстопальцево станциясига кўчиб ўтишим керак экан-да?» — деган ўй келди миямга.

— Мен сенга Агасфер деган одамни кўрсатмоқчиман. Фақат сен йўқ дема, шундай қилсанг, мени ростданам севишингга ишонаман, — дедим.

— Ундан ортиғияям розиман.

— Биз Агасферни кутамиз. Агар мен уни кўрқита олган бўлсам, келиши аниқ, мабодо у бир иложини қилмаса... Лекин бунга ишончим комил эмас!

Соат учда жўнайдиган поезд кетиб бўлди. Кейингиси соат 16¹⁰ да келади.

Икки киши келиб кассадан билет олишди. Улар қўзиқорин теришга кетаётган экан. Бир қиз билан йигит ҳам келиб поездни кута бошлашди. Соат 16¹⁰ да кетадиган поезд ҳам жўнади.

— Бугун яхши ухладингми, азизим?

— Жуда яхши ухладим.

Қаёқда. Яхши эмиш. Тун бўйи васваса босиб, танамнинг ҳамма жойи оғриб чиқди. Ойнамдаги пардани кўтариб, кўчага қарадим. Оғир снарядлар ва тўплар ортилган машиналар колоннаси кўчадан ўтиб боришини томоша қилдим. Улар фронтга қараб кетишар эди. У ерда менинг дивизиям, ўртоқларим жанг қилишар, мен эса бу ерда ожиз ҳолда ётар эдим. Эҳ, зора озгина кучим, зиғирча ҳаёт манбаси бўлганда эди. Мен ўша Агасфер деганларининг расвосини чиқариб ташлаган бўлар эдим.

— Кўнглим сезиб турибди, азизим, у келмайдиганга ўхшайди.

— Йўқ, келади!

У ҳақ. Агасфер келмайди. У мендан ўзига кераклича нарсаларни олиб бўлди. Мен эса... мен ўлишим керак!.. Мен — ана шу гўзал ажойиб ҳаётдан кўз юмишим керак, мана шу гўзал, менга қараб кулиб турган қизни тарк этишим керак. У ёш йигитнинг қўлини сиқиб, меникени сиқмаётган бўлса ҳам майли, аммо мен бахтлиман, уни кўриб турганим, енгил шамолдан дарахт баргларининг шитирлашини эшитиб турганим учун... Агасфер келмадими? Уни қидириб топ! Қаердан бўлса ҳам топиб келтир! Аммо уни қаердан ахтарасан, кимдан суриштирасан, ни-ма деб суриштирасан?.. Гражданлар, сиз Агасфер

деган... менга ўхшаган одамни кўрмадингизми, дейсанми? Ҳа-ҳа-ҳа...

Бошим бўм-бўш хумга ўхшаб гувилларди. Кўзларимни юмиб, тишимни тишимга босардим. Мен кўлларим билан юзимни ишқалар, баданим ўзимга жирканч бўлиб туюлар, ўзимга ўзим ғирт аҳмоқ бўлиб кўринар эдим.

— Клава сен мени севасанми?

— Телбаларча севаман!

Саволим нақадар бачкана бўлса, жавоби ҳам ундан қолишмас эди. Аммо унинг кўзларида чақнаётган нур унинг тантиқ сўзларидан юз чандон маънолироқ эди.

— Сўзларингга ишонсам бўладими?

— Ахир, мен эримни ташлаб келдим...

— Шошмай тур, шошилма!..

Мен уни касса ёнидан нарига олиб ўтдим. Перронга чиқаверишда туриб қолдик. Субҳидамда мен ойна ёнига борганим ва у ерда кўк қоғозни кўлимга олганимни эсладим. Осмон зим-зиё эди. Ойна чеккаларида тонг шудринглари туриб қолган ва унда юлдузлар турли рангда жимирлар эди. Мен шудрингдан кўзларимни узолмасдим. Изтиробли уялиш ҳисси вужудимни қамраб олди. Мен жуда ожиз эдим. Наҳотки ҳеч нарса ўйлаб тополмасам?..

— Сен шошма, Клава. Сендан жуда катта илтимосим бор. Жуда катта!

— Мен ҳамма нарсага тайёрман, азизим.

— Сен шошма, шошмай тур! Биласанми, бу сўзлар худди дуо сўзларига ўхшаган бўлади: ўша дуо сўзларига Агасфер ўз-ўзидан келиши мумкин. Сен ҳозирдан бошлаб Клавдия фон Кеен бўласан. Сен ўз мухаббатингни Агасферга қайтаришинг керак.

— Қайтаришинг керак? Ахир мен уни ҳеч қачон кўрмаган эдим-ку, азизим.

— Ҳозир кўрасан, фақат қайтаришга розиман десанг, бас, ўша заҳоти уни кўрасан. Розимисан?

— Мен сенга бўйсунаман, азизим.

— Йўқ, сен розиман, дегин.

— Розиман, — деди у қатъият билан.

— Агасфер, сизмисиз?!

Клава ҳангу манг бўлиб, кўзлари билан бир менга, бир унга қарар эди.

— Ўхшайпмизми? — шошиб сўрадим мен ундан.

У хоҳлар-хоҳламас жавоб қилди:

— Хиёл ўхшашлик бор.

«Хиёл ўхшашлик эмиш? Ҳа-ҳа! Қуйиб қўйган-дек-ку!»

Энди у — баланд бўйли, елкадор, юзи катта, қирра даҳан ва ўткир нигоҳли эди. Мен эса — пақпакана, озгин, чўзинчоқ бошим билан ўлгудай кўримсизман. Охирги қолган ақлим билан ўйлар эдим: «Душманга бўлган раҳмдиллик мана қандай оқибатга олиб келади. Сен унга қарийб ҳамма нарсангни бердинг!» Ҳар галгидек, мен ошириб гапирдим. Фикрлаш ва курашиш қобилиятим бор экан, ҳамма нарсани бермаганман — аммо жуда кўп нарсани у мендан ўғирлаб улгурган эди. Нима ҳам қила олардим? Мен душманним нималар билан қандай қуролланганлигини билишим керак эди-ку. Бундан ташқари бутун инсоният душмани энгилиб оёқларим остида эмаклаб юрса, менинг ҳаётимнинг нима аҳамияти бор?

Фақат хато қилмаслик керак, фақат адашмаслик керак, Илья Ильич.

Мен хато қилмаслигимни аниқ билардим. Мақсадимга эришиш учун менинг ўз қуролим бор эди. У ўз ўлими ҳақидаги саволларимга албатта жавоб бериши керак эди. Чунки минг йил олдин, аждодларим — озод скиф халқи, фақат иккита худони: озодлигимизни қўриқлайдиган қилични, ҳаётимиз ва ижодимиз тимсоли олтин тухумни тан олишарди. Ўша қилични улар душманга санчишар эди, душманни батамом ўлдиришмаган бўлсалар ҳам, аммо аждодларимизнинг ўша қилични кўтариб уларнинг ишини давом эттириш мумкин бўлган кейинги авлодлари ҳам қолган-ку! Чунки озодлик қиличи менинг она еримда ва мен ўз она еримда туриб душманга савол берган вақтимда у менинг кўзларимда ўша қиличнинг кумушранг ёғдуси чақнашини пайқагач, жавоб бермай иложи йўқ.

— Сизнинг ўлимингиз манзили, — савол бердим унга, — Толстопальцевоми?

У кўзларини Қлавадан узолмай индамай турарди. Унга на қилич, на олтин тухум ва на скифлар таъсир этарди! Фақат муҳаббатгина дунёни забт этиши мумкин. Қолган нарсаларнинг ҳаммаси қуруқ гап ва калтабинликдан иборат. Қилич ва ол-

тин тухум эмас, муҳаббатгина бизга Толстопальцево йўлини кўрсатиши мумкин.

— Толстопальцево?

Ёзилган бармоқларимни унинг юзи атрофида юргизар эканман, савол беришдан тўхтамас эдим. Менга бу нарса осон эмасди. Ҳатто менинг бармоқларим унинг кўринмас нигоҳларига урилиб қолаётгандек эди, юрагим ўйнаши ҳақида гапирмаса ҳам бўлар эди. Хаёлимда уни сўнгги куч-қувватим билан ушлаб тургандек, охирги мадорим ҳозироқ салга узилиб кетадигандек эди. Худди мастлардек бошим гирр айланар, оғзимдан бемаза, аччиқ маза келарди:

— Агасфер! Сиз, мени худди тўзондек супуриб ташламоқчи бўлдингизми? Ҳаёт-мамотим сизнинг қўлингизда деб ўйладингизми? Йўқ, йўқ, Агасфер! Майли, ҳаётимнинг ярмисини, умримнинг тўртдан уч қисмини ўғирлаган бўлинг, ҳатто ўндан тўққиз қисми сизга ўтган бўла қолсин, аммо сизнинг ҳаётингиз мана бу ерда...

Мен унинг майда ва кулранг жун босган қўлига теккизгудай бўлиб катта панжамни ёздим.

— Сиз қаерга кетяпсиз? — деб сўради у Клавдиядан кўзларини узмай.

— Толстопальцевога.

— Ўзингиз-чи? — бақирдим мен унга.

— Толстопальцевога, — жавоб берди у.

— Қани, кетдик бўлмаса!

У итоаткорлик билан қаддини ростлади ва баҳайбат гавдаси билан тепамда иккала қўлини қовуштириб туриб олди. Мен довдирагандек бўлдим-у, аммо унинг «гавдаси» меники эканлиги эсимга тушиб:

— Қани, йўл кўрсатинг! — деб минғирладим.

Киевдан шаҳар четига қатнайдиغان поездлар касасидан учта билет олиб йўлга тушдик.

* * *

У вагонда менинг рўпарамда, юмалоқ бошини эгган ҳолда, қўлларини тиззалари орасига олиб ўтирар эди. Юм-юмалоқ юзига ҳечам ярашмаган ингичка даҳанига тикиларканман, ўйга толдим: «Ахир, ким бу одам? Ҳазилкашми, жосусли, телбами, васваса дардига мубтало бўлганларданми, ё бўлмаса бомбардимон вақтида ўз оиласини йўқотганларданми?..

Унинг кимлигини ахийри била олармикинман ёки у яна қочиб кетармикин? Нима сабабдан мен унга ишониб қолдим? Мен ўзим кимман? Ҳазилкашми? Телбами? Еқасидан осилиб тушган ип, шишган лаблари устига тушиб қолар, у ипни узиб ташламоқчи бўлар ва борган сари жаҳли чиқарди.

Ким у, ахир? Чинданам Агасфер бўлса-чи? Биологик нуқтаи-назаридан мангу яшаш мумкин эмас, бу нарса ҳаммага маълум, аммо узоқ умр кўришни ҳеч ким рад этолмайди, ҳатто энг узоқ умрни ҳам. Қадимги олимлар эмпирик йўллар билан очган қонунларни биз фақат энди тушунишга ҳаракат қилаямиз. Балки мана шу нотаниш одам ҳам ўша олимлардан бири бўлса-чи, узоқ умр кўриш сирларини кашф этган бўлса-чи? Ахир шунақа бўлиши мумкин-ку! Фақат ўша қонунни кашф қилиб ухлаб қолгандир, худди чақалоғини эмизаётган она унинг устида ухлаб қолиб, боласини эзиб ўлдириб қўйгандек, ким билади яна? Беш юз йил умр кўрган бўлса-я?! Бу вақт ичида қанчадан-қанча воқеаларнинг шоҳиди бўлиш мумкин?! Қанчадан-қанча нарсаларни ўрганиш мумкин?!

Аммо ҳамроҳим нурсиз нигоҳини менга қадаши билан фикрим тўзиб кетарди ва нима қилишни билмай, ойнага қарар эдим.

Шаҳардан қайтаётган сут ташувчи аёллар рўпарамизда ўтириб, эрларидан шикоят қилишар эди. Дўмбоққинаси фон Эйтценга қараб деди:

— Эрларимиз жуда эрка бўлиб кетишди. Бугун биттаси, эртага иккинчиси. Яхшиси, мажруҳ одамга эрга тегиш керак экан! — шундай деб у менга қараб: — Тўғрими, мажруҳвой? — деб сўради.

Уша сут ташувчи аёлга минг раҳмат, фон Эйтценга ачиниб раҳмим келиши шу сўзларидан кейин дарров йўқолди. Мен Клавадан яна сўрадим:

— Уз қарорингиздан қайтмайсизми?

— Йўқ.

Мен жим қолдим. Мана шу озғин, кўримсиз кийинган қизни, ўрта асрдаги жозибали Клавдия фон Кеен деб аташ, ўзимизнинг устимиздан кулиш эмасми? Нимаям қилардик, ахир, бошқа иложим йўқ! Мен фон Эйтценга қараб дедим:

— Клавдия фон Кеен — сизники! У сизни қувиб етди, энди сизга тамга бўлиб қолган Агасфер исми

тугатилди. Энди менинг ҳаётимни қайтариб беринг!

У Клавага қаради. Клава бошини эгиб секин овозда деди:

— Мен ҳеч нарсага тушунмаётибман, лекин у шуни истар экан...

У яна жим қолди.

Биз манзилга келгач, поезддан перронга тушдик. Поезд эса йўлида давом этиб, юриб кетди. Поезд кетиши билан шимолдан эсган совуқ ҳавони дарров сездик. Ўрмон осмони узра, дарахтларнинг учига тегай-тегай деб оғир қора булутлар сузиб ўтарди.

Бизнинг йўловчи ҳамроҳимиз қимир этмай турар эди. Мен саволимни қайтардим.

— Улимингиз манзили Толстопальцеводамиди?

Фон Эйтцен афтини бужмайтириб олдинга юрди. Қизиғи шунда эдики, на фон Эйтцен, на Клава ва на менда қишлоқда қолиш истаги хаёлимизга келмади.

Станция ортимизда қолди. Йўл ёқасидаги ўт ўрилган эди, аммо яна янги бақувват кўк ўсимталарнинг яшил учлари кўриниб қолганди.

Миям равшан ишлар эди. Мен мағрур ва дадил одимлар эдим. Ҳамма воқеалар сабабчиси ҳам ана шу мағрурлигим эди. Биз уч километрга яқин йўл босдик. Ўрмон дарахтлари шамолда чайқалишар, осмонни қора булут қоплаган эди.

Бошловчимиз йўлдан ўнг томонга бурилди. Қайрилишда йўл четида ўсаётган арча дарахтига кўзим тушгани эсимда. Йўл бошловчимиз югураётгандай гез қадам ташларди. Унинг нафас олиши равон эди. Мен эса ҳансирардим, аммо чурқ этмасдим. Мен фақат булутларга қарардим. Назаримда, агар шу лайт ёмғир ёггудек бўлса, ҳамроҳимиз ўша заҳоти ёмғир томчилари орасида йўқолиб қоладигандек туюларди.

Булутлар қуюқлашиб, дарахтлар учини ерга теккизгудек даражада тез сузиб ўтишар, уларнинг охири кўринмасди. Ҳаммаёқдан зах ҳиди келарди. Афтидан, биз ботқоқлик ерларига кириб борардик. Олисидаги уфқ тобора кичрайиб борарди. Оёқларимиз таги сассиқ ўтлар билан тўла эди. Атрофдан ёқимсиз увиллаш ва қарсиллаш овозлари эшитиларди.

Йўл бошловчи қўлларини икки томонга ёзиб, худди дорбозлардек юриб борарди. Ўрмон ичидаги биз бораётган йўл жуда тор бўлгани сабабли шу

тарзда юришга мажбур эди. Ўт-ўланлар орасидан кўкимтир сув, ботқоқликнинг чеккалари кўриниб қоларди. Москва атрофида қаердан бунақанги қадимий ботқоқлик пайдо бўлиб қолибди? Орқадан Клаванинг:

— Азизим, яна кўп юрамизми? — деган юмшоқ ва майин овози эшитилди.

Орқамга ўтирилмай унга:

— Яқин қолди, — деб жавоб қайтардим.

— Яқин қолди, — деб таъкидлади фон Эйтцен ҳам.

Ўрмондаги шовқин гоҳида пасаярди. Шунақа пайтда узоқдан тўп ва замбарак овозлари эшитиларди. Шу атрофда артеллеристлар машқ ўтказишаётган бўлса керак.

Жануб тарафга бурилган ингичка йўлга чиқдик. Йўл устида шох-шаббалар билан бекитилган баҳайбат пичан уюми кўзга ташланди. Пичан орқасида ўн кишининг қулочи баравар баланд заранг барглари шамолда эринибгина шитирлар, гўё шамол бу билан унумсиз, паст учиб ўтаётган булутлар устидан мазах қилиб кулаётгандай эди.

Бошловчимиз эгилиб, орқасига қаради. Лаблари титрар, уни даҳшат қамраб олганлигини танаси букилиб қолганидан ҳам билса бўларди. Унинг нима деяётганини эшитишни истасам ҳам беихтиёр орқага тисарилдим:

— Мана шу ерда!

У Клавага қаради.

— Эсладингизми? — деб сўради кейин.

— Мен бу ерда биринчи марта бўлишим.

— Алдадингми? — бақирдим мен.

— Йўк, нега алдар эканман? — ҳовлиқиб жавоб берди фон Эйтцен. — Нариги томонга қаранг-а, ана ўша қиялик, ўша қарағай!

У яна Клавага қараб, бўғиқ овозда бақирди:

— Энди эслагандирсиз?

— Нимани эслашим керак экан?

— Мен билан кетасизми?

«Ой-ой-а-а-с-с-ф!.. — товуш берди шамол.

Чақмоқ чақди. Қора булутлар орасида қонталаш чизиқлар ярақлаб кетди. Момақалди роқ гумбурлади, атроф ларзага келди ва баҳайбат заранг турган жойида чайқалиб кетди. Ўрмон ичини оҳ-воҳ овози

тўлдириб юборди. Бояги баланд пичан уюмига ғий-қиллаб, қарағай қулаб тушди ва пичан уюми кўринмай қолди.

Фон Эйтцен қўллари олдига чўзган ҳолда қарағай томонга югуриб кетди. Эгнидаги гимнастёркасининг камари қўлтиғи тагигача кўтарилиб қолганди. Негадир ўша камарини кўришим билан дилимда аллақандай нафрат жўш уриб кетди. Мен қўлимни узатиб ўша камаридан ушлаб қолдим. Мендан уч баробар баланд ва бақувват бўлишига қарамай, мен уни ерга қулатдим.

— Ушла уни, маҳкам ушла, азизим, — дерди Клава менга.

— Ҳеч қаерга қочолмайсан!

Қарағай ерга қулаган ҳолда, илдизлари илонлар уюмидек ташқарига чиқиб қолган, ундан тупроқ тўкиларди.

Илдизлари билан қўпориб ташланган қарағай ўрнида ҳосил бўлган чуқур ичида мис билан ўралган ва эски милтиқ сақланадиган қути кўринди. Қарағай қулаганида илдиз шохлари уни туртиб ўтган чоғи, четидан дарз кетганди. Қўлимни қутига теккизишим билан қути ўша дарз жойидан иккига ажралиб кетди. Ундан катта бўлмаган қилич ва темир занжирдан ясалган тўр халта ерга тушди. Кўк халта ичида алланима ялтиллаб кўринарди.

— Хазина!

Еш аёл биқинимга тирсаги билан туртиб, мамнун кулиб қути томон интилди. Фон Эйтцен шамдек қотиб турар, менинг қўлимдан кўзларини узмасди. Унинг лаблари алланималар деб шивирлар эди:

— Илтмос, Илья Ильич, мен сиздан ўтиниб сўрайман, эҳтиёт бўлинг. Жуда хавфли...

Фон Эйтцен қутини кўрмоқчи бўлиб бўйнини чўзди. Худди ёш болалардек суюниб кетдим.

— Менга қаранг, эй, сўтак одам! Ахир, бу ерда ростданам қилич ва тухум бор экан-ку. Мен сизга ҳозир кўрсатиб қўяман...

— Тегманг, асло тега кўрманг, — дея нола қиларди у, — ўтиниб сўрайман!

Мен ўз топилмамни мукка тушиб ўргана бошладим. Қарағай илдизининг шохларидан сакраб ўтиш нақадар ёқимли эди; кумуш рангда ялтиллаётган

ўткир қилични қўлга олиш ҳам нақадар ёқимли; қиличнинг, фил суягидан қилинган айиқ шаклидаги дастасидан ушлаш ҳам нақадар менга ёқар эди, темир занжирли халтани қўлимда ушлашим ҳам жуда лаззат бағишларди менга. Қилич унча узун эмас, бир метрга етар-етмас эди. Узунасига ўртасидан ингичка ариқча ўтган бўлиб, охири тилла даста қўшиларди.

Қилични қўлимда ўйнаб, ўрнимдан турдим. Энди қилични амалда кўргим келарди. Йўғон шохга урган эдим, шох чирт узилиб тушди. Оҳо, буни эҳтиёт бўлиб ишлатиш керак! Қилич анча ўткир экан.

Мен шерикларимни чақирдим:

— Яқинроқ келинг!.. Ҳозир ҳаммасига тушуниб оламиз, — шундай деб мен қилични ёруғда томоша қила бошладим: — Аввалига мен уни жуда қадимги ноёб нарса деб ўйладим. Кейин бошқа фикрга бордим. Қадимги одамлар зангламайдиган пўлат ҳақида қаердан билишган? Ахир, бу қилич юз йил, балки бир нечта асрлар давомида ер тагида ётган-ку. Шунга қарамай зангламаган. Агар бу қилични қайсидир одам немислардан қочаётган вақтида шу ерга яшириб кетган бўлса-чи, а?

Эҳтиётлик билан ўткир тигини дастрўмолим билан ўраб, қўлтиғимга қистириб олдим, қўлим бўшагач, занжирли халтани очишга киришдим.

Қулоғимга фон Эйтценнинг ингичка овози эшитилди:

— Утинама-ан...

— Ишингизни қилинг, — дедим мен аччиғланиб, — мунча ҳовлиқасиз амаки? Агар менга қараш сизга ёқмаса, билет сотиб олиб берганман, орқангизга қайтиб кетаверишингиз мумкин.

Унинг афти-ангори гезариб кетди. У орқасига тислана бошлади, шуниси қизиқ эдики, энди у менга илгаригидек баланд бўйли бўлиб кўринмас эди. Унинг бўйи мендан анча паст эди, чўзинчоқ калласи озгин, ингичка гавдасига сираям ярашмасди. Энди мени унинг узунчоқ калласи, озгин, пакана гавдаси ҳечам қизиқтирмасди. Мени бошқа нарса қизиқтирар эди. Унинг орқага тисарилиши жуда қизиқ эди. У майда қадамлар билан орқасига тисланиб, бир жойда, ўша ботқоқлик атрофида айланар эди.

У бир жойда айланиб, ҳўмрайганча менга тики-

либ қолганди. Аммо энг қизиғи, у бир жойда айланар экан, ишонинг, кўз ўнгимда бўйи борган сари пасаймоқда, бамисоли ерга кириб бораётганди. Йўқ, уни ботқоқлик тортмаётганди, сув жойидан бир энлик ҳам кўтарилмаган эди.

— Оббо, амаки-ей, сиз масхарабоз эмасмисиз? — дедим мен кулиб, — агар мана шу нарса бўлмаганда...

— Ҳа, ҳа, халтада нима борлигига қараш керак, — деди Клава ҳам кулиб.

Шу пайт мен фон Эйтценнинг жаҳл билан бақирганини эшитдим:

— Энди унга эгалик қилишга тўла ҳаққим бор! Нега у олдимга келмаяпти?

— Менга қарагин, азизим, — деди Клава менга қараб, — уни ботқоқлик тортиб кетяпти, унга ёрдам бериш керак!

— Ҳа, унга ўзинг ёрдам бера қолгин, — дедим мен халтанинг оғзини оча бошларканман. — Унга хода узатгин. Бу ерда ходалар жуда кўп.

Фикри-зикрим топилмада, уларга ҳатто қайрилиб ҳам қарамасдим.

— У қўл узатишни илтимос қилаяпти, азизим.

— Ҳа, ўзинг унга қўл узата қол, агар сўраётган бўлса.

Халтанинг оғзи очилди ва мен унинг ичида каптарникидек катталиқдаги олтин тухумни кўрдим. Қалбим севинчга тўлди; азбаройи хурсандлигимдан кулиб юбордим.

Мен тухумни авайлаб халта ичидан олиб кафтимга қўйдим.

Ёқимли, илиқ бир ҳис вужудимни чулғай бошлади. Назаримда, аввалги кучларим ўзимга қайтиб, қалбимга яқин ва қадрдон жойларни бошқатдан кўраётгандек эдим. Ўрмон, осмон, дарахт, борлиқ табиатнинг асл рангини бамисоли энди таниётган эдим. Салом сенга, азиз ҳаёт!

Мен тухумни бир тарафлама текширмоқчи бўлиб, қўлимда сиқиб ушлагандим, бирдан қўлимда сезилар-сезилмас, худди юрак уришидай «дук-дук-дук-дук» этган товушни илғадим. Бу ҳаёт товуши эди. Азбаройи роҳатланганимдан ҳатто кўзларимни юмиб олдим.

Шамол тўхтаган. Ўрмонга сукунат чўкканди. Эҳ,

қани энди ана шу ўрмон сукунати оғушида абадий тураверсанг...

Қўққисдан жимликни ўткир ва узук-юлуқ чинқириқ овози бузиб, сувнинг шалоपлагани эшитилди.

Кўзларимни очдим.

Фон Эйтцен айланиб юрган ботқоқлик устида, лойқа сувнинг доиралар ҳосил қилиб тарқалишидан бошқа ҳеч нарса кўринмас эди. Клава ғойиб бўлганди. Сув устидаги доиралар тарқалиши борган сари камайиб, охири сув сатҳи тинчиди, биттагина пуфак шишиб чиқди-ю, пақ этиб ёрилиб, у ҳам ўчиб қолди.

— Клава! Клава! — дея бақирдим мен.

Ўрмон ҳамон сукутда эди. Станцияга олиб борувчи сўқмоқ йўл узун ва кимсасиз эди.

* * *

Уйимиз ўртасидан икки арк ўтган, қиттаккина майдончага жойлашган. Мен уйдан чиқиб, ўша майдонча тарафга ўтиб борар эдим.

Яқинда ёмғир ёғиб ўтганди. Кўчамиз ҳозир негадир менга ўн тўққизинчи аср охирларини эслатарди. Мен ўзимча шеър ўқиб, Агасфер ҳақида ўйлаб борар эдим. У тасавурида Италиянинг кичик шаҳарларидан бирида, ўн бешинчи асрда ўзининг золимлиги билан бирга бадий ва илмий маърифатни юксалтиришда ҳам довруғ таратган қонхўр ҳоким Сигизмонда Малатеста даврида яшаб ўтгандай эди.

Агасфер сценарийси устида ишлаганимни эслашим билан хаёлимга Клава келди. «Рус архиви» журналларини бирма-бир кўздан кечираётган маҳалимда унинг профсоюз билети қўлимга чиқди. Қизиқ, мен уни анча вақт эсга олмаган эканман. Охири маротаба уни қачон кўрган эдим? Э-ҳа, Толстопальцевода! У менга таниш бўлган бир кимса билан бирга эди, аммо ўша одам кимлигини ҳозир эслолмайман. Ўша куни мен жуда оз қўзиқорин терган эдим. Станцияга кетиш олдидан бир чол, икки киши — аёл ва эркак минада портлаб кетганини айтиб берди. Эсимда: мен ўша чолга эътироз билдирдим. «Ахир Толстопальцевода немислар умуман бўлишмаган-ку?!» — дедим мен. Чол: «Бўлмасам ўзимизнинг миналар экан-да», — деди ва ўша аёл ва эркакнинг кўринишини гапириб берди. Гапидан ўша икки

одамнинг бири Клавага, иккинчиси унинг ёнидаги шеригига ўхшар эди. Аммо мен чолга ишонмас эдим, чунки мен Клавага, у ҳатто мени энди яхши кўрмаса ҳам, ўлимни раво кўрмасдим.

Яхши кўрмаса нима қилибди? Ахир бу воқеадан кейин анча вақт ўтиб кетди. Мен унинг уйига бордим. Профсоюз билетини ҳам қайтариб беришим керак эди. Менга, Клава қариндошлари ва эри билан бирга Украинага кетиб қолишганини айтишди. Унинг қаердалигини, адресини билишмас экан; у бахтли бўлса керак, мен шундай бўлиши керак, деб ўйлар эдим.

ИОН МИНЭСКУРТЭ

ХЕМИНГУЭЙ СОВҒА ҚИЛГАН ШЕР

Шер тўғрисида шундай воқеа содир бўлганди. Ҳамма Ота деб улуғлашга одатланган мистер Эрнест Хемингуэй 1961 йили, яъни ўлиmidан сал аввалроқ, уни менга совға қилди. Тўғри, Отанинг дўстлари ниҳоятда кўп, аммо душманлари ҳам бисёр эди. У дўстлари ва душманларидан бирортасига Шерни совға қилиши мумкин эди-ю, кўриб турибсизки, унинг ошналарига ҳам, душманларига ҳам, ҳатто Отанинг ўзига ҳам Шернинг зарурати йўқ. Шу ўринда уни менга, шонли саккиз ёшга қадам қўйган йигитчага совға қилишга жазм этди. Бу исбот талаб қиладиган даъво бўлганлиги учун ҳам жавобини камтарликка йўйиб, кейинроққа қолдираман.

— Менга қара, қария, — деди у (Ота ҳамма билан оддийгина муомала қилишга одатланганди), — шу Шерни сен ола қол. У менга ниҳоятда қадрли. Сенга ҳам шундай бўлиб қолади, деб ўйлайман.

— Шундай, — рози бўлдим мен. — Қани, ўша совға?

— А, — хитоб қилди Ота, — Шернинг ўзи, албатта, ёнингга келади.

— Келади?

— Ҳа, ҳа, бу воқеа июль ойларида содир бўлади.

Бундай ғайритабиий совғадан воз кечишим мумкин эди-ю, шу пайтгача Отанинг совғаси бунақа антиқа бўлишини билмасдим-да. Ҳатто «ота» сўзининг катта ҳарфлар билан ёзилмаслигини билганим-да ҳам, Хэм Отанинг бу совғаси ўз отамники сингари қадрли ва муҳими жуда зарур эди. Отанинг ҳозир сўз юритилаётган шербаччасини қабул қилмасдан аввал ҳам менга талайгина совға-саломлар бериб улгуришганди. Аммо ҳали айтганимдек, ўз отам бирор марта бўлса-да, совға олиб келмаган. Мен ҳали алдамқалдамлик нималигини билмасдим, ким менга совға олиб келишининг унчалик аҳамияти йўқ эди. Шу ўринда, мен ўртоқларимнинг ҳавасини келтиришни ҳам уддалай олмасдим. Отанинг бу совғасидан эса, кечолмасдим. Чунки мен ўша пайтда улуғворлик уфуриб турган — саккиз ёшга қадам қўйган ва Шер менга жуда-жуда керак эди.

Тахминан, ўшандаёқ менга қилич зарурлигини тушунардим. Оддий темирдан ясалгани эмас, болалар тили билан айтганда, ҳақиқий қилич зарур эди, менга «қилич» ҳақидаги ғоя ресторанда официант бўлиб ишлайдиган амакимдан мерос бўлиб қолган. Амаким ўзига ишонган, бадавлат киши эди. У кўпдан бери ҳақиқий қилич шайдоси бўлиб, уни қаердан топиш мумкинлигига қизиқарди. Ҳазилкаш биродарлари қўлларини нуқиб, рицарь «Дон Кихот», деб масхаралашларига қарамай, амаким ҳали унисидан, ҳали бунисидан қилич суриштиришини қўймасди. Рицарь амаким ҳазилкаш дўстларининг масхаралашларига эътибор бермас, ўз билганидан қолмасди ва тентак унвонини кўтариб юрарди.

Ўшанда — Ё олло! — унинг жияни, мен ҳам ҳақиқий қилич ишқибози бўлиб қолдим. Уйимизда худди ёнғин бўлаётгандек эди. Амакимга эса, бизникига камроқ келишини шама қилишарди. Мени ҳатто психиатрга олиб боришмоқчи ҳам бўлишганди.

Хуллас калом, катталарга қанча ёпишиб, ялинмай, қанчадан-қанча дипломатик жанжаллар кўтаришимга қарамай, менга ҳақиқий қилич насиб этмади, ҳатто остонамиз яқинига ҳам йўламади. Бир пайтлар мени тиш-тирноғимгача — картон, ёғоч, пластмасса, темир ва яна аллақандай нарсалардан ясалган турли-туман танклар, қиличлар, пулемёт-

лар, пилтали милтиқлар, ракеталар, найзалар, карабинлар ва яна қандайдир бўлмағур нарсалар билан қуроллантиришар, худди уч-тўрт ёшли мишиқиларни овутгандек алдашарди. Мен эса, ҳақиқий қилич топишни орзу қилардим. Сўнгсиз илтимослару баҳслар, уйимизга келадиған меҳмонлар ва қариндошларнинг таънаю дашномлари менга сира ҳам таъсир этмасди.

— Сенга қиличнинг нима кераги бор? — сўрарди фалончи. — У билан нимани ҳам қотирардинг? Бармоғингни кесиб оласан, холос.

Фалончининг худди ичига сомон тиқилған от сингари ҳиринглағанларини ҳозир ҳам эшитиб тургандек бўламан. Унинг ҳиринглашларига сира чидаш мумкин эмас, аммо қилични қўлга киритиш истаги шунчалар кучли эдики, ҳатто ўзимни камситиб бўлса-да, илтимосимни такрорлайверардим. Агар менга қилич совға қилишса, уни каравотимнинг тепасига осиб қўяман, ҳеч қачон унга қўл теккизмайман, — дея ҳаммани ишонтирмоқчи бўлардим.

— Майли, — деб жавоб қилишарди менга, — сен қилични осиб қўясан, қилич эса, қилич-да, бошинга тушиб кетса нима бўлади?

— Мен уни каравотимнинг тепасига эмас, бошқа жойга осиб қўяман.

— Аммо қилич, кичкинтой, жанговар қурол, у совуқ аслаҳа ҳисобланади. Совуқ бўлғандан кейин унинг иситмаси ҳам бўлмайди-да, ҳа-ҳа-ҳа!

Шундай қилиб, болалигимда қиличсиз қолғандим. Агар ўз отам биз билан яшаганида, ёки онам менинг у билан дўстлашишимга монелик кўрсатганида, ҳақиқий қилич соҳиби бўла олишимга жудаям ишонгим келарди.

Аммо гап Хемингуэй менга совға қилған Шер хусусида эди-ку. Шундай қилиб, ажойиб кунларнинг бирида ҳузуримда Ота пайдо бўлди. Ушанда баҳор эди ва менинг саккиз ёшга қадам қўйишимга саноқли кунлар қолғанди. Бу ўзига хос шонли сана мен учун ниҳоятда қора бўёқлар билан чаплангандек бўлиб туюларди. Шуниси аниқки, қилични энди мен ўз қулоғимни кўрмагандек, ҳатто, уйдан қочиб кетман, деган дағдағаларимга қарамай, ҳеч қачон кўролмас эдим. Катталарнинг қанчалар қайсар экан-

лигига минг биринчи маротаба гувоҳ бўлишим эди. Худди ўшанда мен томон келаётган чолни кўриб қолдим, у менга шундай деди:

— Менга қара, қария, мана шу Шерни, сен ола қол. У менга жудаям қадрли, сенга ҳам шундай қадрдон бўлиб қолади, деб ўйлайман.

Сирасини айтганда, бу Шернинг ўзига хос қизиқ тарихи бор. Дарвоқе, бўлиб ўтган воқеалардан муфассал хабардор эмасман. Гарчи, баъзи-баъзида, хоҳ воқеа бўлсин, хоҳ бутун бир тарих — мазкур воқеа ёки тарих афсона тумани билан ўралмагунига қадар, унинг тафсилотларини билмаслик ёки уни эсда сақлаб қолмаслик афзалроқдир.

Шундай қилиб, мистер Хэмингуэй қаердадир Кенияда, Найроби яқинида ёки Килиманжаро этакларида, аниқроғи Африкада овчилик қилиб юради. Мен ҳозир ҳам Африка эртақлар макони эканига ишонгим келади. Шу топда унинг бирор бурчагида бўлиб қолишнинг ўзи катта бахт бўлса керак. Ҳатто Африка чўлларининг каттакон бўлаги билан яқиндан таниш бўлган Экзюпери ҳам шундай деб ўйлаганига шак-шубҳам йўқ. Фақат қувваи ҳофизаси кенг одамларгина чўлларни қадрлашади. Бир сўз билан айтганда, Ота овчилик қилар ва бу унга завқу шавқ бағишларди.

Агар тасаввурингизга эрк берсангиз, мистер Хэмингуэйнинг турган жойини кўра оласиз, агар сиз унинг китобларини ўқимаган бўлсангиз, буни ҳис эта олмайсиз, албатта. Нима бўлганда ҳам Улуғ Ов ҳақидаги бор гапларни бирма-бир айтиб бериш керак, деб ўйлайман. Шундай ажойиб нарсалар, ҳайратланарли воқеалар бўладики, уларнинг баридан хулоса чиқариш осон иш эмас.

Кўм-кўк тепаликларни эслайсизми, Африканинг кўм-кўк тепаликларини? Хаёлий олисликлар оша ўрмон бағрида маҳаллий аҳоли турадиган қишлоқлар кўзга аранг ташланади. Чап томонга чўзилиб кетган водийлар турли йиртқиқлар билан гавжумлигини айтмайсизми? Мэри (ҳарқалай, мисс Мэри кимлигини биларсиз?) ҳеч бўлмаса, этикчалари оёқларини сиқаётганини баҳона қилиб, инжиқликни ҳаддидан ошираётган бўлса керак. Отанинг шу яқин-атрофдаги шаҳарчадан ёллаган йўл кўрсатувчилари (такасалтанглар), худди саратон иссиғини симирган-

дек, водийдаги йиртқичларга ҳам, ўрмон ёқасида оқариб турган қишлоқларга ҳам эътибор бермаётганга ўхшардилар. Уларнинг ҳаммаси Африка эртакларига шўнғиб, чошгоҳ иссиғида чўмилиб боришарди. Ахир бундай мусаффо ҳавони, яшилликка бурканган ўрмонларни қаердан ҳам топа оласан?

Хэм Отани Мэрининг антиқа инжиқликлари зериктириб юборган чоғи, у чошгоҳ иссиғига қарамай, пастга ўрлаб борарди. Бундай дамларда одамлар, ҳаттоки, оллоҳнинг барча махлуқотлари кундалик одатлари бўйича (сулҳ тузиб) қуёшнинг заррин нурларидан пана жойларда мудраб олишарди.

Мен Хэм Ота ўзининг йўлдошларидан ажралиб, қандайдир аниқ мақсадни кўзлаб кетмоқда, деган фикрдан мутлақо йироқман. Ҳатто мана шу жазирамада унинг миясидаги фикрлар гужгон ўйнаб, буғлантириб юборган деб ўйлагим келади. Чунки, бундай дамларда инсон фақат ўзи билан ўзи ёлғиз қолишга мойиллик сезади.

Мисс Мэри уни бир неча марта ўз ёнига чорлагани эҳтимолдан ҳоли эмас, аммо Хэм Ота унинг овозини эшитмагандек, йўлида давом этарди. Кўп ўйлаб ўтирмай, мисс Мэри ўзини дарахт остига олиб боришларига рухсат этиб, тез орада ҳушидан кетди. Йўл кўрсатувчи ва ҳаммолларнинг ҳовлиқишларини илғаган Ота ўзича жилмайиб қўйди. Хабашлар эса, болаларча дўлворлик билан бу ўлкаларда учрамайдиган рангпар юзли аёлга нисбатан хайрхоҳлик, ички бир қўрқув ва ортиқча эҳтиром билан қарардилар. Уларнинг каттакон юк ташийдиган ҳайвонларга ўхшаш кўкракдор хотинлари эркаланиш ва тантиқлик нималигини билишмасди. Кейинроқ тараққиёт уларни ҳам бунга ўргатади, фақат бу ҳодиса кейинроқ рўй беради. Ушанда улар ортиқча эркалатиб юборилган беозор мушукваччаларга ўхшаб, исталган пайтда ўткир тирноқларини ишга солишлари муқаррарлигини ўзингиз ҳам биласиз. Қолаверса, бундай фикрлар Отанинг хаёлига ҳам келмасди. Чунки, у шундай ёшда эдики, унинг учун аёл тентаклиги ўз мафтункорлигини йўқотган, аёл — ё меҳрибон дўст ва маъшуқа, ёки ҳеч ким эмас. Аёлнинг ҳалати сири — асосан, гўзал жинсни яхши билмайдиган хаёлпараст шоирлар тасаввуридаги самарасиз мевалардир, севги тўғрисида оғиз очмай туриб,

унинг ҳаётига зомин бўлгувчи ёшликнинг ғўрлигидир, холос...

Менга мистер Хемингуэй номидан истаган гапларни гапириш ҳуқуқи берилмаган, албатта. Одатда, бундай оддий нарсалар хусусида улуғ одамларнинг хаёл суришлари бемаънилик, уларнинг фикри-зикри улуғ гоёлар билан банд бўлади, деган ақида бор. Мени кечиринг-у, булар қуруқ сафсата, холос. Улуғ одам ҳақиқатан ҳам улуғ бўлса, пугурдан кетган ёғоч оёқли одамча бўлмаса, такрор айтаман, улуғ одам — ҳушёр ва соғлом фикрли бўлса, у овга ҳам оддий овчидек боради, аёлни ҳам эркакчасига сева олади...

Шундай қилиб, у ўгирилиб қаради, эҳтимол бунини аниқ айтолмасман, чунки ўша дамда мен йўқ эдим. Ўз-ўзидан маълумки, бу нарса унчалик ҳатто аҳамиятга эга эмас, энг муҳими, мистер Хемингуэй ҳар қандай ақли расо одамларга ўхшаб олдинга қаради ва овчиларга хос кутилмаган табиий ҳолатдан ҳайратга тушиб, донг қотиб қолди. Аммо шу ондаёқ — бу ҳам овчиларга хос табиий ҳолат, — елкасидан милтиғини олдию ўқ узди.

Шуни айтишим керакки, Хэм Ота ҳайратланарли даражада мўлжалга беҳато урадиган мерган эди, аммо бу сафар шошиб қолди чамаси, йиртқични фақат ярадор қилди. Ярадор йиртқич эса, шу захотиёқ чангалзор ортига яширинди. Хэм, яъни Ота, унинг ортидан боришни ўйлади, чунки у бунақа йиртқични ҳеч қачон кўрмаганди. Бу навқирон ва бақувват, узун қорага мойил басавлат ёллари осилиб-осилиб тушган йиртқич эди. Ва ўша Шер қўрқувдан эмас, йўқ, қўполлик билан қилинган тажовузкорликка чидолмай ўкириб юборди ва салобатли қадам ташлаб, бир сакради-ю, кўздан ғойиб бўлди. Агар қизиган қумлоқ ва ўтлар устида бир томчи қон қолмаганда эди, ҳатто бунинг сароб эканлигига Отанинг ўзи ҳам ишонган бўларди. Сароб унинг жиғига тегиб, зориқтирган Шер қиёфасида намоён бўлаётгандек эди. Аммо уни кўрган йўл бошловчилар ҳам бирданига тараддудланиб қолишди. Улар қичқиргудек бўлиб Отанинг чангалзор томон бормаслигини имо-ишора билан ўтинишарди. Ота тўхтаб кута бошлади. Агар ярадор Шер чангалзорга яширинган бўлса, унинг орқасидан бориш ўта хавфли, майиб қилиб

қўйиши мумкин. Ярадор Шер юз қадам наридан шундай тез сакрай оладики, унинг панжалари орасига тушишдан аввал ё тепкини икки марта босишга улгурасан, ёки ҳеч нарсага улгуролмай қоласан.

Шу топда оқ мерган етиб келди. У кўп йиллардан бери хабашлар орасида яшаб, ўзи ҳам шайтон янглиғ қорайиб кетган эди.

— Эрни, — сўради у, — ҳалиги нима эди?

— Шер.

— Шер! Шерлар бунақа бўлмайди.

— Ўзим кўрдим, бўларкан.

— Билолмадим.

— Демак, сен бошқа томонга қарагансан.

— Йўқ, мен худди сен ўқ отган томонга қарадим, аммо Шер бунақа бўлмайди.

— Бўлмаса, у нима эди?

— Билмадим, лекин у Шерга жудаям ўхшаб кетарди, аммо шерлар бунақа бўлмайди, деб ўйлайман.

— Анави қора иблислар нега бақирисаяпти?

— Қим билади, дейсан, — жавоб берди оқ мерган ва хабашлар томон ошиқди.

— Ҳой! — қичқирди у йўл-йўлакай, — нима бўлди?

Йўл бошловчилардан бири ўрмон томон ишора қилиб, қўрқув аралаш нималарнидир тушунтира бошлади.

— Нима бўлибди? — яна сўради мистер Хемингуэй.

— Жин урсин! Мен уларни яхши тушунмадим.

— Қайтадан сўрасанг бўлади-ку!

— Бўлади-ку-я, сен улар сиғинадиган ҳайвонни-ми, тангриними, аждарними, баҳайбат руҳними, яна аллаббалони отиб қўйибсан. Хабашлар, у қаттиқ ўч олади, агар ўлиб қолса, ўрмон ва ўрмон атрофидаги ҳамма нарсалар нобуд бўлади, дейишяпти.

— Ботқоққа чўкиб кетишсин, — деди Хемингуэй, — юр, изидан борамиз.

— Маслаҳат бермайман.

— Қўрқаяпсанми?

— Ҳаммоллар орқамиздан эргашмайди-да.

— Мен уларга эргашиб юрганлари учун ҳақ тўлайман.

— Ҳарҳолда қаттиқ туриб олмаслик керак. Шуниси ҳам маъқул.

- Мен уни ўлдиришим зарур. Шер ярадор бўлган, уни албатта ўлдириш керак.
- Агар ўқ керакли жойга теккан бўлса, ўзи ҳаром қотади.
- Унақа ўлимнинг менга кераги йўқ. Фақат сиртлонларга ем бўлади, холос.
- Ўрмонга бориш хавфли, — деди оқ мерган. — Ярадор Шер кечирмайди.
- Аммо бу Шер меники, уни ўлдиришим зарур.
- Ҳа, қасам ичиб айтаманки, у сеники, аммо...
- Аммо мен уни севаман.
- Мисс, — деди оқ мерган, — у ёқларга боролмайди.
- Майли, қолаверсин, истаса, бир нечта ҳаммолни олиб, орқага қайтсин.
- Майли, — деди оқ мерган ва фармойиш бера бошлади.
- Хабашларингга айт, биз билан борадиганларга икки баравар ҳақ тўлайман.
- Оқ мерган таржима қилиб берди.
- Икки баравар ҳақ учун улар ўз оналарини сотишга ҳам тайёр, — деди оқ мерган хабашларнинг вайсашларига қулоқ тутаркан.
- Бориб, Мэрини кўрайлик-чи, — деди Хемингуэй ва мисс Мэрининг ёнига кетди.
- Мэри, — деди Хемингуэй, — сен лагерга қайтишинг керак.
- Бир ўзим-а?
- Сенга бир неча ҳаммол ҳамроҳ бўлиб боради.
- Майли, — бошини силкитди у. — Ўрмонга қочиб кетган қизил ҳайвон нима эди?
- Уми? Шер!
- Шер? — деди Мэри, — у филдан ҳам баҳайбатмиди?
- Ҳа.
- Ўқинг унга тегдими?
- Ҳа.
- Сен уни ўлдирасанми?
- Ҳа, у Шер меники.
- Ҳа, — деди Мэри ҳам. — Бу Шер, кечқурун уни менга олиб келасанми?
- Аввал уни ўлдиришим керак.
- Биз унинг терисини ётоққа тўшаб қўямиз.
- Аввал уни топишим керак.

- Сен уни учратганинг яхши бўлди-да!
- Ҳа. Бу мен орзу қилган Шер эди.
- Шер сени чошгоҳ палласида пойлаб турган эканми?
- Йўқ, мен уни бутун Африка бўйлаб изладим.
- Биламан, — деди Мэри, — жудаям хурсандман.
- Қария, — оқ мерганга мурожаат қилди Хемингуэй, — сувдонларни тўлдир, ҳадемай йўлга чиқамиз.
- О-кей! — деди оқ мерган. — Агар аҳдингдан қайтмаган бўлсанг.
- Хабашлар нима дейишмоқда?
- Баъзилари рози бўлишди.
- Мэри, — деди Хемингуэй, — кечқурун кўришамиз.
- Албатта, — деди Мэри, — фақат териси бузилмасин, хўпми, Ота?
- Йўқ, — деди у, — бузилмайди.
- Иссиқ кунда кўп ичиб қўймагин, тагин.
- Майли, — деди у, — бир-икки томчи бўлса кифоя.
- Кечқурун шербаччанинг шарафига биргаликда ичамиз.
- О-кей!
- Мисс Мэри унинг юзидан чўпиллатиб ўпиб қўйди, сўнгра улар оғиб бораётган чошгоҳ қуёши остида ажралишдилар.
- Сенингча, уни қаттиқ ярадор қилдимми-кан? — сўради Хемингуэй оқ мергандан.
- Билмадим.
- У жудаям улкан Шер эди, қон доғи эса, ҳеч нарсани билдирмайди. Бундай ҳайвонларнинг қони кўп бўлади.
- Ҳа, — деди оқ мерган. — Унинг қони шунчалар кўпки, ўша қон бўғзимизга тикилиб қолмаса бўлгани.
- Бугун негадир менга ёқмаяпсан, — деди Хемингуэй.
- Менга эса, мана шу ўйин ёқмай турибди. У бизга жуда қимматга тушиши мумкин.
- У қаерга кетдийкан?
- Оқ мерган тўхташга ишора қилди, чунки улар ўша, Ота ўқ узган жойга етиб келишган эди. Оқ

мерган ўтлар ва шохлар орасини титкилаб айлана бошлади ва бир зумга дарахтлар орқасида кўздан ғойиб бўлди.

— Хўш? — сўради Хемингуэй, у қайтиб келгач.

— У томони сойлик, унинг бурилган жойи эса, дарахтзор билан ўралган. Шер ўша томонда бўлса керак.

— Хабашлар, яхшиси, милтиқларини тайёр ҳолда тутиб, шу ерда қолаверишсин.

— Нега? Агар уларга Шер ҳамла қилганида ҳам уни отишга журъат қилишмайди.

— Жин урсин уларни. Ҳеч бўлмаса, йўлга ҳозирлик кўришсин.

Оқ мерган унинг сўзларини таржима қилди-ю, мистер Хемингуэй томон ўгирилди:

— Мен пастдан бораман, сен эса, дўнглик орқали дарахтзор бўйлаб пастга тушасан.

— Уни мен ўлдиришим кераклигини тушунасанми?

— Ҳа. Курагининг ўртасини мўлжаллаб ўқ уз. Шошмасдан мўлжалга олгин.

— Яхши. Ҳатто панжасига тушиб қолсам ҳам, уни ота кўрма.

— Майли, майли, — тўнғиллади оқ мерган. — Ўз ишингни билиб қилавер.

Мистер Хемингуэй дарахтлар соясини қоралаб, Шарқ томон юрди. Бирор соатлардан кейин у дарахтзорга яқинлашди. Кўзойнагини тақиб, атрофни кузата бошлади.

Орқасидаги дўнглик устида, ҳозиргина у тушиб келган жойда эса, Шер турарди.

У ниҳоятда маҳобатли Шер бўлиб, ялангликда, худди осмон четида тургандек, бошини баланд кўтарган ҳолда қаққайиб турарди. Шу туришида у қуёшнинг заррин нурларига йўғрилган Сфинксга ўхшаб кетарди. Унинг кўзлари, тумшуғи, бесаранжом ёйилган ёллари — асрлар донолигининг туганмас интиҳоси бўлиб туюларди.

Мистер Хемингуэй милтиғини кўтарди. Шер бошини таънали чайқатгандек бўлди. Унинг бўкирган овози ҳаммаёқни титратиб юборди. Шер тепалик ортига ўтиб кетди.

Тез орада оқ мерган югуриб келди.

Мистер Хемингуэй худди сеҳрланиб қолгандек ҳозиргина Шер турган жойдан кўз узолмасди.

— Уни нега отмадинг? — сўради оқ мерган.

— Орамиз узоқ эди.

— Уқ етмайди, деб ўйладингми?

— Етарди. Аммо отишни истамаганга ўхшайман.

— Маккорни қаранг-а! Юр, қаерга кетганини кўрамиз.

Улар тепаликка югуриб чиқишди ва ҳозиргина Шер турган жойни топишди. Мистер Хемингуэй испанчасига сўкиниб, гўлдиради-ю, кейин тушунтира бошлади:

— Мен ҳозиргина шу ердан, икки қадамча наридан ўтган эдим.

Оқ мерган унга анграйиб қаради:

— У ҳолда раҳмат дегин. Бу жудаям олижаноб, мардонавор Шер экан, у сени бир сакрашдаёқ олган бўларди. Балки, бирор нарса халақит бергандир?

— Қасам ичиб айтаманки, бу ерда эмасди.

— Аммо бу ҳеч нарсани ўзгартира олмайди. У сенга жуда яқин жойда эди, тушундингми? Жудаям яқинда. Дарахтзорни кузатаётганингда, сени бурдалаб ташлаши мумкин эди. Ҳа, ана ўзи ҳам!

Олисида ўтлар орасида узун, қизил аланга шопилмай, югуриб борарди.

— Менимча, у оқсоқлანаяпти. Лекин яраси унчалик оғир эмас, — деди оқ мерган.

— Унга етиб оламизми?

— Фақат бугун эмас. Йўл кўп вақтимизни олиб қўйди. Бу қизил фирибгар тўхташни ўйлаётгани ҳам йўқ.

— Миллион бора лаънат! Эртага-чи?

— Қоронғу тушмай қайтишимиз керак.

— Миллион бора лаънат! Ҳозир ақлдан озиб қолмасам бўлгани!

— Қош қораймасдан етиб оламиз.

— Миллион бора, яна бир карра лаънат!

Кечқурун дарғазаб, хомуш мистер Хемингуэй бир неча банка пивони бўшатиб, ярим кечада Мэрининг ёнига чўзилди. Мисс Мэри ухламаганди. Улар анча вақтгача индамай ётишди. Бир оздан сўнг у оҳиста қимирлаб Ота томон сурилди.

— Жудаям раҳмим келаяпти, — деди у қатъият билан.

— Ҳечқиси йўқ.

— Бу Шерга фақат сен муносибсан.

— Мен ҳам уни ҳурмат қиламан. Унинг ортидан дунёнинг нариги чеккасига боришга ҳам тайёрман.

— Биладан, — деди Мэри, — мени-чи, мени ҳам севасанми?

— Севаман, — деди у, — энди ухлаш керак. Эртага мен уни излайман. Балки, у жудаям узоққа кетиб қолгандир, аммо уни албатта топаман.

— Ота, — эркаланди Мэри, — мен ҳам сени яхши кўраман. Шер эса ҳеч қаерга кетиб қолмайди.

Шу топда жуда яқиндан Шернинг қулоқни қоматга келтирувчи наъраси эшитилди ва мисс Мэри бақриб юборди. Мистер Хемингуэй эса, бу Шер унинг Шери эканлигини тушунди-ю, ирғиб ўрнидан туриб, хобхонадан югуриб чиқди. Лагерда яшовчиларнинг ҳаммаси унинг атрофига тўпландилар. Оқ мергандан бошқа ҳамма қўрқувдан қалтирарди. Унинг ажабланганини ҳам, ҳаяжонланганини ҳам билиб бўлмасди.

— Бу ўша Шерми? — сўради оқ мерган.

— Ҳа, — деди мистер Хемингуэй.

— Унга бу ерда нима керак? Мен уни узоққа кетиб қолган, деб ўйловдим.

Шернинг наъраси эса узоқлашиб борарди.

— Шер меники эканини билади, — кулимсиради мистер Хемингуэй. — Бу Шер мени қидириб келган. Энди биз бир-биримизга боғланиб қолдик. Ов сўнггида икковимиздан биттамыз бўлмайди.

— Ота, — қичқириб юборди мисс Мэри, — бунақа дема!

— Йўл сўнггида, — қатъий такрорлади мистер Хемингуэй, — биттамыз ҳалок бўламыз, ҳалок бўлишимиз зарур.

— Ота!..

— Ниҳоят, — сўзида давом этди мистер Хемингуэй, — мен ўз Шеримни учратдим. Тўғри, кечроқ бўлса ҳам, бунга сира ўкинмайман. Сувдонни олиб бер, — илтимос қилди у оқ мергандан. — Анови қувур тозаловчиларга ҳам бир банкадан пиво бер. Улуғ Ов мавсуми етиб келганлиги учун ичишсин. Балки қалтирашни бас қилишар, башарасига қарашга ҳам жирканасан...

— Назаримда, бу Шер овлаш учун яратилмаганга ўхшайди, — деди оқ мерган. — Эҳтимол, бу Шер, ҳатто, Шер ҳам эмасдир?

— Бўлмаса нима?

— Балки унинг ўзи Овдир.

— Жуда соз! Овнинг ўзини овлаймиз.

— Балки у Ов худосининг ўзидир, балки Ов худосидир?

— О-кей! Худони ҳам овлайверамаиз.

— Ота! — қичқириб юборди мисс Мэри. — Ота!

— Эҳтимол у Овчиларнинг қалбидир. Балки сенинг қалбингдир, — деди оқ мерган.

— ...

— Ота... — ҳиқиллади мисс Мэри.

— Сен ақлдан озибсан, — деди оқ мерган.

— Ҳа, — деди мистер Хемингуэй ва сувдонни оғзига олиб борди.

— Балки, сен овчи эмас, ёввойидирсан?

— Бунинг аҳамияти йўқ.

— Мен кўп тентакларни кўрганман, Эрни, аммо сенга ўхшаганини учратмадим.

— Ов сўнггида биттамыз йўқликка равона бўламиз. Агар у мен бўлмасам, қасам ичиб айтаманки, милтиқни ҳеч қачон қўлимга олмайман. Аммо бу Шер меники, мен эса, уникиман. Шундай бўлган тақдирда ҳеч нарса қилиб бўлмайди.

— Бўлади, — енгил нафас олди мисс Мэри. — Бу ердан кетишимиз мумкин, Ота.

— Бўлади, — такрорлади оқ мерган. — Шерни пайқамаганга олиш, уни изламаслик ва кўрмаслик мумкин. Ҳатто яна учраб қолганида эътибор берилмаса, у ўз-ўзидан ғойиб бўлади.

— Аммо у бор-да, мен уни кўрдим, ўқим эса, уни излаб топди. Ҳатто, у ҳам менинг борлигимни билди. Шундай экан, у сотқинликни асло кечирмайди. Агар уни учратмаганимда, унга ўқ узмаганимда, бошқа гап эди.

— Сен эшак сингари ўжарсан, Ота, — аччиқланди мисс Мэри. — Аммо ўзи ҳам қойилмақом Шер экан-да!

Шу топда қаердадир, жуда яқин жойда Шернинг бўкиргани эшитилди.

— Эшитаяпсизларми? — кулимсиради Хэм Ота. — Бу бизнинг жавобимиз бўлади.

— Ота, ҳозир сенинг аҳволинг яхши эмас, бу Шер кечикиб келди. У бир неча йил аввалроқ пайдо бўлиши керак эди. Нега у ўшанда сенга дуч келмади?

— Қудратли кучлар қачон рўбарў келишини ҳеч қачон билолмайсан, жонгинам. Ҳатто йиртқич ҳайвон ҳам ўз кушандасини қачон учратишини билмайди. Энди ухлаш керак. Яхши тушлар кўриб ётинг!

Хобгоҳдаги оромхонасига жойлашиб олгач, ширин уйқу элитаётганидан мамнун бўлган мистер Хемингуэй сўзида давом этди:

— Шер эмас, нақ шайтоннинг ўзи! Аввал ўзини ўзи тиғи парронга уради, ақлдан оздиради. Кейин кўнглингга йиртқич ҳайвон қудратини солиб, ҳисларингни жўнбушга келтиради. Ана шундан сўнг нашидали Улуғ Ов мавсуми бошланади. Акс ҳолда буни қандай изоҳлаш мумкин. Ушанда у мени чакалакзорда ғажиб ташлаши ёки бу ердан узокроққа кетиб қолиши мумкин эди-ку! Аммо Шер унисини ҳам, бунисини ҳам қилишни ўзига эп билмади. Мен бу Овга умр бўйи тайёргарлик кўрганимни ва унинг ўрнини ҳеч нарса босолмаслигини аниқ биларди чоғи.

Ва мистер Хемингуэй ўзининг ҳузур-ҳаловат бағишлайдиган орзулари оғушида, тақдир унга яна бир бор илтифот кўрсатишига ишонган ҳолда ширин уйқуга кетди. Гап шундаки, дақиқалар ўтган сари кексалик аломатлари ўз кучини кўрсата бошлайди, итоаткор жўшқинлик ақл-идрокни ҳар қачонгидан ҳам ортиқроқ жиловлаб қўйиб, унинг заифлашишига йўл бермайди.

...Умуман олганда, Хэм Отанинг мураса нималигини билмайдиган, рақибларнинг бири — Ота ёки Шер маҳв этилиши шарт бўлган дабдабали Улуғ Ов мавсуми бошланган эди. Улуғ Овнинг ўзига хос бузилмас қонунлари улардан бирига бўйсунди, албатта.

Тўғри, ўша йили ёмғирлар фасли эртароқ бошланганлиги туфайли Ота Мэри билан Америкага жўнаб кетди.

Кейинги йили улар Африкага қайтиб келишгач, Шер Отани интиқлик билан кутаётганлигининг гувоҳи бўлишди. Шер ўша куни улар лагерь қураётганларидаёқ пайдо бўлди. Унга ҳасади келган Мэри

қичқириб юборди, унинг овозида нафақат қўрқув, ҳаттоки ҳайрат ҳам бор эди.

— Худойим-ей, — деди у. — Бу Шер фақат овлаш учун яратилганга ўхшайди. Товланишини қара, бир қарагин!

Мистер Хемингуэй такаббуруна жилмайди.

— Ота, ростдан ҳам шу Шерни менга олиб келмоқчимисан?

— Албатта, олиб келаман, — ваъда қилди у.

— Сендан жудаям миннатдорман, — деди мисс Мэри.

Шер эса, ҳали ҳам оқсоқланар, аммо у ҳайратланарли даражада улугвор ва гўзал эди. У шундай яқин келдики, Ота уни осонгина мўлжалга олса ҳам бўларди. Аммо ҳали Улуғ Ов дақиқалари бошланмаган эди. Шер ҳам буни яхши тушунарди чоғи, ҳар куни лагерь атрофида гирдикапалак бўлар, ўкирар, унинг овозида қандайдир ғайриоддий, гўё Шер узоқ айрилиқдан кейин яккаю ягона хўжасини учратгандай севинч бор эди. Узоқ давом этган касаллик туфайли ўзини олдириб қўйган Ота кутилмаганда тетиклашиб қолган. У хохолаб кулар, эсанкираб қолган хабашларнинг елкасига қоқар, оқ мерган билан ҳазиллашарди.

Шер эса, лагерь атрофида парвона бўлар, каттакон мушук бола каби ҳуриллар, ўт-ўланлар устида думалаб, шўхлик қилар, сўнгра итга ўхшаб тик оёқда туриб, лагерь томонга қарар, зум ўтмай атрофни унинг ўкириши босиб кетар эди.

Аввалига ов қувончи мисс Мэрини ҳам ҳайратга сола бошлади. Аммо у бирданига нима бўлаётганига тушунди-ю, қовоғи осилиб кетди. Шер бўкирганида, у ўзини қўйгани жой тополмас, уни кўрганда эса, ҳушидан кетиб қолай дерди.

Африкага қайтиб келгани Отага фойдали бўлди. Аммо бунга Мэригина кўниколмас у бу ердан узоқроқ бўлиши учун ҳамма нарсага, ҳаттоки, дунёнинг нариги чеккасига боришга ҳам рози эди...

Эртасига Улуғ Ов янгидан бошланди, унинг миқёси ҳеч кутилмаганда шундай кенгайиб кетдики, бунақаси ҳеч қачон бўлмаганди. Овнинг бу тахлит бошланиши энгил нозу карашмага ўхшаб кетарди: Ота Шернинг атрофида тинимсиз айланар, Шер ҳам ўз навбатида Отани ҳалқа орасига олишга интилар-

ди. Айни вақтда бу нозу карашма ҳам эмасди. Жанг олдидан бир-бирларининг кирдикорларини ўрганаётган, юзма-юз келиб, ҳужум қилишга имкон қидираётган, бир-бирини атрофлича синаётган рақибларнинг жанголди тайёргарлигига ўхшарди, холос. Рақиблар кураш узоқ ва аёвсиз бўлажагини, у кимгадир ҳаёт ва мамот жангги бўлишини англашарди...

Аммо кунлар ўтиб борар, улар, Ота билан Шер шундай дарғазаб эдиларки, томирларида қон жўшиб, кўзлари аллақандай ҳислардан ялтираб кетар эди. Бу бир-бирига шундай боғланган, ажралмас улуг рақиблар эдики, ҳатто, ана шу муҳаббат туфайли рақибидан устун бўлиш истагида ёнаётган, кўркўрона севги туфайли фақат бир-бирини кўра оладиган, атрофидаги майдонга йиғилган тамошабинларнинг ҳис-туйғуларини жунбушга келтирувчи интиҳосиз курашнинг мужассаами эди. Шер Ота кутмаган жойларда пайдо бўлар, уни чўлу биёбон кенгликлари оша сарсону саргардон қилар, гўзал чангалзорлар оралатиб, тузоққа илинтирмоқчи бўлар, Ота эса, унга тинимсиз ўқ узар, аммо бу ўқлари Шерга кор қилмас, ўз навбатида Шер ҳам Отани довдиратиб, қақшатқич зарба беришга киришарди.

Кечалари Ота ютоқиб ичар ёки Шернинг ўкиришига қулоқ соларди. У тун бўйи алоғ-чалоғ тушлар кўриб, босинқираб чиқар, тонг отиши билан Шерни кузатиш иштиёқида ёнарди.

Мисс Мэри бунақа ов Отанинг соғлиғига таъсир этиб, уни йиқитишини аниқ тасаввур қиларди. У ҳатто оқ мерганга Шерни йўқотиб, даҳшатли овни тўхтатолса, мисли кўрилмаган мукофот ваъда қилиб, уни бу ишга кўндиришга ҳам уриниб кўрди.

— Уни мен ўлдиришим керак, демоқчи бўлаясизми, мэм? — сўради оқ мерган.

— Нима бўлганда ҳам, Шер бу ерда бўлмаса бас, биз эса, Отани қутқариб қолган бўлардик.

— Агар Шер ғойиб бўлиб қолса, нима бўлишини биласизми, мэм? Бу Отани хароб қилади-ку!

— Нега, ахир, нега?

— Оҳ, мэм, — деди оқ мерган хўрсиниб. — Ота сингари одамларни тушуниш амримаҳол. Улар нимани истаб, нимани излашини биз ҳеч қачон биллолмаймиз. Унга Италияда нима керак эди, Испанияда-чи? Унинг ҳаётида содир бўлган ҳамма уруш-

лардаги иштироки-чи? У Африкадан нимани изламоқда? Ўйлашимча, у излаётган нарса... Албатта, мэм, мен чиройли сўзларни топиб айтолмайман, ўйлашимча, унга қандайдир кутилмаган воқеалар керак. Назаримда, унинг ўзи ҳам нима кераклигини билмайди чоғи. Тўғриси, у шундай улкан, шундай... Сизга қандай тушунтирсам экан?.. Унинг ўйинчоғи ҳам ўзи каби каттакон бўлиши шарт, албатта. Шунинг учун ҳам, биз ундан хафа бўлишга ҳаққимиз йўқ. Ахир, бўрон улкан дарахтларни қўпорганда, ҳазиллашиб томларни кўтарганда ёки улкан тўлқинлар кемаларни тошларга уриб, чил-парчин қилганида, бутун-бутун оролларни сувга фарқ қилганида ҳам, жаҳлимиз чиқмайди-ку! Мен унинг баъзи китобларини ўқиганман, ўйлашимча, у энди қийин иш шу, деб ўйлаганидагина ёза олган. Мен буни шундай тушунаман. Балки, мен ноҳақдирман. Ана — улкан Шер!.. Улар учрашмасликлари мумкин эмасди. Энди ажралишга кучлари етмаяпти.

— Ҳа, — деди мисс Мэри Хемингуэй. — Кучлари етмаяпти.

— Бу ерда биз, агар керак бўлса, оддий гувоҳмиз, холос, — деди оқ мерган. — Биз бу ишга аралашолмаймиз ва бунга ҳаққимиз йўқ!

— Ҳаққимиз йўқ?!

— Биз ҳамма нарсани билишимиз шарт эмас. Фақат биз Отани севамиз, нима бўлганида ҳам унинг ёнида бўлишимиз шарт. — Оқ мерган бошини қуйи солиб, бир озгина жим қолди-да, яна сўзида давом этди: — Балки, бу Шер Отанинг умрига бир оз умр қўшар?

— Ота уни отиб қўйса-чи?

— Бўлиши мумкин... Нима бўлганида ҳам ҳозирча унинг ҳаётида Шер мавжуд, Отанинг яшашга бўлган иштиёқи сўнмайди, деб умид қилса бўлади. Балки, мэм, мен ноҳақдирман...

Гоҳо Шер бир неча кунга ғойиб бўларди. Овчилар чўлу биёбон бўйлаб қанча айланишмасин, унинг изига тушишолмасди, шунда Ота оғриб қолар, зерика бошлар, лоқайд бўлиб, зардаси қайнар, арзимаган нарсаларга ҳам жаҳли чиқар эди. Аммо Шернинг изига тушишганда, у яна тетиклашарди. Улар қанча ҳаракат қилишмасин, Шернинг яна қандай йўл тутишини сира ҳам билолмасдилар. Шунга қарамай,

Шер Отанинг оқ мерган билан ўйлаган ҳамма режаларини барбод қилиб, уларни ранжита оларди.

Ез бўйи давом этган ов тобора авжига минар, аммо ҳар икки томон ҳам таслим бўлиш ёки жанг майдонини тарк этишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ёмғирлар мавсуми бошлангач, Ота жўнашга ҳозирлик кўра бошлади. У яна қариб қолгандай, ўзини олдириб қўйган, кун бўйи индамай юрарди. Шер эса кундан кунга куч-қувватга тўлиб борар, сўнгги кунларда у лагерь атрофидан нари кетмай қолди, кейин бирданига ғойиб бўлди-ю, уни ҳеч ким кўрмади. Кетиш олдидан Ота машинасида чўлу биёбонни у бошидан-бу бошига кезиб чиқди, аммо Шер худди ерга киргандай зим-зиё бўлиб кетди. Шер гўё ирим қилиб, Ота билан хайрлашмагандек, уни атайлаб кузатмагандек оғир бир таассурот қолдирарди. Шунинг учун ҳам Ота тутоқиб кетди, у хафа бўлган ҳолда яна қайтиб келишга ва сурбет Шернинг адабини бериб қўйишга қасам ичиб, жўнаб кетди.

Ота икки йил муттасил Шер кутиб турган жойга қатнади, ҳақиқатан ҳам Шер уни бетоқат кутаётган бўларди, аммо унинг адабини бериб қўйиш ҳақидаги ваъда ваъдалигича қоларди. Ота аста қариб борар, аммо ҳали ҳам кучли бўлиб кўринарди, у тузалмас касалликка дучор бўлган дарахтга ўхшарди. Йиллар ўтган сайин у омонатга ўхшаб турарди.

Шерга бўлган муҳаббат шу даражага бориб етдики, йиртқич қиёфаси шарпа сингари Отани кузатар, унга ҳамма нарса Шер бўлиб кўринар, айниқса, сўнгги қишда Шер уни тушларида ҳам ўз ёнига чорлаётгандек туюларди. Ярим кечада Шер уни уйқудан уйғотиб юборар ёки кутилмаганда унинг ёнида пайдо бўлиб қоларди. Баъзан Ота уни шаҳарнинг кенг кўчалари бўйлаб кимнидир излаб юргангани кўрар, Шер фақат уни излаётганини дил-дилидан ҳис қилиб турарди. Ушанда, сўнгги қиш кунларида, Шер уни қатъият билан излаётганлигини ўйлаб қоларди. Илгарилари Шер аҳён-аҳёндагина кўринар, уни Кенияда, Найроби яқинидаги Килиманжаро тоғларида, тўғрироғи, Африкада орзиқиб кутаётганлигини эслатиш учун келгандек бўларди.

Касаллик эса қутурар, эски яралар ўрни, айниқса ярадор оёғи қақшаб оғрий бошларди. Баҳор яқин-

лашгандагина Ота, ўзи учун ов, Улуғ Ов мавсуми тугаганлигини бор вужуди билан тушуниб етди. Аммо буни унинг ўзи тан олишни хоҳламасди. Ҳамиша бўлганидек, кутилмаганда, Ота Атлантикадан Европа томон ўтаётганида, унинг гамбурглик ношири — мистер Хемингуэй унинг исмини эслолмасди, табиийки, унинг исмини мен ҳам билмайман, ўша ношир ё шунчаки, ёки бирор мақсадни к-злаб сўради:

— Қараб турсам, мистер Хемингуэй, шаштингиз жуда паст кўринади. Бизни бирорта янги китоб билан хурсан қилмоқчимисиз, дейман...

— Беҳудага овора бўлманг! Яна учта романга етгулик куч-қувватим бор ҳали, — деди қувноқ оҳангда мистер Хемингуэй, гарчи, бу сўзлар унинг қалбини тирнаб ўтган бўлса ҳам, гамбурглик ўша номсиз ноширнинг эътироф қилишича, ундан нақ ўлим ҳиди, худди ўша «Қўнғироқ жаранги» романида тасвирланган ўлим нафаси анқиб турарди.

Ҳарҳолда, Америкага қайтиб келгач, мистер Хемингуэй Улуғ Ов нашидасини тотиш унга энди ҳеч қачон насиб этмаслигини тўлиқ тушуниб етди. Бошқача ов мавжудлигига у сира ҳам кўниколмасди. Келажак учун эса, фақат ов жасорати ҳақидаги хотираларигина қолганди, холос. Улуғ Ов мавсуми инқирозга юз тутиб, сийқаланган алфозда сўнгига етган эди. У нима ҳам қила оларди? Узининг маҳв бўлганини тан олсинми? Нима бўлганида ҳам, бу энг сўнгги йўл эди. Тақдирнинг аёвсиз шафқатсизлиги олдида бош эгмасдан ўзга илож ҳам йўқ.

Аммо Хемингуэйни бежиз Ота дейишмасди. Шер эса, мавжуд, тўғрироғи, Шер шерлигича қолаётган эди. Ота унинг олдида нақадар бурчли эканини яхши биларди. Шунинг учун ҳам, ундан худди кераксиз буюмдек бирданига воз кечолмасди. Шундай экан, у нимадир қилмоғи керак.

— Мэри, — деди у, — мен Шер ҳақида шундай ажойиб ҳикоя ёзайки, ҳамма бу асар ўша Шер ҳақида эканини, Улуғ Ов нима билан тугаганини дарҳол англаб олсин. Бу Шерни қандай овлаш кераклиги ҳақидаги қойилмақом ҳикоя бўлади.

— Оҳ, Ота, — деди Мэри, — албатта, худди «Чол ва денгиз»га, балиқ ови ҳақидаги қойилмақом ҳикояга ўхшаган бўлади-да.

— Э-э, беҳуда гап! «Чол ва денгиз» оддийгина

ҳикоя, бу эса, энг зўрларидан бўлиши керак. Албатта, мавзусида бир оз ўхшашлик томонлари бўлиши мумкин... Аммо охирини кўрамиз, охири қандай бўларкин...

Ҳикоя бўй бермасди. Шер ниҳоятда улкан бўлиб, уни оддий ҳикояга сиғдириш амримаҳол эди. Узоқ давом этган бу овни битта ҳикояда тасвирлаб бўлмасди.

Гоҳо фикрлар енга бошлаганда, деворда осиглиқ турган милтиқ кўзга яққол ташланиб қоларди. Мистер Хемингуэйнинг назарида Улуғ Ов бир умрга давом этаётгандек туюларди. Ахир у ёшлигида, куч-қувватга тўлган, ўзига ишонган пайтларида бу қандай улкан йиртқич эканлигини пайкамаганди. Ахир, ов ҳам умрга татиғулик бўладими, ўзига ўзи савол берарди у. Бунақа ов битта ҳикояга сиғмайди-да. Каттароқ асар ёзишга эса, Отанинг на қуввати, на вақти бор эди.

Ажойиб кунлардан бирида Ота ёзув столидан турди-да, девордаги милтиқни олиб, уни кафтида узоқ вақт салмоқлаб кўрди. Кейин у милтиқни бурчакка — ёзув столидан бемалол кўриниб турадиган ерга тираб қўйди. Ҳаммаси беҳуда бўлиб чиқди! Катта ҳикоя фақат улкан севги туфайли дунёга келиши мумкин. Ва мистер Хемингуэй ана шу севгини дил-дилдан ҳис этарди, аммо бу севгидан нимадир дунёга келиши учун яна куч-қувват ҳам керак эди. Албатта, милтиқ қалбга жуда яқин, у қандай хотираларни ёдга солишини худо билади. Ҳатто, айтайлик, мазкур қуролнинг борлиги яхши, аммо у ҳеч қачон овнинг завқини такрорловчи манба бўлолмайди. Ахир милтиқ — оддий ёғочга ўрнатилган бир парча темир-да. Овчи уни ардоқлаб, силаб қўяди дейлик, кун бўйи елкасида олиб юради, саратон қуёшида ёки тонгги шудринг пайтида милтиқ қандайдир ўзгача бўлиб кўринади. У айтайлик, овчининг юксакларга кўтарилиши ёки ўта сабрсизлигининг гувоҳи бўлиб кўриниши мумкин. Аммо бурчакда бир-икки ёки уч кун турганидан кейин эса, оддий ёғочга, қариялар ва ногиронлар таяниб юрадиган ёғоч ҳассага айланиб қолиши ҳеч гап эмас.

Шундан кейин мистер Хемингуэй қатъий қарор қилди:

— Мана шу Шерни сен ола қол, қария,— деди у менга.

— Шерни дейсизми? — сўрадим мен.— Шерни-я?

— Ҳа, Шер албатта келади,— деди у.— Бу Шер албатта, сенинг ёнингга келади,— қўшиб қўйди у яна.

У шундай воқеа содир бўлишига қандай ишонганини айтолмайман, аммо Ота нима деяётганини яхши биларди.

Ҳақиқатан ҳам кўп ўтмай, Шер келди. Унинг аҳволи жуда ночор эди. Бу — терию қоқ суякдан иборат Шер эди. Кунлардан бир куни у тушдан кейин келди-ю, оёқларим остига чўзилди, жудаям улкан, жудаям ғамгин эди, узоқ вақт чўзилиб ётди. Мен уйга кириб, нон ва колбаса олиб чиқдим, у эса, овқатга ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

Улуғ Ов мавсумидан фақат улкан йиртқич қолганди, холос. Шер, ёлғиз қолганлиги учун ҳам ўйинни давом эттиролмасди.

Мен бу ҳодисани ниҳоятда кеч тан олганлигимнинг боисини ўзингиз яхши биласиз. Чунки ўшанда мени фақат менда Шер борлиги, бунақа йиртқич бошқа ҳеч кимда йўқлиги ҳақидаги фикр қизиқтирарди, холос. Ўртоқларимнинг итлари, мушуклари, суғурлари, кирпилари, ҳатто аквариумга солинган балиқлари ҳам бор-у, фақат Шерлари йўқ эди. Агар бу улкан ёруғ дунёда яна кимдадир Шер бўлиши мумкин эди-ю, аммо, уни меники билан таққослаб бўлмасди.

Тўғри, у менга жуда кўп ташвишлар орттирди. Ҳар сафар болалар ўртасида менда шундай-шундай Шер бор, деб мақтанганимда ва болалар тўдаси уни кўриш учун келганида, Шер менга номаълум сабабларга кўра, йўқолиб қоларди. Ана шундан кейин ўзингдан кўр, Ион! Фақат ўзимга-ўзим гап орттириб олардим:

— Қаранглар, болалар, унинг орқасидан Шер худди бойлангандек юради!

Албатта, воқеа шу билан тугамасди. Кўпинча ҳақлигимни муштарим билан исботлашга тўғри келарди. Аммо, тентаклигимдан руҳланган ҳолда катталарга ҳам Шер ҳақида гапириб қўярдим. Ишқи-

либ, ақлдан оздирма, худойим! Катталар гўё шуни кутиб тургандек, ҳайратланишарди:

— Бечора, болакай! Мана сенга отасизликнинг оқибати!

— Бунга отасизликнинг нима алоқаси бор, ҳой, яхши одам, уни психиатрга кўрсатиш керак! Бугун кўзига шерлар кўринади, қарабсанки, эртага тиш-лашни бошлайди!

Бу ҳам етмагандек, бир куни мактабда Шер ҳақида сўзлаб бериш калламга келиб қолди. Дарсдан кейин ўқитувчи шамолдай елиб кетди, уйга бориб, унинг онам билан суҳбатлашаётганининг гувоҳи бўлдим.

— Бу жуда ачинарли ҳодиса,— қичқирарди ўқитувчи.— Сиз биласиз, мен ҳамиша болаларнинг тасаввурини кенгайтириш тарафдори бўлиб келганман ва ҳоказо. Эртак ўз йўлига эртак-да, аммо масални ҳақиқатга йўйиш бўлмаган гап ва ҳоказо. Болалар унинг эртагини маза қилиб эшитишди, бу уларга ёқади, аммо у шер ҳақиқатан ҳам борлигини айтганида, синф қийқириб юборди, у бўлса ҳаммани аҳмоқ, деб таҳқирлади ва ҳоказо.

— Бу бола ҳаммамизни ақлдан оздиради,— деди онам.

— Албатта,— тасдиқлади ўқитувчи.— Бундан кейин унга аҳмоқона нарсаларни ўқишга рухсат берманг.

— Ҳа-ҳа,— деди онам.— Айниқса, ўша йиртқич ўкира бошлаганида...

— Нима?! — ҳайқириб юборди ўқитувчи.— Яна қанақа йиртқич?

— Қанақа бўларди? Шер-да!

Худойим-ей! Кейин нималар бўлмади, дейсиз. «Мияни тозалаш» шиори остида бутун бошли тадбирлар кўлами авж олдириб юборилди.

Ниҳоят, мен ўз фикримда қатъий туриб олишимдан фойда йўқлигини англадим. Шер билан қизиққанларга эса, омадли ҳазилдек илжайиб қарардим.

Шер фақат менга тегишли бўлиб, нимани ихтиёр этсам, ўшани қилишим мумкин эди. Бунақа густоҳ фикр хаёлимга келмаган бўлса ҳам Шердан истаган пайгимда қутила олардим. Ҳарҳолда, Шер менга қарашли бўлса-да, у бутунлай меники эмаслигини ҳам яхши тушунардим.

Одатда, мерос қолдирувчилар ўз меросхўрларига камдан-кам пайтларда ўхшайди. Ҳатто, мен Ота Африка ҳақида билганчалик маълумотга эга бўлганимда ҳам истаган пайтда, имкониятини топиб, шерлар ва антилопаларни овлаш учун боролганимда ҳам, бунга ҳеч қачон ўзимда зарурат сезмаган бўлардим. Худди шундай, мени ҳеч қачон Испанияга бориш, фиестадан завқланиш, саҳарлари буқаларни қувлаш ёки Гольфстримда балиқ овлаш, ҳеч бўлмаса Мичиган дарёсининг қаерларидадир гулмоҳи овлаш сингари эрмаклар ўзига тортмаган. Ўзингга таниш бўлган ўлкаларга бориш, агар у сен туғилган ўлка бўлмаган тақдирда ҳам, ҳатто ўзгаларнинг тажрибасини такрорлаш ҳам мутлақо қизиқ эмас.

Албатта, мистер Хемингуэйнинг Шери бўлмаганида, мени бу ўлкалар, бу нарсаларнинг ҳамма-ҳаммаси ўзига жалб этган бўларди. Ва мен уларни кўриш, ўз қўлим билан ушлаш, ҳис қилиш учун йўлга отланган бўлардим. Аммо ана шу Шер туфайли мен беқиёс даражада вақтдан ютдим.

Ўлкаларни, сайёрани кўриш насиб этган экан, унда ўзга ўлкаларга, ўзга сайёраларга бориш истаги туғилади.

Бу қонуниятдир ёки қонуниятлардан бири бўлиб, уни мутлақо бузиш мумкин эмас.

Ҳали ҳанузгача қиличим йўқлигига ўкинаман. Парвардигор, агар қиличим бўлган тақдирда, мен уни каравотим тепасидаги Ориондан келтирилган қоплон терисига осиб қўйишни жуда-жуда истардим.

АНДРЕЙ ДМИТРУК

ХОТИРА

Умрим бино бўлиб психиатрга илк марта мурожаат этдим. Одатда врач қабулига келган одам бир озгина безовталанади. Ҳаммадан ажабланарлиси, менда ундай бўлгани йўқ. Қайтага папоротниклар гуркираб ўсган ним яшил кабинетга тезроқ шўнғи-

гим, чукур, юмшоққина креслоларга ястаниб ўтиргим келди. Машҳур психиатр врач Валентин Вишневский ҳам ўзининг нурафшон тропик бурчагида савлат тўкиб ўтирар, папоротниклар орасида у ўзимизга ўхшаган, оддий, камсуқумгина йигит бўлиб кўринарди. У ёшгина, ориқ, бурундор, жонсарак кўзлари кишига мулойим боқарди. Оқ ёқаси орасидан болаларникидай нозик, ингичка бўйни кўриниб турар, айни пайтда у ўша буюк Вишневскийга сира ўхшамасди. Унга қараб, шу оддийгина одам инсон руҳиятининг билимдони эканига ҳеч ишонгим келмасди. Шу тобда уни доктор эмас, Валик деб атасам-у, ўрмондаги гасиендамга таклиф этсам. Айвончада чой ҳўплаб ўтирганча ўрмон шовуллашини бирга тингласак.

— Салом. Сиз Иржи Михович бўлсангиз керак-а?

— Шундай, доктор.'

— Мени оддийгина қилиб Валик деб атайверинг... Ўтирсангиз-чи, нега турибсиз? Лимонад ичасизми, астро-колами?

— Илтифотингиз учун ташаккур. Агар бир қадаҳ коньяк бўлса, йўқ демасдим.

— Бажонидил.

У столга нозик шишадан ишланган қадимий иккита қадаҳни олиб қўйди-да, сўзида давом этди:

— Ун икки йиллик... Хўш, Иржи, биз томонларга қайси шамол учирди? Тортинмай очиқ айтаверинг.

Мен доктор нима учун бу қадар меҳрибончилик қилаётганини жуда яхши тушуниб турардим. Мендаги хавотирлик, ийманишни йўқотиш, ниҳоят мени гапга солиш, ичимдаги ҳамма дардимни билиб олиш ниятида шундай қилаётганди у. Вишневский буни шунақанги ўринлатиб бажараётган эдики, унинг қўнғироқдек жанангалардан сохталикни илғаш маҳол эди. Унинг расмиятчилигу ясамаликдан бутунлай йироқ бўлган ўша пайтдаги ипакдек мулойим ва дўстона ҳаракатларини қоғозда ифодалаш қийин. Айни пайтда ўзим ҳам ундан ҳеч нимани яширмақчи эмасдим.

— Хафа бўлманг-у, Валик, лекин... мен сиз ўйлаган мижозлардан эмасман. Бешинчи координат группасининг каттаси эканим, шунинг учун ҳам неча йиллардан буён умрим бўшлиқда ўтаётгани рост. Биз ҳатто ташқи минтақа станцияларини ҳам кам-

дан-кам кўрамиз. Одам яшайдиган сайёраларни-ку, гапирмаса ҳам бўлаверади. Хуллас, тажрибаларимиз ўзингизга ҳам маълум. Шунга қарамай, сиз тахмин қилганингиздек, ҳали космик шарпалар кетидан қувишни бошлаганимча йўқ. Ешим ўттиз иккида, саломатликдан нолимайман. Генетик белгиларим йигирма аждодимга қадар тоза, бирорта ҳам зарарланган комплекс топилмаган. Айтганча, ўрмонга бўлган муҳаббатим ҳам бобо-калонларимдан қолган мерос бўлса керак. Кемам ўрмонли сайёрага қўнди дегунча, мени шунақанги бебош шодлик қамрайдики, ўрмон табиат яратган энг кўркам мўъжизадек туюлади.

Тоғлар баланд, тикка чиқиш қийин. Саҳрони эса қуёш шафқатсиз қиздиради, ёмғиру бўронларга тўсиқ йўқ. Денгиз-чи, сени тезроқ ўз қаърига тортса. Ўрмон эса бошқа гап... Ҳозир ўзим сезмаган ҳолда қадимгилар тили билан сўзлаб юбордим. Мен ўзимдаги ўрмонга бўлган ғойибона ихлосни тушунишни истайман. Энг яқин дарахтдан ҳам эллик парсек узоқликда юрган мендек одамда бу туганмас меҳр қайдан уйғонганикин... Кечирасиз.

— Ҳечқиси йўқ, гапираверинг.

— Ҳа, албатта, сиз кузатишларимни чамалайсиз шекилли... Қисқасини айтганда, Шимолий Американинг ўрмон кўриқхоналарида дам олиш жону таним. Чор-атрофинг ям-яшил қарағайзор... Билман, кўпгина дўстларим дам олиш учун Тинч океан қирғоқларини, Техас чўлларини, Ҳимолай тизмаси-ю, Инднинг пальма ўрмонларини танлашган. Мен эса бошқа ёққа боролмасдим. Сизнинг ўзингиз қарағайдек азим дарахтни кўрганмисиз?

— Бизда ҳам ўсади қарағайлар.

— Ундай бўлса жуда соз. Мен ўз қароргоҳимни гисенада деб атаганман... Уй ҳақиқий қарағай тахтасидан қурилган. Яқинда отпуска олдим-у, кўркам сентябрь Орегони сари ошиқдим. Бир тасаввур қилинг-а: оқшом, стол лампаси атрофида парвоналар учади, қўлингизда бир финжон қора қаҳва. Шамолда азим қарағайзор маҳобатли шовуллайди, пастда эса сокинлик. Илиқ ҳаво танга хушёқади, атрофга тун чўкиб, янада гўзаллашган. Шу алфозда бирпас қаҳва ичиб ўтирдим-у, кейин ухлагани кириб кетдим. Руҳиятим шунақанги осойишта эдики, ўз-

Ўзимга ўхшамасдим. Кутилмаганда ярим тунда уйғониб кетдим. Жимжитлик. Дераза ортида дарахтлар тебранади, юлдузлар чарақлайди. Етибман-у, хаёл сураман: нега уйғондим-а? Юрагим эса нотинч. Бошим худди аланга ичида қолгандек, оташ бўлиб ёнади. Умримда бундай аҳволга сира тушган эмасман. Тасаввуримда тунда ухлмаслик жиноятдек бўлиб туюлди. Мен буни ич-ичимдан жуда аниқ ҳис этдим. Яқинда тонг отади, ундан кейин эса... ёнбошимга ўгирилиб кўзимни юмдим. Лекин келгуси кун учун бўлган ташвиш мени сира тарк этмас, тонг отганидан кейин нима қилишим кераклигини, мендаги ғойибона қўрқув қаердан пайдо бўлганини ўйлаб ўйимга етолмасдим. Назаримда, Валик, чор-атроф совиб кетгандай, баданларимгача увишди. Йўк, аниқроғи совуқ тушишини кутиб хавотирландим чоғи. Шунинг учун тезроқ уйқуни уриб, кейин яна қаёққадир шошилиш керак эди. Кўз ўнгимда рутубатли, қайғуга тўлиқ, каталакдек тор йўллар намоён бўлди. У ерда ҳеч қандай хавф йўк эди-ю, лекин бажариладиган ишнинг ўлгудек бир хиллиги кишини хит қилиб юборарди. Ухлашни хоҳлайсану, ухлолмайсан. Мудраб қолсанг борми, қандайдир фожиа юз бериши турган гап. Кун оша, йил оша, худди абадий двигателдек ишлайверасан, ишлайверасан... Қоп-қоронғи хонамдаги мўлтиллаган кўзларни айтмайсизми? У ерда ёлғиз эмасдим. Кимдир мени безовта қилишдан чўчигандек, товуш чиқармай, жимгина кузатар, бўридай оч нигоҳини сира мендан узмасди. Унинг ҳаёти менга, фақатгина менга боғлиқ эди. Ўзим эса исқирт, ақли ўтмаслашган одам-двигателдек ўзимга нисбатан анча заиф жонзотларни боқишим, уларга хўжайинлик қилишим керак эди. Улар кечқурун ишдан келишимни зор-интизор бўлиб кутардилар. Гўё мен ибтидо давридаги овчман-у, қўни-қўнжимни тўлдириб, жунглидан қайтаётгандек. Тунлари ўша жонзотлар бесаранжом уйқумни қўриқлашар, ҳатто сассиқ кулбамда тин олишдан ҳам чўчирдилар... Мен уларнинг ҳидларигача ҳис этардим...

Ҳартугур, тонг отди-ю, ҳаммаси ўтиб кетди. Кейинчалик билсам... Мен турган жойда қачонлардир шаҳар бўлган экан. Ҳатто ҳозиргача археологлар чириган уй синчларини, қулаб тушган туннелларни

топишаётган экан. Шаҳарда бўлса миллионлаб одамлар яшаган. Улар дунёга келганлар, ўсиб-унганлар, юракларида эса қаҳру адоват сақлаганлар: уларга ҳаво, нур, кенглик етишмаган. Бир-бирларини ҳасад ила кемирганлар, яна хомтама бўлиб нималарнидир орзу қилишган. Ҳаммалари кунда бир хил ишни бажарганлар. Бир йўсинда меҳнат қилиш авлоддан-авлодга ўтиб бораверган. Аввалига машаққат чекканлар-у, кейин кўникиб кетаверганлар. Кундан кунга ақллари ўтмаслашиб ўрганган ишларини рефлекс асосида бажарадиган бўлиб қолишган. Қариб, кексайиб ҳаётдан кўз юмганлар. Уша туни мен улардан бирига айлангандим...

— Тушунарли,— деди-ю, Вишневский ўрнидан турди,— сиз бунақа ҳолга тушган биринчи одам эмассиз. Гап шундаки, Ернинг ўтмиши ниҳоятда улкан. Унинг нидолари кўпроқ кимсасиз кўриқхоналарда акс-садо беради. Биласизми, ўтмишдан фақат чириган синчларгина қолмайди, вақт бирлигида ҳали бизга аён бўлмаган анчагина жумбоқлар бор. Сиз, соппа-соғсиз, Иржи. Бу шунчаки фанга ҳали номаълум бўлган информация туридир. Бошқачасига айтганда, уни номаълум йўл билан аждодларимиз ҳиссиёти коди ва фикр-ўйлари ёзилган узоқ муддатли телепатия дейиш мумкин.

У стол ғаладонидан унча катта бўлмаган сурат олиб менга узатди. Суратда ўрта ёшлардаги киши қиёфаси акс этганди. Унинг бўйин томирлари машина тортадиган тросдек бўртиб кетган, тиришган пешонаси узра сочлари хурпайиб ётарди. Йигит худди оғриқдан қичқириб юбормаслик учун пастки лабини қаттиқ тишлаб турганга ўхшар, мовий кўзлари телбанамо чақчайган, шу билан бирга кишига илтижолли боқарди.

— Бу мижозларимдан бири. Висла яқинида туради.

— Йигитга нима қилган ўзи?

— Сиз тарихни яхши биласизми, Иржи?

— Ҳарҳолда ёмон эмас.

Валик суратни стол устига қўйди.

— Бундан тўрт юз йил аввал у ерда бир шаҳар бўлган. Уни Освенцим деб атаганлар...

РЕГИСНИНГ ҚАЙТИШИ

...Кўз ўнгидаги доғ бир умрга сақланиб қолди. Регис унинг нок шаклидаги кўринишини, ўртасида қора доғни эринмай кузатиб ўтираверди.

Кўзи ожиз, ногирон Региснинг атрофида парвона эдилар. Оқшомлари уни ғилдиракли ором курсида айвончага олиб чиқардилар. Нора куйиб, чандиқ бўлиб қолган эрининг қўлларини ором курсисининг суянчиғига авайлаб кўтариб кўярди. Регис аччиқ чойдан ҳўплаб, осмонга тикилганча қотиб ўтирар, унинг кўзларини қора кўзойнак яшириб турарди.

Нора махзун табассум билан Региснинг дўстларини кутиб оларди. Аёл озиб кетган, ранги синиқ ва доим ҳушёр эди.

— Офтобим, менга сигарета узатиб юбор...

Эски граммафон овозидек ғижирлаган, паст ва нозик бу овоз эшитилган заҳоти Нора ўрнидан сакраб туриб кетарди. Региснинг дўстлари тарқалишгач, Нора хайрхоҳлик билан сўрарди:

— Ҳукмдорим, бирон юмушинг борми?

— Сенинг бўсангдан бошқа ҳеч нарса...

У эрининг оёғига ёпилган жун рўмолни тўғрилай туриб куларди, ором курсисининг уёқ-буёғини бузилиб қолмаганмикан деб, текшириб кўрар ва Региснинг бинтланган пешонасидан ўпиб, ўз хонасига чиқиб кетарди. Кўпинча, ўрнига ечинмасдан, юз тубан отилиб, ёстиққа юзини буркаганча бутун тунни ёлғиз ўтказарди.

Регис аста-секин тузалаётган қўл-оёқларини минг машаққат билан бошқарар уларнинг қаршилигини енгишга ҳаракат қиларди. Ором курсисига мураккаб қурилма жойлашган бўлиб, кейинги пайтлар унинг даволовчи симларининг сони анча қисқарганди. Регис ўрнидан бир оз кўтарилиб, кўрсатмадаги машқларни бажара бошлади. Лекин танаси дори юбориш учун суқилган игналар-у, датчиклардан ҳали батамом озод бўлмаганди. Программалаштирилган ором курсиси уни овқатлантирар, ювинтирар, гигиеник ва даволовчи юмушларни бажарарди. Регис ҳаракат қилишига имкониятлар туғилган сари ич-ичидан эзиларди.

Бир куни у ўз-ўзини ўлдириш ҳақида оғиз очиб

қолди. Нора дўстлари, профессор Косовга бу ҳақда телефон қилди. Косов бир-икки кун ичида қутилмаган янгилик билан етиб келишга ваъда берди. Унга-ча беморнинг ўзига билдирмай ухлатиб қўйишни Норага тайинлади.

Тез кунда Косов ташриф буюрди. Региснинг уй-қусини қувватли двигателнинг даҳшатли овози бузиб юборди. Шаффоф қанотлари билан майсазорни сийпаб, пастлашган «Кальмер» бурилиб тўхтади. Шижоатли, юзлари кип-қизил, қотмагина профессор машинадан тушди. Айланма зиналардан югуриб чиқаётган Аркадий Косов йўл-йўлакай имо-ишора билан, Норага балкондан тушмасликни тайинлади. У Норанинг қўлини сиқиб кўришди-ю, тўхтамасдан меҳмонхонага ўтди.

Юзидан қони қочган, кўксигача жун рўмол билан ўралган Регис ҳаракатсиз ётарди. Қора кўзойнагида қуёш акс этар, терисининг кўзга ташланиб турган сарғиш, рангсиз қисми чандиқларга тўлиб кетган, бурни эса смальт шишаси синиқларидан йиғилган-дек туюларди.

Уни уйғотишди. Регис мурданикидек совуқ қўлларини профессорга узатди:

— Ҳа, доктор, қани айтинг-чи, мен кимга ўхшайман,— Региснинг овози эски граммафондек вишил-лаб чиқди.

— Пилла ичидан учиб чиқишга шайланган капалакка ўхшайсиз.

— Кел, учамиз, доктор. Фақат шундай шартим бор. Сен мени юксакларга кўтариб чиқасан-да, кейин ташлаб юборасан, келишдикми?..

Нора кўзларига ёш қалқиб, лабини тишлади. Косов кўз қири билан уни тинчланишга чақирди.

— Бўпти, Регис, учамиз! Хоҳласанг учасан, хоҳламасанг... Биламан, барибир йиқилишни истамайсан. Гап бор. Сен ҳеч нарсани йўқотмайсан, бутун дунёни қамраб оласан.

Профессор Норанинг ҳаяжонланишига эътибор қилмай, ишонч билан сўзлади:

— Жим бўлинглар. Гап шундаки, юз берган фожеа туфайли сенинг кўзларинг шикастланмаган, акс ҳолда кўзни алмаштириб қутилардик. Бу ерда иш бирмунча мураккаб.

— Буни мен ҳам биламан, лекин...

— Гапимни бўлма! Миянинг кўриш тўқималари ишдан чиққан. Яқин йиллар ичида уни даволаш қўлимиздан келмас. Шундай холлар ҳам бўладики, миянинг ўзи ишдан чиққан тўқималарни тиклаши мумкин, лекин ишонч кам. Мен бошқа нарсани таклиф қиламан.

— Нимани?

...«Қўйинглар, мени безовта қилманглар, майли, ўша доғ кўз олдимда тураверсин. Эй худойим, яна касалхонами?..»

Пўлат игналар баданини илма-тешик қилиб юборганди. Телеқурилмалар экранида булар якқол кўриниб турарди. У ҳушига келганида оғриқ азобларидан ҳимоясиз қолар ва яна ўзидан кетарди. Яна хирургик машиналар унга ёпириларди...

«Йўқ, йўқ, тилла ёғдирсанг ҳам рози бўлмайман...»

Регис майин шигиллаган овоздан ўзига келди. Қичқириб юбормоқчи бўлган Нора ўзини аранг тўхтатди. Регис ирғиб ўрнидан туриб кетишга чоғланганди, ором курсисига маҳкамланган игналардан тинчлантирувчи зарядлар юборилди.

— Доктор, мен йўл-йўл хошиялар, мовий ва яшил рангларни кўраяпман?!

— Диққат билан кузатавер!

— Ана, айвон панжараси, айвон панжарасини кўраяпман! Нора, Нора, қаердасан?

— Азизим, мен қаршингдаман, кўзларингга тикилиб турибман.

— Аркадий, нега, нима учун мен уни кўрмаяпман? Мана бу дарахтлар... Олча дарахти қаердан пайдо бўлди?

Норанинг сабри чидамади:

— Профессор, ўтинаман, бу машинани қандай бошқаришни унга тушунтиринг.

— Шошманглар-да. Регимантис, мен зарарланган кўз тўқималарингни кристалл блоklar билан алмаштирдим. Улар ором курсисига улаб қўйилади. «Флаинг» номли узатгич эса сенга атрофдаги нарсаларни кўрсатиб туради. Биласанми, сен энди учиб юрадиган кўзга эга бўлдинг.

— Демак, тескари алоқали телекамера дегин?

— Ҳа, тўхтовсиз ҳаракат қилувчи энг янги аппарат. Секундига минг километр масофани босиб ўта

ди. Сенинг истак-хоҳишингга бўйсиниб, ҳар турли энергиядан озиқланаверади. Икки-уч кунда бошқаришни ўрганиб оласан. Ана энди учавер!

Нора миннатдорлик билан профессорга қараб қўйди. Регис дўстининг қўлларидан ушлаб олиб қизгин, ҳаяжон билан табриклади. Хурсандлигини яширолмаган Косов кетишга чоғланди. Дарвоза олдидаги машинасида ҳавога кўтариларкан, унинг ойналарида қизғиш нарсаярқ этиб кетди.

Регис бошқаришни ўрганиб олганди. Шунга қарамай, эр-хотин ўрталаридаги муносабат ўзгармади. Кечқурунлари бемор айвончада аччиқ чой ичиб ўтирарди. Қизғиш оловдек пирпираб турган «Флаинг» газета саҳифаси устида осилиб турарди.

Ҳаво гул ва ўтлоқлар бўйини олиб келар, дарёда сузаётган қайқнинг сояси кўриниб қолар, нариги қирғоқда эса гуриллаб ёнаётган аланга кўзга ташланиб турарди.

— Юлдуз учаяпти, — гапириб қолди Нора.

— Қаерда? — ҳирилдоқ овоз билан сўради Регис. Ёлқинланиб турган «Флаинг» боғ узра ҳаракатга тушиб қолди. У излаётган кишининг нигоҳига монанд ҳавода эгри-бугри чизиқлар чизиб борарди.

— Ҳа, кўраяпман, бу юқорилаб учувчи самолёт бўлса керак.

— Қарагин-а, азизим, у балки сунъий йўлдошдир?..

Учар кўз чақмоқдек чақнаб, олмазор узра ғойиб бўлди. Регис юлдузни зумда илғаб олди. Аниқроғи, оч сиёҳранг алангага чулғаниб ёнаётган юлдузни кўрди. Энди унинг кўзлари энг ёруғ нурдан ҳам оғримасди.

— Нора, биласанми, бу космик кема, планеталараро ҳаракат қилмоқда. Ҳозироқ атрофини айланиб учаман... Ана кўраяпман, ён томони букилган, ҳимоя қисми ёниб бўлган. Қоп-қора доскадек текис томонига нимадир ёзгинг келади!

— Бўр узатиб юборайми?

Улар кулишиб олишди. Бутун вужудлари билан тўйиб кулдилар. Эрининг сунъий овозидаги гижирлаш энди Норани унчалик ташвишлантирмай қўйганди. У эридан илтимос қилди:

— Азизим, менга ойни кўрсата оласанми?

«Флаинг» тун бўйи космодром ва ихчам уйлар

нинг чироғи кўриниб турган ой атрофида кезиб чиқди. Нора гиламга ўтириб, юзини эрининг биллагига суйкади. Регис, қайтарма қалпоқ кийиб олган монахлар тўдасини эслатувчи сирли қоялар ҳақида майин шиғиллаган овоз билан ҳикоя қиларди. Ойнинг ёруғ томонида у кратерларнинг мафтункор қисмини кўрди, устки қатламлари олтинга айланган бу бўлақлар узум ғужумига ўхшаб кетарди. Регис қора тирқишларни ҳам чуқур кузатаркан, аъзойи бадани музлай бошлади. Сезгир ором курсиси эса унинг танини иситишга киришди...

Кунлар шу тариқа ўтиб борарди. Региснинг учар кўзлари чексиз-чегарасиз самовот бўйлаб кезарди. У ҳатто Марсгача етиб борди. Кундузлари қайноқ туман билан қопланиб, тунлари яхлаб қоладиган Марс қутубидаги кўлда шўнғиб чиққандек бўларди. Олисидаги узатгичдан қумлар тўкилиб, қуриб бўлгунича у ҳеч нарсани кўрмай қоларди. Ўзига хос тўқ жигарранг зулумот билан қопланган, қизиб ётган Зухро юлдузи унинг сунъий кўзларини итқитиб юборди. Косов «Флаинг»нинг ўткир газ ва кислота-ларга чидамлилиги, ҳақида ҳеч нарса демаганди.

Регис Ерга қайтиш ҳақида мутлақо ўйламасди. У хаёлан астероиднинг олтин белбоғига бармоғини суқарди. Кристалл бўлақлари, металл парчаларини териб ўтирарди. Фақат муздан иборат планеталарнинг катта қатламларида шуъла таратувчи «Флаинг» ни кўриб турарди. Лекин бу жойларда ушланиб қолиш хавfli эди. Регис усталик билан чап бериб, ҳафталар давомида кўзини само бўшлиғига тикардида, янаям олис учишларга тайёрланарди. Қайнаб ётган шар — Юпитерга интиларди.

Эр-хотин орасидаги илиқлик буткул йўқолди. Региснинг ҳикоялари қисқа бўлиб, тез узилиб қоларди. Нора не-не машаққатлар билан уни гапга солишга уринарди. Регис хотини ҳақида, ЕР ҳақида, ҳатто ўзининг ногирон вужуди ҳақида эшлашга қийналарди. Орқага қайтиш унга малол келарди. Чехрасида хушбахтлик аломатлари зоҳир бўлар. Бу бахт — ёлғиз угина космосни яқиндан кўра олишида эди.

У хотинига охирги марта ҳикоя қилиб берган воқеалардан бири Нептунда кўргани ғаройиб махлуқ эди. Олтиндан қуйилган тождор шохлик ҳайвон узун панжаларини илгари сурганча, масхаромуз

тиржайиб турарди. Бўшлиқда ҳаракатсиз қотган бу ҳайвоннинг ён томонидан метеор чанглари емириб юборганди.

Нора эрини йўқотиб қўйгандек эди. Мўмиёланган жасад мисол қотиб ўтирадиган Регис, овқатни лоқайдлик билан чайнар, рафиқасининг қўлидан чой ича туриб, унинг ортиқча илтифотларига аламдийда боқарди.

Инсонга хос бўлмаган эркинлик Регисни ҳаётдан юз ўгиришга мажбур қилиб қўйганди. Қимирлаб туриш учун зарур бўлган машқларни ҳам бажармай қўйди. У ҳатто ойлаб, бир томонга қараганча қимирламай ўтирар, бир оғиз ҳам сўз айтмасди.

Косов ташвишга тушиб қолди. У узатгични ўзгартириш учун елиб-югурди. Даволовчи врач ҳақида қайғурди.

Эстрада актёрларига ўхшаб кетадиган қорасоч, ҳаракатчан врач ҳар хил йўллар билан Регисни чалғитишга уринарди, лекин бемор ўз норозилигини билдириб, шундай фиғон тортиб юбордики, Нора врачнинг хатти-ҳаракатларига чек қўйишга мажбур бўлди. Айни вақтда даволовчи врачни зериктириб қўймаслик учун эри билан кечган ширин хотираларидан сўзлаб берарди.

Вақт двигатели ҳалокатга учраган ўша фожеали кунгача Региснинг нақадар ҳушчақчақ ва уддабурон йигит эканлигини меҳр билан гапирарди.

Бир куни Нора ширин хотиралардан завқланиб, юракдан кулди. У дарё бўйида бир кеча тунашдаги воқеани эслади. Емғирда қолган шох-шаббаларнинг қуюқ тутун ичра ёниши, палатка қуришдаги саъйи-ҳаракатлар... Ушанда улар кечки овқатланишга ҳозирлик кўришаркан, нон ерга тушиб, тупроққа беланди. Региснинг жаҳли чиқиб кетди. Бундай нонни емаган яхши, энди тиш орасида қум ғижирлайди, деди. Нора нонни артиб-суртиб, бир бўлагини тишлаб олди-да, ҳазиллашди: «Емайсанми?», Норанинг лабларига яқинлашиш иштиёқида Регис ҳам нондан тишлади...

Нора шу воқеани айтиб, жилмайиб ўтираркан, сирена овозидек кучли, аламли фарёд эшитилди. Кўзи пишиб кетган врач ўзини йўқотмай, айвонга отилиб чиқди. У улгурмади.

Боши-ю, елкалари билан бинтланган Регис жун

рўмолни итқитиб, қилтириқ, чандиқли оёқларини гиламга босганча тек қотиб турарди. У бошини чайқаб инграр, танасига ёпиштирилган датчик ва симлар ҳамон осилиб турарди. Яроқсиз бўлиб қолган ором курсиси, чироқлари ёниб ўчганча, тебранаётганди.

— Мен «Флаинг»ни синдириб қўйдим, у энг баланд ёқут пирамидаларга урилиб, чил-парчин бўлди.

Нора унинг тирсагидан ушлади. Врач ёрдамга шошилди. Кун тартиби ўзгарганлигидан норози оҳангда минғирлаб, тажрибани янгитдан кўриб чиқиш кераклигини айтди.

— Жонга тегиб кетди тажрибаларинг! — деди Регис кўзойнагини ечиб. Унинг кулранг кўзлари жиддий боқарди. — Мен «Флаинг»ни синдириб қўйдим, — давом этди у, — тузалганимга бир ой бўлди. Назаримда кўриш ҳужайраларим қайтадан тикланди. Косов қани?

— Буэнос-Айресда шекилли, у деярли қўнғироқ қилмаяпти. Майли, азизим, бунинг аҳамияти йўқ, уни топамиз. Мен, мен шундай бахтлиман-ки...

— Наридур! — Регис хотинининг қўлини силтаб олдинга интилди.

— Мен бахтсизман... Мен уч секундда Буэнос-Айресга етиб боришим мумкин эди...

Нора даҳшатдан қотиб қолди. Эри на унга, на врачга эътибор қилмай, чўлоқланганча уйдан ваннахонага ўтиб, ичидан қулфлаб олди. Унинг бинтларни йиртиб ечаётгани, терисига суқилган игналарни чиқараётиб, инграётгани аниқ эшитилиб турарди. Врач эшикни бузиб бўлса ҳам ваннахонага киришга уринганди, Регис бўғилиб бақирди: «Йўқол менинг уйимдан!» Нора қарахт бўлиб қолганди. Врач елкасини қисиб уйдан чиқиб кетди.

Регис яна қичқирди:

— Менинг ҳаворанг галстугим қани?

— Эй худойим-ей, яна қаёққа отланаяпсан?

— Аэропортга, Аргентинага, бошим оққан томонга!..

У зиналардан тушиб бораркан, ҳар қадамда қоқилар, қадам босиши ишончсиз эди, ора-сира заҳархандалик билан кулиб қўярди:

— Ура, кўзим очилди, қандай бахт! Қандай эркинлик! Мислсиз хотиралар! Қаранглар-а, мен қан-

чалик тез ҳаракат қила оламан! Тузуқроқ боқишса чувалчангдан ўзиб кетишим мумкин...

Ўзига келган Нора Региснинг кетидан кўчага отилди.

Дарё кўприги томон чўзилиб кетган кенг йўлдан биллур машинага ўхшаш шарпа катта тезликда югуриб борарди. У йўл ҳаракатига қарама-қарши томондан одимлар, кескин бурилишлар қилар, мадорсизлигидан ҳаво қаршилигини енга олмай қийналарди. Ана у йиқилди. Яхмалакда сирпаниб, қулаган одамдек ўрnidан туришга уринди... Аёл қичқирганча унинг изига тушди. Лекин автобусга ўхшаш шарпа ҳавода бир оз учиб, яна йўлга тушиб олди. Автоматика беҳато ишлаётганди.

Региснинг қиёфаси бир неча бор ўзгариб, турли шаклларга кирди.

...Норанинг елкасига бош қўйиб олган Регис ҳиқиллаб йиғлай бошлади. У сунъий овозга эга бўлмасдан аввалги, ўзининг табиий овози билан йиғларди. Нора эрининг сочини бармоғи билан тараб, лабларини босди.

Регис ҳаётга қайтиш олдидан уни эзаётган қўрқув ва оғриқни еңиб, уятдан бошини Норанинг елкасига қўйганча, фақат бир сўзни такрорларди: — Кечир, азизим, кечир!..

ВИТАЛИЙ ПИШЧЕНКО

ЭЗГУЛИК ШАБАДАСИ

1

Иван Ефремов номидаги космодромда шамол мудом гирдибод уради. Олисдаги зангор тоғлардан бу яланг водийга у тошқинга ўхшаб қуюлиб келар эди. Бундан юз йиллар муқаддам бу жойлар даштлик бўлиб, қора қуюн чарх урар, мунтазам осмонга чангтўзон кўтарилиб, қум барханларини бир ердан-иккинчи ерга кўчирар эди... Йўқ, пайти келиб, водийни одамлар ишғол қилишди. Сахро излаб фар-

сахларга чекиниб, шамол энди шунчаки космодромда айланадиган, бу ерларга боғлар хушбўйини ташийдиган бўлди. Космик парвоздан қайтганларни ёқимли бир шабада ўз оғушига олади, ҳаво кемаларида изғийди, заминни соғиниб қайтган космонавтларга у она-сайёрамизнинг худди чексиз ҳайру эҳсони бўлиб туюлади...

Навбатдаги рейсгача икки ҳафтадан кўпроқ вақт бор эди. Бу шунчаки программа бўйича ўқув парвози эди. Бундай рейслар кўп, уларда анча-мунча экипажлар қатнашишади. Шу боисдан, бундай парвознинг ўзи одатдаги ишга айланган. Аммо космик илмий-текшириш марказига чақиришгани Андрейни ҳайратга солди. Умуман, бундай чақиришлар доим ҳам учрайдиган ҳол, бундай нарсаларга у ўрганиб кетган эди. Дам олиб юрган бўлсанг ҳам, ишни эсдан чиқара олмайсан. Зарур бўлиб қолса, сени сўроқлашади!

Шовқинсиз лифт Андрейни 9-қаватга олиб чиқди. Эшикдаги хирагина нурда ёришаётган рақам уни шу ерда кутишаётганидан далолат берарди. Андрей ичкари кириб, келганлигини маълум қилди.

— Ўтиринг, Андрей Васильевич, — деди ўрта ёшлардаги киши, афтидан шу хонанинг эгаси, креслога имо қилар экан, — ўтиринг, сизни кўрганимдан хурсандман.

У рўпарадаги креслодан жой олгунича, хона эгаси ўзини таништирди:

— Мен Мислин бўламан, Олег Петрович Мислин.

Андрей бу одамни билмагани учун, индамай галнинг давомини кута бошлади.

— Сизни бизга Коинот-десант хизмати тавсия этди, — сўзида давом этди Мислин дам ўтмай, — мен эса сиздан ғалатиноқ бир тажрибада иштирок этишингизни таклиф қилмоқчийдим.

У ўйлаётгандай бўлиб, бир дам сукутга чўмди, сўнг бундай деди:

— Биласизми, Андрей Васильевич, она-сайёрамизда инсон саломатлиги, унинг умри узоқлиги ва турли бахтсизликларга бардошли бўлишлиги учун қандай буюк ишлар қилинаётир! Афсуски, барча фалокатларнинг олдини олишнинг имкони бўлмапти. Одамлар самовотда ҳам, ерда ҳам ҳалок бўлишпти. Улимдан, айниқса, кутилмаган ёки дейлик,

бемаъни ўлимдан каттароқ фожеа йўқ. Албатта, бундай фожеа биринчи навбатда ўлган кишининг яқинлари, жигарларини ларзага солади. Сайёра-миздаги тиббиёт кишилари учун бугунги кунда энг катта муаммо бояги фалокатлар туфайли жабр чекканларни асоратдан асраб қолишдир. Врачларнинг бундай пайтларда энг биринчи душ-мани хотира бўлади. Бу сизга ғалати туюлиши мумкин. Аммо амалда худди шундай. Ҳа, ҳа, хо-тира деяпман. Инсоният ва ҳар бир инсон ҳақли равишда ғурурланадиган хотирани айтяпман! Чунки, юракда қолган жароҳатни қайта тиклаб, инсонга тинчлик бермай қўяди... Сирасини айт-ганда, сизга буларни гапириш ортиқча бўлса ке-рак, ахир ўзингиз ҳам бундай ҳолатни кўп марта бошдан кечирган бўлсангиз ажаб эмас.

Андрей унсиз бош тебратди. У астроида минта-қасига биринчи марта «Разведкачи—18» экипажида сафар қилганида, Дионада ҳалокатга учраган эди. Ўша ҳалокат пайтида Удо Эдберг ҳалок бўлган эди. Андрей ҳар қачон Удонинг хотинини учратиб, унинг кўзларига кўзи тушганида, аллақандай алам ва виж-дон азобини ҳис этар, бу ҳиссиёт энди унинг қалбида бир умрга сақланиб қолган эди. Удонинг рафиқаси кўзларида: «Нега, нега у ҳалок бўлади?! Сизлар — шундай ўктам, баҳодир йигитлар қаерда эдингиз? Нега уни асраб қололмадинглар?!» — деган маъно балқиб турарди. Оз фурсат ичида буришиб-бужма-йиб, қартайиб қолган бу аёлга у нима ҳам дея оларди? Удо бизнинг барчамизни асраб қолди, десинми?! Бу аламзада, таънали нигоҳларни кўргандан, ҳар қай-симиз унинг ўрнида бўлишга тайёр эдик, деб ту-шунтирсинми?! Хўп, Эдбергнинг онаси-чи? Ғам-ҳас-ратдан адо бўлган бу аёлни ҳатто врачлар ҳам ўшан-да ўлимдан сақлаб қолишолмади...

Ўша мудҳиш дақиқаларни қайта қони-жонида туйган Андрей Мислинга ички бир норозилик билан қаради. Унинг суҳбатдоши эса хўрсиниб, қўли билан сўниққан кўзларини артди ва Андрей суҳбатдошига ҳам бу мавзуда гапириш осон эмаслигини ҳис этди.

— Қулоғим сизда, Олег Петрович, — деди десант-чи фазогир орага тушган сукунатни бузиб.

— Ҳа, албатта, — ҳушёр тортди Мислин, — гап бундоқ, бизнинг институтимизда бахтсиз ҳодисалар

асоратини имкон етганча камайтирадиган асбоб ишлаб чиқилди.

— Қандай қилиб, — бу гапнинг мағзини чақа олмай, бошини кўтариб, суҳбатдошига қаради Андрей.

— Бунни тушунтириш қийин, Андрей Васильевич. Жараён механизми ҳали охиригача аниқланмаган. Тасаввур қилиб кўринг, масалан, шунчаки қалам билан қоғозга туширилган бир неча чизги. Сиз ўчирғични олиб уларни бирма-бир ўчириб чиқасиз. Чизиклар ўчишга ўчади-ю, лекин қалам изи қолмайди, деб бўлмайди, қоғозга барибир нимадир чизилгани билиниб туради. Биз яратган асбоб ҳам шунақа, ҳамма нарса хотирадан ўчирилмаса-да, маълум қисми йўқолади.

Андрей суҳбатдошига саросималаниб қаради:

— Бу ахир шафқатсизлик-ку! Одамларни улар учун энг азиз нарса — хотирадан жудо этиш ҳеч қандай қуюшқонга сиғмайдиган нарса эмасми?!

Кескин бу фикр Мислинни довдиратиб қўйгандек бўлди. Шунга қарамай, у бундай гап қилди:

— Шунақа деб ўйлаётган бир сиз эмас, Андрей Васильевич. Сирасини айтганда, мен бу ишлардан қай бири кўпроқ зиён эканлигини ўзим ҳам яхши билмайман. Хотирадан жудо бўлиш дахшатли, лекин шу билан бирга, одамлар чекадиган изтиробга ҳам бефарқ қарай олмаймиз. Қолаверса, ҳозирги дори-дармонларнинг ўзи ҳам биз яратган асбобнинг ишини қилмаяптимикин? Фақат улар секинроқ ва камроқ таъсир кўрсатади. Умуман, ўтган кишилар хотираси асбоб таъсирида одамларда барибир сақланиб қолаверади. Фақат узоқ йиллар ўтганга ўхшаб хотиранинг аламли таъсири бир оз йўқолади. Вақт билан одамни даволашга асосланган бу иш.

— Демак, тажриба ҳақида сўз бораяпти, — гудранди Андрей.

— Ҳа, — бошини силкитди Мислин. — Қарийб бир йилдан буён бу асбобни синовдан ўтказаяпмиз. Ҳозирча ерда, ўз сайёрамизда. Тушунинг, Андрей Васильевич, биз бошқача иш тутолмаймиз. Бизнинг кашфиётимиз эзгуликками ёки ёвузликками, нимага кўпроқ хизмат қилишини вақт кўрсатади. Муҳими, тажриба ўтказилаётган киши саломатлигига бу ҳеч бир зарар етказмайди.

У курткасининг энгини кўтариб Андрейга баъзан

алоқа воситаси сифатида ишлатиладиган тасмага ўхшаш одатдаги ингичка билакузукни кўрсатди. Фақат унинг кўзи ёқут эмас, феруза эди.

— Менга бирон кор-ҳол бўлса, мана бу еридаги нур сўнади, — тушунтирди Мислин. — Лекин мен бундан қўрқмайман, боиси дўстларим чала қолган ишимни давом эттиришади.

— Хўш, мен ўзимнинг шахсан бирон кор-ҳол бўлишимни истамасамчи, — сал жаҳли чиқиб деди Андрей.

— Буни мен ҳам истамайман, — қийналиб жилмайди Мислин. — Сиз мени яхши тушунмадингиз чоғи, Андрей Васильевич, бу тажрибани ўтказаетганларнинг ҳеч бири бошини гаровга қўйиб, ўлимга тик қадалаётгани йўқ. Бизнинг олдимизда эса яна бир муаммо турибди.

Тажрибадагиларнинг руҳига асбобнинг ишидан қандайдир таъсир бўладими, йўқми? Улар қутилмаган вазиятда ўзларини қай йўсинда тутадилар?..

Андрей ўрнидан туриб, бутун деворни қоплаган каттакон ойна олдига борди. Явшан-ковгар ғовлаб ўсган дашт олис-олисларгача ястаниб ётарди. Ундан ҳам узоқда, уфқдан нарида яна қандайдир гиёҳлар қорайиб турар, улар ортида дарё жимирлаб оқарди. Андрей бутун қони-жони билан Мислин елкаларида кўтариб келган юкни энди ўзи елкасига олиши кераклигини ҳис этди. Нега бошқа одам эмас, уни танлашгани аён эди. Андрейнинг оиласи йўқ. Отанаси Биринчи Юлдуз экспедициясида узоқ коинотга сафар қилишган. Булар минган ҳаво кемаси ердан миллионлаб мил олисдаги бўшлиқларда зулматни ёриб, ҳамон сузаётир. Сафар мақсадига кўра улар яна тахминан 15 йилча парвоз қилишлари керак. Яъни бундан 10 йил бурун одамлар қадам қўйган юлдузга ўз темир қутиларида етиб боришлари керак эди. Иван Бентлининг кашфиёти Биринчи Юлдуз сафаридан 12 йил кейин ва Иккинчи экспедиция йўлга чиққанидан 3 йил кейин амалга ошган бўлиб, коинот кенгликларини инсониятга очиб берган эди. Чексиз, поёнсиз коинотда парвоз қилаётган кемаларни дарҳол изга қайтариш мушкул... Фазогирлар қайтишганида эса, улар эришган илм янгиликлари аллақачон ҳаммага маълум эканлигидан, беҳуда қурбонлар берилганини, кечикканларини билишса ажаб

эмас. Ушанда экспедиция қатнашчиларини руҳий азоб эзиб ташлаши аниқ. Ҳеч ким нега меҳнатлари зое кетганлигини тушунтира олмайди! Бунда эсламасликни таъминлайдиган Мислин асбоби ҳам иш бермайди...

— Рози бўлмаслигингиз мумкин, Андрей Васильевич, — Мислиннинг овози янгради. — Рози бўлмаслигингиз мумкин! Ҳаммамиз буни тўғри тушунамиз.

— Мен розиман, Олег Петрович, — деди ўзи учун кутилмаганда Андрей. — Қачон, нималар қилиш керак?

2

У кўзларини чирт юмиб ётганига қарамай, назарида худди қаршисида қуёш алангаланиб тургандек эди. Аллақандай шохми, хасми баданини тимдалаб, ҳалидан бери хаёлини ўғирларди. Андрей эринибгина пайпаслаб уни топди-да, юлқиб ўтлар орасига отди. Парвозга ҳали саккиз кун бор. Ҳозирча ишининг тайини ҳам, шошадиган ери ҳам йўқ. Бекорчилик. У ҳеч қачон дам олишни билмасди. Айниқса, мана шундай мужмал пайтда нима қилишга ақли етмасди. Андрей хўрсиниб, ўрнидан сапчиб турди-да, дарё томон кетди. Лой қирғоқлар сирғанчиқ эди. У қўллари билан мувозанатни сақлаганча, нагликка тушди. Сув ўти ёнида уймалашаётган бир ҳовуч кичкинагина балиқчалар чўчиб тумтарақай бўлиб қолишди.

Андрей номи жарангдор қадимий музей шаҳар — Звенигородга боришни анчадан буён орзу қиларди. Илгарироқ борса ҳам бўлаверар эди-ку, аммо бунга ҳеч шахт этмаган эди. Шу куни Мислиннинг ҳузуридан хайрлашиб чиқар экан, албатта боришни ўйлади. Нега бунга қарор қилганини унинг ўзи ҳам билмас, ўзининг бундай ҳиссиётини тушунишни истамас ҳам эди. Дарахтлар билан қуршалган ибодатхона атрофида айланиб юраркан ўқитувчиларининг гапини диққат билан тинглаётган африкалик сайёҳ ўқувчилар қаторига суқилиб, бир оз қўшилиб турди, кейин эса боши оққан томонга — икки чети ғовлаб ўсган ўтлар билан қопланган асфальтдан юриб, табиатни «таъмир» қилувчиларнинг ҳали оёғи етмаган жойларга қараб кетди. Бу йўл гоҳ ўрмон

этагидаги соя-салқин дарахтларга бурканиб, гоҳ ўт-ўлан яшнаган яйдоқ ерларга олиб чиқар эди. Ногаҳон чап томонда, ёнбағирда қандайдир қурилма кўзга ташланди. Андрей унга ортиқча эътибор қилмай, офтоб нурларига чўмган яланг қиялик ердан юриб, Москва дарёси соҳилига тушди. Дарё икки ёндан қамиш барглари, нав-ниҳолларга кўмилиб, ўз асрий йўлидан илдам суринамоқда эди. У мана энди бояги қурилмага диққат қилди, бу қадимий осма кўприк бўлиб, икки қирғоқни бирлаштириб турарди. Бу кўприк чамаси юз йиллар бурун яратилган, аммо назоратда бўлганлигидан кўриниши ҳамон дуруст эди. Андрейнинг кўзи қияликдаги қудуққа тушди. Қудуқ устидаги қурилма эски, аммо қудуқ олдидаги супа-чада турган ёғоч челақ яп-янги, қунт билан тўқилган хивич-толалар қаҳрабодай товланар эди. Андрей эҳтиёткорлик билан челақни қудуққа туширди, сўнг уни тортиб олиб, мириқиб сув симирди. Бир дам ўйланиб туриб, юзини ҳам муздек сувда ювди. Кейин қолган сувни ерга тўкди — у дарҳол ирмоқ бўлиб қуруқ ерда кўлмак ҳосил қилди. Қаердандир қўнғиз гўнғиллаб учиб келиб, кўлмакка ўзини урди. Андрей энди кўприкни саланглатиб югуриб, ўннга қараб, дарё оқими бўйлаб кетди.

Кўп ўтмай, сув бўйидаги арчазор ёқасидаги қатор бинолар кўзга ташланди. Бунинг ўқувчилар шаҳарчаси эканлигини олисдан келаётган болалар шовқинидан Андрей фаҳмлади ва у қадамни тезлатди. Болалар унинг космодесантлигини билиб қолишса борми, улардан қутулишнинг ўзи бўлмайди. Андрейни болалар билиб қолишлари қийин эмас, уни кўпчилик танийди. У йўлни торгина сўқмоққа буриб, кета бошлади. Бироқ, тез орада сўқмоқ девор тортган қарағайлар ва улар ортидаги жарликка келиб тақалди. Андрей изига қайтди. Унинг шу аснода дарёдан узоқлашгиси йўқ эди. Мана, маъқул бир жой танлаб яна чўзилиб олганча, чигирткалар чириллашини тинглаб, осмонда қора қузғуннинг офтоб нурларида ғарқ бўлиб, доира ясаганча чарх уришини томоша қила бошлади.

Дарё бу ерда қулоч етгудек даражада энсиз ва анчайин саёз эди. Андрей беш-ўн қадам босди, аммо сув ҳамон тиззадан келарди. Чап қирғоққа яқин ерда чуқур ўрама бор экан, Андрей уни пайқаб,

эхтиёткорлик билан сузиб ўтди. У ўт-ўланли қирғоққа чиқди. Қўлидаги феруза кўзли билакузукка бақатўни илашган эди, олиб ташлади. Сузиб ўтаётган пайтидаёқ Андрейнинг дарёга келиб қўшилган тиниқ бир ирмоққа кўзи тушган, унинг бахтиёр юраги ҳапқирган эди. У шу томонга қараб юрди.

Ирмоқ ювилиб-яллиғланган япасқи тошлар устидан ошиқиб, телбаланиб оқар эди. Андрейнинг оёқларига муздек сув тегди: демак, бу ирмоқни юксакдаги аллақандай чашмалардан сизиб келаётгани аниқ! У юксакда ўсган арчалар хуш бўйини туйиб сувга энгашганича, ташналик билан бир неча қултум ичди, муздек сув унинг тишларини қамаштириб юборди. Шу палла бехосдан сув юзида кимнингдир сояси акс этгандек бўлди.

Андрей бошини кўтариб, ирмоқ дарёга келиб қўшилган жойда қумли қирғоққа қадалиб қолган кичик бир қайиқни кўрди. Қайиқнинг ёнида қандайдир қиз хаёл суриб турар эди.

Кейинчалик Андрей бир эмас, минг марта Цветана билан қандай қилиб танишгани-ю, нега у билан бирга ўтказилган кунларнинг ҳар бир дақиқасини, икки орада ўтган бутун суҳбатлар сўзма-сўз унинг хотирасида сақланиб қолганини хаёлидан кечириб, қайта-қайта ажабланиб юрди. Нега бундай бўлди? Нега, ахир, кунлар энди унга қисқа ва ғанимат туюлиб, она Замин ва ундаги тирикликнинг ўзи омонат бўлиб кўринди?! Бу қизни учратиш ўшанда бир эҳтиёжмиди?! Балки, ота-боболарнинг «тақдир» деганлари худди мана шу — дунёда муваққат эканлигини инсон ҳис этган нони-насибадир?!

Ҳа, улар ҳаёт билан видолашаётган одамларга ўхшаб, ҳар бир дақиқани ютоқиб ичиб, ҳар бир сонияга маъно ва мазмун бағишлашга уринишар эди. Ҳозир дунёни сув босса, уларнинг тўпиғига чиқмайди. Ҳаво ёқимли, илиқ, жануб эмас, совуқ суякдан ўтадиган шимолда кун ўтмайдами — уларга бари бир! Она-еримизнинг энг қарғалган, худо урган бир бурчагини уларга бермайсизми? Бемалол! Ғиқ этган номард. Улар бирга бўлишса, бас. Олдин улардан қайсисидир кўрган гўшаларни энди, айниқса, иккови кўргилари келади. Шу бир ҳовучгина вақт ичида бутун дунёни бирга томоша қилиб, жуда кўп нарсалар тўғрисида фикрлашиб олгилари кела-

ди. Бу уларга насиб этса, бас... Улар бир оз қўрқишади ҳам. Илойим бирон англашилмовчилик рўй бериб, бахтлари кўкка совурилмасин. Дунёда бир-бирингни топишдан кўра йўқотиб қўйиш осонроқ...

...Шимол! Ўрмонлари осмондек тиниқ, дарёлари осмондек зангори — Шимолга қараб кетишди икковлари. Андрей қачонлардир, болалигида самолётдан туриб олинган шимол дарёси суратини кўрган эди. Ушанда бўлғувси космодесант, ҳали фаҳми кўп нарсаларга етмаганидан: «Бу илонга ўхшаб буралиб ётган дарёни атайин топиб-танлаб суратга олишганимикан?» — деб ўйлаган эди. Кейинчалик, бир оз улғайиб, Таймирга уюштирилган экскурсияда қатнашган пайти у тушундики, бу томонларда барча дарёлар шундай буралаб оқади. Улар чувалиб ётган ипни эслатганидан, кишига баъзан ўзанлар ана-мана бирлашиб кетиб, дарё ўз йўлини ўзгартириб юборадигандек туюлади. Чиндан ғаройиб-да, ўнлаб чақирим олдинга кетган дарё гоҳида бирдан шунча масофа орқага қайтиб, ўзининг босган йўлини ўзи томоша қилаётгандек бўлади... Дарё ҳосил қилган «қалқа»лар орасида, зич ўсган дарахт ва гиёҳлар билан ўраниб олган шундай кўз ёшидек мусаффо кўллар ҳам борки, булар шимолнинг табиат яратган ҳақиқий кўрки ва давлатидир. Бу ерларда қиш ва ёзнинг уйғунлигини айтмайсизми! Бир томонда ирмоқлар йўлига кўндаланг бўлиб ётган харсанг тошлар устига булут бўлиб қўнган қор, қават-қават муз, иккинчи томонда гуллаб-яшнаб ётган нав-ниҳоллар, кўллар устида, осмонда айланган чағалайлару ойнадек ярақлаган осмоннинг ўзи... Кўлларни юпқа муз қоплай бошлайди, аммо уларнинг қорайиб турган этак томонларида балиқлар кумушдек товланиб, ғужғон ўйнайди...

...Сўқмоқ йўл оқшом пайти ёгган ёмғирдан буғланиб ётган ўрмон оғушига беркиниб олганга ўхшайди. Дарахтлар ғовлаб ўсиб, йўлни эгаллаган жойларда йўл тисарилиб, бурилиб кетгандек бўлади. Атрофдаги ўнгирлардан чиқиб келган тун зулмати дарахтларнинг бошидан қуюлиб, секин-аста йўлни ҳам эгаллай бошлайди ва кишида худди бу ерлар азалдан сеҳргарлар ва алвастилар макони бўлгандек таассурот уйғонади. Ўрмон ва тун суруниб, бутун йўлни гўёки қоплай бошлайди ва бехосдан рўпарангда

тилла қўнғиз, ялтироқ қуртлар бир ҳовуч чўғдай милтирайди...

...Ниҳоят уммон. Осмон пештоқида осиглиқ ўроқ ойнинг хирагина ёғдусида тўлқинлар қирғоққа бош уриб, изларига қайтишади. Сув суриб келган ҳашаротлар қумда оҳиста, бесас ўрмалашади.

— Сен нима деб ўйлайсан, у ҳам тирик мавжудотми ё йўқми? — уммон тарафга имо қилганича, пичирлаб сўради Цветана.

— У ҳам тирик мавжудот, — деди ўшандай пичирлаб Андрей.

Уммон ростакамига бўғзида жони бор сингари чуқур-чуқур нафас олар эди. Бу қудратли, буюк олам, уларга фараҳ бахш этиб, кечган бутун ҳаёт йўллари эслатганча, покланишга ундар, шу билан бирга аламли айрилиқ кунлари яқин эканлигини уларнинг ёдига солаётгандек бўларди...

3

Ерқин жигарранг тусланаётган планета эътиборни тортмас, ўликдек эди. Ялангликнинг тим қора тошлари-ю, кулранг осмон янглиғ қоялари кечалари вулқонлар алангасида нурли товланар, лаваларнинг оловли тиллари ўйдим-чуқурликлараро йўналарди...

Жаҳаннамнинг нақ ўзгинаси. Ердан бағоят олислик, аммо нуль-ўтказгич сирини билиш туфайли энди кўп юрилмайди. Илоҳийлик ҳам бу ерда кучсиз. Инсон эса жуда узоқларда, аммо ҳамшиша ёнмаён, ҳамнафас биродарлари кутаётган вазифани бажариши керак.

Андрей теварак-атрофни кузатгач, пастга қараб юрди. Икки киши бесас унга — десантчига эргашишди. Олтинчи разведчиқиш. Илгариги бештаси геолог Карповга қўл келди, холос. Гўё бу сайёра фақат унинг учун жонланаётгандай. Электрон миянинг шу боис ҳам геологик қотишмалар қайта ишлашлари билан овора эканлиги ҳам бежиз эмас эди. Десантчиларга ҳам нолишга ўрин йўқ. Фақат фавқулудда ҳодисалар бўлмапти. Бу эса десантчилар учун муҳим. Варга эса норози. Биологга ҳам бу ерда зерикарли. Ҳаёт тугул, ҳатто унинг бирон белгиси ҳам сезилмайди. Лекин гайзерлар анорганик бирикмалар

билан биргаликда сув буғларини ҳам улоқтириб турибди-ку! Аммо, барибир уларда ҳаётийлик белгиларининг пайдо бўлишига ҳали миллионлаб йиллар керак бўлади. Бундай силжиш Варгага қўл келмайди. Лекин биологсиз ҳам эплаб бўлмас, ахир сайёра дам ўтмай навбатдаги жумбоқларга тугун боғламоқда. Айниқса, бу сирли ва ғаройиб ноқулайликлар сайёрасида...

10 метрлар чамаси наридаги ўткир тошнинг соясига Андрей диққат қилди. Бир оз ҳордиқдан сўнг кемага йўл олса бўларди. Бу сафар бошқа сўқмоқлардан боришса ҳам бўларди, ахир икки сафардан бери фақат мана шу йўлдан юрмоқда эдилар. Аввало совуққон қўзиқорин қалпоқчалари янглиғ тошларга, кейинчалик жануб томон — уч километр чамаси нарида ғалати кўлмакка йўналиш керак. Кечагина Лемье группаси топилмаси қаторига қўшилган кўлмакка етиб олайлик, кейин бир гап бўлар.

Десантчи ўша жойни кузатиб, пастки тошлоққа қараб юрди.

— 40 минут дам оламиз. Мен навбатчилик қиларман, — деди у қисқагина қилиб яқинлашиб келаётган йўлдошларига. Карпов ва Варга эса ёнма-ён жойлашиб олишди.

— Нотинч сайёра экан, — Андрей биологнинг овозини эшитди, — ҳатто ўта ҳимояланган скафандрлар ҳам қўл келмай қоляпти.

Уларнинг Цветана билан ўша охириги оқшомдаги учрашув одимларининг овози ҳам ана шундай эшитилган. Ўқиши бошланишига бир ой вақт қолган бўлса ҳам Цветананинг истаги билан Андрей уни Прагага кузатиб қўйган эди. Улар Эски шаҳарнинг қоронғу муъолишларида анчагина юришди. Эрталаб Андрей ферузадек товланаётган билагузукни унинг қўлларига солиб қўйди. Тушунтириб ўтирмади, ҳам: «Унутишни истамасанг, тақиб юр...»

Ҳаммаси унинг ёдида. Улар танишган куни Москва дарёси оқими бўйлаб юқорига қараб анча юришган. Қайиқ дарёнинг сокингина қаршилигини зарб билан енгар ва Андрей табиат — қўриқхона чегара ерига етгач, уни орқага бурган эди. Қирғоқнинг чап томонида эса сунъий камалак товланар эди. Тезда қайтмаслик учун у деярли қайиқ эшкагини бошқармас, дарёнинг ўзига бу шаффоф идишнинг

тақдирини топшириб қўйган эди. Ҳавонинг айний бошлаганига на Андрей, на Цветана аввалига парво қилмадилар. Шамол кўтарилар, тўлқинлар кучга кирарди. Андрей энди эшкакни маҳкам тутиб бошқарар, аммо шамолнинг қатъий тўсиғи — қаршилиги туфайли у барибир базўр қўзғалар эди. Андрей таҳликада осмонни қоплаётган қоп-қора булутга қарар, об-ҳавони суриштирмай йўлга чиққанидан афсусланар эди. Цветана эса куларди. Шамол унинг жарангли кулгуси ва гапларини бошқа томонларга олиб кетар, олтинранг сочларининг патила-патила толаларини ҳар ёнга учуриб ўйнар эди. Аммо Андрей унинг лаблари қимирлашидан нима деяётганини дарров фаҳмлаб олар эди:

— Қандай яхши! Шамолни яхши кўраман! Айниқса, одамнинг юзига уриладиган шабадани! Чунки, у ҳақиқий эзгулик белгиси, ҳамма жоҳиллик ва ноҳақликларни олиб кетади гўёки! Яшасин эзгулик шабадаси! Андрей, сен мени тушунарсан!

* * *

Андрей тишларини гижирлатди. Наҳотки, мана шу дақиқалар Цветананинг, унинг ёрқин сиймоси хотирасидан бутунлай ўчирилса? Унда, унда нима қолади, ахир?! Лаънати ускуна! Аммо шу сония яна кўз олдида аёл кишининг — Дионада умр йўлдоши ҳалок бўлганлигидан бева қолган Ольга Эдбергнинг ғамгин кўзлари намоён бўлди. Ана шундай ғам Цветанани ҳам кутаётган эди. Бу эса даҳшат, яхши-си унутган маъқул...

Будильник жиринглади. 40 минут ҳам ўтиб кетди. «Туринглар, ҳали йўл олис. Тушқунликка барҳам берайлик. Десантчи, сен кўз-қулоқ бўл, дўстларинг ҳаётини сенга ишонаман».

Заъфарон офтоб нурлари тоғ чўққиларига урилиб, шу ўткир чўққилар оралигидаги ўнгирларга чўкарди. Одамлар унга ном тона олишмади. Юлдузлар Атласида эса унинг қандайдир номи бор. Аммо уни эслаб қолишга фақат юлдузшуносларгина қодир эдилар...

Олдинда кетаётган Карповнинг оёқлари остига тошнинг думалаб тушиши Андрейнинг хаёлини бўлиб юборди. Варга бақирди. Андрей олдинга сапчиб,

геологни ушлаб қолишга улгурди. Ҳавода пайдо бўлган ўрадан аланга пуркалар, ҳатто иссиқликни ўтказмайдиган скафандрнинг ҳимоя қаватидан ҳам унинг куйдиргудек ҳарорати сезилиб турар эди. Варга қўл чўзаётган томонга интилиб, уни ушлаб қолишга интилаётган Андрей, қаердандир шу ерда, ёнгинасида пайдо бўлган Карповни туртиб юборди. Тепада геологнинг баланд ботинкаси кўринди, дақиқа ўтмай, Карпов Варга билан ёнма-ён ётиб олишди ва қандайдир чексизликка қараб бораётган Андрейга қўлларини чўзишди.

«Ишлар ёмон», — деган фикр десантчининг хаёлини бир дам чулғади ва шу сония унинг оёқларидан таянч кета бошлади.

* * *

Андрей кўзларини очди. Унга тикилиб таниш чехраларни кўрди. Кўзлари негадир дам-бадам юмилар эди.

«Флорес, — таниб деди десантчи, — ўта жиддий нимадир содир бўлди-ёв. Зеро, бизнинг табибимиз жуда саросимада...»

— Уйғондингми? — суюнганини яширолмай деди врач. — Эҳ, ука! Қўрқитвординг-ку!

Андрей энди Карповнинг катталашаётган кўзларини, Варганинг юзидаги оғриқ нишонларини эслади...

— Ҳаммаси жойида, — деди Флорес, худди унинг фикрини ўқиб тургандек, — дўстларинг, кема ҳам жойида. Фақатгина бир оз... Менга жумбоқ ҳам бериб қўйдинг. 78 соат клиник ўлим ва 4 ой чамаси беҳуш анабиоз ҳолатида! Ерга тушгунча ўзингга келмассан, деб ўйловдим.

Андрей врачга ҳадиксираб қаради, кейин чап қўлини кўзлари узра кўтарди. Билагузукнинг феруза кўзлари шуълаланмас эди.

4

Иван Ефремов номидаги космодромда шамол мудом гирдибод уради. У космик парвоздан қайтганларни ўз оғушига олади, заминни соғиниб қайтган

космонавтларга у она-сайёрамизнинг худди чексиз хайру эҳсони бўлиб туюлади...

Андрей ҳаммадан кейин трапдан тушди. Разведкачиларни махсус комиссиялар кутишмас эди. Фақатгина отряд командири, механиклар ҳамда яқин кишилар бундан мустасно. Уни эса ҳеч ким кутмайди. Андрей дўстларидан чеккарокда, қуриган ўт-ўланларни босиб борарди. Мислин хурсанд бўлса керак. Тажриба муваффақият билан амалга оширилди. Бунда ҳеч кимнинг айби ҳам йўқ.

Андрей бошини кўтарди. Нарироқда унга қаттиқ тикилиб Цветана турарди. Унинг сочларидан шабада ҳиди уфирарди. У бўлса бағридан чиқариб юбормаслик учун қизнинг лабларига лаб босди, биргина фикр айланарди: «Нима учун бундай бўлди? Қандай тушуниш керак буни?»

* * *

Олег Петрович дераза ёнида турар, узун бармоқлари билан ойнани чертарди. Андрей ўз ҳисобот-хикоясини тугатиб, бир оз жим қолгач, сўради:

— Сизнинг ускунангиз панд берди чоғи? Аччиқ ҳақиқатни айтаётганимга хафа бўлманг, барибир бу омадсизлик мени фақат суюнтирди, холос.

Мислин деразадан узоқлашиб, десантчиға юзланди. Андрей унинг чеҳрасидаги табассумдан ҳайратланди.

— Мен ҳам хурсандман, Андрей Васильевич. Бу борада, аксинча, сиз ноҳақсиз. Тажриба амалга ошди... Юз фоиз амалга оширилди. Мана, сиз бугун шабада ҳақида гапирдингиз. Менимча, биз ўйлаган ускуна ҳам инсоният учун эзгулик шабадаси! У ҳам кераксиз азоб-уқубатлар, ғурбатларни унутдириб, фақатгина Инсонийликка хизмат қиладиган эзгуликни қолдиради. Ускуна яхши ишлади, қисқаси. Умуман, инсон ниманидир унутишни истаса, бунга интилиши керак. Ўзи хоҳлаши керак. Бизга нима қадрли бўлса, у биз билан қолаверади!

ҚОЧОҚ

Вертолёт минг метр баландликда доира бўйлаб айланиб учарди.

— Анави сариқ доғни кўряпсизми? — пастга ишора қилди учувчи.— Машҳур Аждарчўл. Ўртадагиси эса Аждар Тиш.

Тиш диаметри эллик метрча келадиган, баландлиги эса икки юз метрдан сал ошиқроқ, сип-силлик харсангтош бўлиб, бепоён қум воҳасининг қоқ ўртасида қаққайиб турарди. Воҳани уч томондан тайга ўраб олган, тўртинчи томонини эса Солойир тоғ тизмаларининг зангори биқини тўсиб турарди.

— Пастга тушир-чи, — таклиф қилди Березин.— Қоқ чўққисига қўна оласанми?

Учувчи жимгина бош ирғаб, штурвални бўшатганди, вертолёт ўкириб пастга шўнғиди.

Икки юз метр баландликдан Аждарчўл ҳайратга соларли даражада текис қумликдан иборат бўлиб кўринарди. Березин ўн икки марта катталаштирилиб кўрсатадиган дурбинидан шунча синчиклаб тикилса-да, бари бир на бир тош, на бута, ҳатто қум барханларини ҳам илғай олмади. Бўм-бўш кулранг осмонга осилиб қолган сап-сарик, жонсиз куз қуёши бу ерда ҳукм сураётган сукунатни тўлдириб турарди. Ҳатто ҳозиргина эсиб турган шабада ҳам худди сукунатни чўчитиб юборишдан қўрққандай тиниб қолган.

Березин майда ёриқлар билан қопланган жигарранг харсангни тепди-да, ўзининг ҳолатини четдан тасаввур қилиб илжайди: агар шу туришида қотириб қўйишса борми, дунёдаги жамики ҳайкалларнинг ҳам унга ҳаваси келган бўларди. Чунки Аждар Тиш ҳайкал учун жуда мос асос бўлиб, гўё: «Йиллар биқинларимни силлиқлаб ташласа-да, ўзимни бутунлай емиролмади», — дегандай кеккайиб турарди. У ўша ўтган йилларнинг тимсолидек эди.

Березин ҳали ҳавода эканлигидаёқ Гейгер сўтчи-ги билан қайтарувчи дозиметрни ёқиб қўйганди, аммо улар жим турар — Аждарчўлда нурланиш

аломати сезилмасди. Шунга қарамай, уни СССР Фанлар Академияси қошидаги табиатнинг тез ўзгарувчи ҳодисаларини ўрганиш марказининг экспертини буёққа юборишган экан, демак, бу ерда нимадир бўлиши керак.

— Сен мабодо маҳаллий аҳолининг афсоналаридан хабардор эмасмисан? — деб сўради Березин кўзини дозиметрдан узиб. Кейин сап-сарик қумлоққа эгилиб қараркан, қўшиб қўйди: — Жудаям қизиқ жой экан. Одамлар бунақанги ғалати жой ҳақида афсона тўқимамай иложлари йўқ.

— Эшитгандай бўлувдим шунақа афсонани... Олтойликларнинг нақл қилишларича, бу ерларга қарғиш текканмиш. Саҳронинг атрофида қадим замонлардан бери на ҳайвонот, на одамзод яшайди. Чунки бу ерни, нафаси билан инсон юрагини қуритиб-қовжиратиб юборадиган аждарҳо ўзига макон қилиб олган бўлиб, вақти-вақти билан пайдо бўлиб қолармиш.

— Чиройли афсона экан... яна сирли ҳам. Радио-активлик йўқ, одатдаги манзара ва буларнинг ҳаммаси жудаям ғалати. Ахир икки кунгина илгари...

Икки кун илгари Ернинг сунъий йўлдошлари Солоир районида ҳар йили бир пайдо бўлиб, яна йўқолиб кетадиган магнит бўрони қайта хуруж қилгани ва Аждарчўлда кучли радиация манбаи кузатилганини қайд этишди. Бийскдан Марказга телеграмма келиши биланоқ, Березин дарҳол Солоирга қараб учди, аммо кўриниб турибдики, то у отлангунича радиация манбаи яна ғойиб бўлибди.

— Жудаям ғалати, — такрорлади Березин ўйчан ҳолда.

Кабинадан учувчи мўралади, унинг табиатан бадқовоқ юзида саросима акс этарди.

— Ҳеч нарсани сезмаяпсизми? Мени негадир бу ердан тезроқ қочиб қолгим келяпти.

Унинг сўзини деярли эшитмаган Березин бош чайқади, аммо тўсатдан кўкракларига кимнингдир ўткир назари қадалганини ҳис қилди... Бу сезги шундай ўткир ва ҳақиқий эдики, у беихтиёр орқасига тисарилиб атрофига алангларкан, қафтлари терлаганини ҳис қилди.

Атрофда, бир неча километр масофада, тик этган жон зоти йўқлигини аниқ билса-да, Березиннинг

юрагидаги нохуш туйғу тарқамай, борган сари кучаярди. Ниҳоят у куракларига қадалаётган нигоҳга бардош беролмади.

— Э, жин урсин ҳаммасини, кетдик!

Березин ўзини кабинага олиб, вертолётнинг эшигини қаттиқ ёпди.

— Ҳа, тўнғиллади учувчи,— ахийри баданингдан ўтиб кетдимиз?

Вертолёт гувиллаб ҳавога кўтарилди. Қоянинг тик, силлиқ биқини ялт этиб кўринди-ю, шу заҳотиёқ пастда қолиб кетди ва текис, қизғиш рангли қум юзаси билан алмашинди. Аждар Тиш орқада қолиб кетди...

— Қумга қўнализми? — сўради Березин, инжиқ табиат қумлоқнинг нақ марказига ўрнатган ғалати ёдгорликдан кўзини ололмай: инсон қўлларининг иши эмасмикин бу? Аммо — ким, қачон ва энг муҳими нима учун қўйган бу ҳайкални? Тирик жон яшамайдиган, яшолмайдиган қум саҳросида ёдгорлик ўрнатишдан мақсади нима экан?

Учувчи бош чайқади:

— Қумга қўнолмаймиз, мумкин эмас.

Бир неча минутдан сўнг вертолёт ўрмон ёқасидаги камбаргина тупроқли ер бўлаги устида муаллақ турарди.

* * *

Березин эллик метрча наридан бошланган ўрмоннинг қандайдир ғалати — қуп-қуруқ эканлигига энди аҳамият берди. Дарахтларнинг баргсиз қуруқ шох-шаббалари чирмашиб кетган ва то кўз илғагунча масофада қумлоқни ўраб олган ўлик кулранг доира ҳосил қилган эди. Кўм-кўк, тирик ўрмон эса бу доирадан кейин дарҳол бошланмасди: дов-дарахтларни қуритиб ташлаган ғайри-табиий кучдан узоқлашиб боргани сари яшиллик ва ҳаёт аломатлари кўзга тобора кўпроқ ташланарди.

Березин пакана кедрнинг тиканли қуруқ шохларини кўздан кечириб ўйлади: «Чигирткалар ёпирилмаганмикин бу ерга?». Аммо учувчи чақириб қолди-ю, унинг хаёли бўлинди.

— Буни қаранг,— учувчи қаердандир топиб олган тошни қумлоққа отди. Тош гўё қумга эмас, бал-

ки сувга тушгандек кўздан ғойиб бўлди. Учувчи яна бир тошчани иргитганди, яна шу ҳол қайтарилди.

— Кўчиб юрадиган билқилдоқ қум.

— Кўчиб юрадиган қум?! — ажабланди Березин.— Гир-атроф тайга бўлса, қум қаердан пайдо бўлдийкин?

— Шамол бўлса, бу қум тўлқинланиб, худди оқаётгандек бўлиб туюлади,— деди учувчи худди ўзига ўзи гапираётгандек.— Хўш, намуна олиб кўрасанми?

— Албатта.

Березин ғайрат билан ишга киришди. Бирор соатлардан кейин у тупроқнинг намунасини олиб, радиация вазиятини текширди. Асбобларини йиғиб, энди вертолётга элтмоқчи ҳам эдики, тўсатдан нақ Аждар Тишнинг устида нафармон тусли ёлқин чақнаб кетди, қумлоқ худди тўнтариб юборилган лагандек тикка кўтарилиб ағдарилди-да, иссиқ шамол ғувиллаганча сап-сарик қум гирдобини қуруқ дарахтларнинг устига обориб тўкди.

Ҳаво тўлқини Березинни тиканли қуруқ буталар томон улоқтириб юборди. То у шох-шаббалар орасидан бадани тилиниб, бир амаллаб чиқиб олгунича, ғувиллаш анча пасайиб, энди олисдаги шаршаранинг шовқинини эслатаётганди.

— Тирикмисан? — аланглаб учувчини чақирди Березин.

— Тирикман шекилли,— нохуш тўнғиллади қалин чанг пардаси орасидан кўринмаётган учувчи.

Березин беихтиёр чўнтақларини титкилаб, рўмолчасини топди-да, у билан бурнини қисганча овоз келган томонга юрди. Ғира-шира кўринаётган вертолётни айланиб ўтиб, қум устида қовоғини осилтириб ўтирган учувчининг ёнига чўккалади.

— Нима эди у?.. Ҳидини қара, димоғингни ёрай дейди-я! Сезяпсанми, худди ахлатхонани очиб юборганга ўхшайди...

— Сезяпман,— учувчи бўғиқ овозда йўталди.— Вертолётни ағдариб ташлади лаънати, энди уни оёққа турғизиш учун тоза терлашга тўғри келади. Худди Аждар Тишнинг устида силтаб тортди-я бадбахт! Тезроқ қочиб қолгим келгани ҳам бежиз эмас экан.

— Метеоритмикин ёки баллистик ракетанинг муваффақиятсиз синовимикин?

Учувчи елкасини қисиб қўйди-да, оғзини кафти билан тўсиб, яна йўталди.

— Каромат қилишнинг нима кераги бор? Сабр қилиб турайликчи, чанг босилгандан кейин вертолётни оёққа турғизамиз-да, жуфтакни ростлаймиз.

* * *

Сап-сарик ғубор ўрмон, чўл ва кўкимтир-кулранг осмон кўринадиган даражада сийраклашди. Кутилмаган портлаш юз берган жойдан эса ҳамон гумбирлаш эшитилар, қизғиш-зангори тутун устун осмонга ўрлар эди. Тутун бурқираб куюқ қорамтир булутга айланар ва қумлоқ узра аста судраларди.

— Уёқда нимаям ёниши мумкин? — деди учувчи кафтини кўзига пана қилиб, булутга тикиларкан, — Ҳаммаёқ харсангу қум...

Березин бироз тикилиб тургач, дурбини эсига тушди-да, уни олиб келиш учун кабинага югурган ҳам эди-ки, қум узра учиб келаётган қора доғни сезиб қолди. Доғ ҳавода оҳиста сузиб келаркан, сезиларли даражада секинлашиб ва катталашиб борар, унинг ташқи кўринишида қандайдир ғалати, нигоҳни ўзига тортадиган нимадир бор эди.

Икковлари бараварига ўша доғ тўхташи керак бўлган ерга югуришди ва ҳали етиб бормаслариданоқ Березин тушунди... у қора жомакор кийган одам эди!

Ердан икки метрча баландликда пардек енгил сузиб келаётган кишининг танаси учувчининг юқорига кўтарилган қўлига урилди-да, худди уни ҳавода ушлаб турган иплар тўсатдан узилгандай, гуп этиб ерга тушди.

Березин чалқанча қимирламай ётган одамнинг юзини яхшироқ кўриш учун энгашди. Энгашди-ю, сесканиб тушди, чунки унинг юзи одамникига ўхшамасди: дум-думалоқ, бенуқсон тузилишдаги, лекин маъносиз қўнғир кўзлар, салгина бўртиб турган тептекис бурун, тугмачадек кичкина оғиз, ҳаддан ташқари қалин ва ўсиқ қошлар... Одамми ёки?..

— Қизиқ,— минғиллади учувчи.

Нотаниш одамнинг кўзи гўё пардаси кўтарилгандай тиниқлашиб, нурлана бошлади. У қаддини кўтариб, уфқдаги чанг ва тутунга тикилганча бир оз

ўтирди. Тўсатдан юзи титраб кетди ва у паст овозда деди:

— Бу сўнгги хатоим шекилли!

Бу овозда шунчалар чуқур қайғу акс этиб турардики, Березин беихтиёр довдираб, ҳатто тилининг учида турган саволлари ҳам эсидан чиқиб қолди. У томоғида туриб қолган аччиқ соққачаларни ютиб юборишга ҳаракат қиларкан, иложсизликдан бўғилганча қаққайиб турарди. Яхшиямки, бахтига учувчи бор экан, ўзини йўқотмади.

— Кимсиз? — деб сўради учувчи нотаниш кимсанинг юзига тикилиб.

Нотаниш кимса ўгирилиб қаради.

— Ерликман, — деди у гўё худди шу саволни кутиб тургандай шошилиб. — Мени Иной деб чақирсангиз ҳам бўлади. Қизиқ вазият, тўғримасми?

— Вазият-ку, умуман... — ниҳоят тилга кирди Березин. — Аммо сиз одамга камроқ... умуман... ҳа, инсонлар ҳали қанотсиз ва махсус мосламаларсиз учишни ўрганганларича йўқ.

Нотаниш кимса қизиқиш билан Березинни, кейин учувчини бошдан-оёқ кўздан кечириб, жилмайди.

— Мен — одамман, деб айтганим йўқ. Мен Инойман, ерликман, холос. — У тўсатдан қумга ястаниб олди-да, қўшиб қўйди. — Бунинг устига мен — қоқман.

Березин ўзини йўқотиб, кўзларини пирпиратаётган учувчига қаради.

— Нима қиламиз? — деб сўради у учувчини бир четга тортиб. Бу саволни у атайлаб, ўзи ҳал қилиши керак бўлса-да, учувчининг фикрига кўра ўзининг ҳақлигини билиш учун берганди. — Тушуняпсанми, биз кимни учратганимизни? Бу ахир — бегона шахс-ку!

— Уни Москвага жўнатиш керакмикин?.. — деди учувчи мужмал оҳангда.

— Улгурмайсизлар, — гапга қўшилди Иной, афтидан унинг эшитиш қобилияти жуда яхши эди. — Умрим тугаяпти, мен фақат сизларнинг саволингизга жавоб беришга ва ўзимнинг кимлигимни айтишга улгураман, холос.

Березин Инойнинг ҳикоясини истехзо, ҳайрат ва хавотир аралашиб кетган ғалати бир ҳис билан тингларди. Эшитаётганларига умуман ишонгиси келмасди.

Ғалати келгиндининг айтишича, икки юз миллион йил илгари Ерда олий тараққиётга эришган онг эгалари мавжуд бўлган ва қандайдир сабаб (Иной сабабини айтмади)га кўра қирилиб кетганлар. Лекин Иной ва бир қанча одамлар келажакка, ёш ва хавф-хатардан ҳоли бўлмаган цивилизацияни топиб, қочиб ўтишга улгурганлар.

— Ҳа, хавф-хатардан ҳоли бўлмаган, — таъкидлади Иной. — Афсуски, бошқа иложимиз йўқ эди. Сиз одамлар, икки хил қувватга эгасиз: емирувчи ва яратувчи. Лекин, бу қувватни нурлантириб тарқатувчи манба эса ўзингизнинг туйғуларингиз: емирувчи — ёвузлик ва нафрат, яратувчи — эзгулик ва муҳаббат эканлиги сизга номаълум. Гарчи манбаи битта — туйғулар бўлса-да, қувватнинг турлари биридан ер билан осмонча фарқ қилади. Сиз коинотни ҳам ўзгартириб юбора оладиган қувватга эга эканлигингизни ўзингиз ҳатто сезмайсиз ҳам, уни бекордан-бекорга сарф қиласиз. Фақат онда-сондагина бу қудрат ўзини намоён қилиб қолади: телекинез, экстрасенс... Туйғулар ўрнини ҳисоб-китоб эгаллайди ва атом бомбалари, ҳарбий лазер ва ўлим генераторлари оламга келади.

Иной жим қолди.

— Нима учун бизнинг цивилизациямиз хавфдан ҳоли эмас? — деб сўради Березин жимликни бузиб. — Наҳотки бу қирғин қуролларини такомиллаштиришнинг натижаси бўлса?

— Бундан ҳам муҳимроғи бор: кейинги пайтда бизнинг... асбобларимиз емирувчи қувватнинг тобора кўпроқ сарфланаётганини қайд этишяпти. Бунинг яхшиликка олиб келмаслигини биз ўз тажрибамиздан биламиз.

— Лоқайдликми? — деди Березин унинг нима демоқчилигини тўсатдан пайқаб.

— Ҳа, лоқайдлик. Бўшлиқни ёқтирмайдиган табиат қаршилиқ йўқлиги учун тўхтовсиз ўсиб бораётган лоқайдлик қувватини осонгина емирувчи кучга

айлантириб юбориши мумкин... Худди шу нарса бундан икки юз миллион йил илгари бизни ҳалокатга олиб келганди... Ҳамроҳларимнинг омадлари келди, вақт инвертори уларни тинчроқ асрларга ўтказиб юборди. Мен эса инверторни мослаётганимда хатога йўл қўйдим, тўғрироғи, икки марта адашдим. Қочшимнинг ўзи энг катта хато эди, — Инойнинг овози титраб кетди. — Энди бу хатоимни фақат ўлимим билангина тузата оламан.

— Портлаш-чи? — сўради негадир ишонқирамай турган учувчи ўзини тутолмай.

— Мен тўхтатишга уринган пайтимда вақт ниҳоятда тез ўтаётган эди, — шивирлади Иной. — Вақт инвертори қалқиб кетиб, ўнг томонга сурилди ва мени сизларнинг асрингизга келтириб қўйди. — У нигоҳини уфқда тарқатаётган чанг пардасига тикди. — Мана, тугади. Саргузаштларимга ҳам нуқта қўйилди.

Чўлнинг ўртасида қаққайиб турган Аждар Тиш энди йўқ эди.

Ярим соатдан сўнг улар вертолётни оёққа тургазишга муваффақ бўлишди. Кейин Инойни бир амаллаб вертолётга чиқаришди: ўтмишдан келган қочоқ ниҳоятда оғир эди. Иной қаршилиқ билдирмади-ю, фақат:

— Бекорга мен билан овора бўляпсизлар, — деди. — Менга ҳеч ким ёрдам беролмайди. Ахир мен гуманоид эмасман. Ҳа, ҳа, мен одам эмасман, менинг ташқи кўринишим — «қўл» ва «оёғим» бу сизнинг қувваи фикрингизнинг ҳосиласи. Ҳозир иккалангиз мени бошқа-бошқа қиёфаларда кўриб турибсиз.

Березин Инойга жавобан бош чайқади, холос. Чунки, уни ҳайратлантириш амримаҳол, бунинг устига ҳозир бошқа бир фикр хаёлини олиб қочганди.

— Емонлик нури деганингиз, — деди Березин ниҳоят, бир амаллаб ўриндиққа жойлашиб оларкан, — бу нисбийми?

— Турган гап, — деди Иной. — Қувватнинг бир босқичдан иккинчисига ўтишидаги изчиллик нисбий ўлчовдир. Нурланишнинг ўз спектри бор ва ҳар бир туйғу ўз чизиғига эга. Ҳайронман, қандай қилиб ўзингизнинг чексиз қудратингизни сезмас экансиз-а?

«Чексиз қудрат — бу тўғри, — ўйлади Березин. — Шу билан бирга даҳшатли куч ҳам. Агар

бунинг ҳаммаси ҳазил ёки кўзбоғловчининг ўйини бўлмаса... ёки касал одамнинг васвасасимикин?.. Иной кўринишдан касалга ўхшамайди... Эҳ-ҳе, одам қалбининг туб-тубида яна қанчадан-қанча ёвузлик ва нафрат, лоқайдлик ва ҳасад яшириниб ётибди. Балки, ҳар бир майда-чуйдани ҳам етти ўлчаб бир кесадиған табиат бизнинг яширин куч-қудратимизни ошкор қилмаётган экан, демак у ниманидир кўзда тутаётган бўлса керак. Авваламбор, битта: эзгулик, куйинчаклик, меҳр-муҳаббат диапазонида туйғуларни нурлантириб тарқатишни ўрганишимиз керакдир. Ҳозир эса ўтмишдан бизга қочиб келишаётган экан, шунинг ўзи ҳам катта гап! Ҳали аждодларимиздан сабоқ олиб, баъзи бир хатоларни тўғрилаш учун вақтимиз бор. Балки улар ҳақиқатан ҳам туйғуларини нурлантира оларлар?»

— Иной, айтинг-чи, эзгулик қуввати, туйғулар қувватини бошқариш нима дегани? — сўради Березин ва келгиндига кўзи тушиб, уялганидан қизариб кетди: унинг қандай аҳволда ётгани бутунлай эсидан чиқиб, хаёл суриб ўтирса-я. — Кечиринг, сизни чарчатиб қўймадикми?

— Йўқ, — деди Иной қисқагина қилиб ва хаёлга толди.

Ўз иши билан банд учувчи эса гапга қўшилмади. Мотор тарақлади, вертолёт тебраниб титрай бошлади.

Иной яна гапира бошлади:

— Таваккал қилиб, сизга ўзимнинг эзгулик қуввати ҳақидаги билимимни беришим ҳам мумкин, чунки мен сизнинг ички дунёингизни чуқур ва ҳар томонлама текшириб улгурдим. Аммо... олдиндан айтиб қўяй, бу совғам ҳар доим ҳам бахт келтиравермайди, ундан эҳтиёт бўлиб фойдаланиш керак. Сиз бу билимдан бошқалар учун ҳам фойдалана оласизми? Бошқаларга зарар келтирмаслигингизга ишончингиз комилми?

Березин нима дейишини билмай елкасини қисди.

— Хўп бўлмаса, таваккал қиламиз, — деди Иной.

Инойнинг кўзлари ажиб оппоқ нур соча бошлади. Тўсатдан Березиннинг боши айланиб кетди ва у шошиб қўллари билан ён томондаги тутқичга ёпишди. Шу пайт бирдан Инойнинг танаси шишиб, қора тутун билан ўрала бошлади. Йўталавериб, нафаси бўғилиб кетган Березин жон аччиғида типирчилаб,

оёғи билан эшикни тегиб юборди ва ерга қулаб тушди. Худди вулқон сингари буралиб қора тутун чиқаётган вертолётдан четроққа эмаклаб қочаркан, нарироқда сўкинганча қум томонга югуриб кетаётган учувчига кўзи тушди.

Вертолётнинг парраклари ҳамон айланар ва очиқ қолган эшикдан қўйилиб қора тутун чиқарди.

«У ўлди! — даҳшат ичида ўйлади Березин. — Наҳотки унинг ўлими шу бўлса! У ҳақ, биз уни барибир қутқариб қололмадик... Шунча тўсиқларни енгиб, нажот излаб келса-ю, охири... йўқ, бу адолатдан эмас».

Кўзлари ёшланиб, йўтал нақ ичак-чавоқларини ағдариб юборгудай, боши ғувиллайди. Березин жон халпида қўллари билан ерни сидириб, тобора вертолётдан узоқроққа эмакларди.

* * *

— Шу ерда мен бутунлай ҳушимни йўқотдим, — Березин қуруқшаган лабларини ялаб қўйди ва жим қолди.

— Ҳа-а... — ғулдиради Пугачев, касалдан кўзини олиб қочиб. — Жудаям қизиқ... ва биласанми, худди ҳақиқатга ўхшайди жин ургур! Аммо бўлмағур ҳаёлларни каллангдан чиқариб ташла, буларнинг ҳаммаси тушингга кирган... ёки хаёлингга кўринган!..

— Ишонмасангиз учувчидан сўранг, у тасдиқлайди.

Пугачев қовоғини уйиб ўрнидан турди, кенг елкаларидан сирғалиб тушиб кетаётган халатини тўғри-лаб, деразага яқинлашди. Бир оз тургач, бўғиқ овозда деди:

— Учувчи ҳалок бўлган. Лаънати газ қоп портлаганда вертолётни ерга улоқтириб юборган ва двигател ҳам портлаган...

— Газ қоп? — пичирлади Березин. — Двигатель портлаган? Йўқ, бунинг бўлиши мумкин эмас!

— Афсуски, мумкин экан. Сени қуриб ётган дарахтларнинг тагидан топишган, у... учувчини эса қумдан, газ қоп портлаган жой яқинидан топишган.

— Газ қоп деганингиз... нима, у ўзи?

— Ер остидаги газ билан тўлган бўшлиқ. Балки, илгари газ Аждарчўл районида аста-секин чиқиб

ётган бўлса керак. Шунинг учун ҳам бу атрофда на ҳайвонлар, на одамлар яшашмаган. Газ портлаганидан кейин унинг тўлқинлари саҳро бўйлаб ўнлаб километрга таралган, сен уни бошлаб ҳидлаб олганингдан сўнг эса, ким билсин кўзингга нималар кўринмаган! Уйлаб топганини қара-я: ёвузликнинг нурланиши!.. эзгулик қуввати...

Березин дока билан чирмаб ташланган қўлларига қаради: демак буларнинг ҳаммаси кўзига кўринган бекорчи хаёлми? Демак, узоқ ўтмишдан келган ғалати қочоқ Иной ҳам, уларнинг суҳбати ҳам бўлмаганми?.. Тўсатдан Березин эслади: «Мен сизга ўзининг эзгулик қуввати ҳақидаги билимимни бераман...» Иной бу билан нима демоқчи бўлган эди? Ахир у бор эди-ку!

— Қўлимдаги докаларни ечиб ташланг,— илтимос қилди Березин секингина.

Пугачев унга ҳайрон бўлиб қаради.

— Нима-а? Нега?

— Ечиб ташланг, илтимос, мен ўзим эплаёлмайман!

— Жинни бўлма! — минғиллади Пугачев саросимага тушиб.— Агар врач кўриб қолса борми, сенинг бошлиғинг бўлишимга қарамай, мени аниқ ойнадан улоқтириб юборади.

— Улоқтирмайди, тезроқ бўлинг.

Пугачев бир оз тайсаллаб тургач, елкасини қисди ва дориларнинг ҳиди анқиб турган докани еча бошлади. Доканинг остидан шилинган, лат еган теридаги кўкимтир-сарғиш доғлар кўринди.

— Хўш, энди-чи?

Березин қўлига тикилди. Унинг қовоғи солинди, юзи чўзилиб жиддий тус олди.

Кейин эса Пугачев Березиннинг қўлидаги ярачақалар худди бўёқни ювиб ташлагандек бир зумда ғойиб бўлганини ва териси ўзининг асл тусига кирганини кўрди.

Березин ёстиққа беҳол бош қўйди, оқариб кетган бошлиғига тикилиб бир оз ётди, кейин тўсатдан мийиғида жилмайиб, Пугачевга кўзини қисди ва... шу ҳолича ҳавога кўтарилиб, каравот узра оҳиста парвоз қилди.

ҶИССАЛАР

ОЛЬГА ЛАРИОНОВА

ҚИРОЛЛАР АФСОНАСИ

У шаҳар чеккасидаги — энг охирги уй эди. Ундан уёғига ҳали қурилиш бошланмаган дала чўзилиб кетганди: бу ер эгасиз қолган холис минтақа бўлиб, ҳозирча шаҳарга қарамасди, қишлоқ ҳисобидан эса аллақачонлар чиқарилганди. Бу йил ушбу дала цивилизацияга эришишдек буюк азоб-уқубатни тортиши мўлжалланаётгани учун ҳам уни фақат супурги ўт босиб кетганди; сон-саноксиз ғилдираклар, гусеницалар, экскаваторларнинг ковшлари ҳамда оддий белкуракларнинг ҳатто туяйўнғичқа ёки сурепка¹га ўхшаш жўн ўтларни ҳам янчиб, тилка-тилка қилишига йўл қўйиш ачинарли ҳол эди. Табиат бошқа ўт-ўланлар эвазига, супурги ўт бериб қутулганди.

Даланинг нариги томонида теплицалар — ёки, тўғрироғи, қачонлардир теплица бўлган жойлар кўриниб турарди. Уларга васийлик қилаётган совхоз янги ер-мулкка эга бўлгач, ойнали ромларни чиқариб, ўзи билан бирга олиб, аллақачон жўнаб кетганди. Анови қаққайиб турганлар эса лиқиллоқ қовурғалари орасидан даланинг эркин шамолини ўтказганча қолаверганди.

Кечаси дала қоп-қоронғи бўлади. Нақ анови уйнинг ёнидаги далага, очиғини айтганда, энди дала бўлмай қолган жойга чироқлари галма-галдан ёниб, ўчаётган деразалардан тўртбурчак ёруғлик тушиб туради. Бироқ тепадан, тўққизинчи қаватдан бу йўл-йўл ёруғлик кўринмас, шунинг учун кечалари Артёмнинг назарида зимистон қоронғуликнинг қаеридадир осмон бари бир ер билан туташгандек, унга тегиб кетадигандек, мана шу сал тегиб кетиш қисқа туташувнинг бутун тун бўйи қўзғалмас тўлқини ка-

¹ Сурепка — сариқ гулли ёввойи ўт.

би қотиб қолувчи қора яшин шуъласини келтириб чиқаргандек туюларди.

Баъзан эса,— унда у ўзини ёмон сезган пайтларда,— дераза ортидаги бўшлиқ мутлақо йўқолиб кетгандек ҳиссиёт туғиларди. Шунақанги пайтларда назарида, фақат еру осмонгина эмас, балки ҳеч нарса йўқдек, бутун борлиқ на қаттиқлик, на суюқликка ажралмаган шунчаки ибтидоий аралаш-қуралашдек туюларди. Артём бугун ўзини худди мана шундай ёмон сезаётганди.

У квартирага, худди бировни уйғотиб юборадигандек, секингина кирди. Лекин уйғотадиган ҳеч ким йўқ эди. Артём ўзини мутлақо кераксиз эҳтиёткорлигидан ранжиб, ошхонада намоёишкорона гурсурсур юрди, холодильник ёнига сумкаси билан консервалар солинган сеткани тарақлатиб қўйди. Кейин шимининг почасини тиззасигача тортиб, чўнқайиб ўтирди-да, дилгирлик билан консерва банкаларини, устки қисмини қиров босган қоғоз халталару тугунчаларни тартибга сола бошлади. Ҳа, ўзинг оддий бир оилавий ҳаётни туза олмаганингдан кейин, бунақанги масалага оғайнилариңни аралашмагани дуруст. Эртага янги уй тўйи, ўртоқлариңг жуда чиройли — маҳобатли квартирага йиғилишади. Сен эса уларни ҳурматини жойига қўйиб кутиб ол. Кейин ўзингни, айниқса, бегона аёлларга нисбатан, муносиб тут. Мана, ўша матоҳлар учун ўрик компоти. Э-э, буни қаранг, биз учун ўрик компоти сотиб олишга ақли етибди-я, дейишади улар! Ўҳ-ҳў,— дейишади яна,— сиропда муз парчаси бор-а! Тёмка, ёшроқсанда, шунинг учун бекорга Ален Делонга ўхшаб кетмайсан!

Унинг ночорлигини ўз йигитлари эртами, кечми тушинишади.

— Тёмка,— дейишади улар,— сен мяysi айниган буржуйсан. Ахир, шунақанги квартирада сўққабош бўлиб яшаш ақлданми? Худога шукр, бу хатони тўғриласа бўлади...

Артём холодильникни тарақлатиб ёпиб, хонага йўл олди. У чироқни ёкмай, деразанинг олдига борди. Дераза ойнаси кулранг тун ёғдусида сал-пал йилтираб турарди. Артём ўз башарасининг ойнада пайдо бўлган ноаниқ аксига нафратланиб қаради. Сиз ёш, Ален Делон сингари киши ихтиёрини олиб

қўювчи йигитнинг ўзингиз билан ёнма-ён яшашини кўз олдингизга келтириб кўринг-а. Ана шунда, унинг қандай ҳаёт кечираётганини бемалол тасаввур қилиш мумкин. Аммо Артёмнинг бахтсизлиги шунда эдики, у Ален Делондан ҳам, умуман, эркак жинсидаги чет эллик кино юлдузларининг ҳаммасидан ҳам хийла чиройлироқ эди. Қотма, тимқора сочли Артём рус гўзаллигини ҳақиқатан ўзида мужассамлаштирган ва шу боисдан, астойдил истагани билан, йигирма тўрт ёшга кириб ҳам, бир қадар барқарор оила қура олмаётганди. Омади юришмаётганди унинг. Агар артист ёки телевидение диктори бўлганда борми! Лекин у бор-йўғи оддий инженер эди, кўчада аёллар ўзининг орқасидан муттасил ўгирилиб қарашларига ҳалигача кўника олмаётганди.

Ўз чеҳрасининг хира аксидан унинг хушбичимлигини пайқаб бўлмасди, лекин Артём унга ғамгинлигу жирканиш билан қараб турарди.

Чироқ ёқилмаганида ҳеч қанақанги, ҳатто хира акс ҳам кўринмаслигини тўсатдан англаб қолмагунча, унга қараб тураверди.

Уёқдан, ибтидоий бетартиб аралашманинг зулматидан бегона бировнинг башараси унга қараб турарди.

Артём яна бир неча лаҳза жойидан қимирламади. Бу аслида дераза эмас, балки эшик эканлиги, унинг нариги ёғидаги балконда нотаниш кимса турганлиги ниҳоят унинг онгига етиб борди.

Уни, соддалик билан, ўғри деб ўйлаш бемаънилик эди, ўғри квартира соҳибига эшик ойнасидан бунақанги хотиржамлик билан тикилиб қарамаган бўларди. Охирги қаватдаги энг арзон бир хонали квартирага ўзининг бутун жамғармасини яқиндагина сарфлаб тугатган ёш мутахассисдан ниманиям ўмариб кетиш мумкин?

Башара эса қимирламай, кўзини узмай, яқинлашмай, ҳамон қараб турарди. Артём олдинга қадам босди. Қўлини чўзиб, занжирни пайпаслаб топиб, эшикни очди-да, бирдан ёпирилиб урилган шамолдан сал-пал жунжикканча балконга чиқди.

Қаердадир ён томонда муаллақдай кўринаётган ноаниқ башара зулмат қўйнида узоқлаша бошлади, балкон панжараси бирдан фосфорга ўхшаб йилтираб кетди, кейин кўздан ғойиб бўлди. Артём ғадир-будир

ғиштин деворға ёпишганича, қўлларини ёзди, бироқ орқасидаги эшикни қидириб топишга улгурмади. Олдидаги қоронғулик бирдан жонланиб, худди баҳайбат қора мушукдек, у томон силжий бошлади; Артём бениҳоя кенг панжа уни авайлаб ушлаб, тепага кўтарганини, юнгдор ва илиқ бағрига босганини туйди. Қитиғини келтираётган бунақанги илиқликдан нафаси қайтиб кета бошлади, лекин курашишга ҳам, ҳатто бақирришга ҳам унинг мажоли қолмаганди.

Кейин поёнсизлиги ўн чандон чўзилиб кетган даҳшатли ҳолат бошланди. Панжа Артёмни оёғини осмондан қилиб, уёқдан-буёққа енгилгина улоқтирди, бироқ у на полга, на шифтга ҳеч етиб боролмади — ҳар гал ҳам ҳавонинг енгил итариши Артёмнинг ҳаракати йўналишини ўзгартирар ва у учишда, ағдарилишда давом этарди. Ҳаммасидан ҳам, ёпишиб олиш учун лоақал бирор-бир таянч нуқтасининг йўқлиги ўта азоб-уқубатдек туюларди. Ҳаво қатлами ўзининг тиғизлиги билан ваҳимали эди, у йигит танасини ич-ичидан кенгайтириб юбораётган, шу сабабли Артём ўзини дистирланган сувли жомга солинган денгиз қаърида яшовчи балиқдек сезаётганди. Жуда кўп вақт ўтганга ўхшарди, бироқ у на ташналикни, на очиққанини сезмас, аксинча, қандайдир ўткир таъмли, кўнгилни айнатадиган бемаза таомдан томоғигача тўйган ва буларнинг ҳаммаси — атрофдаги бўшлиқ, ҳаво, мажбурий тиқиштирилган овқат — биргаликда фавқулотда, тасаввур қилиб бўлмайдиган, аллақанақанги ҳолдек туюларди. У дастлаб алоқ-чалоқ туш кўрган ёки ҳушидан кетган бўлса ажаб эмас, лекин унинг атрофини нимаики ўраб, вужудини қамраб олган бўлса, ўшаларнинг ҳаммаси танасига шунақанги азоб бераётгандики, у дам-бадам ўзига келар ва бу азобга бардош беролмай, яна ҳушини йўқотар эди.

У совуқдан жунжикиб, кўзини очди. Ай-яй-яй, кўнглидан кечирди Артём, ёш мутахассислар қаттиқ чарчаш оқибатида мана шунақа нобуд бўладиларда. Ошхонада холодильникни қучоқлаб ўтирганича... У тутқични ўзига силтаб тортиб, холодильникни очди, сал-пал яхлашга ҳам улгармаган пиво шишасини олди. Қўллари шу даражада тинимсиз қалти-

раётган эди-ки, яна холодильникка суяниб олишга, шишани икки қўллаб ушлаб, пивони симиришига тўғри келди. Бўш шишани сумкага беихтиёр жойлади-да, хаёлчанлик билан иягини силади. Кун тартиби жадвалига кўра бугун соқолини олиши керак, лекин эртага байрам, эртага кейин... Унинг қўли тўхтаб қолди. Йигит бир юзини, кейин иккинчи юзини астагина силади — бир ярим кунда ўсган соқоли ғойиб бўлганди. Ҳм-м. Балки, уйга кела туриб, сартарошхонага кирган бўлса-чи? Склерознинг биринчи белгиси...

Артём ўрнидан турди, хануз ҳайратланганича, чалишиб кетаётган оёқларини битта-битта босиб, хонага кирди. Тўхтади, включателни қидириб, деворни узоқ тимирскилади. Назари бир лаҳзагина кулранг, хира кўринаётган дераза тўртбурчагида тўхтади. Миясида қандайдир хотиралар уйғонди, бироқ тўлалигича мужассамланмади. Бармоқлари включателни топди, чиқиллаш эшитилди. Артём эса васваса — эҳтимол, савдойилиқдир — давом этаётганини қайгурганича фаҳмлади.

Унинг катида калтакесақдек кичкина аёл ётарди.

Аёл ухлаётганди. Артём оёқ учида юриб, аёлга яқинлашди-да, уни уйғотиб юбормаслик учун стулни оҳиста суриб, соқоли қандай қилиб олиниб қолганлиги тушунарсиз бўлган иягини суянчиққа тираганича, миниб ўтириб олди.

Аёл қимирламади. Унинг мушукникидек эгилувчан гавдаси шундай бир алфозда эди-ки, гўё уни улоқтириб юборишгандек, нақ ҳеч нарсага арзимайдиган буюмни назарга илмай улоқтиришгандек ётарди. Ақли расо бирор-бир киши бунақанги ноқулай ҳолатда ухламасди — ғайришуурий равишда ўрнашиброқ ётиб оларди... Худди шу пайт Артём нотаниш аёл ухламаётганини, ўзини ёмон сезаётганини, унга ёрдам бериш кераклигини ва бу ёрдам у ким, қаердан деб хаёл суришдан кўра, ҳозир жудаям муҳимлигини англаб қолди; йигит аёлга ташланиб, унинг нозик, ғалати тарздаги суйри елкасидан кўтарди. Йигит бир сония қотиб, ана шу елкаларга эсанкираганча тикилиб қолди, чунки бунақанги елка йўқ эди, бўлиши ҳам мумкин эмасди, бироқ шу заҳотиёқ унинг кўз ўнгида Наталья Гончарованинг акварель бўёқлар билан ишланган портрети намоён

бўлди-ю, у худди бунақанги баркамолликдан қўрқиб кетгандек, қўлини тортиб олиб, сув келтириш учун ошхонага югурди.

Бироқ, сув кераксиз бўлиб чиқди, чунки йигит уни нима қилишини билолмай қолганди. Аёлнинг бошидан қуйишга ийманди, оғзидан қуйишнинг эса иложи йўқ эди — нотаниш аёлнинг лаблари қимтилганди. Нима қилиш керак? Айюҳаннос солиш керакми? «Тез ёрдам» чақириш керакми?.. Агар бирор-бир яқинроқ ерда телефон-автомат ишлаганда эди! Аммо Артём аниқ биладики, бу яқин атрофда биронтаям телефон йўқ. Бунинг устига, унинг ўзини ташлаб кетиб бўлармикан? Елғиз ўзини-я? Эй, ҳозирги замоннинг йигирма тўрт ёшли маданий кишининг ночорлиги!

Шу пайт у аёлнинг кўзларига жон битаётганини кўриб қолди. Дастлаб киприклари эмас, бодом қовоқлари остидаги кўзлари қимирлади; кейин навбат киприкларига етиб келди, бироқ улар сал очилиши учун ҳам жуда узун ва оғир эди. Бўла қолсанг-чи, шоширди йигит уни, бўла қолсанг-чи, қани — худди у кўзини очса, бугунги бахтсизликларнинг ҳаммасидан, бугунги ғалати воқеаларнинг ҳаммасидан қутиладигандек эди Артём. Мана шу машъум оқшомда юз берган ҳодисалар ичида ақлга энг тўғри келмайдигани — шу аёл эди, унинг бу ерда пайдо бўлиб қолиши эмас, айнан унинг ҳеч кимга ўхшамаслиги, а л л а қ а н д а й л и г и эди. Аёлнинг ғайритабиийлиги, гавда тузилишининг бошқачалиги боиси ни-мадалигини Артём ҳали тушуниб етмаган ҳам эдики, у кўзини очди.

— Уф-ф, — деди йигит енгил тортиб, катнинг бир чеккасига ўтирганча, — мен эсам...

Бироқ аёл аллақачон қўллари билан башарасини яшириб олган ва кафтлари-ю, лаблари орасидан илтижоли, деярли болаларга хос қичқариқ отилиб чиқаётганди: «Но, но, но, но!..» Артём унинг қўлидан ушлаганди, қичқариқ хонани тўлдириб, деворларга урилиб қайтиб, ҳамма томондан эшитила бошлади. Кейин узилиб қолди. Оббо, яна бошланди... Қўллари ҳам муздек, қандайдир, танасидан бошқага ўхшайди. Артём чўзилиб, деворий шкафдан жун адёлни олди. Мана шундай. Аллақачон шундай қилиш керак эди.

У аёл елкаларини, Наталья Николаевнанинг нилу-фардек елкаларини ўраб қўйди-да, унинг чеҳрасига тикилганича, устига энгашди. Кейин орқасига ташланиб, секингина ҳуштак чалиб юборди. Ана холос, — деди у ўзига-ўзи: унинг қаршисида жудаям чиройли сочлари тўзгиган, киприклари ўқдек узун-узун сулув ётарди... Қанақасига бу дарров унинг кўзига ташланмай қолдийкин? Узоқ вақтлардан бери бетиним давом этаётган қийналишларининг мана бу тонг қолдирувчи чеҳрадаги аломати миясини гангитиб қўйди чоғи. Жисмоний қийналишининг аллақандай туйғуси нимагадир унинг онгида эмас, танасининг ҳар бир ҳужайрасида яшарди. Қандайдир кулгили ҳол. Ундан сўнг мана бу аёлнинг пайдо бўлиб қолиши ҳам... Артём унга яна тикилиб қаради-да, тагин ҳуштак чалиб юборишига бир баҳя қолди. Унинг ёши ўн олтидан ҳечам катта эмасди; мутлақо қизалоқ, аҳтимол мактаб ўқувчисидир у. Мактаб ўқувчиси? Уччига чиққан жодугар, мана ким у. Ёки «Интеллиженс сервис»нинг айғоқчиси. Ахир қўрққанидан у: «но, но!» — деб бақириб юборди-ку. Демак, у рус эмас. Балки, эстон ёки латишдир? У ердагилар ҳам оқ-малла сочли бўлади-ку.

Уччига чиққан жодугар — унинг худди ўзи «Интеллиженс сервис»нинг айғоқчиси ҳам — ҳиққиллаб секингина йиғларди. Артём аёлни тузатиб қўйди. Ким билсин қаёқдан келиб қолганикин бу бахти қаро, жафокаш ташландиқ қизча. Кафт орасида иситилган сичқон боласидек исиниб олди, энди ухлатганга ўхшайди. Иссиқ чой ичириш керак эди унга.

Ўрнидан турган Артём оёқлари ҳали ҳам момиқдек бўшашиб ётганини ҳис қилганча, ошхонага ўтди. Унинг ҳали егиси, ҳали ичкиси, ҳали деразани очиб, эрта баҳорги совуқда яхлаган дераза тоқчасидан пастга энгашиб қарагиси келарди. Артём оддий йўлни танлади — холодильникни очди. Меҳмонлар билганларини қилаверишсин, уларга ҳам етади. Жуда зўр келса, эртага эрталаб гастрonomга зипиллаганча бориб келар. У дудланган чўчқа гўштини, сариёғни, ўрик компотини полга олиб қўйди, — сал илсин, ахир унга, бунақанга жафокашга тўғридан-тўғри холодильникдан олиб бориб бериб бўлмайди-ку. Эртага келадиган аёллар эса эпини қилишар...

Хонага йўл олган Артём остонага етганда тўхтаб

қолди: катдан унга кўрқувдан катта-катта очилган кўзлар бақрайганча тикилиб турарди. У олдинга яна бир қадам босгудек бўлса, тамом,— хонани тағин ёқимсиз чинқироқ овоз тутади.

Артём эшик кесақисига суялди. У билан келишиб олиш зарур. Рус тилини билмаса билмасин, лекин мактабда чет тилларини ўргатишади-ку.

— Спик инглиш?

Кўзлар ҳатто пирпирамади ҳам.

— Шпрехен зи дойч?

Хайрият-ей, у бу тилни билмас экан, акс ҳолда Артёмнинг ўзи ҳам немисча мана шу биргина жумладан бошқа ҳеч вақони билмасди. Лекин яна нима қила олиши мумкин? У елкаларини маънодор қилиб қисди. Уччига чиққан жодугар унга адёл остидан узоқ тикилиб турди, кейин лабларини овозсиз қимирлатди. Артём олдинга силжиган ҳам эдики, кўзлар кўрқувдан пирпираб кетди. Аёл гапини такрорлади, лекин шунақанги паст овозда такрорлади-ки, Артёмга фақат биргина нарса — унинг французча гаплашиши англашилди. Лекин, унинг сўз бойлигида бунақанги тилда асқотадиган биронта ибора ҳам йўқ эди.

— Париж,— деди у жон-жаҳди билан.— Нотр-Дам, интернационал, метрополь, революцион, марсельеза...

Шу билан унинг луғат бойлиги тугади. Бу ёнига имо-ишора билан тушунтиришга тўғри келди. Чакки эмас — икки гуманоиднинг тиллашуви бу, дея ғазабланганча ўйлади йигит. Яна бу космик учишлар даврида-я!

— Менинг исмим Артём,— деди у.— Артём! — янада аниқроқ бўлиши учун у кўксига муштлаб кўрсатди.

— Менинг исмим Дениз,— деган товуш эшитилди адёл остидан.— Мен, афсуски, русчада ёмон гапираман.

— Во ажаб,— йигитнинг елкасидан худди тоғ ағдарилгандек бўлди.— Сиз халқаро аҳволдан лекция ўқийдиган доцент Васильевнинг нақ ўзидек гапираясиз! Фақат музокарани эрталабгача қолдирамиз, менинг бошим тарс ёрилиб кетгудек бўляпти, кейин сизнинг ҳам, кўриб турибман, кўзларингиз

юмилиб кетаяпти. Уйқунгиз осойишта бўлсин, қадрдон Таллинингиз тушингизга кирсин.

— Mon Paris... — секингина шивирлади у.

— Париж бўлса, Париж-да,— Артём ҳатто ажабланмади ҳам, унга бари бир эди, фақат тезроқ ўринга чўзилишни истаётганди у. — Кимга у ёқади, кимга бу.

— Мен ўша ёқда туғилган,— оҳиста деди Дениз, сўзларни топишга очиқдан-очиқ қийналиб.

— Мен ўша ёқда туғилганман,— унинг гапини беихтиёр тўғрилади Артём. Кейин бирдан бу гап маънисини тушуниб қолди.— Ҳа-а, демак, ҳар ҳолда... Эътибор берманг, мен шунчаки айтаяпман. Овқатланасизми?

— Но. Йўқ.

— Рост гап бўлганда, бунчалик жудаям шошма-шошарлик билан айтилмасди. Ҳозир мен бирор нарса келтираман.

Консерва очадиган пичоқ қаёққадир ғойиб бўлибди, шунинг учун Артём ўрикли банкани қаламтарош билан очгунча, ошхонада узоқ вақт қолиб кетди. Уни очгач, ичидагини чўзинчоқ пластмасса тарелкага ағдариб, Денизга олиб борди.

— Мана,— деди у яқинлашиб, айни пайтда, учига чиққан жодугарнинг ўзига тикилиб турганини кўрди.— Оббо,— йигит тарелкани ўзи билан кат ўртасида турган стулга зарда билан қўйди. Қизғиш, ялтироқ ўриқлар хонани СССР ва Франция территориясига яққол ажратиб, чўчқа боласига хос мағрурлик билан узунчоқ тарелкада эриниб ётарди.— Яна, ихтиёр ўзингизда.

Артём қаламтарош тиғини артиб, уни ёпиб қўймоқчи бўлганди, бироқ яқиндагина юз берган васвасадан ҳали ҳам қалтираётган қўллари бунинг уддасидан чиқолмади; пичоқ шу ҳолида — ёпилмаганича, унинг қўлидан сирғалиб чиқиб кетди-да, дами билан пастга учиб тушди. Уларнинг иккови ҳам пичоқ тиғи ҳавода ингичка кумуш балиқдек ялтираб, ерга тушганини ва... унинг орасига кириб кетганини кўришди. Гўё бу паркет пол эмас, қуюқ кисель ёки суюқ лойдек, бутунлай кириб кетди. Сезилар-сезилмас ҳалқасимон тўлқин таралиб, тобора катталашиб борди; унинг заиф кўланкаси Артёмнинг ботинкаси тагидан сирғалиб ўтди-да, бутунлай йўқолди.

Артём навбатдаги мўъжиза юз берган полга додирлаганича тикилди. Кейин бошини кўтарган эди, нигоҳи Денизнинг кўзлари билан тўқнашди. Агар Дениз сал бошқача бўлганда ҳам, Артёмда уни юз берган ҳодисада айблаш фикри уйғонмаган бўларди, бироқ юракни зиқ қиладиган, қизларга хос бўлмаган гўзаллик уни юз бераётган ғалати ишларга беихтиёр даҳлдор қилиб кўрсатарди. Бўлди. Бас, етар, жудаям тўйиб кетди бунақанги найранглардан.

У ўрнидан сапчиб туриб, даҳлизга югуриб чиқди-да, илгакдан плашини юлқиб олди. У дўстларидан биронтасиникига бориб ётадимми ё баҳорги совуқ кўчаларда эрталабгача тентираб юрадими, ёинки ишлаётган телефон-автоматни топиб, тегишли идораларга номаълум аёл ҳақида хабар берадимми, — нима қилишини ҳали унинг ўзи аниқ билмасди, аммо энди ўз ақл-ҳуши устидан бундай таҳқирлашга бошқа чидолмасди. У квартирага кириладиган эшикни ланг очиб, ўзининг тўққизинчи қаватидаги зинапоя майдончасига ўқдай отилиб чиқди...

... ва теварак-атрофида ғира-шира қоронғиликка чулганган боғни кўрди.

Дарахтларнинг митти қора учлари руҳсиз хира осмоннинг қуйи четига бир текисда ёпишган; худди рельсдек тўппа-тўғри қора йўлкалар, уларнинг орасида эса — гўё ердан ўсиб чиққан эмас, балки сеҳрли хумчанинг четидан тошиб тушган оч-кўкимтир марваридсимон гуллар: сеҳрли ҳумча то бу ўйинчоқ дунёни тўлдириб юборгунча, манний бўтқа билан бирга гул бўтқасини қайнатаверган, қайнатаверганга ўхшарди.

Кулрангу титроқ нимқоронғулик, бирор-бир ҳид уфурмайдиган, айниқса, ҳар қадамда таъқиб этувчи сукунат билан сеҳрланган боғ ўртасида кичкинагина уйча қандайдир мутлақо табиий бир ҳолда қўнқайиб турарди. Шакли нотўғрилиги унинг бир хонали стандарт квартира эканлигини фаҳмлашга имкон берарди; у хом ғиштдан қурилган бўлиб, тепаси ҳақиқий похол билан икки томонга нишаб қилиб ёпилганди. Кулба чакки эмас! Фақат мўрилар йўқ эди, аммо унга кириладиган эшикка квартира номери беўхшов, айна пайтда, таъсирчан оқариб кўринарди. Артём оҳиста, сал бўлмаса оёқ учида юриб, елкасию кафтини ғадир-будир деворга муттасил тек-

кизиб, — ундан ярим қадамга узоқлашиш ҳам қўрқинчли эди, — уй атрофида айлана бошлади. Муюлишга етганда, бармоқлари остида гулқоғоз шитирлади. Ҳа, шундай, бу ерда бармоқсиз қассоб қўшниси, сигарета сўраш учун Артёмнинг уйига аллақачон серқатнов бўлиб қолган Викентъичнинг ҳашаматли квартираси бўлиши керак эди. Лекин бутун бошли квартирадан фақат унда-бунда ашаддий соқчи кўппак йиртган гулқоғоз парчалари қолибди.

Кейинги муқолишдан эса деразалар — Артёмнинг квартираси деразалари бошланганди. Биринчиси, дераза тоқчасида ичкаридан кўк пиёз кўриниб тургани ошхонаники, кейингиси — балкон эшиги билан қўшалоклашиб тургани эса хонаники. Балкон ер билан баб-баравар эди. Унинг чўян панжарасидан ушлаган Артём оёғи остидаги замин икки томонга сурилиб, балкон билан ҳақиқий ер орасидаги аввалги тўққиз қаватли фарқни тиклаётганини бирдан аниқ-таниқ тасаввур қилди. Хаёлидаги бу бўшлиқ даҳшати шу даражада эдики, у сал бўлмаса панжарадан сакраб ўтай деди, бироқ ойна орқасидан кат ва унинг устида мукка тушиб ётган Дениз кўриниб турарди. «Ҳай-ҳай, — у ўзини жеркиб, қутқариш панжарасидан узоқлашишига мажбур қилди-да, девор бўйлаб лўкиллаб чопиб борганча, бутун гавдаси билан эшикка урилиб, даҳлизда пайдо бўлиб қолди.

Дениз худди унинг қадам товушини эшитмагандек, қимирламади, Артём катга яқинлашиб, унинг четига оғир чўқди.

— Ҳозиргина ану ёқда бўлдим, — деди у бош бармоғи билан дераза томонни ниқтаб кўрсатганча. — Тўққизинчи қават баландлигида — шунақанги — Бобил боғики, асти қўявер, боғ ўртасида — тақир ер, ўша жойда эса бизнинг вайрона уйимиз бор. Уни кўришни хоҳлайсанми?

Дениз бошини кўтариб, қоп-қоронғи ойнага қаради, кейин зўр-базўр эшитиладиган қилиб деди:

— Maisc vst egal — Шундай деб, у яна бошини ёстиққа қўйди.

Ана шунда Артём ҳақиқатан ҳам қўрқиб кетди. У қиз ким бўлмасин — Артём бари бир эркак-ку, яна ёши катта, ўзи бақувват. У биронта французча сўзни билмасди, аммо ҳозир Денизнинг сўзларига тушун-

ди — менга бари бир, деди у; бунақада у емайдиам, ичмайдиам, инига ташлаб кетилган қушчадай, кичкинагина гувалачага ўхшаб, адёлга ўралиб ётаверса, ўлиб қолиши ҳам ҳеч гапмас. Артём эса уни нима қилишни ҳам билолмай қолаверади, ахир энди телефон-автоматга югуриб боролмайди, на «Тез ёрдамга», на бошқа бирор жойга қўнғироқ қилолмайди-ку.

— Гап бундай, — деди у қатъий, — менга қулоқ солишингга тўғри келади. Ҳозир овқатланамиз.

Ошхонадаги сув — иссиғиям, совуғиям — балодек оқди. Газ бинойидек ёнди. Артём чойни иситди, Денизга деярли мажбурлаб, ичирди. Узининг ҳеч нарса егиси келмади, лекин ёшининг катталиги ейишга мажбур қилаётганди, шу боисдан у намуна кўрсатиш сифатида, кўнгли тортмаётганини асло сездирмай, иккита семиз Марокаш садинасини оғзига тикиштирди.

— Менинг соатим бўйича ўн ярим. Оббо, тўхтаб қолибди-ку... Ташқари қоронғи, милт этган чироқ кўринмайди. Шунинг учун, ёшим катталигидан фойдаланиб, ҳар қанақанги гап-сўзни эртага қолдираман ва ҳамманинг ётиб ухлашини буюраман. Шахсан ўзим, итдек чарчаганман.

У эшикни диққат-эътибор билан кулфлади, деразани текшириб кўрди, кейин асбоб-ускуналар солинган қутини тортиб чиқариб, уни титкилаб, кичкина, яқиндагина чархланган болтани топди. Унчалик дуруст бўлмаса ҳам, ҳар қалай қурол. Йўғидан бори...

— Сурил, — деди у. Дениз умидсизликка тушиб, киприкларини жуфтлади. — Сурил, сурил. Сенга бари бир-ку.

Дениз чўчиб деворга қисилди. Артём болтани ёстиқ остига тикди-да, хушбахтлик билан Денизнинг ёнига чўзилди.

— Бизда шунақа бир мақол бор, — гўлдиради у кўзларини юмар экан, — «севган ёринг бўлса, чайлада ҳам жаннат». Эшитганмисан? — Дениз бош силкидими ё чайқадими, ҳарқалай, у юзини босиб ётган ёстиқ қимирлади. — Шунақа, жаннат мавжуд, чайла ҳам бадастур, «ваннаси», меҳмонхонаси, фонтани, боғи бор» унинг. Кейин нимади?..

«...фонтани, боғи бор... фақат бўлинг эҳтиёт, бўлмасин ёнгинангизда...» Биласанми, бу ғаройиб ҳолатимизни энг даҳшатлиси нима? — Денизнинг нафа-

си ичига тушиб кетди. — Даҳшатлиси — ёнимизда ҳеч ким кўринмаётганлиги. Биз бу ерда ёлғизмиз.

Артём уйғонди.

У ўзини хайратда қоларли даражада қушдек енгил сезарди.

Ҳар нафас олганда ич-ичигача яйрарди; қўлини боши тагига қўймоқчи бўлганди, улар ўзидан ўзи бориб қолди у ерга. Хуллас, ҳаммаси — оромижон, аҳамият берилмаса, дунёни сув босса тўпикқа чиқмайди. Агар бирор нарса бундайроқ бўлса, фақат уни бартараф қилиш, ўзгартириш, қайта қуриш лозим.

Ширакайф ҳолатидасан. Эҳтиёт бўл, Тёмка! Ухлаб ётганингда, сени нимадир қилиб қўйишган. Эҳтимол сени эмас, атрофингни қуршаб олган нарсаларни бирор нарса қилиб қўйишгандир. Масалан, хавони.

Артём чўнтагини кавлаб, бирмунча эзилган гугурт қутисини олиб, чирқ этиб чақди. Гугурт чўпини лов этиб ёниши кутилгандан анча-мунча ёрқинроқ бўлди. Балки шундай туюлгандир? У яна гугуртни чақди-ю, Денизни эслаб қолди. Вой, эшаг-ей, ухлаётган одамни қўрқитиб юборасан-ку...

У оёғини эҳтиётлик билан тушириб, ўрнидан турди, аранг боғга чиқиб олди. Нотабий, қаёқдандир ғойибдан келган вақтичоғликдан аста-секин асар ҳам қолмади. Ҳмм, биз қаердамиз ўзи? Лишайниклар албатта дарахтнинг шимол томонида ўсиши, чумоли уяси эса, аксинча, жануб томонида бўлиши керак, деганга ўхшаш беъмани гаплар хаёлидан кетмай қолди. Бу боғи эрамда эса на чумоли уялари, на лишайниклар кўринарди. Тонготардаги қоронғилик шиддат билан шамдек эриб борар, бироқ дарахтлар орасидаги бир текисдаги ёруғликнинг ҳеч қаерида на яшириниб олган қуёшнинг хира доғи, на шафақ шуъласи кўринарди. Осмон оқ, аммо одатдагидан жудаям паст булутлар билан қопланганди. Бутун боғ илвираган шаффоф қалпоқ билан ёпилганга ўхшарди. На шитирлаш, на шабада бор.

Артём орқасига қайтди.

— Ўрнингдан тур, — у катга ўтириб, қўлини аёлнинг камбар, суйри елка сезилиб турган жойига қўйди. — Ўрнингдан тур, Наталья Николаевна. Фақат боягидек қўрқа кўрма.

Дениз унутилмас кечаги қўрқувдан титраётган юзини унга ўгирди. Бу хаёлий, жонли табиатга эмас, расмга оид чехра Артёмни яна бир карра ҳайратда қолдирди.

— Қалла пишдими, — деди Артём унинг қилт этмайдиган, қотиб қолган гўзаллиги васвасасидан қутилишга уриниб, жўрттага баланд овозда. — Юлдузларга қараб, шимол, жануб дегандек, шунга ўхшаш нарсаларни аниқласа бўларди. Ҳозир туман тушган. — Дениз, чамаси, Артём нима деяётганини тушунмай, унга қараб турарди, йигитнинг ўзи ҳам ўз сўзларига тушунмаётган, уларни эшитмаётган эди. — Булутлар нақ бош тепасида. Дарахтлар ортида улар тўғридан-тўғри ер билан туташган. Фақат туман-у, бу туман ўртасида биз бормиз. Сен ва мен. Ахир турсанг-чи, — ялинганча бақирди у, — ўрнингдан тур, дардисар бўлдинг-ку, шу тобда...

Дениз бўйсуниб ўрнидан турди, бахти қора пичоқчани сирли равишда ютиб юборган пол худди яна иккига ажралиб кетадигандек, қўрқа-писа ва энгил қадам ташлаб, ваннага қараб кетди.

Остонада ажабланиб қулоқ солганча, лекин ташқи товушларга эмас — чунки теварак-атрофда бояги-бояги барқарор сукунат ҳукмрон эди, — ўзининг нимасигадир қулоқ солганча тўхтаб қолди.

— Қизик, — деди кейин у хотиржамлик билан, — мен бутунлай... леқеге, энгилман. Мен фақат дам олиш керак...

У дам олганидан сўнг нима қила олишини ҳали аниқ билмагандек гапини тугатмади.

— Ундан кейин-чи? — Артём нимагадир шивирлаб сўради.

Дениз сукут сақлаб, диққат-эйтиборини бир ерга жамлаб, яна бир оз турди, кейин бошини астагина кўтариб, беозор кўзларини йигитга қадади:

— Ундан кейин мен... уча оламан.

— Худди шундай, — деди Артём, — худди шундай, албатта... — У Дениз ҳақиқатдан буни уддасидан чиқа олишига ичида ҳатто шубҳаланмади ҳам. У Денизни балконга қандай чиқишини, панжарадан пастга қандай энгашишини кўз олдига келтирди... Дарвоқе, балкон энди ер билан баб-бараварлигини у эздан чиқариб қўйди-ку. Шундоқ бўлса ҳам бари бир, бари бир... Дениз панжаранинг устига чиқиб

сакрайди, кейин ҳатто қўллари ни силкитмасдан тепага, бутун боғ устани энлаган дилдироқ, кулранг-қўнғироқ томонга енгилгина кўтарила бошлайди. Гавдасининг кўриниши хиралашади, нуқталашади, мана у...

Эшик тарақлаб ёпилди — Дениз ваннахонада ғойиб бўлди.

Артём уфлагандек пишқириб, ҳовуздан чиққан эркак ўрдакка ўхшаб силкинди. Ҳозирча у Денизга ижобий қараяпти-ю, хаёлидан ғирт бемаъни нарса-лар кетмаяпти. Нима учунлиги мутлақо тушунарсиз ҳолда у номаълум жойда, худо билсин, ким билан бирга бўлиб қолса-ю, сен тонг отар-отмас яна бу қўғирчоққа кўзингни олайтирсанг-а... Тфу. Демак бундай: тезроқ тамадди қилиб, отланиб, разведкага бориш керак. Ахир бу боғ ўнлаб километрларга чўзилмагандир-ку. Қаердадир у тугаши шарт. Охиригача борса, у ёғига нима қилиши ўша ерда маълум бўлади.

— Тайёрмисан? — сўради у ваннадан чиққан Дениздан. — Ўтир, овқатлан. Ҳозир сен шу ерда қоласан, мен эсам унча-мунча бўлсам теварак-атрофни кўриб келаман.

Дениз умидсизлик билан бош чайқади.

— Биров сенга бир нарса деяётганда, бошингни чайқамай, қулоқ сол. Агар сени бу ердан ўғирлаб кетишни хоҳлаганларида... Бунақанги ваҳимали қилиб қарамасанг-чи! Тушун, сен билан мени бу шахсий кулбамизга аллақачон қамаб қўйишдими, демак бизнинг икковимиз шу ерда ўтиришимиз кимгадир зарур. Сенга нисбатан кўнгиллари нимани хоҳласа, ўшани қилишга уларнинг вақтлариям, имкониятлариям бўлганди. Аммо охири бахайр бўлди. Шунинг учун шу ерда ўтир-да, уйдан ташқарига чиқма. Болтача катда турибди, ҳар эҳтимолга қарши бу. Хун бўлиб йиғламаям.

Артём унинг елкасига дўстона қоқиб қўймоқчи бўлди-ю, вақтида ўзини тутиб қолди. Жин урсин, унинг елкаси бунақанги дўстона қоқиб қўйишлар учун яратилмаганини паққос унутаёзибди-ку...

— Қўрқма, Наталья Николаевна, — у сохта бардам оҳангда шундай деди-да, остонадан хатлаб ўтди.

Нақ бўсағанинг ўзидан ўн иккитадан кам бўлмаган йўлка елпиғичсимон ёйилиб, чўзилиб кетганди.

«Шундай қилиб, оддий усулни танлаймиз — уй ҳа-миша орқада бўлиши учун тўғрига қараб юрамиз». У мутлақо тўғри йўлакдан йигирма қадамча юриб, орқасига ўгирилиб қаради.

Орқасида қолган йўлка ғалати тарзда ўз йўнали-шини ўзгартириб, илонизига айланган, уйча эса орқа томонда бўлмай, анчагина чап томонга ўтиб қолган-ди. Артём тишини тишига қўйди. Э, йўк, бунақанги гоголчасига калака қилинишга бўш келмайман. Маст-аласт казакмасман. Қўрқитмай қўя қолинг... У ўзини орқага бурилиб, олдинга юришга мажбур этди. Лаънати йўлка йирик, нақ товуқ панжасидек келадиган тиканаклар билан чамбарчас чатишиб кетган ниҳоятда баланд буталарнинг товушсиз маҳобати орасига кириб кетганди.

Артём тап тортмай олдинга юрди. Тор сўқмоқ оёқ остидан шабохун уриб, ҳамон иланг-биланг айланиб борарди; у яхшилаб қовурилган гречиха — маржумакка ўхшаш йирик, қизғиш қум билан қопланган-ди. Артём бу қумда қандайдир ғайритабиийлик, бунақа эмаслик борлигига ҳалигача тушуна олмаётганди; кейин ниҳоят онгига етиб борди: қумда изи қолмаётганди. Ҳеч қанақанги из қолмаётганди. Уйнинг тўғрилигига ишониш учун у чўнқайиб ўтириб, бармоғи билан чиройли қилиб катта «Д» ҳарфини ёзди. Ёзиб бўлиб, қўлини кўтариб улгурмаган ҳам эди-ки, — ҳаммаси кўздан йўқолди, худди сувга ёзилгандек ғойиб бўлди. На ўйдим-чуқур жой, на чизик-пизик қолди.

Фақат исиз йўқолиш мумкин бўлган қизил баднафс қум бор эди.

У келган йўлига қараб югурди. Бурилиш. Яна бурилиш. Сўқмоқ йўл узра осилиб тушган сертикон бутага урилиб, унинг ичига кириб кетди. Зўрға қути-либ чиқди. Яна чопиб кетди. Тезроқ. Фақат тезроқ. Қоқилиб кетди. Илдизга қоқилиб кетди. Жин урсин, бу ерда яна қанақа илдиз бўлиши мумкин? У ёққа кетаётганда ҳеч қанақанги дарахт йўқ эди, фақат буталар эди-ку. Дарахтларнинг йўқлиги мутлақо аниқ эди. Қаердадир ўз сўқмоғидан бошқа ёққа бурилган. Сўқмоқ қаерда бўлиниб кетганини пайқаманган экан-да. Орқага!

Орқага. Мана у орқасига чопапти. Ярим километрдан кўпроқ чопди, ҳеч қанақанги йўл айрилиш

учрамади, сўқмоқ ҳам аввалги сўқмоққа ўхшамай қолди. Ҳаммаёқ чангалзор. Нимага у орқасига қайтди? Нимадан кўрқиб кетди? Яна озроқ юрса бўлмасмиди, хўш, ўша ит теккур дарахтлар, эҳтимол, бўлгандир. Кетаверганда, у аллақачон уйга етиб олган бўларди. Орқага!

Орқага. Дарахтларнинг таналари эса аллақачон бир-бирига тутшиб кетганди. Ҳовлиқма, чопмаям. Улгудек сув ичгим келаяптида. Ҳовлиқмай юр. Ҳовлиқмай орқага қайт. Мана шундай. У орқасига нечанчи марта қайрилаяпти ўзи? Умуман, унинг уйи қайси томонда? Номигагина бирор-бир белги бўлсаям майлиди... У қуёшни кўришни ҳатто орзу ҳам қилмаётганди: кулранг осмоннинг сурмаранг бағри дарахтларнинг нақ учида осилиб турарди...

То у дарахт теппасига чиқиб, атрофга назар ташлаш кераклигини фаҳмлаб етгунча, орадан бир соатча вақт ўтди.

Артём кўзига бошқаларидан баландроқ кўринган дарахтни танлаб, унинг ёнига амаллаб ўтиб олди-да, ботинкасини ечди. Дарахт танаси силлиқ эди, унинг энг пастки шохларига чиқиб олиш жудаям машаққатли бўлди. Лекин у ёғи осон кўчди. Артём дарахтнинг қир учига етай деганда, бошини шох-шаббалар орасидан чиқариб, атрофига қаради.

Мана шунақа ўрмонни, эҳтимол, бокира ўрмон дейишар. Ям-яшил денгиз, ҳайратомуз равишдаги сидирға ям-яшиллик, бошқача рангнинг лоақал зигирча белгиси йўғ-а. Худди бу майдоннинг ҳаммасига заҳар-зумрадранг тўтиёни вертолётда сепишгандек. Агар йирик донали қум сепилган сўқмоқ бўлмаганида, Артём: бу жойларга ҳеч қачон инсон оёғи етмаган, — деб айтган бўларди.

Дарвоқе, пастда ростдан ҳам сўқмоқ борми? Агар у йўқолиб қолганда, Артёмни зинҳор ажаблантирмаган бўларди. Лекин сўқмоқ жойида турарди. Унга сакраб тушган Артём бу дарахтга қайси томондан келганини яна аниқлай олмади. Қаёқдан келгани бари бир эмасми? Фақат бош оққан томонга боришгина қолганди. Еки умуман ҳеч қаёққа жилмаслик. Агар тилсимли боғ оч-кулранг гулларнинг ошиб-тошиб чиққан енгил кўпиги билан қопланган ялангликни кўздан умрбод яшириб, ёпилган бўлса, ҳали олдинга, ҳали орқага югураверишдан нима маъни?

Унинг учун бу сўқмоқ йўлнинг у ёки бу бошида яна қанақанги ғайритабий гўзал манзаралар, энг муҳими, — нима мақсадда тайёрлаб қўйилганикин? У сумкаси билан консервалар солинган сеткани ўзининг ҳақиқий, Ленинграддаги квартираси полига тарақлатиб қўйган мана шу машъум оқшомдан — кечаги оқшомдан, деб айтишга у энди журъат эта олмаётганди, — бери кимдир унинг соғлом эс-ҳуши устидан астойдил ва режали равишда таҳқирлаётганди. Концлагерларнинг бирида инсон сийраклашган ҳавода қанча пайтгача бардош бера олишини аниқлашга уринишганди шекилли. Ёки саксон градусли совуқда қанчага чидашини синашганини олайлик.

Оддий инсон мияси кетма-кет юз берадиган мўжизаларнинг қанчасига бардош беришини аниқлаш учун Артём устидан ҳам бирор-бир мудҳиш тажриба ўтказишмаётганмикин? Мабодо шундай бўлса, унда Дениз ким — жиноятчиларнинг шеригими ёки у ҳам тажриба ўтказилаётган оқ сичқончами?

У ботинкаси билан қумни тепкилаб, ўзини йўлкага тап этиб ташлаган ҳам эдики, шу заҳотиёқ яқин атрофдан чорловчи бақирик овозини эшитди: «А-а!»

Дениз қичқираётганди, лекин оғриқдан ёки қўрқувдан бор овози билан эмас, балки қандайдир салпал талмовсираб, худди — қаердасан? — деган каби саволомуз бақираётганди.

Кейин яна: «А-а!» эшитилди — бу гал энди унда қўрқув оҳанги бор эди.

Артём ўрнидан ирғиб турди-да, ҳеч нарсани ўйлаб ўтирмай, овоз келаётган томонга, тўппа-тўғри чангалзорга ташланди. У кийимлари йиртилиб, ялангликка чиқиб олганда, уйча ундан атиги ўн қадамча нарида турар, бўсағада эса чордана қуриб, тиззаларигача оч-кулранг гулларни сочиб, Дениз ўтирарди.

Артём нафасини ростлаб, қадамини секинлатди, кейин ана шу ўн қадамча масофани босиб ўтди-да, одатий хатти-ҳаракат билан шимини тиззасидан кўтариб, унинг олдига чўнқайди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради Артём. — Қўрқингми?

— Ҳа, — Дениз ҳозиржавоблик билан унинг фикрига қўшилди. — Сиз... у ёқда шунақанги узок

бўлдингиз-ки, — у кафтини мубҳам тарзда силкиб қўйди. — Сизни чақиргим келди...

Дениз гапидан тутилиб, бошини қуйи солди. Йигит кўнглидаги аллақандай шубҳа яна бош кўтарди: шунинг ўзи уни қўйиб юборишни хоҳламай, йўлини тўсган. Иланг-билангу йўқолиб қолувчи йўлкалар билан найранг кўрсатган, Артём жойидан қимирламасликка очиқдан-очиқ аҳд қилганда эса уни шу заҳотиёқ чақирришга тушган. Унинг бу ерда мавжудлиги Артёмни мана шу уйчада тутиб туриш учунмасмикан?

— Хўш, ундан кейин-чи? — Артём унинг башарасига тикилиб қаради. — Сен мени чақирришни хоҳладинг. Кейин-чи?..

— Мен чақирриш... мен хоҳладим. Исмни унутиб қўйдим. Сизнинг исмингизни. Шунақа дейилармиди? Сизнинг исмингиз...

Артём унга ишонмасликка ўзини чоғлаётган эди. Дениз нима деса ҳам унга ишонмаслиги керак эди. Бироқ, болаларча нўноқлик билан айтилган бу сўзлар... Демак — у ҳам оқ сичқон экан-да?

— Ар-тём, — деди у. — Менинг исмим Артём. Тёмка,

— Артём... Мсьё Артём.

— Э-э, фақат бунақанги чет элга хос мурожаат сўзларисиз Артём. Оддийгина — Артём.

— Артём. Артём. Артём.

— Ажаб ақллисан-да. Сени бошқа ҳеч нарса безовта қилмаяптими?

— Мен қўрқяпман, эртага... қўрқяпман, эртага уйғонсам... сиз бўлмайсиз. Сизни эсимдан чиқарман. Ҳеч нарса хотирамда қолмайди.

Артём унга ажабланиб қаради.

— Сенга бари бир-ку!

— Бу ҳозирча сиз... ёнимда эканлигингизда.

Оббо, ана холос!

— Қўрқма, сени бошқа ташлаб кетмайман. Бир ўзим кетганим, албатта, бу тентаклик бўлганди. Кейин агар сен мени чақирмаганингда... Айтмоқчи, у ёқда нималарни кўрганимни нега сўрамаяпсан? Балки, одамхўрларнинг қасрини кўргандирман?

— Буниси менга бари бир.

— У ерда фақат боғ, чек-чегараси йўқ боғ. Лекин

у шунақанги боғ-ки, мабодо биз ўз яланглигимиздан чиқиб кетсак, унга яна қайтиб келишимиз даргумон.

— Нимага — кетсак?

Артём ўрнидан турди, лом-лим демай уйга ўтди. Унинг изоҳ бергиси келмаганди.

— Қани, отлан, — қисқагина қилиб буюрди у. — Бу — гарнизон бўйича буйруқ.

Дениз остонада турганча, унинг спорт сумкасига нон, консерва банкалари-ю, термосни қандай тикиштираётганига саросимага тушиб қараб турарди.

— Мана бу сенга, — Артём ўзининг свитерини унга итқитди. — Кечаси салқин бўлиши мумкин.

Артём ўз орқасидан эшикни қия ёпди-ю, унга ўгирилиб ҳам қарамади. Бу ўйинчоқ кулба унинг уйи эмасди, шунинг учун уни эҳтиётлашга ҳожат йўқ эди.

— Сен олдинда юр, — у Денизни олдидаги тор — икки киши сизмайдиған сўқмоққа ўтказди. — Ниҳоят, яқиндан танишиб оладиган пайтимиз келди.

Дениз миқ этмади.

— Сен — кимсан?

Дениз худди берадиган жавобини ўйлаётгандек, бир неча қадам индамай борди, кейин кетаётган жойида ўгирилди: Артёмнинг нигоҳи унинг хотиржам, чиройли чеҳрасига тушди.

— Русмисан? — Савол, турган гапки, аҳмоқона эди.

— Онам рус.

— Тушунарли. Революцион миграция қурбони. Худди Марина Владидек.

— Йўқ. Уруш туфайли.

— Нима, немислар ҳайдаб кетишганми? Унда мени кечир.

— Ҳа. Немислар. Лагерь... шунақамиди? Отам билан онам учрашув бўлган, ажралиш эса — асло...

Қизга ўхшаган қиз мактаб ўқувчиси, фақат ҳаддан ташқари хушрўй мактаб ўқувчиси. Актриса бўлса арзийди. Айтишларича, чет элларда актрисалар кўпинча ҳаваскорлар бўларкан. Балки у ҳозирнинг ўзидаёқ профессионал актрисадир? Бояги қўрқуви, чинқириши ҳам, бедармонлиги ҳам — атайин қилинмаганмикин? Айтгандай, у оддий қиз бўлса, — рус ёки французлигидан қатъи назар, — аллақачон чарчаб, оёғини зўр-базўр судраб босиши керак эди.

У эса бардам юриб бораяпти. Оёқ остида фирчилла-маётган йирик қумда из қолдирмай тинимсиз юриб бораяпти.

— Балки, ҳарҳолда чарчагандирсан?

Дениз орқасига ўгирилиб ҳам қарамай, юришда давом этаверди. Дарвоқе, ахир унга ғамхўрлик кўрсатишга Артёмнинг ҳеч қанақанги ҳақ-ҳуқуқи йўқ-ку. Унинг зиғирча куч-қуввати бор экан, Артёмнинг унга ғамхўрлик қилишга ҳеч қанақанги ҳақ-ҳуқуқи йўқ. Қачонки куч-қуввати тугаса, ана ўшанда ҳақ-ҳуқуқ ўз-ўзидан вужудга келади.

— Балки, олдинда мен юрганим маъқулдир?

Агар шундай қилинса, унга ҳадеб кўзи тушавермайди. Лекин у яна жавоб бермай, унинг олдида товушсиз юришда давом этаверди.

Улар юраверишди, юраверишди. Сон-саноксиз бурилишлардан аллақачон унинг боши айланиб, юз тубан ётиб олгиси, ўзининг шахсий, бироқ эндиликда ўзиники бўлмай қолган хонадаги катда Денизни қандай ётган ҳолда биринчи бор кўрган бўлса, худди шундай ётиб олгиси келарди. Ётганда ҳам худди уни улоқтириб юборишгандек, танаси ҳолатини ўзгартиришга мажоли келмай ётишни хоҳларди.

Дениз тўсатдан тўхтаб қолганди, Артём беихтиёр олдинга бир қадам босиб, унинг елкасидан қучоқлаб олди — мазкур сўқмоқ йўлда икки кишининг ёнмаёن туришини иложи йўқ эди. Дениз кетига тисарилиб, бошини орқага ташлади.

— Бўлди, — деди у бўшашганча. — Тамом бўлдим. Бошқа юролмайман.

Артём шундай бўлишини кутаётганди, бироқ энди у ўзини бирдан йўқотиб қўйди.

— Яна озгина, Дениз, — деб ғўлдиради у, худди бу бирор-бир нарсани сал-пал ўзгартирадигандек. — Эҳтимол, олдинда яланглик учраб қолар...

Улар бир неча соатдан бери юришаётган бўлсаям, биронта яланглик ҳалигача учрамаганди. Бор-йўқ нарса — икки томондан девордек қуршаган тиканли буталару, сўқмоқнинг баднафс қуми эди.

— Кўтариб ола қолай сени.

Дениз бош чайқади.

— Унда ўзинг нимани таклиф қиласан?

Унинг кифтлари Артёмнинг кафтларидан чиқиб кетди; у Денизнинг елкаларини тобора қаттиқроқ

қисаётганди, лекин ҳеч нарса ёрдам бермади — у астагина сирғалиб, қўлидан чиқиб кета бошлади... Уни ушлаб қолишга Артём улгурмади. Қўлига кўтариб олди уни. Дениз жудаям енгил, Артём тасаввур қилганидан ҳам енгил эди. Ол-а, — ўзига-ўзи танбеҳ берди у, — Денизни аллақачон қўлимда деб ўйловдингми. У худди туядек, бир маромда катта-катта қадам ташлаб юришга интилди. Аммо, афсуски, гавданинг енгиллиги алдамчи бўлади. Ҳатто мана бунақанги, қушдек енгил гавдалар ҳам беш юз қадам юрганингдан сўнг ҳаддан ташқари оғирлашиб кетади. Буни у кечаги, холодильникнинг нарийёида қолган ҳаётию полга тарақлатиб ташлаган консервали сетка туфайли жуда аниқ биларди.

— Артём, — деди кутилмаганда Дениз нақ унинг қулоғига, — мени қўйиб юборинг.

— Нимага энди бирдан бунақа деб қолдинг? — сўради у, ҳар сўзи ўртасида нафасини ростлаганча. Қўлингда бировни кўтариб кетаётганингда гапирдингми, тамом, ҳаммаси расво бўлди деявер.

— Қўйиб юборинг мени. Бутунлай. — Артём йўлканинг нақ ўртасигача осилиб чиққан кўкимтир панжасимон тиканаклардан унинг яланғоч тиззалари жудаям тилиниб кетмаслиги учун уларни қўли билан паналаб, миқ этмай олдинга қараб кетаверди. — *Ci vous ne me laissez pas partir aus sit!* — деб бақирди у баланд ва қаҳрли овозда.

— Қулоғимга бақирмагин, — илтимос қилди Артём.

Дениз бурнини унинг бўйнига ишқаб, жим бўлиб қолди.

— Сабр қил... Биронта ялангликни учратишимиз керак-ку, ахир.

Ана шунда, навбатдаги бурилишдан сўнг, худди буюрилгандек, теп-текис бахмалдай сайхонлик пайдо бўлди.

Артём Денизни қўйиб юбормаган ҳолда, чўккалади, бўш қўли билан ўтни пайпаслади — у нозик, пичандек қуруқ экан.

— Мана, энди оёқни узатиб дам олсам ҳам бўлади. Сен бўлсанг чирқиллаб...

Дениз индамади. Артём уни на биронта чигиртка

¹ — Агар сиз мени ҳозироқ қўйиб юбормасангиз...

чириллаётган, на биронта қўнғиз қимирлаётган илиқ ўт устига қўйди. Жонсиз бутазор, жонсиз яланглик.

Денизнинг чеҳраси ниҳоятда ҳориган, кўзлари киртайиб қолганди. Мана энди бу ҳеч қанақанги найранг — ниқоб бўлиши мумкин эмас. Мабодо у қачонлардир таниқли актриса бўлиб кетганда ҳам ролини бунақанги ҳақиқатнамо қилиб ўйнай олмайди.

Борди-ю, ҳарҳолда, у-будан хабардор бўлса-чи? Уни гафлатда қолдириш керак — агар оғзидан илинмаса, ҳар қалай ўзини йўқотиб қўйди-ку.

— Биз қаердамиз? — деб сўради у дарҳол.

Дениз ўзининг ҳамишангидек осойишта чеҳрасини унга қаратди.

— Сиз мендан сўраяпсизми?

Дениз қаерда эканлигини билмасди. У муғомбирлик қилишни ҳам билмасди.

— Биз Европада эмасмиз.

Дениз эътироз билдирмади.

— Бизни хийла узоқ олиб юришган. Биз Африкада ҳам эмасмиз — бу ер иссиқ эмас. Кейин, ўсимликлар ўрта кенгликларга хос. Яна, бизга на бирор товуш, на шамол етиб келолмаяпти — демак, биз тоғлар билан ўралган кичикроқ водийдамиз. Тоғ бўлгандаям, улар жудаям баланд. Бунақанги тоғлар Австралиядо борми? Менимча, йўқ. Лекин биз тоғ тепасида эмасмиз, акс ҳолда нафас олишимиз қийин бўларди. Мантиқан тўғрими? Энди, булутнинг қалинлиги яқин-атрофда сув борлигидан дарак беради. Сув ёнгинамизда, бунинг устига у жудаям сероб. У океан ҳам бўлиши мумкин. Лекин Осиёнинг бунақанги кимсасиз тоғли соҳили борлигини нимагадир эслолмаяпман. Ҳолбуки, географиядан тўрт баҳо олардим. Жанубий Америка, Анд тоғлари қолади. Сен жудаям чарчадингми?

Дениз сукут сақлаганча, бош чайқади.

— Агар кечгача ана шу тоғларга етиб олсак яхши бўларди. Водий кичкина бўлиши керак, акс ҳолда унда ғувиллаб шамол эсиб турарди.

Худди шамолни қандайдир ушлаб, бармоқлари билан пайпаслаб сезиш мумкиндек, Денизнинг қўли ўз-ўзидан юқорига кўтарилди. Пастга тушди.

«Қани, юр, кетдик!» — дейишга Артёмнинг тили

бормаётганди. Бир пулга қиммат олижаноблик бу. Ахир юриш керак-ку, юриш керак!

— Дениз... — қарийб айбдорларча деди у.

— Ҳм?

— Йўлга тушамизми, Дениз?

У енгилгина хўрсинди, ўрнидан турди.

Аввалига Дениз олдинда секинлик билан битта-битта қадам ташлаб борди; кейин гуноҳкорларча атрофга аланглади, шунда Артём уни яна кўтариб олди — улар шу йўсинда то қоронғи тушгунча юришди. Яланглик учраганда, ёнма-ён ётганча, бир-бирларига тикилишди, чунки тепаларида осмон харакатсиз, худди ағдарилиб туша бошлаган-у, қандайдир лаҳзада қотиб қолганга ўхшаш бўлиб, унга қараш ғоятда даҳшат эди.

Кейин улар ўринларидан туриб, яна йўлда давом этишди. Қоронғилик тўсатдан тушди. Улар яна бир-мунча вақт оёқларини базўр судраб юриб боришди, лекин жонларига оро кирадиган сайҳонлик бошқа учрамади.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Артём. — Сайҳонликиннг йўқлиги — ваҳимали эмас. Йўлкадаги қум жудаям илиқ. Унда ётаверсак бўлади. Артём ерга ёзиш учун куртқаси тугмаларини еча бошлаганди, олд томонда ярқ этиб шуъла кўринди. Улар чироқ томонга ошиқишмади, Дениз оёғини аранг судраб босаётгани учун эмас, йўқ, — бу оқшом уларда эҳтиёткорлик туйғуси сақланиб қолгани учун ошиқишмади. Улар шуъла то ёруғ деразага айлангунга қадар овоз чиқармай, ўғринча олдинга қараб бораверишди. Артём аллақандай мўъжаз тўсиқчага тирмашиб, юқорига кўтарилди-да, эшик ёндори билан ўзини пана қилиб, ичкарига мўралади.

Устидаги катак-катак адёли гижимланган кат, хона ўртасида стул, унинг устида бўш чўзинчоқ тарелка, уйга кираверишда — Артём тайинлаганига қарамай, Дениз бари бир эсидан чиқариб қолдирган свитер бор эди у ерда.

Артём буларнинг барини мурда бўлиб қолганча, бу уй бугун ўзлари эрталаб чиқиб кетган, уни орқа томонларида қолдириб, ўгирилиб ҳам қарамай кетишган уйлари эканлигига тушунмай, тушунини истамай, тушунинишга журъат этолмай кўздан кечирди.

— Ким бор у ерда? — юрак ютиб сўради унинг орқа томонида турган Дениз.

Кошкийди у ерда бирор кимса бўлса!

— Ҳеч ким йўқ, — деди у Денизни олдига ўтказа туриб. — Ҳеч кимдан қўрқмаслигинг мумкин.

Ҳеч ким йўқ эди. Фақат бу ўша — бўм-бўш, уларнинг қайтишини худди қопқондек кутаётган уй эди. Эшик орқаларидан тарақлаб ёпилди, Артём қўлини беихтиёр орқасига чўзди — у яна очилармикин, йўқмикин, синаб кўрмоқчи бўлди. Эшик осонгина очилди. Демак, бу — қутулиб чиқиб кетиш мумкин бўлган қопқон экан-да. Улар аллақачон бунга уриниб кўришди. Хўш, нима бўлибди, эртага яна бир ҳаракат қилиб кўришади.

— Сен фақат ухлаб қолмагин, — деди у Денизга, — ҳозир қаҳва қайнатиб келаман, бўлмаса эртага сен бутунлай оёқдан қоласан.

Бироқ, Дениз аллақачон катда худди кечагидек, кўйлакни ечиб қандай улоқтирилса, уни ҳам шундай улоқтиришгандек ётарди. Артём орқасига ўгирилиб, оёқ учида ошхона томон юрди. У ерда ҳамма нарса кеча қандай бўлса, шундай турарди. Батон нон полиэтилен қопчиқда, устма-уст тахланган консерва банкалари холодильникнинг пастки қисмида эди. Ҳатто ўрикли банка ҳам бор эди. Балки у уни кеча очмагандир? Йўғ-э, ахир қаламтарош қўлидан чиқиб... Қаламтарош стол устида ётар эди. Икки сўм ўн беш тийинли, худди ўша — пол орасига кириб кетган қаламтарош эди у. Қаҳва-чи? Тунука идишдаги қаҳва ҳам, кеча қанча бўлса, бугун ҳам шунчалигича турарди.

Унинг ҳеч нарса егиси келмай қолди.

Хонага қайтиб кириб, Денизни девор томонга оҳиста сурди-да, унинг ёнига чўзилди. Дениз кўзларини хиёлгина очди.

— Дарвоқе, — деди Артём ишонч билан шивирлаб, — ҳақиқатан биз боғи эрамда эканмиз. Холодильник ҳам нақ очил-дастурхоннинг ўзгинаси.

Дениз кишини ранжитадиган лоқайдлик билан афтини андак буриштирди...

— Йўқ... бу боғ эмас... — гўлдиради у уйқуга кетар экан. — Гуллар боғи... Боғи эрам — rommiers, олмалар...

Артём пиқирлаб кулиб юборди-ю, шу заҳотиёқ

Денизга қиё қаради — йўк, ҳартугур, уйғонмабди. Шундан сўнг у энди овоз чиқармай кулимсиради. Унга олмалар етишмай қолибди-да. Ўргилдим сенда-қа Момо Ҳаводан.

Артём хаёлидан шундай деб ўтказиб, унинг юзига синчиклаб қаради.

Бунақанги ҳурлиқо ер юзида дунёга келиши учун орадан ўнлаб асрлар ўтиши керак. Хўп, туғилишга туғилибди, лекин нима учун туғилган у? Ҳа, шундан кўра, унинг ёнига ўзининг қизини — маҳбубасини, ҳеч бўлмаса, политехника институтининг биринчи курсида ўқийдиган қизни яширинча қўйиб кетганлари яхшимасмиди. Ҳар юз қадамда кўтариб олишни сўрамаслиги учун ҳам саёҳатнинг оддий кўникмаларига кўниктирган бўларди, таълим-тарбия бериш учун вақти-вақти билан хой-хойлаб, баъзида бурни ерга ишқаб турарди. Ана шунда улар Висоцкийнинг қўшиқларини айтиб, мана шу расво боғ бўйлаб гурс-гурс қадам ташлаб юришарди, мана шу нарсаларнинг ҳаммасини уюштирган кимсанинг олдига етиб боришганда эса — иш қўл жангигача бориб етган тақдирда ҳам, бунақанги қиз учун кўрқмаса бўларди.

Бу-чи? Уни қиз бола деб аташ ҳам ноқулай. Қадимгилар айтишгандек, унинг юзи ганчдан ўйиб ишланган. Лабининг четида нозли ажини бор. Унга олмалар етишмаяпти...

Эртаси куни эрталаб уйғонишганда атроф бутунлай ёришиб кетган, дераза ортида эса бешбурчак шаклидаги гулзор оловдек ёниб турарди. Гулзор тепасида бағоят баҳайбат кўк гул бор эди.

Гулзорнинг ўнг ва чап томонида иккита ток навдаси диккайиб, уларда помидору олмага ўхшаш қизғиш мевалар осилиб турарди.

— Ўрнингдан тур, малика,— деди Артём, ўзининг тинимсиз ортиб бораётган хавотирланишини Дениз сезиб қолмаслиги учун, иложи бориचा қувноқлик билан.— Бу ернинг ахта оти сенинг хархашаларингни бажариш учун осонгина силтаниб жойидан қўзғолмаган. Ҳеч бўлмаса унга назар ташлаб қўйиш-боадаблик бўлади.

Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлашганча, гулзорга яқинлашишди. Сарик, қизил, бинафша ранг-

ларни барча нозик турларидан ташкил топган туслар ожизона базм қуришганди, гуллар эса бир хил — оддий бешта гулбарги, кичкинагина оналик кўзачаси, унда-бунда оталикнинг дағал туки бор эди... На мойчечак, на сариқ гулли шумғия, на ҳатто айиқтовон — шунчаки оддий бир гул эди. Ботаника боғининг тайёр қолипи. Артём кеча кўрган дарахтларини эслашга тутинди-ю, улар ҳам на терак, на қайин — шунчаки ўртамиёна, пояларининг мутлақо тўша-тўғрилиги жиҳатидан бир-бирига ўхшаш, руҳсиз дарахтлар эканлигини фаҳмлаб қолиб, даҳшатга тушди.

Дастлаб улар, баҳайбат оч-кўк рангли гул деб ўйлаганлари, умуман гул эмас эди. Гулзорнинг ўртасида бир пуд келадиган бир бош карам безрайганича турарди.

— Артём, — деди Дениз, ўзининг хотиржам, кўрқув мутлақо акс этмаётган кўзларини унга тикканча. — Қўрқиб кетяпман, Артём. Буни қила олиши... Бунинг урдасидан... — у айтмоқчи бўлган сўзларини қидириб ўтирмай, бармоқларини ёзганча, боши ёнида қимирлатди.

Артёмнинг ҳам юраги кўрқувдан орқасига тортиб кетаётганди. У қандайдир телба, қудратли восвоснинг ҳукми остида эканликларини аллақачон тушунган, ҳамма гап, бу жиннилик қачонгача хавфхатарсиз бўлишида қолганди.

Артём Денизга эгилиб, бармоғини шу заҳотиёқ унинг лабларига босди. Кейин қулоғини кўрсатиб, қўлини тушунарсиз доирасимон қилиб айлантирди. Дениз унинг нима демоқчи эканлигини тушунди. Қанақасига тушунмаслиги керак: ахир у кеча кечқурун ниманики орзу қилган бўлса ёстиқ орасидан, яна эшитилар-эшитилмас қилиб айтганди. Шунга қарамай, унинг гапини эшитишибди, орзу қилган нарсасини муҳайё этишибди.

Улар уйга қайтиб, наридан-бери овқатланиб, бир-бирларига бир оғиз сўз айтмасдан йўлга отланишди. Ташқарига чиқишди.

— Кеча биз тўғрига қараб юргандик, — сукунатни бузиб деди Артём. — Уйча олдинги ўрнида эмасдек кўринса ҳам, бугун бошқа йўналишни танлаймиз.

У буни айтишга чўчимади, чунки бу аниқ-таниқ кўриниб турганди. Меваси помидорга ўхшаш ток

навдаси бир хил тусдаги кўм-кўк бутазорнинг ҳамма еридан ёриб кирган, бунинг устига йўлкалар ҳам кечагидан анча-мунча кам — бор-йўғи учтагина эди. Улар чап томонга чўзилиб кетган йўлакни танлашди. Кечагига нисбатан секин, шошилмай йўл босишди, дам-бадам тўхтаб дам олишди, лекин шунга қарамай, пешинга борганда, Денизни яна йўлни давом эттиришга ундаш одамгарчиликдан бўлмаслигини Артём сезиб қолди.

Ибтидий бешта гулбаргли гул босиб кетган бахмалдай ўтлоқ уларнинг хизматига шай эди. Артём ҳеч адоғ бўлмайдиган ўрикли банкани очди, бутербродни иккига бўлди. Кейин Денизни овқат ейишга мажбур қилди. Умуман, у Денизни фақат ейишга, юришга, ўрнидан туришга, ётишга мажбур қилаётганди. У эса бўйин товламай итоат этарди. Артём бу иш Дениз учун мислсиз қаҳрамонлик эканлигини шу топдагина фаҳмлаб қолди. Ахир уни, эҳтимол, аллада азиз, тўрвада майиз қилиб, қўлларида кўтариб юришгандир. Овқатини едириб қўйишгандир. Ахир, бунақанги, ҳеч кимга ўхшамайдиган бўлиб, бекордан-бекорга катта бўлмагандир-ку. Малика. Малика Грёза. Мутлақо қизалоқ ва мутлақо аёл. Тамомила ипаккойим ва бениҳоя чидамли. Малика Грёза. Мана қанақа у...

Артём кўзини ғилтайтиб қаради — малика Грёза нақ қизғиш денгиз чўчқасидек тортиб, ғужанак бўлганча ўт устида ётарди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради Артём, унинг жавобини олдиндан таҳминлаганча. — Мадоринг қолмадими? Бошқа юролмайсанми?

— Юроламан. Лекин — нимага? Нимага юриш керак? Бари бир биз уйга... боролмаймиз-ку. Ҳеч қачон, ҳеч қачон боролмаймиз уйга.

— Оғзингга қараб гапир-э, — жеркиб берди Артём, унинг гапи ростлигига тан бериб, баданига титроқ югурганча. — Сен, малика, бунақанги гапларни гапирма... — У Денизга эгилиб, қўлини унинг боши остига тикди. Аллақачон ўрганиш бўлиб қолган бир ҳаракат билан Денизни қўлига кўтариб олди.

— Нимага? — унинг овози, камида эллик ёшга кирган аёл овозидек эшитилди. — Сиздан сўраяпман, нима учун яна юришимиз керак? Шу ерда қолайлик.

— Хўш, нима бўлибди, — Артём уни астагина

пастга туширди, — қолсак, қолаверамиз-да. Ҳадемай қош ҳам қораяди.

Оқшом, улар кутгандан ҳам тезроқ чўкди. Атрофни бутунлай қоронғилик чулғаганда эса, улардан қандайдир ўттиз қадамча нарида хаёлий ёп-ёруғ дераза кўринди. Уша, кечаги уй, нақ қопқондаги хўрадек ўша уй, холодильникдаги ҳам худди ўша ўрик банкаси эди.

Эртаси куни улар яна йўлга чиқишди, фақат энди бу гал ўнг томондаги йўлқадан юришди; индинига орқа томондаги йўлдан боришди, яна бир неча кунгача улар бу уйдан кетишга уриниб кўришди. Бироқ у олдиларида ғайриихтиёрий равишда қад кўтарар, ҳар гал ҳам кечқурун қаршиларида деразаси ёритилган ва эшиги очиқ ҳолда пайдо бўларди. Тўғри, манзара ўзгариб турарди. Карам полизи помидор-узумзор билан алмашинар, кўм-кўк денгиз сувли сойлар қирғоғи ўз ўрнини тоза аметистдан иборат ғадир-будир қояларга бўшатиб берар, лекин уларни охириги тўхталган жойларида кутиб олувчи уй ўзгармас эди.

— Бўлди-эй, эртага ҳеч қаёққа бормаймиз, — деб қарор қилди ниҳоят Артём. — Қимирламай ўтириб, бизни нима қилишларини кутамиз.

Улар кунбўйи маҳтал бўлишди, энг машаққатлиси — ҳеч ким уларни бирон нарса қилишга уринмаганлиги юракларини зиқ қилиб юборди. Улар кутаверишди, кутиш пировардида чидаб бўлмайдиган даражада машаққатга айланди.

Ана шунда Дениз ундан қутулишнинг бирдан-бир йўлини топди:

— Шунча чидаганимиз етар! Бу ерда ҳамма нарса жонсиз — осмон ҳам, ўт-ўланлар ҳам, биз ҳам... Бу бизнинг тақдиримиз, Артём? Тақдир. Шунақамиди? Биз ўламиз. Лекин кутгандан... Тушунаяпсизми? Ундан кўра ўзимизни ўзимиз ўлдиришимизни сўрайман! Шу яхшимасми?

Артём унга диққат билан тикилди.

— Дадил фикр.

У ўйчанлик билан иягини қашиди. Дениз бу гапни, албатта, аёлларга хос ғайриодатий жўшқинлик билан айтди. Бунинг устига, болага хос тилда гапирди...

Балки, чиндан ҳам, кичкина бир тажриба қилиб

кўрилса-чи?.. Фақат мана бу малика озгина жасорату сабр-тоқат кўрсатса кифоя. Мақсад нима? Душманни ўзини ўзи фош этишга мажбур этиш — чунки у бунни очикдан-очик хоҳламаяпти; уни ҳужум қилишга мажбур этиш — чунки у фақат кузатишу гап пойлаш ниятида. Тажриба, албатта, йўлига бўлади, лекин шартли «душман» — савдойилиги мутлақо аниқ бўлмиш кимса балки ўзини кўрсатиб қолар?

— Қўрқмайсанми, малика?

Дениз бошини озод кўтарди — унинг чеҳрасида на зиғирча ноиложликдан мажбурлик, на зиғирча хафалик аломати бор эди.

— Унда бундай қиламиз... — Артём шкафдан бир неча газетани олиб гижимлади-да, тутун дарров ташқарига чиқиб кўриниши учун, уларни эшик остига қўйди.

— Бизни бу ерга зўрлаб олиб келишган, — Артём қаттиқ ва намоийшкорона овозда гапида давом этди, — лекин афтидан, уларга кераксизга ўхшаймиз. Орқага қайтишимизни эса хоҳлашмаяпти. Фикрингга қўшиламан. — Овлоқда, яна уйга қайтишга ҳеч қанақанги умидсиз ҳолда яшагандан кўра, бирданига ўлиб қўя қолган яхши.

У қоғозни ёқиб, катнинг ёнига қайтиб келди. Дениз билан ёнма-ён ўтириб, у кўрқмаслиги учун, унинг қўлидан ушлаб олди. Дениз оловга эмас, йигитга тикилди: унинг кўзлари жиддий ва ҳеч бир кўрқувсиз боқарди.

Газеталар гуриллаб ёна бошлади, оловнинг дастлабки узун тиллари эшик ёндорини ялашга тушди. Хўш, нима бўлибди, жудаям ноёб юриш қилинди. Уларни бу ерга мажбурий равишда олиб келиб, улар учун мана бу антиқа кулбани махсус бунёд этишган, едириб, ичираётган, яна ҳар қанақанги «беъмани» истак-хоҳишларни амалга оширишга тирishaётган эканларми, демак, улар ким учундир жудаям зарурлар. Ана энди ўша кимдир ўзининг тирик экспонатларини қутқариш тадбирини кўраверсин.

Хонада тўсатдан куйган гўшт ҳиди анқиди, ҳолбуки на эшик, на девор ҳали ёниш даражасига етмаган эди. Худди, пуфлаганда ҳалқоб сув бети титрагандек, эшикнинг кўкимтир рангли текис юзи титрашга тушди, кейин нақ бир бўлак сариёғдан ясалгандек, эриб оқиб кетди. Қўланса, оч кўкимтир

тутун ўзини пайдо бўлган тешикка урди. Шунда улар шиддат билан тушаётган қоронғилик ғира-ширасида, йўлканинг нариги бошида турган кимсанинг қадди-қоматини аниқ кўришади.

Артём ўрнидан ирғиб-туриб, тутаётган қоғоз уюми устидан сакраб ўтди-да, уйчадан ўқдек отилиб чиқиб, нотаниш кишига пешвоз югурди. Фақат ғойиб бўлиб қолмасин-да, фақат... Шу заҳотиёқ у кўзга кўринмас эгилувчан деворга бориб урилди. Девор юзи пружинасимон йиғилиб, Артёмни орқасига улоқтириб юборди. Йигит нақ баҳайбат медузага урилиб кетгандек, унинг юз-қўлларига қандайдир шилимшиқ нарса ёпишиб қолди. Артём ана шу шилимшиқ пардани юзидан сидириб ташламоқчи бўлиб, беихтиёр қўлини кўтарди. Бироқ ҳиссиёти алдамчи бўлиб чиқди — юз териси қуп-қуруқ эди. Артём бу ҳиссиётдан қутулиш учун пешонаси-ю, лунжларини ишқалашга тушди, қўлини пастга туширганда эса, нотаниш кимса ўзидан икки қадамча нарида, шаффоф тўсиқнинг орқасида турганини кўрди.

Бир нафасча улар бир-бирларига тикилиб қолишди. Лекин нотаниш кимса шу заҳотиёқ, худди арзимаган ёки ҳаддан ташқари кўниқиб кетилган нарса учраган-у, унга нисбатан заррачаям қизиқиш туймагандек, кўзларини Артёмнинг боши тепасига тикиб олди. Артёмга ҳам, ўз навбатида, назар ташлаш бефойдадек туюлди: нотаниш кимсанинг афти ҳамма эркакларнинг афт-ангорига ўхшаш қандайдир ўртача оддий бир башара бўлиб кўринганди. Мумдан ясалган башарага ўхшаш башара.

Нотаниш кимса лабларини қимирлатди, Артёмнинг назарида, ҳайратланарли даражада аниқ талаффуз этилган сўзлар лабларнинг ҳаракатига нисбатан бир мунча кечроқ эшитилаётгандек туюлди.

— Сизларга яна нима етишмаяпти? — нотаниш кимса ҳар бир сўзини тўхтаб-тўхтаб талаффуз қилди.

Артём бир қадам олдинга юриб, уларни бир-бирларидан ажратиб турган деворнинг шилимшиқ тепасига кафтлари билан таяниб олди.

— Биз қаерда ва кимнинг жойида эканлигимизни билишни хоҳлаймиз. Биз сиз қайси ҳуқуққа биноан бизларни ўғирлаб келганингизни билишни хоҳлаймиз. Биз сизга нима кераклигини билишни хоҳлаймиз.

Нотаниш кимса яна лабларини қимирлатди.

— Эртага эрталаб, тонготар пайтда мен сен билан гаплашаман.

Девор чайқалиб, безовта қилинган жонивор терисидек титради-да, мутлақо шаффоф тусга кирди. Артёмнинг орқа томонидан қадам товуши эшитилди — Дениз эҳтиётлик билан юриб келаётганди.

— Кўрдингми? Назаримда, худди мана шу нусха мени балконга алдаб чақириб олиш учун деразамнинг орқасида пайдо бўлганди. Сени ўғирлаб кетишгаётганда ўзинг ҳеч кимни кўрмаганмидинг?

Дениз пешонасини астойдил тириштирди.

— Мен ухлаб ётгандим. Кўзимни очсам — ҳавода сузиб кетяпман... қандай десам экан... мана бундай, хоналар ўртасида. Шунақамиди? Мен сузиб борардим, теварак-атрофимни ҳаммаси сал-пал қоронғи эди, мен танимайдиган бир киши мана бунақа қиларди... қўли билан.— Дениз кафтчасини олдинга чўзиб, қуюқ тутунни ҳайдагандек, енгилгина силкитди.— Кейин мен тезроқ, тезроқ уча бошладим, худди мен... дарахт, йўқ, терак, тераксимон... шунақами?.. момоқаймоқдек! — у енгил тортиб, нафасини ростлади. У оддий жумла тузаётганда ҳаммаси кўнгилдагидек бўлар, вақти-вақти билан Артём ҳатто рус тилида унинг тўғри гапиришидан ажабланарди ҳам; лекин у бирор нарсани тафсилотлари билан гапиришга тушгудек бўлса, русча ва французча сўзлар шунақанги қоришиб кетарди-ки, нима демоқчи эканлигини тушуниш амримаҳол эди.— Аммо уёқда, уйда бошқа киши эди. Бошқа башара...— у Артёмга тезгина қараб олди-да, ҳафсала билан сўзини тўғрилади: — бошқа нусха эди. Худди... консерва банкасига ўхшаш.

— Нусха. Сен рус тилида ажойиб муваффақиятларга эришяпсан. Аммо-лекин биров билан гаплашиб қолгудек бўлсанг... Уйга қайтиб борганингда отанг билан онанг нима дейишаркин?

Отам билан онам сизларнинг... қандай айтиларди... *цонтемпоранне*, ҳозирги замон насрингизни таржима қилишади. Бирор кун сизга буни гапириб берман. Ҳамма-ҳаммасини айтиб бераман, сиз эса хатимни тузатасиз. Онам сўрайди — о!.. Қайтиб борганимда эса...

Бирдан унинг елкалари чўкиб кетди, ўзи эса ор-

қасига ўгирилиб, уй томонга секин кета бошлади. Остонага етганда тўхтади-да, орқасига ўгирилмай, худди Артёмнинг эшитиш-эшитмаслиги уни мутлақо қизиқтирмаётгандек, шивирлаб, сўзларни жуда-ям тўғри талаффуз қилиб деди:

— Мен биламан, уйга ҳеч қачон қайтиб боролмайман энди.

Артём эшитганидан кўра, кўпроқ фаҳмлаб тушунди. Бечора кичкинагина ташландиқ қиз орқасини ўгириб турганча, унсиз йиғлар, елкалари титраб, йиғлаётганини фош этиб қўймаслиги учун тиришарди.

Бунақанги тўнка бўлмасанг-чи, ёнига бор, бирор йўл билан тасалли бер... бошини силасаммикин — ахир инсон йиғлапти-ку!

Артём унга яқинлашиб, боши устига эгилди...

— Агар биз орқамизга қайтсак,— деб сўради Дениз, унга ўзининг қуруқ, хотиржам кўзларини қадаганча,— наҳотки менга уйланмайсиз?

— Вой худойим-эй, албатта уйланаман!

Бунақанги ҳолатда бундан бошқа яна нима дейиш мумкин?

Дениз унинг чап елкасига тикилиб олганча, астагина пишиллаб ухларди. Артём соатли чап қўлини бўшатиб олиши зарур эди. У бунинг уддасидан дарров чиқа олмади, чунки Денизни уйғотиб юборишни асло истамаётганди: бўлажак суҳбат ўта жиддий эди, унга мана бу гўдакни аралаштириш мумкин эмасди. Гўдак уйқусида лабларини чўлпиллатиб, секингина мингиллади: «Артём» Ҳм-м. «Ойи» эмас, «Артём», а? Шуниси етмай турувди энди. Ҳа, майли. Ҳозир бу ҳақда ўйлаб ўтирадиган вақт эмас. Мана, соат миллари ҳам сал-пал кўзга ташланиб қолди, демак яна ўн беш дақиқадан сўнг муқаррар тонг отади. Бориш керак.

Артём ботинкасини киймай, даҳлизга чиқди, шубҳаланганча шимига назар ташлади — у ўтган кунлар мобайнида ечинмасдан ётган ва бу унинг кийим-кечагига ўз тамғасини босишга улгурганди. Албатта, чет эл вакили олдида бунақанги кўримсиз қиёфада кўринишини истамасди, лекин ҳар дақиқада тонг ёришаётган ва бу ҳақда гап ҳам бўлиши

мумкин эмасди: ўзига пардоз бергудек бўлса учрашувга ҳаяллаб қолиши мумкин эди.

У уйчадан чиқди. Бу ерда на кундузги жазирама, на тунги салқинлик бўлгандек, тонг ҳам мусаффо эмасди. Кенг ўтзор кимсасиз эди. Артём буталар ёнига етгунча, беўхшов гулзорлар орасидан ўтиб борди. У ерда, уйчанинг деразаларидан олисдаги муюлишда уни нотаниш кимса кутиб турарди. Артём яқинлашиши биланоқ, нотаниш кимса:

— Ҳтир,— деб буюрди.

Артём ён-верига кўз қирини ташлади — сўқмоқнинг чап томонида чим босиб кетган курси пайдо бўлди. У қўлларини чўнтагига тиқиб, кишининг рашини келтириб, гоҳ товонида, гоҳ оёғи учида туриб тебранди. Бошидан қайириб олиш керак... Ана шундай, бу ерда у — Артём бошқаради суҳбатни, саволларни ҳам у беради.

— Яқинроқ келинг,— деди у, одатда халқ дружиначилари штабида гапирадиган оҳангида.— Ана энди, марҳамат қилиб, жавоб беринг: биз қаердамиз?

Нотаниш кимса лабларини қимирлатганди: Артём шу сўзларни аниқ-таниқ эшитди:

— Ерда эмас.

Артём хаёлчанлик билан даҳанини пайпаслади... Ерда эмас. Ҳамма саволлари эсидан бирваракайига чиқиб кетди. Ерда эмас. Буни тушуниш, қабул қилиш, сингдириш зарур эди, бошқа нарсалар эса ҳозир ҳеч қандай аҳамиятга эга эмасди. Рост, дастлабки лаҳзаларда Артём: «Ергача олисми?» — деб сўрашига бир баҳя қолди, лекин бу аҳмоқона савол эканлигини ўз вақтида тушуниб олди.

— Нимага индамаяпсан? — босиқ овоз яна эшитилди.— Мен сен билан гаплашиш ва ҳар қанақанги саволингга жавоб беришга ваколат олдим. Ҳўш?

— Биз ерда эмасмиз,— Артём фақат елкаларинигина қисиб қўйди.— Бу — ҳаммаси... Ҳеч бўлмаса айтинг-чи, нима учун бизни ўғирладинглар?

— Сизлар бизга кераксиз.

— Биз? Мен билан Денизми?

— Сен ва у.

— Икки қуён, қора ва оқ... Уни бу ерга олиб келаётганингизда ўлдириб қўйишингизга сал қолганди, сизлардан ниманиям кутиб бўларди? Унинг

биринчи кечада қай аҳволда эканлигини кўрганми-дингиз! Бу қизча сизга нимага керак, мен сиздан сўраярман?

— У сенга аллақачон қадрли бўлиб қолдимиз?

— Бунақанги саволлар бизда одобсизлик саналади ва уни муҳокама қилишга ўрин йўқ. Бизда — Ерда шундай қабул қилинган.

Нотаниш кимсанинг бетида нимадир титраб кетди. У масхаралаб афтини буриштирдими? Артём буни билишга улгуролмади.

— Лўндаси, биздан сизларга нима керак?

Нотаниш кимса тамшанди, кейин унинг лаблари ҳаракати билан товушларнинг пайдо бўлиши орасидаги тафовут янада кучайди.

— Қачонлардир биз ҳам сизга ўхшаган бўлганмиз. Энди биз сизлар билан бизнинг орамиздаги фарқ нимада эканлигини билмоқчимиз.

Артём фақат елкаларини қисди:

— Сизлар ҳатто бизнинг тушимизга ҳам кирмаган кемада учиб келгансизлар. Сизлар буларнинг ҳаммасини — энг замонавий чайласи бўлган митти ер жаннатини вужудга келтиришни уддалай олгансизлар. Шундай бўлгач, наҳотки бу фарқнинг энг майда-чуйдасигача аниқлаб берадиган машинани лойиҳалаштира олмадинглар?

— Миқдорий таҳлил бизни қизиқтирмайди. Иложига боришча бир-бирига тахминий яқин икки жинснинг табиий яқинлашуви шароитларида бевосита кузатишлар зарур.

— Шунинг учун сиз қўлингизни чўзиб, террариум¹дан бир жуфт қурбақани олгандек, бизни кўтариб олдингиз! Мени табриклашингиз мумкин — сиз билан Ер одамлари ўртасидаги фарқни мен аллақачон аниқ кўриб бўлдим.

— Ростданми? — деди нотаниш кимса; унинг гап оҳанги Артёмга мутлақо ёқмади. — Дарвоқе, мен бирмунча вақт сайёрангиз ёнида бўлиб, унда яшовчиларнинг ҳаётини кузатдим. Кейин, Ерлик икки кишини яшаши учун анча қулай шароитларга ўтказиш, сайёрангизни баъзи жойларида юз бераётган

¹ Асосан судралувчилар ва сувда ҳамда қуруқликда яшовчи ҳайвонлар боқиладиган маҳсулоти.

воқеаларга нисбатан, инсонпарварликка зид иш бўлмайди, деган хулосага келдим.

— Агар ақлий тараққиёти жиҳатидан сизлардан анчагина орқада қолиб кетган сайёранинг сира яхши бўлмаган намоёндаларини мўлжаллаб иш тутсангиз, цивилизациянгиз ажойиб экан.

— Нимага сен мени айблашга уринаяпсан? Агар мен сенга, бутун бошли сайёрага сенинг ёрдамнинг зарур бўлиб қолди, деб айтиб, бу ерга кўнгилли равишда учиб келишингни таклиф қилсам наҳотки сен рад этардинг?

— Йўқ, албатта. Лекин сиз бу ишга Денизни аралаштирдингиз...

— Суҳбатимиз чўзилиб кетди,— деди номаълум кимса.— Денизнинг уйғониб қолмасидан яна бирор-бир нарса сўраш ниятинг йўқми?

Денизнинг. Суперменнинг — ўзини ҳаммадан юқори фахмловчи бу одамнинг одоблигини...

— Чек-чегарасиз савол бериш мумкин эди. Лекин ҳозирча, биринчи гал учун етади. Ахир биз яна учрашармиз-ку?

— Хоҳишинг.

— Агар борди-ю, хоҳлаб қолсам, сизни қандай чақираман?

— Мени чақиравер.

— Лекин сиз ўзингизни таништирамадингиз-ку...

— Менинг номимни сенинг тилингда айтиб бўлмайди. Шунинг учун, мени қандай чақариш сенга осон бўлишини келишиб оламиз. Инсондан кўра қудратлироқ мавжудот сизларнинг тилингизда қандай аталади?

— Худо, шекилли. Зевс, Саваоф, Агуро-Мазда, Юпитер... Агар сизга чинданам бари бир бўлса, сизни Юп деб чақираман. Юп қадимги римликларнинг бош худоси.

Шунингдек, Жюль Вернинг асарида одамсимон маймуннинг номи, деб кўнглидан ўтказди Артём.

Нотаниш кимса розилик маъносида виқор билан бошини эгди.

— Озиқ-овқат захираси аввалгидек бўлади, ҳар куни янгилашиб турилади. Сизларга яна нима етишмаяпти?

— Иш.

— Э, мен фақат сизларнинг дам олишларингни

истагандим. Мана шу сўқмоқдан борсангиз, икки-та кабинада овоз ёзиш аппаратларини кўрасиз. Мен сизлардан, Ердаги ҳаёт тўғрисида нимаики маълум бўлса, энг аввало, ўзингиз ҳақингизда, оилангиз ҳақида, болалигингиз, олган тарбиянгиз — ҳамма-ҳамма нарса тўғрисида муфассал айтиб бериб, ёздиришингизни илтимос қилардим. Бирор-бир нарсани тартибга солишга уринманг — эсингизга нима тушса, шу ҳолда айтиб ёздиравринг.

— Фикрни ёзиб оладиган аппаратлар наҳотки сизда йўқ?

— Ўзга сайёралар мавжудоти учун — йўқ.

— Бунчаям лапашангизлар? Яратинглар уни. Ахир кема қура олгансизлар-ку!

— Бу кема бундан кўп минг йиллар муқаддам қурилган. Биз кўндан бери ҳеч нарса яратаётганимиз йўқ...

Оғир жимлик чўкди. Бу «худо»га ўзи билан эҳсуши жойида одамлар ўртасидаги фарқни нима учун қидириб топиш зарур бўлиб қолганлиги салпал англашилди.

— Дениз уйғонганга ўхшайди, — деди Артём. — Эртагача хайр, Юп.

— Агар сен шуни хоҳласанг, эртагача хайр.

Юпнинг овози бўғиқ эшитилаётганидангина фаҳмлаш мумкин бўлган шаффоф юпқа парда шаффоф бўлмай қолди — оч бинафша, бинафша, кўкимтир-қора тусга кирди-да, эриб кетди. Йўлка бўм-бўш бўлиб қолди.

Артём уйга қараб кетди.

Дениз ҳақиқатан ҳам уйғонган экан. У йигитга, худди мўъжизавор нарсага қараётгандек, киприк қоқмай тикилди.

— Сенга нима бўлди, қизалоқ? Биров қўрқитиб юбордим сени?

— Йўқ. Лекин уйғонсам, менинг бир ўзимман, кейин эсламоқчи бўлдим... ҳеч эслай олмадим. Тушундим, сиз ҳеч қачон бор бўлмагансиз.

— Мен эсам борман. Ҳамма бало шунда-да.

— Бало эмас. Бунақа деманг. Лекин мен сизга яна қайтадан кўникишим керак.

— Кўникишим керак — «сизга». Унда ишни но-нуштадан бошлаймиз. Кейин ўзимизни тартибга кел-

тирамиз. Сен бирор марта қўлингга дазмол олганми-сан? Йўқ? Ҳм, буниси чатоқ.

— Артём, сиз хоҳлаяпсизки... нима дейиларди... ҳозир мен фақат русча... ҳа, яширмоқчимисиз?

— Яширмоқчимисиз? Мутлақо ҳеч нарсани сендан яширмоқчи эмасман. Шунчаки бугун бизнинг табиий иш қунимиз. Ҳтир, е. Ҳриқлар ҳали сенинг кўнглингга зиғир ёғдек... ҳмм! Жонингга тегмадими?

— Мен нима иш қиламан?

— Мен нима қилсам, сен ҳам шуни бажарасан — эслаб, айтиб ёздирасан. Француз тилида албатта. Бизни бу ерга таклиф қилган кимсага — уни шундай деб атаймиз — бизнинг сирли эсдалиқларимиз — йўрғақдаги пайтимиз, боғчаю мактабга борганларимиз зарур бўлиб қолибди. Тарихдан қанақа ўқигансан?

— Емонмасди.

— О-ҳо, унда бир-биримизни гапимизни чакки тўлдирмаймиз. Гап бундай, бизнинг ихтиёримизга овоз ёзиш аппаратлари берилган. ОҶа-Еримиз қандай вужудга келганидан бошлаб, эслаб кўришга уринамиз. Борган сари муфассалроқ ҳикоя қиламиз. Хронология тахминан шундай бўлади. Ҳозирча қадимги замон билангина чегараланишга ҳаракат қил.

— Ҳўп,— бош силкитди Дениз,— Хиросима тўғрисида — керак эмас. Яхши тушундим гапингизга. Фақат тарих тўғрисида гапириш керак.

— Очиғига кўчганда, уларни ҳамма нарса қизиқтиряпти. Лекин, яхшиси, қадимги тарихдан бошлаган маъқул — бу беғараз бўлади. География масаласига келсак, улар, эҳтимол, Ернинг бир неча сурадини биз учун учиб келаётганларидаёқ, космосда туриб олиш зарурлигига ақллари етгандир...

У тутулиб қолди, лекин энди кеч бўлганди. Ҳозиргина айтган сўзларидан кейин Дениз гап нимадалигини тушунмайдими? Айтмоқчи, ҳозироқ унга бор гапни айтиб қўя қолгани яхшимасмикин?

Дениз пастга қараганча ўтирарди.

— Гап шундаки, Дениз, биз Ерда эмасмиз.

— Ҳа, Ерда эмасмиз,— деди у хотиржам,— бу ерда босим кам, жудаям кам, учиш мумкин...

Артём ҳайратланганча унга тикилиб қолди...

— Сен нима... фаҳмлаганмидинг? Бошиданоқ-а? Нега бир оғиз айтмадинг?

— Менга бари бир эди.

— Ушанда шунақа эди. Ҳозир-чи?

— Менга ҳозир ҳам бари бир қаерда эканлиги-миз...

Артём бугун эрталаб Юп билан учрашган сўқмоқ йўлнинг икки четида усти ёпиқ, ёввойи ток билан қопланган шийпончалар уларга мунтазир турарди. Ҳар бир шийпончадаги пулт ёнида айланадиган пастак кресло билан бир оёқли столча, унинг устида эса банкаси ўзгармас ўрик компоти бор эди.

«Менга бунақанги ақли ривожланган қизчани тарбиялаш насиб этганлиги, — деб ўйлади Артём, креслога ўрнашиб ўтирар экан, — шунчаки бахт. Бу ерларда тортишиш кучи сал-пал камлигини сезибди-я, қаранг! Яна хотиржамлиги-чи... Унинг ўрнида бошқа қиз бўлганида, онасини, Сен дарёси соҳилини, майдондаги... Муроса майдонидаги каптарларни соғиниб, кечаю кундуз уввос тортган бўларди. Ростдан ҳам у нима учун мен билан уйи тўғрисида бир оғиз гаплашмаган?.. Утакетган бемаъни гап. Менинг ўзим ҳам яккаю ягона холам Полина Глебовнани эслаб, унга айтиб берганим йўқ-ку. Нима учун энди менинг ўзимга мутлақо табиий бўлган нарса унга табиий бўлмай кўриниши керак? Эҳтимол бу — ундан бирор-бир сохталикни топиш илинжидаги сезгига асосланган хоҳишдир? Ички сезги нима учун керак? Ўзини сақлаш инстинкти учун. Ахир сен қўрқасан-ку, тўғрими?»

Бу тўғри эканлигини у кўпдан биларди. У Дениз учун эмас, ўзи учун қўрқарди. Агар димоғи кўтарила бошласа борми, ҳушёр инженернинг ақли ҳеч нарса қила олмай қолишини у биларди. Мана шунинг учун у Денизга қизча — мактаб ўқувчиси сифатида қарашнигина ўзига эп кўраётганди. Бунақа гапнинг ҳозир вақти ҳам, жойи ҳам эмас... Иш билан шуғулланиш керак, иш билан... У пултга эгилди.

— Бизнинг сайёрамиздаги қадимий маданият ўчоғи, менимча, Миср бўлган, — деб бошлаганди у, ранг-баранг лампочкалар пайдарпай милтиллаб ёнишга тушди. — Милоддан аввалги беш мингинчи йилдаёқ... — у тутилиб қолди: христианли тарихини гапирмай туриб, янги эра нима эканлигини қандай тушунтириш мумкин? Майли, эра тўғрисида ке-

йинроқ... — Қадимги Мисрда олий ҳукмрон шахс фиръавн бўлган...

Артёмнинг эсида қолган фиръавнлар бор-йўғи Аменхотеп IV билан Эхнатонгина эди. Тўғри, буларнинг иккови бир шахс, деган шубҳаси ҳам йўқ эмасди унинг. Яна қандайдир қоҳин Херихор. Кейин, табиийки, Нефертити. Ҳа, мана кимга ўхшаш Дениз! Ўша хотиржамлик, ўша ноз-карашма...

— У ерда ҳукмронлик қилган династиялар йигирматача, — агар бундан ортиқ бўлмаса, — яқин ҳисобланарди, — деди у ўзини тутиб олиб. Пультадаги чироқлар, худди унинг овози эшитилишини кутиб тургандек, яна ёниб ўчди. — Ҳар бир династияда бир нечтадан фиръавнлар яшаб ўтган. Шунингдек, қоҳинлар ҳам бўлган...

Пешинда унинг ёнига Дениз югуриб келди.

— Хириллаб қолдим... сал-пал. Шунақамиди? — деб хабарлади у. — Сиз-чи?

— Эхнатон билан Херихор тўғрисида ҳикоя қилаяпман.

Денизнинг чеҳрасида ҳақиқий кўрқув акс этди.

— Буни бирданига, бир-бирига қўшиб айтаяпсизми, шундайми? Эхнатоннинг хотини регина.. қиролича... йўқ, йўқ... малика Савская бўлганини ҳам айтдингизми?

Артём бошини энгаштириб, Денизнинг жиддий башарасига қаради. Артём худди ўзининг устидан кулаётганларидек, аста-секин шубҳага туша бошлаганиди.

— Айтгандай, — деди у насихатомуз, — буюк одамларнинг хотини тарихга алоқадор эмас, улар тарихни яратишмайди. Тарихни халқ яратади, балки бунақа нарсани сизлар мактабда ўқимагандирсизлар.

Дениз афтини аянчли тириштирди.

— Бечора тарих! — у оёқларини пиллапояга осилтириб, остонага ўтирди. Тарих аёлларсиз бўлганда эди... Эркаклар уни мана бундай қилиб яратадилар, — Дениз секин оқар дарёни тасвирлагандек, қўлини оҳиста олдинга узатди. — Аёллар эса — мана бундай яратишади! — у худди сувни чайқатаётгандек бармоқларини тез-тез айлантирди.

— Тарихий жараёнларнинг моделини тузишинг

чакки эмас! Хўш, малика Савская кимнинг хотини бўлган, сенинг-ча, у тарихни қанақа яратган?

— Малика Савская тарихни яратиши мумкин эмасди, унинг оёқлари — юнгдор бўлган, нақ айиқ боласиникига ўхшаш бўлган. Малика Савская — ҳеч ким хотин эмас. Ҳатто Сулаймон пайғамбарнинг...

— Ҳеч кимга хотин эмас. Шундоқ деса тўғрироқ бўлади. Мана сенга, сен Нефертитига ўхшайсан, деб ҳеч ким гапирганми?

— О, албатта! Мсьё Левэн гапирган, сиз уни танитайсиз. Буни ҳамма чиройли аёлларга айтишади...

— Ҳм, қанчалик сиполик...

— Нефертити бўлса... — Дениз унинг луқмасига эътибор бермай, елкасини қисди. — Нима бўпти — Нефертити? Елкалари, о, мана бунақа, тўппа-тўғри, сочиқни қуритса бўлади унда. Оёқлари-чи? Мана бундоқ, бундоқ, — у ҳавода темир косовни чизиб кўрсатди, — ана шу ерда туфлисига ҳам бир назар ташлаш керак, — Дениз кафтчаси билан кичкинагина, суяксиздек кўринган оёғи тагига шапиллатди, кейин бармоқлари билан катталиги қирқинчи размерли туфлига тўғри келадиган ниманидир кўрсатди, — текис, қуруқ тахтача... тахтача.

Бу нимаси — аёлларга хос оддий ҳасадми? Лекин кимга?.. Вемаънилик. Бундан ташқари, Дениз, эҳтимол, ҳатто Нефертитининг ўзи ҳасад қилиши мумкин бўлган яккаю ягона аёл бўлса керак. Ёки Нефертитининг олдида бутун дунё таъзим қилиши-ю, уни эса шу пайтгача фақат ота-онаси, яна аллақандай мсьё Левэннинг билишигина унга алам қиляптимикин?

— Ҳа-а, — деди Артём овозини чиқариб, — агар мен сенинг ўрнингда бўлганимда унга камроқ ҳасад қилиб, кўпроқ ачинган бўлардим, ахир, айтишлари-ча, кимсан — Эхнатон ташлаб кетган экан-а, уни.

Дениз ажабланиб қошини чимирди.

— Ҳасад? Нимага энди, — ҳасад? Кўриш керак — ўйлаш керак. Бутунлигича, шунақамиди?.. Тасаввур қилиш керак. Мана, қаранг... — Дениз кафтчаси билан машҳур ҳайкалча тасвирини чизиб кўрсатди. Сиз шуни Нефертити, деб ўйлаяпсизми? Янглишасиз, бу ўйингиз — нотўғри, ҳаётда бунақаси бўлмайди, бунақанги аёл йўқ, ҳамма учун — йўқ, Эхнатон учун йўқ, тушуняпсизми? Аслида — расм-

ни, расмни кўриш керак, унда Нефертити ҳақиқатда ҳамма учун, эри учун. Тошдан ишланган бош эса — бу эртақ, бу муҳаббат, бу Нефертити бир киши учун, унинг учун, тушунарсизми, Артём, Эхнатон учун эмас; худди шундай Нефертити бор, худди шундай Нефертити йўқ...

Артём, гарчи Дениз ҳаяжонланиб, ҳаддан ташқари тез гапирётган — йигит унинг саволомуз ва асабийлашгансимон айтилган битта сўзига тушуниб етгунча, бошқасини қаторлаштираётган бўлса ҳам, уни гапидан тўхтатмади: ахир бунақанги оддий нарсаларни қанақасига тушуниш мумкин эмас! Дениз бидирлашда давом этар, у эса қулоқ солганча, ҳайрон-ҳайрон қолаётганди — Дениз шунақанги эҳтирос билан гапирарди-ки, худди бу шахсан унинг ўзига тегишлидек, орадан гўё уч минг йил ўтиб кетмагандек эди.

Дениз ҳақ. Нефертити номаълум ҳайкалтарош тасвирлагандек бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас. Санъаткор учун у самовий ҳилқат бўлган. Қолган бошқалар эса — ҳатто фиръавнинг ўзи ҳам — деворларга чизилган расмларда чизилган аёл қиёфасини, олти болали, юзи чўзинчоқ онани кўрганлар.

— Бундан чиқадики, Эхнатон ўзининг сарой ҳайкалтароши ҳақиқатни бўяб кўрсатаётганини билмаган, деб ўйласа бўларкан-да?

— О, қанақасига, подшоҳ билмаган! Билган. Бир куни у ҳайкалтарошнинг... ишхонасига, шунақамиди?.. келиб, томошо қилган. Кейин шунақанги бахтсиз бўлиб қолганки... Кейин у ниманики амалга оширган бўлса, ҳаммасининг... кули кўкка совурилган.

Кейин Эхнатоннинг ҳамма буюк ишлари барбод бўлган, чунки у Нефертити, сарой ҳайкалтароши кўришга мувофиқ бўлган худди ўша Нефертитини излашга тушиб кетган. Бари бир тополмаган.

Бир пайтлардек — балоғат ёшига етиш чоғидагидек қадди-қомати кишини ҳайратга соладиган, нозик-ниҳол, виқорли Нефертити, бир замонлардагидек — ўзининг подшоҳлик шуҳратининг чўққисига чиққан пайтидагидек ёш Нефертити қаердадир унинг ёнгинасидан, жудаям яқинидан ўтиб борарди. Эхнатон қўшни мамлакатларни яксон этиш учун шай турган ўз қўшинларини тўхтатди, бўйсунмаган

коҳинларни таг-томири билан қириб ташлашга кўтаририлган қўлини туширди, давлатни бошқаришни эса ўзининг собиқ эркатойларидан аллақандай бир фирибгарнинг қўлига тутқазиб қўйди. Мана, аслида қандай бўлган бари, худди шундай бўлганини эса фақат битта Денизгина фаҳмлабди.

— Ешинг нечада, Дениз?

— Ўн олтида. Худди онам отам билан учрашган пайтидаги ёшидаман.

Масаланинг бундай қўйилиши, тўғрироғи, жавобнинг бундай берилиши бирданига Артёмни ҳушёр торттирди.

— Хўш, агар бор-йўғи энди ўн олтига кирган бўлсанг, вояга етмаган болалар сингари, сенинг ҳам иш кунинг қисқа иш куни бўлиши керак. Шунинг учун ҳозир уйга кетгин-да, картошкани пиширгин. У ошхонанинг бурчагида, тортнинг қутичасида турибди. Картошкани артишга эринма. Мен яна бир оз айтиб, ёздираман.

Дениз шоҳона хиром айлаб, шийпончадан чиқиб кетди. Нефертити унга тенглашиб кўрсин-чи!

Бир соатдан сўнг Дениз чошиб келди, ҳатто чошиб келганиям йўқ, бир оёқлаб сакраб келди-да, шодон чинқириқ билан Артёмни ошхонага судраб кетди. Аввалига у Денизнинг хурсандлиги боисини ҳеч тушуна олмади, орадан бирмунча вақт ўтгачгина унинг нега бунчалик севинаётганига тушуниб қолди: ахир бу унинг ўз қўли билан пиширган биринчи картошкаси-ю.

Тушликдан сўнг улар яна ўз шийпончаларига тарқалишди, қош қорая бошлаганда эса, Дениз иш жойида йўқ эди — афтидан, бир ўзи ўтиравериши жонига тегиб, у ўзининг балоғатга етмаганлиги имтиёздан фойдаланишга аҳд қилганди. Артём уни катта оёқларини йиғиб ўтирган ва қўлида игна тутган ҳолида учратди. Йигитнинг ҳинд газламасидан тикилган яккаю ягона энг яхши кўйлаги эса аниқ тўрт бўлакка бўлиниб, столга ёзиб қўйилганди.

— Ақлдан оздингми, Дениз? Кўйлагимни нима бало қилдинг?

— О? Ачинаяпсизми?

— Ҳа, йўқ, ҳарҳолда...

— Тушунмаяпман. Ҳа-ми? Йўқми?

Артём унинг ишига бошқа аралашмай қўя қолди.

Дениз эса ниманидир минғирлаб хиргойи қилганча, қўлидаги иши билан оқшомни ўтказди. Кейин тантанавор эълон қилди:

— Битди!

— Жудаям чиройли сарафанча.

Дениз қизариб кетди.

— Менинг танграм, бу кечаси кийиладиган кўйлак! Бир ҳафтадан бери ечинмайман — ўзимнинг кўйлагимдан ўзим уялиб кетяпман. У менинг биттаю битта кўйлагим, ахир!

Хижолат тортиш навбати энди Артёмга келди. У буни яшириш учун боши билан шкафга тиқилиб олди.

— Мана бу ёстиқ жилдини ушла... мана буниям... мана буниям... Мен бефаҳмман! — бирданига хурсанд бўлиб кетиб деди у. — Менинг дамлама матрасим бор-ку. Балконда ухлашни эса бир умр орзу қилганман!

— Бир ўзингиз ётсангиз — қўрқинчли эмасми?

— Тентаквой, бизни бу ерда кўз қорачиғидек асрашади. Эшикни зичлаб ёпмайман — бирор нарса бўлса мени чақирарсан.

У балконга чиққач, ўша томондан унинг матрасу велосипед насоси билан куймаланаётгани эшитилиб турди. Орадан бирмунча вақт ўтгач, Дениз унинг отини атаб чақираётганини эшитди.

— Нима дейсан, болакай?

Дениз жавоб бермади, Артём унинг ёнига бориши кераклигини фаҳмлади.

У аллақачон ўринга жойлашиб олганди. Артём энглари кесилган, крахмал ёқали, Денизнинг эгнида жудаям ҳалпиллаб турган ўзининг кўйлагини кўриб, беихтиёр кулумсиради.

Дениз унга бошини кўтариб қаради.

— Яхши ётиб туринг!

— Ухла, болакай!

Артём эгилиб, унинг пешонасидан ўпди.

Балконда унчалик совуқ эмасди. Артём ечиниб, кийимларини панжаранинг устига ташлади, хотиржам ҳолда ўрнига чўзилди, кейин тепасига тикила бошлади. Тепада зиндон қоронғилиги ҳукмрон эди.

— Юп! — шивирлаганча чақирди у.

Чап томонда, панжаранинг нариги ёғида нимадир кўзга ташланди.

— Биздан мамнунмисиз, Юп?

— Ҳа, — қоронғиликдан худди унинг овозидек паст овоз эшитилди. — Сизлар-чи?

— Гарчи эслаш, мен ўйлаганимдек осон иш бўл-маса ҳам, тамомила хурсандмиз.

— Нолияпсанми?

— Асло. Лекин Дениз учун бу камлик қилади, деб ўйлайман.

— Унга яна нима керак?

— Уйинчоқлар.

— Яхши.

Артём ўзи сезмаган ҳолда ухлаб қолди, уйғонган-да эса аллақачон тонг отганди. У ўрнидан тура бошлаган ҳам эдики, ичкаридан Денизнинг бўғиқ қичқириғи эшитилди. Иигит аёлни улоқтириб юбо-риб, иштончан ҳолда хонага отилди.

Хона ўртасида турли тусдаги япалоқ қутилар полдан шипгача уюлиб ётар, уларнинг ёнида эса тиззалари яланғоч Дениз чўккалаганча турарди. Бутун хонани қандайдир тилларанг кукун босиб кетган, Дениз уларни ҳовучлаб олиб, юзига босаётганди. У Артёмга кўзи тушиши биланоқ ўрнидан ирғиб турди, ўзининг тилида нимадир деб қичқириб, тиниқ тилларанг кукундан қўлига сиққанча олдида, боши узра кўтарди; кейин айлана бошлади, шунда оғирлиги йўқ асал оқими қўйилиб, шилдираганча унга тирмашди. Артём яқинлашиб, бармоқлари билан кукунни пайпаслаб кўрди, ора-сира кўпикланувчи қандайдир флюорланган газнинг эгилувчан синтетик плёнкаси эди у.

— Ҳартугул ўйинчоқларни олдингми, — кўнгилчанлик билан минғирлади Артём.

— Тангрим, ўйинчоқларни олдим! Биласизми, мен нима демоқчиман?

— Биладан: «О-ля-ля!» — демоқчисан.

— Худди шундай. О-ля-ля!

— Яхшиси, раҳмат дегин.

— О, менинг бошга келмабди. Мен... Ким совға қилди буларни? Сизми? Йўқ?

— Юп — бизнинг хўжайинимиз совға қилган бўлса ажаб эмас.

— Юп — хўжайинга эмас, хизматкорга муносиб исм, шундай эмасми? Лекин менга бари бир, —

у балкон эшигига ташланиб, уни ланг очганча қичқирди:

— Мерси, мсьё Юп!

— Хўш, мана сен ўзингни енгил-елпи фильмдаги француз аёлидек тутаяпсан: «О-ля-ля» деб аюҳаннос солиб, деярли яланғоч ҳолда балконга югуриб чиқяпсан.

Дениз елкасини қисди.

— Сиз ҳам... фракда эмассиз-ку. Кейин, мсьё Юп жудаям қаримасми?

— Мутлақо билмайман. Бас, завқланишни ҳам чегараси бўлади. Энди нонушта қилиб, ишга бориш керак.

— Қачон... ҳм-м... якшанба бўлади?

— Ўзинг ҳисоблаб кўр: кеча душанба эди.

Дениз лабарини чўччайтирди.

— Аммо-лекин, сенинг бола ёшида эканлигингни ҳамда уйдаги ишларингни назарда тутиб, иш кунингни пешингача жорий қиламан.

— Яшасин ишсизлик! — деб қичқирди Дениз. — О-ля-ля!

— Биринчидан — ишсизлик, иккинчидан — фақат қисман ишсизлик, учинчидан — ўзингнинг «О-ля-ля»нг билан ҳаддингдан жуда ошиб кетяпсан. Эҳтиёт бўл, яна шу пайтгача муғамбирлик қилиб, энди мана бу латта-путталарни кўргач, ниҳоят ўзингни кимлигингни кўрсатяпсан, деган фикрга келиб қолмай.

Дениз кийикчадек бурунчаси катакларини қимирлатиб, зарда билан деди:

— Мен кийинмоқчиман.

— Тушунарли. Бу гапингдан маълум бўлдики, қаҳвани мен қайнатишим керак. Лекин билиб қўй, эртадан бу иш билан сенинг ўзинг шуғулланасан — ишсизликка барҳам бериш мақсадида эмас, йўқ, меҳнатга кўникма ҳосил қилиш юзасидан.

Нонушта пайтида Артёмнинг миясига бир даста қоғозни ўзи билан бирга шийпонга олиб кетиш келиб қолди. Расм солиш унинг қўлидан бинойидек келарди.

Иш қизиқарлироқ тус олди.

— Марказий Африкадан топилган қояларга ўйиб солинган қадимий расмлар орасида шаффоф шлём кийган киши тасвири учраган, қаранг, расм

№ 23. Кейинги тадқиқотлар бу бор-йўғи ўйилган қовоқ эканлигини кўрсатгани ҳам тўғри, қаранг, расм № 24.

У ишни шу йўсинда давом эттирди.

Кечқурун ўзининг уйчасига қайтгач эса, гангиб қолаёзди. Деворлар, деразаю эшикларнинг ҳаммасига кумуш-кулранг ҳамда оч-сарик рангли материаллар осилган, тутилган, столга Версалдаги банкетга муносиб шилдироқ полотно ёзилганди.

— Мсьё Артём, сизни менинг эски кўйлагим ша-рафига бериладиган хайрлашув зиёфатига — кечки овқатга таклиф қиламан. Эртага ишга... Империя замонларидагидек, ясаниб-тусаниб бораман.

— Ҳеч ким, сен мадам Рекамьёга ўхшайсан, де-маганми сенга?

— Албатта гапирган. Яна ўша Левэннинг ўзи.

— Биласанми, сен яхшиси шўрва қилсанг бў-ларди.

— Сиз бўлсангиз, аччиқланыпсиз, шундай эмасми?

— Шундай эмасми?

Дениз елкасини қисди, чунки Артём чиндан ҳам аччиқланаётган, бу унинг афт-ангоридан кўриниб турганди.

— Яхшиси, сиз кўйлақларнинг расмини чизинг. Менинг ўзим учун. Мени қанақанги бичимдаги кўй-лакда кўришни хоҳласангиз, шунақасини чизинг.

«Мен сени Ерда кўришни хоҳлардим», — деб ўй-лади йигит.

Кейин Дениз ўрнига ўрнашиб ётиб олди. У эса ошхонадаги стол ёнида ўтириб, итоаткорлик билан Наталья Гончарованинг кўйлақлари эскизларини чиза бошлади. Дениз уни чақирди.

— Нима дейсан, болакай?

— Яхши ётиб туринг.

Унинг ўрнига қора ипак мато тўшалган эди.

— Бирор-бир кимса, сен Маргарита Валуага ўх-шаб кетасан, деб айтмаганмиди, ишқилиб?

— Бўлмасам-чи. Яна худди ўша...

— Мсьё Левэн. Эҳтиёт бўл, яна йиқилиб тушма.

Ипак мато силлиқ бўлади.

— Яхши ётиб туринг...

— Яхши тушлар кўр. Тушингга мсьё Левэн кири-шини тилайман.

У орқасига ўгирилиб, балкон томонга юрди.

— Артём!

Унинг орқасига қайтишига тўғри келди.

— Яхши ётиб туринг, — деди Дениз яна бир марта.

— Тинч ухла, болакай, — шундай деб, Артём унга энгашди-да, ўлиб қўйди. Балконга чиқиб, унинг гадир-будир деворига суянди. Кейин:

— Юп, — деб чақирганча, давом этди, — бугун биздан хурсандмисиз?

Орага жимлик чўкди. Артём саволимга жавоб бўлмади, деб эндигина ўйлай бошлаган ҳам эди, шундоқ ёнгинасидан қуруқ ва тарадудланган овоз эшитилди:

— Ҳа.

Шунақанги зимистон эдики, Юп овозининг жудаям яқиндан — икки қадамча наридан эшитилаётганига қарамай, унинг юз тузилишини кўриш бари бир амримаҳол эди. Ҳатто унинг гавдасининг сал-пал шакли ҳам кўринмаётганди. Лекин шунга қарамай, у Артёмнинг ёнгинасида турарди.

— Юп, агар айтишингиз мумкин бўлса, саволимга жавоб беринг: нима учун Ер юзидаги миллионлаб одамлар орасидан фақат иккаламизнигина танладингиз?

— Қара, — деган овоз эшитилди бунга жавобан ва шу заҳотиёқ, ундан ўн қадамча нарида экран ёришиб кўринди. Унда қотиб қолган икки қаддиқомат пайдо бўлди: Артём, улар — ўзи билан Дениз эканлигини билиши учун тикилиб қарашининг ҳожати йўқ эди.

Қоинотдан келганлар уларни бунақанги ҳолда қачон, қайси бахтли дақиқада кўришган экан? Уларнинг икковиям олдинга қараб югурарди — Артёмнинг қўлида теннис ўйнайдиган ракетка, Дениз эса чўмилиш халатини кўксига босиб олган. Улар ўзлари сезмаган ҳолди, бир-бирлари билан учрашиш учун чошиб боришаётганди. Уларнинг оқибатини ўйламай бунақанги қушдай учиб югуришдан биронта-лари тўхтаб қолганлари афзал эди, чунки мазкур учрашув Ерда юз бериши пешоналарига ёзилмаганди. Лекин улар бутун дунё ва кенгликлар устидан олдинга қараб учиб борардилар: агар Артёмнинг ўзи улардан бири бўлмаганда эди, келгиндиларнинг тан-

лаганлари тўғри, буларнинг иккови ҳам ҳақиқатан Ердаги энг чиройли одамлардир, деб тасдиқлаган бўларди.

— Ҳарҳолда, сиз биздан нимани хоҳлайсиз ўзи? — секингина сўради Артём.

— Ўзингизни табиий тутишингизни, — паст овозда берилган жавоб эшитилди.

Ўзларининг муқаррар учрашувлари томон югуриб кетаётган йигит билан қиз қоронғиликда товушсиз ғойиб бўлишди. Артём қўлини девор бўйлаб чўзиб, эшикни пайпаслади-да, уни итарди.

Қаердадир ҳали ўчиб улгурмаган ёруғликнинг хира шуъласи хонага сал-пал тушиб турарди. Артём ухлаётган Денизнинг тепасида тўхтади. Қанчалар қўрқинчли-я, бу қора ўрин. Андак осмонга боқиб ётган чехра бўшлиқда парвоз қилаётгандек, ҳар дақиқада ғойиб бўладигандек, кўринмай қоладигандек туюларди.

Унга Денизнинг кўзлари очиқдек кўринди. Қоронғиликда у йигитни кўраётганмикин? Балки кўрмаётгандир, лекин у Артёмнинг шу ердалигини биллади. «Нимага сен бу ердасан, Артём?» — «Мен иковимизни кўрдим, жудаям ёнма-ён кўрдим, мен учун фақат сен, сен учун эса фақат мен яратилган бўлишимиз мумкинлигини энди билиб олдим.» — «Эҳтимол, бу ерда мёндан бошқа ҳеч ким йўқлиги учун шунақадир?» — «Йўқ, Дениз», — «Бу боғи эрам, бизнинг чиройли кулбамиз, аммо биронтаси билан бир-икки оғиз гаплашиш учун ҳатто телефон ҳам йўқми?» — «Билмайман, Дениз». — «Мен сенга шунақанги жудаям яқинманки... ҳеч ким кўрмайди ҳам, ҳар куни кечқурун сени ўзим чақираётганим учун эртага йиғидан кўзларим қизарган ҳам бўлмайди, шундайми?» — «Билмадим, Дениз, билмадим...» — «Онам отам билан учрашганда неча ёшда бўлган бўлса, мен ҳам ҳозир шу ёшдаман: биз кўпдан бери бир-биримизга кўз тикаяпмиз, энди сен шунчаки орқанга ўгирилиб кетолмайсан...»

Артём Денизнинг устига шитоб билан энгашиди-ю, қотиб қолди: унинг кўзлари юмуқ эди. Нозли оёйишта уйқу унинг ҳорғин чехрасини қўриқлаб турар ва бир мартагина сал тегиб кетиш бу оромни бузишга етарлидек, айни пайтда, у билан бирга дунё ҳам парчаланиб, йўқ бўлиб кетадигандек туюларди.

Артём нафаси унинг юзига тегмаслиги учун лабини тишлади. Фақат уйғонма, Дениз, сендан ёлбориб сўрайман, фақат шу дақиқада уйғониб қолмагин!

Артём уйчадан астагина чиқиб, уни айланиб ўтиб, панжарадан ошиб тушди-да, ўзини матрасга таппа ташлади. Ўзингизни табиий тутишингизни миз-а? Итдан тарқаган.

Эрталаб ўрнидан турганда уйга киришга унинг юраги дов бермади. Дениз ҳали уйғонмаган, деб қўрқди, тундаги қилмишига унинг уйқудаги чехраси гувоҳлик берадигандек қўрқди. У то уйчанинг эшиги ланг очилиб, остонада оққа бурканиб олган Дениз пайдо бўлгунча, жимжит йўлакларда дайдиб юрди.

— Ау, қаердасиз? — деб қичқирди Дениз, қўлини силкитганча. — Ваннахона бўшади.

Артём жойидан қўзғалмади.

Кейин Дениз ўзининг қўлбола рўдапо кийимининг кўксидан чангаллаганча у томонга югуриб кела бошлади; Артём олисданоқ бу чехрани, кечаги бахтли чехрани таниди, таниди-ю, у ўзи билан Дениз ўртасида қанақанги ғов барпо этмасин, ўзига ҳам, унга ҳам қанақанги тақиқларни қўндаланг қилмасин — ҳаммаси бефойда бўлишини тушунди.

Улар учун эртақлардагидек ажойиб кунлар бошланди. Чарчатмайдиган, баъзида ҳатто қизиқарли бўлган иш соатлари сезилмай ўтиб кетарди; қолган вақтнинг ҳаммасини эса Дениз банд этарди. У ҳаддан ташқари кўп нарсани билар, эсида сақлар эди; ҳар куни кечқурун хаёлий шарқона кийимларни кийиб, чордана қуриб, катга жойлашиб оларди-да, гапни, Артём ўргатгандек, шундай бошларди: «Шаҳаншоҳим, менга маълум бўлишича...» Денизнинг кунлари. Мумкатакдек бебаҳо ва оғир кунлар. Пировардида тунга, ухлашдан олдин кийиб кўриладиган ғаройиб кийимларнинг узоқ давом этувчи шалдирашига, бор-йўғи иккита қисқа — «ухла, болакай» деган сўзлардагина ифодаланиши лозим бўлган битмас-туганмас меҳрибонликка бориб тақалувчи тунлар; лекин афсуски, шуларнинг ўзи билан кун тугамасди.

Чунки Артём учун яна куннинг энг сўнгида, қўл узатса етгудек масофада балкон узра осилиб турувчи қоп-қора тун осмони, ухлаётган Дениз эшитиб қолмаслиги учун унинг секингина шивирлаб: «Бугун

биздан мамнунмисиз, Юп?» — деб сўраши-ю, бунга жавобан худди шундай секингина, айни пайтда, салпал қатъиятсизлик билан «ҳа» дейилиши бор эди. Фақат савол билан жавоб ўртасидаги пауза кундан кунга ортиб бораётганди.

Мана, ниҳоят, шундай савол-жавоб бўлиб ўтди:

— Биздан мамнунмисиз, Юп?

Орага узоқ, жудаям узоқ жимлик чўкди.

— Йўқ.

Бунақанги жавобни аллақачон бериш лозим эди. Ўзлари айбдорлар. Тўрт миллиард одам орасидан чиройли, ёқимли икки кишинигина танлаб олишган. Шундан кўра академиклардан биронтасини танлашганда-ю, Ердаги ҳаёт манзарасини бошлаб чизиб берган бўларди у.

— Жуда кўп нарсани хоҳлаяпсиз биздан, — қуруққина қилиб деди Артём, қўлларини боши остига қўяр экан. — Мактабда ўтганларимизни мен аллақачонлар эсимдан чиқариб юборганман, ишимга келсак, мен ишлайдиган корхона махфий ҳисобланади, шунинг учун у тўғрисида сизга бирор нарса айтмоқчи эмасман. Хўш, Дениз эса, ҳамма халқларнинг расм бўлган кийимларини сизга намойиш қилиши мумкин. Хуллас, Юп, одам танлашда янглишгансизлар.

— Биз янглишмаганмиз, — дарҳол вазмин жавоб эшитилди. — Бизга худди сизлар керак эдингиз, шунинг учун сизларни танладик.

— Жин урсин, қандай ҳуқуққа асосан?

— Ҳуқуқ? — Юп худди бу сўзнинг маънисига тушуниб етмоқчидек, жим бўлиб қолди. — Ҳуқуқ... Бу ишимизни асослаш, гўёки сизларнинг тақдирингизни ўзгартириши мумкиндек... Лекин сенга, олдинда ўзимни оқлашим керакдек туюлаётган экан, буни иложи борича сени ишонтирадиган қилиб гапириб бераман.

Юп балкон панжарасига суялиб олгандек, овози яқиндан, сал тепароқдан эшитилди. Артём ўзини тутиб туrolмай, қўлини панжара орасига тикди, бироқ бармоқлари одатдагидек ҳимоя қалпоғининг елимшиқ сиртига тегди. Қўрқяпти... Балки улар нафас оладиган атмосферанинг таркиби бошқачадир. Майли, унга қулоқ солайлик-чи.

— Талай ўн минг йиллар илгари, — қоронғиликдан. Юпнинг овози эшитилди, — биз ҳам худди сиз-

ларга ўхшаган бўлганмиз. Дарвоқе, ўшанда ҳам биз афтидан, сизларга нисбатан ақллироқ ва эҳтиёткорроқ бўлганмиз... Ҳамма нарсани билишга интилишимиз туфайли кунларнинг бирида кўримсиз бир юлдузнинг учинчи сайёрасига учиб бордик. У ерда бизнинг сайёрамизда ақлли мавжудотнинг пайдо бўлиши дақиқаларидагига ўхшаш шароитни кўриб ҳайратда қолдик. Аниқроқ қилиб айтаман: биз ўшанда ҳатто ўзининг дастлабки босқичида бўлган мавжудотни учратгандик, у ярим маймун, ярим ваҳший эди. Ана ўшандан бери сизнинг сайёрангизни диққат-эътибор билан кузатяпмиз. Биз дастлабки одам тўдаларига хавф туғдирган ёввойи ҳайвонларни қириб ташладик, биз тубжой кишиларини оловдан, меҳнат қуролларидан фойдаланишга ўргатдик, биз уларга фақат ўн минг йиллардан кейингина етишишлари мумкин бўлган маълумотларни инъом этдик, ана шундай сўнггини улар, бизнинг сабоқларимизни эсдан чиқармай, бироқ бизнинг ўзимизни унутган ҳолда, тезроқ ривожлана бошладилар. Мана шунақанги тушунтириш сени қониқтирадим?

Артём киноя билан «хмм» деб қўйди-да:

— Ҳар қанақанги валинеъматнинг ҳам, — деди, — энагалару устозлар тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас, — ўз тарбияланувчисининг ҳурлигига тўсқинлик қилишга ҳаққи йўқ.

— Унда сенга иккинчи вариантни таклиф қиламан. Биз сизнинг сайёрангизда ақл-идрок ривожланиши мумкин бўлган шароитга дуч келдик. Лекин ақлли мавжудотни учратмадик. Ана шунда бизнинг одамларимиздан бир гуруҳи... гарчи улар, сиёсий мулоҳазаларга кўра сайёрамизни тарк этган қочоқлар бўлишсаям, Ерга жойлашишга аҳд қилишди. Лекин афсуски, улар ўз имкониятларини ҳисобга олишмаганди, натижада бир неча авлоддан сўнг ёввойилашиб кетишди. Қочоқларнинг бир неча гуруҳи қитъага турли вақтда келиб, ҳар хил жойларга тушиб қолишган, кейин ана шулар сизларнинг ирқларингизни вужудга келтиришган. Ҳақиқатга яқин, шундайми?

— Ундан ортиқ эмас. Нима учун бизни ўз мулкингиздек кўриб, устимиздан хўжайинлик қилишни ўзингизга эп кўраётганингизни эса мутлақо изоҳламайди.

— Нима ҳам дердим, мана сенга яна бир таҳмин. Биз Ерда одамларимизни қолдирмадик. Лекин Ватанимизга қайтиб боргач, ўзимизга ўхшаган мавжудот қачонлардир керак бўлиб қолиши мумкин-ку, деб ўйладик. Келажакда бизни нималар кутаётганини башорат қилолмасдик, лекин аллақандай изтиробли ваҳима бизни азоблаётганди. Биз билим ва имкониятлар чўққисиди эдик, устига-устак жудаям эҳтиёткор эдик. Ана шунда биз сизларнинг маймунларингизни асос қилиб олиб, биороботларни яратдик. Ҳа, ҳа, ўзи мустақил равишда ривожланувчи биороботларни кашф этдик. Мана шунинг учун ҳам сизлар охирги маймун билан дастлабки одам ўртасидаги ўтиш жараёнини топа олмайсизлар. Ҳеч бўлмаганда бир гуруҳ биороботлар тирик қолишига умид қилиб, сизларни ҳар бир қитъага тушириб қўйдик. Йўқ, уларнинг ҳаммаси яшаб кетишди. Яшаб, ривожлана бошлашди. Ривожланишди-ю, ўз-ўзларига: инсон нима учун яшайди? Бутун — инсоният нима учун мавжуд? — деб савол бера бошлади. Шундай эмасми?

— Наҳотки шундай? Сирни яшираётганингиздан, очиғи, маъни кўрмаяпман.

— Хўш, — Юпнинг овози таъсирчан янгради, — биз истаган вақтимизда ўз-ўзимизнинг ўтмишимизга, ёшлигимизга қайтишимиз учун ҳам сизлар мавжудсизлар. Биз сизлар учун бешигингизни тебратган дояларми, акаларми, оталарми ёинки ҳатто сизларни йўқдан бор қилган худоларми — ким бўлишимиздан қатъи назар, биз ҳозир сизлардан ўз улушимизни, аслида, улушимизнинг озгинасини талаб қилаямиз. Ер юзиди юз миллиардга яқин одам яшаб ўтди, биз эсақ улардан икки кишинигина — сен билан сенинг Денизингигина танлаб олдик. Бу бизнинг ҳаққимиз. Худо худолигини қилади!

— Лекин қайсарга — фақат қайсарлик хос. Сизларни ҳатто худолар деб билган тақдирда ҳам, унда худолар, яъни сизлар бунақанги аҳволга қандай қилиб тушиб қолдингиз?

Юп бирмунча вақт сукут сақлади, кейин инсоний хўрсинишга ўхшаш нимадир эшитилди.

— Биз ўзимизни жудаям эҳтиёт қилардик. Жудаям эҳтиётлардик. Ҳар бир кишини алоҳида эҳтиёт қилиш учун туғилишни охирги чегарасигача чеклаб

қўйдик. Бир неча ўн, юз йиллар ўтди. Сайёрамизда фақат қари-қартангларгина қолди. Космосга учишни, океан қаърига, вулқонлар оғзига тушишни бас қилдик. Биз ўзимизга бирор нарса бўлиб қолишидан қўрқардик. Лекин ўлмайдиганлар ҳам мангу яшмайди, мана шу қариялар бирин-кетин ўла бошлашди, бемаъни, тушуниб бўлмайдиган тасодиф туфайли ўла бошлашди. Ана ўшанда биз охирги хатога йўл қўйдик: янги авлодни дунёга келтириш ўрнига ўзимизнинг ўлмаслигимизни мутлақо ўзимизга ўхшаш роботларни яратиш билан таъминламоқчи бўлдик...

«Нусха, худди консерва банкасини ўзгинаси», — Артёмнинг эсига Денизнинг сўзлари тушди.

— Яна юзлаб, минглаб йиллар ўтди, бутун сайёрада аёлдан туғилган фақатгина битта одам қолди. Бу — мен. Қолаверса, бу менинг ўзимманми? Бадамим кўп марталаб янгиланди, ҳатто тўлалигича алмаштирилди, фақат миямгина унга олиб ўтказилди. Ташқи кўринишимдан, сайёрамизда яшовчиларга айнан ўхшайман. Лекин, биз қирилиб кетаётганимизни фақат менгина ҳис қиламан. Буни мен, эҳтимол, юзинчи ёки мингинчи марта айтаётганим учун ҳам, ҳозир бунчалик очиқ гапиряпман. Ўз сайёрам тўғрисида барини айтиб берганимдан сўнг сендан сир сақлашимнинг нима ҳожати бор? Лекин бутун қолган юлдузкезар кемамизнинг Ерга юбортириш учун, — Артёмнинг назарида у бу сўзларни тутулиб-тутулиб айтгандек бўлди, — ўз ўртоқларимни кўндиришга жуда кўп ҳаракат қилдим. Кўзга кўринмаслик қобилиятим борлигидан фойдаланиб... бунга биз қандай эришишимизни сен тушунмайсан... бирмунча вақтни Ер атрофида ўтказдим, унинг ўтмиши, ҳозирги даври билан танишдим, энг муҳими, — сизларни танладим. Қолгани ўзингга маълум.

— Ҳа-а, — чўзилганча деди Артём. — Айтишларича, қадим замонларда баъзи бир эси кирарличиқарли подшоҳлар устларидан гўдакларнинг қонини қуйиб, ёш чоғларига қайтмоқчи бўлишган экан. Сиз ҳам худди шунақанги усул билан ёшармоқчи эмасисиз?

— Биз — одамлармиз, — такаббуруна деди Юп.

— Сизлар — консерва банкасизлар, кечирасиз. Мен, ростини айтсам, сизларга ачиняпман... Хайрли тун.

Юп жавоб бермади. Хафа бўлди, шекилли. Еки шунчаки, гап тугади, деб ўйлаб, ғойиб бўлгандир.

Ишқилиб, Дениз ҳеч нарсани билмасин-да, Ерда эмаслигимиз — бу ҳали ҳолва. Лекин одамлар орасида эмаслигимиз... Худди шу пайт Артём балкон эшиги секингина очилаётганини сизди. У ёқда — ичкарида Дениз эшик ёндорига суяниб, тиззалари кучоқлаганча ўтирганини кўрмади-ю, фақат фаҳмлади.

Унга таскин бериш, бу ваҳиманинг ҳаммасини босиб кетиш учун нимадир дейиш, нимадир деб ёлгон гапириш зарур эди, фақат тезроқ, қани, бўла қолсанг-чи...

— Дениз!..

— Мен шу ердан, — қоронғиликдан унинг ақлга сизмайдиған даражадаги хотиржам овози эшитилди. — Қўлингни чўзсанг бас — мана мен.

Одий, ҳеч нарсани билдирмайдиган, бироқ ҳозир бутунлай ошқора, ягона маъно касб этган бу сўздан Артёмнинг ич-ичига музлаб кетди. Дениз унга ўзларини қуршаб турган бефаҳм ва ўлмайдиганлар олдидаги қўрқувдан қутилиш йўлини таклиф этаётганди, унинг ўзини Артёмга тенг тутиб, биринчи мартаба айтган «қўлингни чўзсанг» дегани фақат бир маънонигина: «Қўлингни чўзиб, мени бағрингга ол», — деган маънонигина билдириши мумкин эди.

Артём астагина ўрнидан туриб, остонадан ўтди. Кўзга кўринмаётган Дениз қаердадир пастда, унинг оёқлари остида ўтирарди.

Ана шундай, ўзингни қийнама, бари бир бу ишдан қочиб қутула олмайсан.

— Сен қўрқяпсан, шундайми? — худди болаларникидек аразлагансимон овоз эшитилди. — Ҳеч ким кўрмайди-ку. Ҳаммаёқ қоп-қоронғи.

Қани энди жойида ўлдириб қўя қолса.

— Балки, мен етарли даражада кўнглингдагидек эмасдирман, шундайми? Мсьё Левэн айтгандики...

— Жим бўл!!!

Ҳаво оҳиста тебранди. Артём Денизнинг ўрнидан туриб, қадини ростлаганини, бошини хиёл орқага ташлаганини пайқади. Қоронғиликдан унинг нафаси йигитнинг юзига енгилгина келиб урилди.

— Нима сабабдан — жим бўл? Мен сени яхши кўраман, Артём.

Ажабо, мана шу «мен сени яхши кўраман» деган сўзлар наҳотки шунчалар секин, шунчалар аниқ, шунчалар хотиржам янграши мумкин?

— Йўқ, Дениз, йўқ! Бу ерда фақат иккаламиз, сен ва мен, мендан бошқа ҳеч ким йўқлиги учунгина шунақа бўлаяпти. Мана, сенга кўриняптики... Одам, Дениз, биринчи дафъа бошқаларни эмас, ўзини алдайди. Биринчи дафъа ва умрбод. Мана, сенга туюлибдики...

— Гапиряпсан-ку, гапингни ўзинг эшитмаяпсан! Ҳар бир сўзинг — бу егарауд, русча билмайман қандай айтилади, — совуқ, қўланса, жирканч! Нима сабабдан шундай? Нима сабабдан? Нима сабабдан?

Дениз, пешонаминг шўри, «нима сабабдан» эмас, «нима учун?»...

— Чунки: қоронғи, ҳеч ким кўрмайди, қўлингни чўз, дея кўрма. Кейин қоронғида бунақанги яқинимда турма, ростдан ҳам қўлимни узатиб, сени...

Қадам товуши эшитилди. Олислашди. Яна олислашди. Улар орасидаги қоронғилик тўрт қадамгина. Агар у ҳозир чақириб қолса, унинг ёнида бўлиш учун бир қадамгина кифоя. Мени чақира кўрма, Дениз. Сени яхши кўраман. Яхши кўрганлар худди шундай бўлишини сен қаёқдан ҳам билардинг!

Дениз на ухлаётган, на кўзи уйқуга кетаётган жимжитлик, узоқ жимжитлик. Демак, ҳаммаси тугамабди. Ҳали унга яқинлашиб, қоронғида беозор пешонани қидириб топиб, ўпиш, «ухла, болакай», дейиш керак. Уддасидан чиқа оласанми? Энди уддасидан чиқа оламан.

Денизнинг юзи ҳўл эди. Ҳатто қошигача, қўлларигача, узун совуқ кафтларигача нам эди.

— Сенга нима бўлди, тентак, сени қара-ю, офтобим, қизалоғим, — ҳамма сўзларни, эркалатувчи ҳамма номларни айтиш керак, фақат улар тасалли берса бас, қанақа сўз бўлиши — муҳим эмас, муҳими — уларга меҳрибонлик, бутун дунёнинг меҳрибонлиги жо бўлган бўлсин. — Жажжигинам, маллавойим, яккаю яғонам...

Упич бергач, бахтиёр Дениз ухлаб қолди; йигитнинг қўлини у нақ севимли ўйинчоғидек маҳкам ушлаб олиб қўйиб юбормасди. Димоғингни чоғ этиш, аллалагандек уйқунгни келтириш учун сенга кўп нарса керак эмас экан. Уёқда бўлса, қўлингни чўз

деяётгандинг... Тентаккинам. Энди эса тинчгина ух-
лаяпсан, мен бўлсам, тонгда чехрангни яна кўриш
учунгина, ўта кетган аҳмоқдек бошимни ўрнингни
бир чеккасига қўйиб, бутун туни билан ерда ўтириб
чиқишим керак.

Бу манзарани Юп кўрдимикин!

— Хўш, Юп, путурдан кетган консерва банкаси,
бугун биздан хурсандмисан?

Қоронғилик қўйнидан — жудаям яқиндан аниқ
овоз эшитилди:

— Ҳа.

Артём кулиб юборишига бир баҳя қолди. Кейин
таажжубланди: наҳотки яширинча қулоқ солиб тур-
ган бўлса? Ҳайвон!

У қўлини Денизнинг кафтчасидан эҳтиёткорлик
билан тортиб олди-да, оёқ учида юриб уйдан чиқди.

— Юп!

— Қулоғим сенда.

— Юп, сиз... сиз бугун биздан хурсандмисиз?

— Ҳа. Сизлар ўзингиздан талаб қилинаётган
нарсани тушуниб етдинглар, мен ниҳоят сизлардан
хурсанд бўлдим.

— Унча тушунарли эмас. Биз тушуниб етгани-
миз сизга қаёқдан маълум бўлди?

— Сизлар бу ерга келган дақиқангиздан бошла-
боқ, биз мутлақо ҳамма нарсани эшитиб, кўриб ту-
рибмиз.

— Ҳатто қоронғиликда ҳам-а?

— Биз учун на қоронғилик, на уй деворлари, на
сизнинг кийимларингиз бор. Бизнинг кўзимиз ўтқир.

— Юп, ахир сен инсонсан-ку! Улар ҳаммаси —
консерва банкалари, лекин сен-чи?..

— Биринчидан, мени инсон деб аташ, бу — ўзинг
билан менинг ўртамга тенглик белгисини қўйиш
демакдир, афсуски биз, тараққиётнинг жудаям хил-
ма-хил босқичларида турамыз. Иккинчидан... — Ар-
тёмнинг миясига сўзлар кетма-кет кирар, бошини
ғовлатиб, дирилдоқ медузадек ҳар томонга тарқа-
лар, бироқ онгига етиб бормай, ўз маъносини йўқо-
тарди. — Иккинчидан, бу босқичлар орасидаги
фарқ — бизнинг фойдамизга ҳал бўлади, фақат як-
каю ягона бир жиҳатгина бундан мустасно. Мана шу
бизни қизиқтираётган масала бўйича маълумотни
сизлардан олиш ниятидамыз. Боя айтганимдек, ни-

хоят сизлар ўзингиздан талаб қилинаётган нарса-ни тушуниб етдинглар, мен бағоят хурсандман. Давом эттиришингиз мумкин.

— Менга қаранг, Юп, балки нима тўғрисида гап кетаётганини менга тушунтириб берарсиз? Гапларингизни эшитяпман-у, ҳеч нарсага тушун-маяпман. Хўш, нима тўғрисида, жин урсин, нима тўғрисида гапиряпсиз ўзи?

— Марҳамат. Бизнинг ўз-ўзини янгилаб ту-рувчи биороботларимиз амалий жиҳатдан абадий-дир, лекин шунга қарамай бани башарларимиз-нинг ҳаёти — бу менинг эмас, сенинг терми-нинг — узлуксиз сўниб боряпти. Янада тараққий топишнинг бизга ҳожати йўқ — ахир бунинг учун илм-фанни севиш керак. Энди космосга бошқа учишнинг бизга ҳожати йўқ — ахир бунинг учун юлдузларни сева билиш керак. Бизга яшашнинг ҳам қизиғи йўқ, чунки бунинг учун ҳаётни севиш керак, биз эса ана шу севгининг кучи билан эмас, балки фақат мавжудлигимизнинг чексизлиги ту-файли яшаяпмиз. Бир-биримизга ғамхўрлик қил-маганимиз каби, зурриёт қолдиришимизнинг биз-га ҳожати йўқ. Бизнинг ҳар биримиз ўзимиз би-лан ўзимиз оворамиз. Фақат ўзимиз билан. Ахир бировга ёрдам бериш учун уни севиш керак. Ле-кин биз севиш нима эканлигини аллақачонлар унутиб юборганмиз. Севиш қандай бўлишини биз унутганмиз...

— Сен-чи, сенинг ўзинг-чи, Юп?

— Бу бир замонлар бўлганди... Мен севганман-ми — билмайман, эслолмайман...

— Юп, бояқиш, лекин ахир сен уларга ёрдам беришни хоҳлаяпсанку — демак, ҳали умид бор. Ҳа-ли сенда бошқаларга бир мунча самимийлик сақла-ниб қолган. Фақат тушуна олмаяпман, биз сенга қандай ёрдам бера олишимиз мумкин?

— Мен сенга боғи эрамни бердим. Сенга муносиб уй бердим. Мен сенга Ерингдаги энг чиройли қизни бердим. Барча шарт-шароитлар сизлар учун яратил-ган. Сизлар учун бизнинг кўзимиз кўр, қулоғимиз кар. Бир-бирингизни севинг!

Артём қоронғиликка, овоз томонга мушт тушир-ди. Муҳофаза қалпоқнинг эгилувчан сирти уни орқа-сига, уй остонасига улоқтириб юборди...

— Нимага индамаяпсан? — қоронғиликдан овоз эшитилди. — Нимани ўйлаяпсан?

«Сизлар, ўзини худо фаҳмловчи, инсонлик қиёфасини йўқотган абадий яшовчилар ўзингизга керакли ишни бажаришга мени барибир мажбур қила олмасликларингиз тўғрисида ўйлаяпман. Битта мақсадингизга эришдингиз — Денизни ҳар ҳолда мендан тортиб олдинглар... Бир-бирингизни севинг, сизлар учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган! Сизлар эса тамоша қилинглар, шундайми?»

— Сен менга жавоб бермадинг. Нима тўғрисида ўйлаяпсан?

«Денизнинг жонланган чеҳрасини тонг отиши биланоқ кўрмаслик учун, бошқа ҳеч қачон кўрмаслик учун қоронғилик қаърига кириб кетишни ўйлаяпман. Кейин-чи? Тўхта, Дениз-чи? У нима бўлади? Шу ҳақда ўйлаб кўрдингми? Унинг бир ўзи уларга керак бўлмайди, кейин... Бу ерда ортиқча нарсаларни сақлаб туришмайди. Маълумотларниям, одамниям сақлашдан уларга фойда йўқ. Кейин яна бир жуфт ёш, келишган қуёнчани олиб келиш учун кўзга кўринмас юлдуз кезар кема Ерга йўл олади... Ваҳшиёна бемаънилик янгитдан бошланади, кейин, ким билсин, бу яна, яна такрорланиши мумкин...»

— Хўш, нима ҳақда ўйлаяпсан?

— Мен... мен бу боғи эрамда бахтиёр яшашимиз тўғрисида ўйлаяпман...

Бу ёлғон, мушкул аҳволдан қутулишнинг бирор-бир йўлини топиш учун зарур бўладиган кунлар баҳосига баробар ёлғон. Улар то буни фаҳмлаб қолиб, ўзларининг худоликларини, қайсарликларини кўрсатгунларича топиш керак бу йўлни.

Денизни алдаш ҳаммасидан ҳам осон кўчди.

— Азизим, энди сен менинг қайлиғимсан, шунинг учун мен келажагимизнинг ғамини ейишим керак. Биз фақат Ердагина турмуш қура оламиз — сизларда нима дерди, мэрига бориш деб аталармиди? Шунинг учун хўжайинларимизга уларни қизиқтираётган ҳамма маълумотларни тезроқ беришим керак. Ақлли бўл, менинг ишимга халақит берма. Ишимни қанча тез тугатсам, шунча тез уйга қайтамиз.

— Қайтамизми?

Вой, худойим-эй, ахир буни Юпдан сўрашга журъат эта оламанми?

Лекин Дениз жавоб кутяпти-ку.

— Азизим, қандай қилиб сен бунга шубҳаланишинг мумкин? Ахир улар ҳам одам-ку.

Дениз унинг вазминлигини, янги ўйин шартини қандай қабул қилишса, шундай осойишта ва бепарволик билан қабул қилди. Дениз бундай розилик бергани учун Артём ундан қандай миннатдор эканлигини билса эди!

Лекин, Дениз, бу ўйин неча кунгача чўзиларкин? Чунки вақт ўтаяпти, бу ердан қутулиб чиқиб кетиш йўли эса топилмаяпти.

Ахир нима қилиш керак, мана буларнинг, уят бўлсаям айтишга тўғри келади, худоларнинг чангалидан қутулиш учун нима қилиш керак? Менинг ҳар бир куним сенинг кунинг, сенинг ҳар бир лаҳзанг менинг ҳаётимнинг ҳақиқий лаҳзаси бўлиши учун нима қилиш керак, Дениз? Ахир мен шундоғам озгина нарсани орзу қиляпман-ку: ҳақиқатан бирга бўлишимизни, қариб-чуригунча бирга бўлишни, худди афсонавий греклардек... қандай аталарди улар? Яна биз уларни устидан мазах қилиб кулардик... Э, топдим, Филимон билан Бовкида. Биз мишиқилар, д'Артаньянлар севги нималигини қаёқдана билардик? То мункиллаб қолгунча, то ўзидан бошқани севиш қобилияти йўқолгунча сақланиб қолиши мумкин бўлган ҳис-туйғу...

Ахир ҳамма нарсага эга бўлгандим-ку, Дениз, эга бўлгандим, ҳаммаси қўлимда эди, эди, эди...

Узини орқага ташлаб, кейин — бор кучи билан бошини милтиллаётган пультага урсинми, ана шунда калласиям, пулт ҳам мажақ-мажақ бўлиб кетади.

Шунақами? Кўзга кўринмас юлдуз кезар кема тагин Ерга товуш чиқармай, сездирмай кириб бориши учунми? Кейин яна икки маҳбус мана шу жаннатга олиб келинади, улар эса қаерда эканликларини, ўзлари билан нима юз бераётганини ҳатто билишмайди ҳам, чунки тажрибасидан ўтказиб, анчамунча ақлли бўлиб қолган Юп уларга ҳеч нарсани айтиб бермайди-ку... Кейин у иккови, ҳеч нарсадан хабарсиз бўлганликлари ёинки — кўрсалар кўраверсинлар, деб назарписанд қилмаганликлари туфайли итоатгўйга айланадилар, ана ундан сўнг консерва

банкалари нимагаки интилган бўлсалар шунга — инсоний туйғуларнинг ифодаланиши сабоғига ниҳоят эга бўлмайдиларми? Худолар қариганда бир-бирларини севишга уринишаяпти... Кулгинг қистайди. Ахир қачонлардир инсон бўлган Юп ҳам севги нималигини эслашга қодир эмас-ку.

Эҳтимол...

Хотиралар, хоҳишга қарамай, кўпинча бирдан қалқиб чиқади. Борди-ю, Юп қандай одам бўлганини, ҳар ҳолда тўсатдан эслаб қолса-чи? Севиш қандай бўлишини эслар... Кейин уларни бу ерга олиб келиб, нима иш қилиб қўйганини тушунар. Ерга қайтишлари учун бу уларнинг ихтиёридаги бирдан-бир имкониятмикин? Икковлари қайтмасалар ҳам майли, фақат Денизгина...

— Юп!

Биринчи маротаба ҳеч қандай жавоб бўлмади.

Ана холос. Қилғиликни қилиб қўйиб, энди жуфт-такни ростлаб қолдимиз? Балки унинг буёққа келишига бошқа ижозат беришмаётгандир? Биринчи гал гаплашганимиздаёқ айтганди-ку, «ваколат олдим», деб. Эҳтимол, уни мана шу ваколатдан энди маҳрум қилишгандир?

Унда Ерга қайтишлари учун ҳеч қанақанги имконият қолмайди. Нима қилиш керак? Буёғига, қанчалар кулгили бўлмасин, Юп улардан нимани истаган бўлса, худди шундай қилишга — одамлардек яшашга тўғри келади. Охиригача инсон бўлиб қолиш керак.

— ...Жонингга тегиб кетдим, тўғрими? Қанча-қанча кунлардан бери ёнингда биргина аёл — зерикиб кетяпсан, тўғрими? Фақат, сен менинг қаллигимсан, дема. Мен қаллиқман. О-ля-ля. Ҳатто либосим ҳам... келинларга хос. Оппоқ. Қордай оппоқ. Фойдасиз қордек, фойдаси йўқ қаллиқ. О-ля-ля!

— Дениз, ўзингни бос.

— Нимага ҳамиша шунақа? Нимага?

Нимагалигини унга айтиш керакмикин? Бу ўлим билан баробар бўлади. Лекин бошқа йўл топилмаганидан кейин, бу бир неча кун олдин юз берди-ю, бир неча кун кейин юз берди — барибир эмасми. Бу ердан қутулиб кетиш йўли топилмайди ҳам. Чунки инсон учун бирдан-бир қутулиш йўли — бу кураш.

Аммо бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси сохта, улар яна шу заҳотиёқ қайта тикланиш учун овоз чиқармай, беҳудадан беҳудага нобуд бўладилар. Ҳатто — Юп ҳам ўзи эмас. Соялар билан курашиш керакми? Бемаънилик бу.

— Нимагалигини, Дениз, сенга айтиб бераман. Биз бир-биримиз билан кўпдан-кўп эртақлар айтишдик, аммо-лекин ўзимиз ҳақимизда ҳеч нарса демадик. Ғалати, а, тўғрими? Гап шундай, мен жудаям кичиклик пайтимда, онам иккаламиз ёзда Болтиқ-бўйининг қаеригадир боргандик, Болтиқ денгизи қирғоғига, тушуняпсанми? Ижарага олган хонамининг деворида аломат сурат бор эди: унда ҳақиқий бўлмаган, худди сеҳрли эртақлардагидек, сирли ўрмон тасвирланганди. Ана шу ўрмонда соқоллари кулранг тусли, бошларидаги тожлари хира тортган икки қари донишманд шоҳ бор эди. Уша қарияларнинг кафтларида кичкинагина афсонавий олам ётарди. Тушуняпсанми, Дениз? Кафтларида бутун бир олам — аҳтимол у битта қиролликдир, — ётарди. Миттигина, лекин жудаям ҳақиқий шаҳар, атрофи ўрмон, пастда барра ўтлар, одамлари шунақанги жимитки, оддий киши уларни кўз билан илғаб ололмайдди. Кейин биз у ердан жўнаб кетдик, ўшандан кейин бу суратни бошқа кўрмадим... Лекин болалик чоғимда, ҳеч қараб тўймайдиган худди шунақанги ўйинчоқ қироллигим, митти жонли олашим бўлишини ҳамиша орзу қилганман...

— У қандай аталарди? — Дениз тўсатдан кескин, нохуш овозда сўраб қолди.

— Суратми? «Қироллар афсонаси» дейиларди. Ғалати, тўғрими?

— Шу сени... қайғуртиряптими? — у кулиб юборди. — Сенгаям ўйинчоқ керак экан. Лекин бунинг давоси осон. Мсьё Юпдан илтимос қилиш керак. Кичкинагина оламини илтимос қилиш керак. Биз эсак — икки қирол бўлашим. Мсьё Юп! Иккита соқол, иккита тож келтир!

Тентаккинам, ҳеч нарсага тушунмадинг. Ахир ўйинчоқ боғда бизнинг ўзимиз ғимирлаб юрибмизку, тепамиздаги кулранг осмон — бизга энгашиб қараётган доно ва мутлақо оқ кўнгил бўлмаган қари қиролларнинг оппоқ соқоли толаларидан ташкил топган туман-ку. Мабодо, у — тушунган бўлса-чи?

Артём унинг юзига синчиклаб қаради. Кўзлари кир-
тайиб қолган, башараси йиғлайвериш шилиб кетган.

— Сени қара-ю, балиқча...

Денизнинг ияги бир силтаниб тушди, кўзлари
бутунлай қисилди.

— Балиқча дейиш — етади. Эҳтироссиз айтилган
эртаклар — етади. Эҳтироссиз «хайрли тун, бола-
кай», дейишлар етади. Етади, етади, бас!!!

Дениз, Дениз...

Мен сени севаман, Дениз. Еруғ дунёдан ҳам, ёр-
қин қуёшдан ҳам кўпроқ сени яхши кўраман. Мен
сени яхши кўраман, лекин ҳозир агар қўлимда бу
жин ургур дунёни, мана шу сайёранинг ҳаммасини
портлатиб юбора оладиган граната бўлганда эди,
уни оёқларимиз остига улоқтирардим, Дениз.

Чунки севги нима эканлигини унутиб қўйган
дунё мавжуд бўлиши мумкин эмас, бунга ҳаққи йўқ
унинг!

...Диктофоннинг индикатор пульти. Лампочкалар
худди қўрғошин солдатчалардек бир-бирига зич
жойлашган. Қанчайкин улар? Ун мингта бўлса ке-
рак, ундан кам эмас. Қадам товушига улар, хира
аланга тили пултни ялаб ўтгандек, кўкимтир ранг-
да милтиллаб қўйишди.

Бу пулт олдида яна қанчадан-қанча кунларни
ўтказаркин, яна қанчадан-қанча маърузалар қилиб,
ҳикоя-ю эртаклар айтиб, шеърлар ўқиркин, яна қан-
чадан-қанча турган-битгани ғирт уйдирма бўлган
гапларни тўқиркин?

— Попнинг бир ити бор эди...

Пултдаги лампочкалар итоатгўйлик билан мил-
тиллаб қўйди.

Артём қўлини чўзиб, улардан бирини жойидан
суғуриб олди. Арчага маржондай тақиладиган ранг-
сиз, учли ўйинчоқларга ўхшаб кетарди у.

— ...поп уни яхши кўрарди.

Артёмнинг қўлидаги лампочка аввалига бинаф-
ша, кейин зумрад рангда милтиллади. Э-э, ҳали
товуш тебранишига таъсирланиб милтилларкан-да
булар. Энергиясиз ишларкан яна.

Артём диктофон қутисининг орқасига ўтиб,
унинг эшикчасини қидириб топди-да, уни пичоқ би-
лан очди.

Ясама жиҳоз. «Сизга иш керакми...» Жонга тегди бунақанги... У жон-жаҳди билан пультага мушт туширди. Лампочкаларнинг синиқлари қўлини қичитирди, бироқ бирон ерида тирналган ўрин ҳам қолдирмади. Шийпонча эшигида эса шу заҳотиёқ... эхтиросиз қизғиш башара пайдо бўлди.

— Юп, сендан илтимос қиламан... Ҳар қандай тажрибанинг ҳам чек-чегараси бўлиши керак. Сизлар оқил, меҳрибон худосизлар, Юп, агар сизлар учун қилган ишларимизни ҳаммасига зигирча миннатдор бўлган бўлсангиз, бизнинг уйга қайтишимизга ёрдам беринг.

— Иложи йўқ нарсани илтимос қилаяпсан.

— Қулоқ солинг, Юп, агар тадқиқотларингизни давом эттириш учун сизларга одам зарур бўлса, мени шу ерда қолдилинг. Лекин Денизни Ерга қайтариб юборинг.

Юп жавоб қайтармади.

— Юп, илтимос қиламан сендан, гапимга ишон, бизда китоблар бор, Шекспир, Пушкин, Гёте...

— Ахборот тўлиқ эмас ва аксарияти ғирт ёлғон. Одамлар устидан ўтказилган битта тажриба бизга ҳамма китоблардагидан кўра кўпроқ маълумот беради. Яна шу нарсани ҳам унутмагинки, агар сизларни бу ерга менинг ёлғиз ўзим олиб келган бўлсам ҳам, эндиликда сизлар бизнинг ҳаммамизга қарашлисизлар, сизларнинг тақдирингизга бир ўзим хўжайинлик қилолмайман.

Бир ўзим хўжайинлик қилолмайман... Агар ихтиёр унда бўлса, бизни Ерга қайтариш мумкинлигини билдирмайдими бу?

— Юп, қария, ахир сен фазогир бўлгансан-ку, уйга ошиқиш нима эканлигини сен билишинг керак-ку. Кеманг бор. Уни бир ўзинг бошқара оласан. Мен ўзим тўғримда илтимос қилаётганим йўқ...

— Сен худди шу кеманинг палубасидасан.

Артём беихтиёр оғзини очиб, ютаққанча ҳаво симирди.

— Бу сўнгги космик кемамизнинг, менинг кемамнинг сайр қилишга мўлжалланган палубаси. Қўриб турганингдек, бу ерда ҳар қанақанги шарт-шароитни вужудга келтириш мумкин...

— Вундан чиқди, биз космосда, орбитада эканмиз-да?

— Йўқ. Кемамиз, аслида, сайёрамиз сиртига қўнишга мослаштирилмаган, лекин мен уни кимсасиз ясси тоғликка қўндиришга муваффиқ бўлдим. Сўнгги кемамиз энди жойидан қўзғала олмайди.

— Юп... борди-ю, уни қайтадан юқорига кўтаришга уриниб кўрилса-чи?

— Юқорига кўтаришга? Биз бунақанги кемани орбитага олиб чиқа оладиган мосламага эга эмасмиз.

— Сайёранинг ўзидан училса-чи?

— Бунақа типдаги кема сайёрадан учса ундаги атмосферани бузиб, тирик жонзотнинг ҳаммасини йўқ қилиб юборади.

Демак, ҳаммаси тугабди.

Энди кўзга кўринмас кеманинг ёввойи ҳайвондек писиб Ерга учиб боришидан қўрқмаса, тажрибани такрорлаш учун уларнинг ўрнини шак-шубҳасиз эгаллайдиган икки кишига жони ачимаса ҳам бўлади. Тажриба учун танланиш биринчи ва охириги марта уларнинг чекига тушган экан. Шунини илгарироқ билганида эди! Илгарироқ билганида...

— Ўзингизнинг биргаликдаги ҳаётингизни бошлашга ҳаракат қилинг... — Юп бир оҳангдаги овозда насиҳатомуз пўнғиллади.

— Биз бошлайдиган ҳеч нарса йўқ, — лабларини аранг қимирлатиб деди Артём. — Умуман, биз бир-биримизни йўқотишимиздан бошқа ҳеч нарса қолгани йўқ.

Шу лаҳзадаёқ ёнгинасидан, башараси олдидан Юпнинг вазмин оҳангда гапиришига мутлақо ўхшамаган овоз эшитилди:

— Овозингни ўчир! Гапингни битта мен эшитган им йўқ-ку!

Артём қанақанги қўрқинчли сўзни айтиб қўйганига тушунолмай, руҳсиз ниқоб-башарага эсанкираб қаради. Кейин ўзини йўқотиб, ташқарига отилди. Оғзидан чиқиб кетган ногаҳоний сўзлар билан жаҳаннамий бир кучни қўзғатиб юборганини туйганча, уйчага югурди. «Бир-биримизни йўқотишдан бошқа ҳеч нарса қолгани йўқ...»

Катда мукка тушиб ётган Дениз йигитга ажабланиб қаради.

Энди фақат бир-биримизни йўқотишимизгина қолди...

Агар унинг чеҳрасида озгинагина қўрқув ёки

рухий азоб акс этганда эди, Артём унга қўлини теккиза олмаган бўларди...

Худолар томошани охиригача кўрмоқчи бўлишган экан-да, мана гап қаерда. Сўнгги саҳна мазмунини эса, анови овсарнинг ўзи айтиб берди. «Севиш» нималиги пировардида улар учун тупуриш билан баробар бўлиб чиқди. Аммо-лекин мангу яшовчиларга «йўқотиш» қандай бўлишини ўз кўзлари билан кўриш, чамаси, жуда қизиқ туюлди шекилли.

Денизни нима қилиб қўйишди улар?..

Артём қаламтароши билан Денизнинг балиқ ичидек силлиқ қизил шойи кўйлагини нимталай бошлади. Худди уни уйғотиб юборадигандек, хаёлий кўйлак қийқимларини эҳтиёткорлик билан полга олиб ташлади. Шаккокликми бу? Йўқ, поклаш.

Кейин Артём унинг танини инсонга хос бўлмаган бир ҳаракат билан ялаб-юлқаб ўпа бошлади. Ниҳоят уни, қизчалар ўз қўғирчоқларини ўраб-чирмашгандек, оқ чойшабга ўради. Қўлига кўтариб, тун қоронғуси билан ўрин алмашаётган—кўзни қамаштирувчи кун ёғдусида юриб кетди.

Артём, ўлжасини олиб кетаётган ҳайвон сингари, Денизни чакалакзорга олиб кетаётганди, бироқ чакалакзор йўқ эди, япроғи қалин атиргуллардан, ёғдек кўнгилга урган мармар шийпончалардан қочиб қутуладиган бирор ер учрамасди. У бу ялтироқ дунёдан Денизни яшириш мумкин бўлган қоронғироқ жой топиш кўйида ғазабдан, ҳоришдан ҳарсиллаб, орқа-ўнгига қарамай, тиккасига кесиб бораётганди.

У теварак-атрофида нималар юз бераётганини фаҳмламай қўйган, фақат тўпиғигача ботиб кетаётган оёқларигина бу ер энди боғ эмаслигидан дарак берарди.

Атроф қум эди. Сарғиш-кулранг, жонсиз, чек-чегарасиз қумлик эди... Артём Денизнинг жасадини қумга қўйди-да, мадорсизланиб, бегона қўлга ўхшаб қолган қўлларининг титроғини босишга уриниб, бирпас ўтирди. Кейин чўккалаб ўтирган кўйи қумни кавлай бошлади... Яна озгина. Яна озгина. Бўлди.

Артём эгилиб, ҳовучини тўлдириб қум олди, бироқ уни мўъжаз оёқчалардаги эски, бармоқларни зўр-базўр яшириб турган туфличаларга олиб боргунча, кафтида бор-йўғи уч-тўрттагина қум қолди — ҳаммаси бармоқлари-ю, кафтлари орасидан сизилиб

тушиб кетди. У ҳовучини яна қумга тўлдирди, яна шу ҳол такрорланди. Кейин, яна, яна... Бу ҳол ҳар гал уч-тўртта қум донасини ташлаб, билинар-билинимас дўнгликни пайдо қилгунча қанча вақт керак бўлган бўлса, шунча давом этди. Денизнинг туфли-сидан то елкасигача бўлган дўнглик — Артём унинг юзига ҳам қум сепишга мажбур қиладиган кучни ўзида топа олмаганди — ердан деярли кўтарилмаганди. Шундан сўнг у бошини дўнгликка қўйди...

Артём ўлар ҳолатга етганди. Севгидан ёинки қайғу-аламдан эмас — булардан одам аста-секин ўлади — чанқоқликдан ўлар ҳолатга етганди. Бироқ ҳеч қандай азоб-уқубат уни бу ёлғончилик, шафқатсизлик ва илтифотсизлик билан қизиқувчанлик дунёсидан бир қултум сув ичишга мажбур этолмасди. Унинг назарида соатлар, кунлар, йиллар ўтаётгандек туюлар, ўзи эса узала тушиб ётганча, Денизнинг чеҳрасидан кўз узмасди; унинг ўлими Артёмнинг ҳам ўлими эди. Денизнинг у билан баҳам кўрган нарсасининг бор-йўғи шу эди.

Кейин орадан мингларча йиллар ўтди, унинг Денизнинг чеҳрасига тикилишига ҳам мадори қолмаганди, шунда ўнг ва чап томонида бу ўйинчоқ дунёни яксон қилиб, бинафша ранг қуюн кўтарилганини кўрди. Баҳайбат двигателнинг гувиллашигина уни шу заҳотиёқ ўзига келишига мажбур қилди ва у кеч, жудаям кеч бўлса-да, Юп, ҳар ҳолда, ўзи бир пайтлар инсон бўлганини эслаганини тушунди.

«Севги» нималигини эслаш, чамаси, Юпга насиб этмаганди, лекин бахтиёр кунларни эслашдан кўра қайғули кунларни хотирлаш кучлилик қилганди. У «йўқотиш» нималигини эслаган, ушбу хотиранинг куйиниш ва адолатни ҳаракатга келтирувчи кучи билан баҳайбат кеманинг қирғин келтирувчи фотон двигателларини ишга туширган, учишдан олдинги зарбанинг бутун куч-қудрати билан худолигини кўрсатиб, ўзининг чарчаган кўҳна сайёрасида узоқ умр кўрган худоларни маҳв этганди.

Артёмнинг дастлаб сезгани — ҳақиқий, муздек, каттиқ эсаётган шамол, кейин — заҳ ер бўлди...

У қадини салгина кўтарди. Ун қадамча нарида унинг ўзи яшайдиган — ҳаддан ташқари катта, кузги тонг осмони билан ўпишган уй, турарди. Лекин

у шаҳар чеккасидаги энг охирги уй эмасди. Синган ғишт бўлаклари, шағал, қум, оҳакка бўялган тахта уюмлари босиб кетган, узоқдан калласи бўйнидан узилиб тушган динозаврга ўхшаш хомуш экскаватори бор қурилиш майдони Артёмнинг квартираси деразаси остидаги майсазоргача сурбетлик билан бостириб кирганди.

Артём аранг ўрнидан турди. Унда ғалати ҳол рўй бераётган, лекин у нима эканлигини ўзи тушуниб етолмаётганди; бундай ҳол унинг болалигида — тўйиб-тўйиб йиғлаб, ухлаб қолган кезларида юз берарди. Ана шундай йиғлаб ухлаб қолганида, эрталаб қовоқлари шишган, бироқ ўзи енгил тортган ҳолда уйғонарди-да, кеча нимага йиғлаганини дабдурустдан эслай олмасди.

У ҳеч нарсани эсламаётганидан бахтиёр ҳолда кошин синиқлари устидан юриб кетди. Майда ғишт парчалари устидан битта-битта қадам қўйиб ўтди. Кейин тўхтаб қолди. Чунки у ерда...

У ерда майда, сарғиш-кулранг, сочилувчан қумли пастак дўнглик ва Денизнинг куз осмонига қараб турган хотиржам башараси бор эди.

Хотиранинг чангалдор панжаси уни ғижимлади, кейин шунақанги ғижимлай бошладики, оғриқнинг зўрига чидаб бўлмай қолди. Ана шунда Артём, қайтадан тикланган оғриққа базўр бардош бериб, деди: — Раҳмат, Юп.

Ҳеч ким унга жавоб қайтармади. Артём худоларнинг энг сўнггиси ўзига ўзи тан берганини тушунди.

ВЛАДИМИР ШЧЕРБАКОВ

АТЛАНТИДА

Оқшом чўкди. Биз қорамтир сувдан чиқиб, кундузги иссиқ ҳовурини ҳали йўқотмаган ёғоч тўшакларга ёнбошлаганимизда хурмозор узра учта юлдуз чарақлаб турарди.

— Аввал яшил номозхон тутиб бер, сўнг Атлантида ҳақида гапириб бер, — деб амр қилди Рута.

— Номозхонни ўзинг умрингда кўрганмисан? — сўрадим қиз томонга ўгирилмасдан. Ахир мен хаёлан ҳалиги учта юлдуздан бирида юрардим, дарров ерга қайтгим келмаётганди.

— Йўқ. Сира кўрмаганман. Фақат суратини кўрганман. Номозхон каттакон чигиртка бўлади.

— Ҳеч қанақанги чигиртка эмас.

— Билаган, билаган. Лекин чигирткага ўхшайди. Тбилисида номозхон йўқ.

— Бу ерда Пицунда майсазорларида ҳам номозхон йўқ ҳисоби. Уни бу ердан кўра, Атлантидадан топиш осонроқ. Хоҳласанг, айтиб бераман, аммо кейин ухлалмай чиқасан.

— Қўрқинчлими?

— Албатта. Барча атлантлар тўфон пайтида қирилиб кетишган. Жуда олис замонларда бўлган бу воқеа.

— Қандай қирилиб кетишган?

— Тўфон қандай келган, демоқчимисан?.. Чама-си, ўшанда уммонга жуда катта метеорит — думли юлдуз тушган, сувни бир километргача, балки ундан ҳам баландроққа сапчитиб, тошириб юборган. Эҳтимол, у Ер қобиғини пачоқлаган ва олов магма ташқарига отилиб, сувни қайнатиб юборган. Сўнг тоғу тош дўлдай ёғилиб, сеҳрли оролни кўмиб юборган.

— Қачон бўлган, бу воқеа? — сўради Рута ялтираган, силлиқ сочларини оппоқ тароғи билан тарар экан.

— Буни ҳеч ким аниқ билмайди... Ўшанда вақт тўхтаб қолгандир ёки эҳтимол синиб кетгандир?

— Тўхташи нимаси? Вақт ҳам тўхтайдими? Вақт қандай синади?

— Албатта. Сутка — бу ернинг бир айланиши. Сув унинг айланишини секинлаштиради, сув чайқалиши ва қайтиши бутун сайёрани орқага тортиб туради. Тўфон фалокати-чи? У ҳам сайёранинг айланиш тезлигини ўзгартириши мумкин. Фазовий кўламда портлаш юз берган. Чанг-тўзон ва буғ Қуёш, Ой, юлдузларни кўп йилларгача тўсиб қўйган. Шунинг учун қадимги мифлар — афсоналарда ҳамма нарса хаосдан — ломакондан бошлангани айтилган. Энг аввал борлиқни зулмат қоплаган, денгиз ҳам, ер

ҳам, ёруғлик ҳам йўқ. Аввал Қуёш йўқолган, сўнг вақт ҳам йўқолган. Сайёра гоҳ тез, гоҳ секин айланган, охири от айланиб, қозигини топгандай, сайёра ҳам ўз йўлига тушиб олган.

* * *

Шу кечаси ғалати туш кўрдим. Қадимий, ярим вайрона шаҳар... Атрофда жон зоти йўқ. Атлантлар шахримикин? Билмадим.

Бу шаҳардаги тош уюмларига, бир чеккаси ердан чиқиб турган тош тахталарга, кўчаларни иккига бўлиб юборган ёриқларга кўзим тушди. Қачонлардир бу ерда замин чайқалиб, чилпарчин бўлган, шаҳар ўлимга юз тутган. Зилзила уйларни вайрон қилиб, ўйинчоқ қутичалардай сочиб юборган. Ўша воқеадан буён қанча вақт ўтдидикин? Тушимда гўё шу саволга жавоб излабман. Ғира-шира фикрим секин-аста тиниқлаша бошлади: эҳтимол, бу ерда вақт ҳамма жойлардагидан бошқача кечгандир? Қандай қилиб бундай бўлади? Ҳа, шундай бўлиши мумкин. Тўғри, агар ростдан ҳам бу, ердан минглаб чақирим олисларга тарқалган асотир ва афсоналарда тасвирланган фалокат излари бўлса.

Қора базальт тошидан йўниб ясалган маъбудлар ҳам Атлантидага ёрдам беролмаган. Унинг пойтахти орол билан бирга денгиз пучмоғига чўкиб кетган. Аммо океан — уммонининг ҳар икки томонида атлантларнинг вилоятлари ва тобе юртлари бўлган. Кўз кўрмаган, мислсиз фалокатга учраган эпицентрдан силкиниш марказдан олисдаги ана шу шаҳарларга қандай таъсир қилган экан? Эҳтимол, мен ана шу шаҳарлардан бирини кўриб тургандирман?

Кўчалар ҳайҳотдай, ҳувиллаган, фақат ўпирилган жой четида қандайдир қуш сояси сассиз сирғалиб ўтади. Эҳтимол, қачонлардир бу ерларда истилочиларнинг ўрдалари денгиз чайқалиб, қирғоққа тошгандай тошиб ётгандир? Манзилгоҳларнинг деворлари ва остоналари қизил қонга бўялгандай, қон томчиларини қуёш қуритгандай, сўнг шамол уларни чанг-тўзонга айлантиргандай. Кейин узоқ дорилармон йилларда билагузук ва оёқларига жавоҳир қадалган ҳалқалар таққан аёллар шаҳарнинг асосий беагаи бўлган. Уларнинг жонли, сеҳрли қиёфалари

ўлганларидан кейин ҳам деворга ўйиб ишланган суратларда, уй-рўзгор буюмлари, катта-кичик азиз-авлиёларнинг ҳайкалчалари орасида қолиб кетган: ҳар бир аёл қиёфасида табассум, эҳтирос ёки мангу юзага чиқмаган армон излари кўринади. Бу тошлар кучли ва заиф, ғаройиб ақл-заковат, хаёлот соҳибларининг ҳаётини ўзида мужассам этган.

Атрофдан нималар кўриняпти кўзимга? Мана силлиқ тошлавҳа синиғи устидан калтакесак сирғалиб ўтади. Тошлавҳа четидаги қизғиш чангда унинг жажжи панжалари изи қолади. Унинг марвариддай кўзи ёруғликда ялт этади-ю, ғойиб бўлади. Қадам товушлари ҳам эшитилмайди — тушда ўзи шунақа бўлади. Лекин мен борлиққа жон қулоғимни тутаман: чунки сирли олам олдида турибман. Қайси даврга келиб қолганимни ҳам қасрлар, эҳромларнинг томларида қайси тангрилар учиб юрганлигини ҳам, бу ердаги одамлар қайси тилда гапирганлигини ҳам билиб бўлмайди. Буларнинг ҳаммаси — сирли.

Нималарни кўраётганлигимни ўйлаб кўргудай бўлсам, гумон, тахминларим бир-бирини қисиб чиқара бошлайди. Аммо бу гумон, тусмоллар кейинроқ тугилади. Ҳозир эса хаёлий ўрмондагидай, пайпаслаб йўл излайман. Мианалар — чангалзорлар орасидан қуёш нури жуда қийин ўтади. Бутун атрофда эса саволларимга жавоб берадиган бирор жон зоти йўқ. Уйғониб кетсам — саволлар ҳам, жавоблар ҳам йўқолади. Шунини қандайдир мўъжиза билан ҳис этман, уйғонишни истамайман.

Майдон ортида, хароба кўчалар ортида кимлардир борлигини пайқайман. Улар мендан олисда. Аммо булар мана шу шаҳарни қурган ва унда яшаган одамлар эмас. Нимагадир, кўнглим сезиб турибди. Ана шу одамлар борлиги учун мен бу шаҳарни кўриб турибман. Эҳтимол, мен уларга керакдирман. Хўп, майли, нарироққа, сершоҳ хурмолар ва анжирлар осмон бўйи ўсиб ётган майдон томонга борайлик. Ёнгинамда бир соя сирғалади. Унинг шакл-шамойилини билиб бўлмайди. Беихтиёр қўлимни кўтараман, синиқ тошлар узра дарбадар соя ҳам шу ҳаракатни қайтаради.

Чирмовуқлар билан қопланган энли зиналар олдидан чиқиб қоламан. Унгу сўлда қора тошдан йўнилган чорқирра устунлар. Майдонга яқинлаша-

ман. Майдон ўртасида гигант қора тош устун — шосупа кўринади — унинг устидаги одам бир қўлини белига тираганча, бошқа қўли билан шимолни кўрсатиб турибди. Майдоннинг бурчакларига ҳам шундай тошқуббалар қўйилган. Ҳар нарсада хотирадан ўчганлик, унутилганлик, йўқлик излари. Йиқилган устунлар шосупа яқинида чириб, емирилиб ётади. Кўчаларнинг йўналиши ғира-шира сезилиб туради.

Қаршида — қаср харобалари. Тош девор ўйиқлари шамолда сийқаланиб кетган. Бир вақтлар эса мана шу тош деворлардан тош тангриларнинг катта очиқ кўзлари одамларни кузатиб туришган. Тангрилар бош узра учаётган муқаддас қушлар, илоҳлар хоҳиш-иродасини одамларга етказиб, қичқиришган. Ўрмондан чиққан ҳайвонлар тангриларнинг тошоёқлари остига сув ичишга келишган. Тошоёқдаги ёзувларни ўқишга ҳаракат қиламан: ёзувлар юнон ҳарфларини эслатади, лекин уларнинг бирортасини танимайман. Турган гапки, бу ёзувларни нақш этган одамлар қайси тилда сўзлаганлигини билолмайман.

Маҳобатли тошларнинг биридан иккинчисига сакраб, ибодатхона майдонидан ўтдим. Ичкарига киришим билан ҳайкаллар, нақшин тошлар, чуқур токчалар кўринди. Меҳробсимон токчаларга кўршапалаклар уя қуриб олишган. Ибодатхона ичидан қасрнинг асосий дарвозаси пештоқига ўйиб нақш этилган йигит тасвири яққол кўриниб турибди. Йигитнинг юзи, ияги силлиқ, билаклари яланғоч, елкасига қайиш осилган, қўлида — қалқон.

Майдондан қадимий кўчага чиқилади. Сўнг ўнгга юрилади. Шунда шаҳар ортингизда қолади. Атрофга разм солдим — соялар ва тошлар, тошлар ва соялар, улар икки минг йилдан буён (эҳтимол бундан ҳам аввал) шундай туришади. Пастда — сўқмоқ излар, улар чакалакка бориб йўқолади...

Сўқмоқдан юриб, жар ёқасига бориб қолдим. Пастда тик жарлик остида сув мавжланиб оқади. Сарғимтир, қорамтир сувдан қизғиш ва қора тошлар туртиб чиққан. Дарё сатҳи уфқ томонга кенгайиб, тош деворлар пасайиб, йўқолиб кетади. Оёғим остидаги тош кўчиб тушди, пастга мункидим. Пешонамдан совуқ тер чиқиб кетди. Чангал шохлари, таналарини, тош-шағални чангаллайман. Фойдасиз. Жар

ёқасида мувозанат сақлаёлмадим. Бир йўл қолди — оёғимни тираб, қаттиқ силтаниб, ўзимни сувга отишим керак. Бир неча дақиқа қаерга йиқилсам яхши бўларкин, деб мўлжалладим, сувга оёғим билан тушиш учун ҳавода қандай ўмбалоқ ошишим керак. Баланд қияликдан учиб тушиш ҳазил гап эмас. Тирик қолишимга кўзим етмади, қўлларим охирги тош қиррасини тутамлади... Олма дарахтдан қандай узилиб тушса, мен ҳам худди шундай омонсиз пастга уча бошладим.

Туш кўраётганимни сезиб турардим. Аммо яна аввалги, одатдаги, нормал деб аталаётган ҳаётга дарров қайтгим ҳам келмасди. Чунки ҳали ҳаётда сира омадим келмаган: атлантларнинг биронта шаҳари харобаларини, биронта ростакам ўпирмани, биронта чангалзор ўрмонни кўрмаганман, бирон марта тоғ селига учраб, ўзимни қутқармаганман.

Фақат уйғониб кетганимдан кейингина, хаёлан бўлса-да, нақадар хавф остида қолганимни англадим: агар дарёга ўзимни ташлаганимда омон қолишим қийин эди. Жар ёқасининг баландлигидан кўзим тиниб, бошим айланиб кетди, ахир икки юз метр пастликда эди дарё, ундан кам эмас! Сув тубида учли қоялар бор эди, қолаверса сарғимтир сув кўзгусига урилиб, чилпарчин бўлиб кетардим: ҳалигача сузишни ўрганмагандим. Ижод устида мафтункор гуржи қизи билан шакаргуфторлик қилиш, автотурист бўлиб, курорт соҳилларида сайр қилиб юришлар ёқимлироқ-да.

Тушимда нимадир мени тутиб қолди. Жар ёқасидан... Қайтарди. Нима бўлдийкин бу? Билмадим. Олдиндан сездим, ультратовушдай, билинар-билинемас, ақл-идрокдан ташқаридаги ҳодисами? Гўё кимдир мени хавф ҳақида огоҳлантираётгандай эди. Лекин мен бу огоҳлантиришларга қулоқ солмадим. Уйғониб кетдим.

МОНУ САЕҲАТИ

Субҳи содиқда денгизда чўмилиш. Кечаси билан чайқалиб, энди тинчиб улгурган денгиз сатҳи қуёш нурларини симиради. Қирғоқдан олисда, жануби-ғарб томон, Туркия соҳиллари томон бораёт-

ган кенг оқим ялтираб, жимирайди, уйқуси ўчмагандай, элас-элас оқади.

Яқин атрофдаги курки эшаклардан бирига ўтирдим. Китоб ўқиётгандай, ё мудраётгандай эдим, сеҳрли тушимни дуо билан қайтаришга уринардим. Қизнинг ўзи бу ёққа яқинлашди.

— Келганларига ярим соат бўлди-ю, жанобларининг биз фақирлар билан кўришиш хаёлларигаям келмайди!

«Жаноблари... Биз фақирлар билан...» Худди шундай деди бу қиз.

— Маликамга яна чўмилишдан бошқа ниманиям таклиф қила олардим, — унинг оҳангида жавоб бердим мен ҳам. — Номозхон чигиртканиям тутолмадим, ваъдамнинг устидан чиқолмадим.

— Қўйинг-е, биз Атлантида ҳақида гаплашамиз.

— Хўп, яхши.

— Қадим замонларда Мону деган донишманд ўтган. Кейинчалик, уни тангри деб эълон этишган. Бошқа кўп донишмандларга ҳам худога ишонишгандай ишонишган. Лекин Мону тириклик чоғида одамлардан кўп кулфат тортган. Шунинг учун у кема ясаб, нариги соҳилларга кетишни истаб қолган. У кемасозликни ўргана бошлаган.

— Билиб қўй, агар бу айтганларинг чўпчак бўлса, яхшилиқ кутма. Жазосига кетадиган куним жомадонимни нақ вокзалгача кўтариб борасан.

— Ўзингни ҳам... Мабодо чўпчак айтганимда ҳам сен айтган жазодан қўрқармидим. Аксинча, шу тобора афсоналар олаmidан бир шингил ҳада қилсамми, деган фикр хаёлимга келди. Хўп, майли, барибир, ундайига ҳам, бундайига ҳам жомадонингни кўтаришимга тўғри келади. Яхшиси, сен истагандай, ҳозир ҳақиқатни, фақат ҳақиқатни гапираман.

— Гапиравер.

— Кундузги ишлардан чарчаган Мону соҳилга ором олишга келганида тўлқин қирғоққа чиқариб ташлаган бир балиқчани топиб олади. У балиқчани сувли кўзага солиб, етти ою, етти кун боқади. Ўз дастурхонидаги ушоқлар билан, ширин булоқ суви билан меҳмон қилади. Кун ора кўзадаги эски сувни янгилаб туради. Яйловга, пода боқишга кетганида балиқчани қараб туриш энг содиқ дўсти Савратага қоларди. Вақти келиб, балиқ ўсиб, кўзага сигмай

қолади — хайрлашув вақти етади. Мону балиқни барча дарёларнинг маликаси — Ганг дарёсига олиб боради. Кўзани сувга ётқизиб, балиқни чиқариб юборади. Шунда балиқ тилга кириб, бундай дейди: «О, донишмандларнинг донишманди Мону! Огоҳ бўл, яқинда даҳшатли фалокат ёпирилиб келади. Ердаги барча тирик жонзодлар ҳалок бўлади. Тўфон бўлиб, уч олам йўқ бўлиб кетади. Одамлар ва ҳайвонлар, дов-дарахтлар ва қушларга ажал келади. О, Мону, ўзинг қуришни орзу қилиб юрган кемангни тезроқ битказ. Кимларни ва нималарни қутқазмоқчи бўлсанг — иложи борича ҳаммасини кемага жойлаштир. Ҳаммаёқни сув босиб, сузиб кетаётганингда етти кунлик масофада наҳанг балиқ — менинг опамни учратасан. У сенга қайси йўлдан боришни ўргатади. Етти ой сузганиндан кейин олис-олисларда энг катта ва энг донишманд балиқни — менинг онамни учратасан. У сенга ёрдам беради!» Шу сўзларни айтиб, балиқ думи билан сувни бир шалоплатиб, кўздан ғойиб бўлади. Мону эса бу гапларни эшитиб, ўйланиб қолади...

Бу чўпчакми ё бўлган воқеами деб, Рута ҳам ўйланиб қолди. У билинар-билинемас бош ирғагач, мен ҳикоямни давом эттирдим.

— Эртасига тонг отиши билан Мону лагунага келиб, кема ясашни бошлади. Ҳар куни кема ёнига азим кедр дарахтларидан биттадан олиб келарди. Донишманд қўлида жез тапар жарангларди. (у вақтлар, Рута болталар жездан бўлиб, усталарнинг қўллари олтин эди. Темирни аждодларимиз аллақачон топган бўлсалар-да, аммо уни ишлатишни таъқиқлаб қўйишганди. Чунки улар темир ишлатиш кучайса ўрмон ва яйловлар, ўрмон ва денгиз ҳайвонлари қирилиб кетишини билардилар). Мону кема қилини — муруватини энг бақувват дарахтдан ясади, мачтани шундай ўрнатдики, у олисдан нозик қамишдай кўринар, шамол-бўронга ғийчиллаб эгиларди-ю, синмасди. Ғийчиллаганида у Монуга елканларни тушириш кераклигини эслатарди. Форшдевен эса... Форшдевен нима бўпти, Мону энг сўнги шпангоутгача ўз қўллари билан ясаганди. Тарихдан ҳам қадимги кема тузилишини тўғри тасвирладимми, йўқми, билмайман, лекин Мону даҳшатли бўрон ва тўфонга пухта тайёргарлик кўрди. У кема-

сига ўз дўстларини — ҳайвонлар ва қушларни, дон, ғалла ва ўсимликларнинг уруғларини жойлаштиради. Шундай қилиб, Мону кемани сувга тушириб, ҳайё-ҳув деб, сузиб кетди. Етти кеча-кундуз сузганида гоят баҳайбат балиқни учратди. У Монуга нималардир деб, маслаҳат берди. Аммо наҳанг балиқ шу қадар секин ва эшитилар-эшитилмас гапирар эдики, уни тинглаш учун кема у ерда етти кечаю етти кундуз лангар ташлаб турди. Балиқ унга борар йўлини кўрсатди. Ғир-ғир эсган шамол билан кема яна олис сафарини давом эттирди. Етти ой ҳам ҳашпаш дегунча ўтиб кетди. Монунинг соқоли шу қадар узун ўсиб кетдики, уни жез тапарни билан қирққанида чиққан юнгдан анча-мунча кема жиҳозларини янгилашга, ичимлик ва озиқ-овқат солинган бочкаларни чайқалишлардан асраш учун боғлаб қўйишга бемалол етди. Бир куни тўсатдан каттакон тепалик кўринди. Бу тирик тепалик бўлиб, шоҳи сувдан чиқиб турарди. Бу — ўша балиқнинг онаси эди. Шу пайт Мону нима қилиш зарурлигига фаҳму фаросати етди. У кема арқонини наҳанг тепанинг шоҳига боғлади. Наҳанг кемани судраб, энг баланд тоғ — Ҳимолай тоғи чўққисига олиб бориб қўйди. Еттинчи кун фазо ларзага келиб, тўфон бошланди. Қуруқликлар сув остида қола бошлади. Шундай сел ва жала қуйди-ки, ер юзидаги барча дарёлар тошиб, бир-бирига қўшилиб кетишди. Оламни тўфон босди. Фақат Мону қўнган тоғ чўққисигина сув олами узра ёлғиз қаққайиб қолди. Мону учун янги ерда янги ҳаёт бошланди. У худди шуни орзу қилган эди.

Рута бир зум ўйланиб қолди.

— Бу эртак бўлсаям ҳақиқатга жуда ўхшар экан, — деди у. — Дарвоқе, шохли балиқ қанақа бўлади?

— Уммон сувнинг энг чуқур тубларида шунақа наҳанг бўлади. Уларнинг бурнида шохга ўхшаш ўсимтаси бор. Ҳатто унинг, уммонларнинг зулмат чуқурлигида йўл топиши учун нур таратиб турувчи фонусиям бўлади.

— Буни эшитганман. Лекин жуда чуқур сувда яшайдиган балиқ нима учун бирданига сув юзига чиқиб қолдйкин?

— Чунки кўпчилик жониворлар ер кимирлашини олдиндан билишади. Айниқса, балиқлар. Чуқур

сувларда яшайдиган бундай балиқлар бир нарсани сезса юзароққа чиқиб, ҳатто қирғоққа яқин келиб олишади. Буни мен аниқ биламан. Ҳатто бир илмий конференцияда шу тўғрида саккизинчи ёки тўққизинчи мақоласини чиқарган япон олими билан ҳам танишганман.

— Демак, тўғри экан-да.

— Мен айтган нарса афсона, албатта. Унда муболаға бўлишиям керак-да. Негаки фалокатдан сўнг одамлар аввалги билимларини ҳам унутишган, улар кема ясаш ва ғорларга суратлар чизишни ҳам билмай қолишган. Аммо уларга тўфон ҳақидаги маълумотлар узук-юлуқ етиб келган. Шундан кейин улар ўша воқеаларни афсона шаклида ифодалашган. Яхшиямки, шундай қилишган, натижада афсоналар бизгача етиб келган. Чунки афсоналар жуда узоқ яшайди, ҳатто улар мангу ўлмайди. Афсонага нисбатан илмий назариялар кун сайин, ҳатто соат сайин эскириб боради. Эҳтимол, мен ошириб гапираётгандирман. Лекин, шуниси аниқки, қадимги одамлар ҳайвонларнинг фалокатларни олдиндан сезишини билишган. Бундан фойдаланишган ҳам. Акс ҳолда ўша қадимги одамларнинг авлодлари — бизлар яшамаган бўлардик. Дунёда ҳаёт қолмаган бўларди. Аллақачон ҳамма ўлиб кетарди.

— Аллақачон ўлиб кетарди... Шафқатсиз экансиз-ку.

— Мен эмас, дунё ўзи шунақа тузилган. Дунё ҳозир ҳам фалокатлардан қутилган эмас. Даққионусдан қолган кўҳна афсоналарни ўқиганимизда биз ҳозирги дунёни фалокатдан асраб қолишни ўйлашимиз керак, тўғрими?

— Мабодо Ер юзасига астероид ёки метеорит тушаётган бўлса, буни балиқ қаёқдан сезаркин, — дабдурустдан сўради Рута.

— Бу мураккаб жумбоқ, — мужмал жавоб бердим. — Гигант ер қимирлашлар ва денгиз қимирлашлари бўлган. Кеча метеорит ҳақида гапириб бергандим. Ердаги фалокатларга ўша сабабчи, деб ўйлайман. Лекин метеорит тушаётганлигини балиқ қандай ҳис этаркин, буни тушуниш қийин. Аслида буни сенга тушунтириб беришим керак эди. Ахир мен атлантологман-ку.

— Атлантолог! — кулимсиради Рута ва унинг бу

жилмайиши бутун умр эсимда қолди. Чунки бу мулоийим жилмайишида Рутанинг ҳамма нарсани ўзи тушуниши сезилиб турарди.

Унга нима ҳам дердим? Сайёрамизнинг Атлантика томонига тушган астероидни балиқ сезган дейманми?

* * *

Москвада танишган япон олими Хацзу Хироакига битган мактубимга Мону ҳақидаги афсонани ва унга ёзган шарҳларимни қўшиб юборгандим. Ер қимирлаши олдидан чуқур сувда яшовчи айрим балиқлар соҳилга яқин жойларга чиқиб олишини менга шу одам гапириб берган эди. Хатимни олиб, бу афсонанинг Атлантидага шубҳасиз алоқаси бор, деган фикримга ажабланган эди у.

Кейинроқ у менга ёзган хатида табиий фалокат юз беришини уч-тўрт кун олдин сезадиган каракатицалар — денгиз моллюскалари ҳам худди шундай, сув юзасига чиқиб олишини айтган эди. Улар гўё келажакни олдиндан сезишарди. Шуниси қизиқки, чуқур сув тубидаги бу махлуқлар фалокат олдидан ланж, мудроқ бўлиб, ўзидан истар-истамас қора суюқлик чиқариб, кўринмай қолар экан. Хуллас, улар фалокат олдидан қаттиқ ўзгаришар ва бу ўзгаришнинг сирини Афлотуннинг афсонавий диёри сирига таққослаш мумкин эди.

ХАРОВАЛАРДАГИ УЧАР ОДАМЛАР

Бу қандай шаҳар ўзи? Уни яна тушимда кўрдим! Яна ўша шаҳарнинг ярим вайрона кўчаларида санғиб юрдим, менга номаълум одамларнинг изларини изладим. Топдим ҳам, ана шу излардан бориб, дарё бўйига чиқиб қолдим. Лекин, бу аввалги жой эмасди, жар ёқаси ва тубсиз эмасди. Бу жой, чамаси дарё оқимининг юқориси, қайрилиши бўлса керак.

Кўз олдимда кенг дарё ёйилмаси, ундан нарида текис водий пайдо бўлди. Фақат қирғоққа яқинлашганимда қоялар ва дўнгликлар, буталар, дов-дарахтлар кўзга ташланди... Дарахтзор ортида ибодатхона кўринди. Нишаб зинапоялар пештоқли устунлар са-

ри элтарди. Баланд бинога яқинлашдим. У анча яхши сақланиб қолганди. Тошларда билинар-билинасиз қизил гард бор (бу ернинг тупроғи қизил, мойли ва ёпишқоқ эди). Гўё мендан сал аввал бу ердан номаълум уч-тўрт одам ўтгандай эди. Уларнинг чориклари спортчиларникига ўхшайди. Изларга оёғимни қўйиб, ўлчаб кўрдим. Худди менинг изимга ўхшайди. Излар эҳром томон кетган. Ичкари кирдим. Қичқирдим. Гумбурлаган акс-садо анча вақтгача тинмади. Назаримда бу маҳобатли зални асрий уйқудан уйғотиб юбордим ва бундан эҳром миннатдор бўлиб, мен билан гаплашаётгандай туюлди. Фақат у менга нималарни айтиб бераркин?.. Шу пайт залнинг нариги томонидаги икки табақали ёғоч эшикка кўзим тушди. У ҳозирги замон эшикларига ўхшашини ўшанда пайқамасдим. Ҳар қадам босганимда акс садо мени кузатиб борар, гоҳ олдинга ўтиб, гоҳ орқага қайтиб, мен билан беркинмачоқ ўйнаётгандай туюларди. Кўҳна қора ёғоч эшикни очдим... Оёғим остида пастга кетган тош зиналар пайдо бўлди. Қорамтир зина тошлари ёрилиб кетган, ёриқлардан ям-яшил майсалар тўп-тўп бўлиб чиқиб турарди. Пастда ғаройиб боғ кўзга ташланди. У Англия боғларига ўхшар, бутазор дёворлар шундай жойлашган эдики, улар ўртасидаги ям-яшил ўтлоқлар тош зинадан қаралганда тўғри ва узун бахмал тўртбурчакларга ўхшаб кўринарди. Мана шу ерда, боғда биринчи марта одамларни кўрдим. Уларнинг кийими ғаройиб эди. Эгниларида фақат калта шиму оёқларида енгил оқ чориклар бор эди, холос. Эшли оқиш камарлари борлигини эса сал кейин сездим. Шу пайт тўртинчи одам ҳам кўринди. У заминдан тахминан икки юз метр баландликда парвоз қиларди. Йўқ, унинг қанотлари йўқ эди. У қўлларини қанотдай ёзиб, боғ устида учиб юрарди. Пастдаги учта шериги унга қараб туришарди. Ғаройиб манзара: қадимги юнон ҳайкалларидай ярим-яланғоч, мушаклари бўртиб чиққан уч киши чиндан ҳам ҳайкал гуруҳига ўхшарди. Улар тепасида худди улардай оқиш калта шим, оқ ботинка кийган одам ниначидай учиб юрарди. Унинг қўли ниначи қанотидай, дириллаб ҳаракат йўналишини ўзгартираётганга ўхшарди. Аммо бундай эмас экан. Ҳалиги одам хотиржамлик билан бир қўлини камарига тегизди ва аста

доиралар ясаб, пастлай бошлади. У спиралсимон доиралар ясаганида санаб турган эдим, саккиз марта айланди. Учар одам иккала қўлини туширганида кескин тўхтади ва ярим эгик оёқларини ерга босиб, кадини тўғрилади.

Ҳалиги уч кишидан яна бири парвозга чоғланиб турганини сездим. Улар нигоҳлари билан ўртоғининг парвозини кузатиб қолишди. Учган одам кушлар ҳавас қиладиган даражада чиройли доиралар ясаб, ҳаволаб кетди. Улар мени пайқашмади ёки эътибор беришмади. Лекин кейинги лаҳзада миямда бир савол туғилди: «Улар мени кўриб қолишса нима бўлади?» Савол шу қадар кескин ва муҳим эдики, менинг бору-йўқлигим шунга боғлиқдай туюларди. Жавоби ўз-ўзидан пайдо бўлди: мени кўриб қолишса нима бўлиши маълум эмас, лекин ҳар ҳолда тез яшириниш керак. Йўқ, бу сўзлар хаёлимга келгани йўқ, аслида менда ҳамма нарсани сўзсиз тушуниш, ҳис этиш қобилияти пайдо бўлди. Одатда туш кўрганда шундай бўлади. Шу заҳоти мен ортимга ўгирилиб, ёғоч эшик орқасига ўтиб, унинг табақаларини аста ёпдим. Эшик ёпилишидан сал аввал учар одамлардан бири мен томонга ўгирилиб қараганлигини кўрдим. У эшик очилиб-ёпилганлигини сезганлиги аниқ, лекин эшик ёриғидан мени кўролдими, йўқми, билмадим. Эҳром ичи қоронғу эди. Бунинг устига, воқеа тушимда юз бераётганлиги туфайли, мен у ерда жисман йўқ эдим, ахир. Албатта, кейинги фикр уйғонганимдан кейин хаёлимга келди.

* * *

Мен аввал уни кумуш деб ўйловдим. Соҳилда қумга тушиб кетганидан кўрдимки, кумуш эмас, оддий экан. Оддий деганим ҳам тўғрима. Чунки, у ғалати, тушунарсиз нарса эди. Металл сим бўйлаб шарча югуради, аммо у симдан чиқиб кетолмайди. Симнинг йўғонлашган жойи шарчани тўсиб қолади. Ҳар қанақа ғаройиботлардан мутахассис бўлишимга қарамай, тўғноғичнинг шу жойи қандай тузилганини тушунолмадим. Албатта, бунақа юмушни ўртача бир заргарга берилса, уни эплайди. Аммо бу ишни у бутунлай бошқача бажаради. Манави тўғноғич муаллифи эса бу масалани технология қонунигаям,

ақл-идрокка ҳам зид равишда ҳал этган. Сим худди шу жойга етганида гўё иккига ажралади ва бир учи иккинчи учига ўралиб кетади. Аммо бу ўрам қандай қилинганини тушуниш қийин. Ахир симнинг қалинлиги уч миллиметрдан зиёд эмас. Шунинг учунми, бошқа сабабданми, тўғноғич анча оғир. Тўғноғич илон тасвири, аниқроғи, кобра тасвири эканлигини кейин сездим. Бир вақтлар кўзойнакли илон муқаддас ҳисобланган¹. Малика Нефертитининг бош кийими ҳам олтин кобра билан безалган. Рутанинг «кобра илони» дарахтнинг остки давоми бўлиб, у яна тик кўтарилиб, дарахтга ўралади.

— Тўғноғичми... — гудурладим. Рута саволини такрорлаганида. — Тўғноғич... Тўғноғич... Уни сенинг этагингда кўрган эдим, шекилли.

Рута менга зимдан қараганича, жим қолди. Аслида мен алдамчиликни билмасдим. Лекин ҳозир алдамасам бўлмасди. Уни қиздан эсдалик учун олиб қолмоқчийдим. Рута — ажойиб қиз, албатта. Аммо тўғноғичи... ўзидан ҳам ғаройиб. Қачонлардир, атлантларнинг сеҳрли кимёвий моддаси бўлган таллий намуналари билан танишган эдим. Москвалик дўстимда ана шундай намуналар бор. Демак, тўғноғичдаги шарча таллийдан. Бунга имоним комил. Албатта, буюмчани эгасига қайтариб бераман. Лекин аввал, гуржи заргарининг устахоналарида мана шундай қадимий анъана сақланиб қолганми, йўқми, шуни билиб олишим керак. Пинҳона, албатта. Дарвоқе, бир вақтлар Миср атлантларга қарам вилоят эди. Атлантика уммонининг ҳар иккала томонида илон муқаддас мавжудот ҳисобланган.

ДЕНГИЗ АЖДАРИ

Увада булутнинг оқшомги кўланкаси йўл ва майсалар устида югурарди. Заъфарон капалаклар аллақайёққа беркинган, чўзанақлар жимиб қолган. Утлоқ четидаги майсалар қуёшнинг сўнгги нурларида зумраддай ярқирайди, гир-гир эсган шабада чинор ва

¹ Илон муқаддас саналгани учун ривоятга кўра, малика Клеопатра (шоир Чўлпон уни Қулубатро дейди) ўзини илонга чақдириб ўлган.

каштанларнинг шох-шаббаларини чайқалтиради. Булут кўланкаси ўша ёққа югуриб, нурни ўчириб қўйди. Ғалати тун бахмали чўкди. Аллақандай кўҳна ташвиш уйғонди. Кўлни айланиб ўтиб, «Инкит» деган жажжи ресторан олдидан чиқдим. Мен бу сўзни «Наҳанг ичи» деб таржима қилгим келди, нотўғри бўлсаям майли. Дам олувчилардан бири оқшомлари бу ерга келиб, официант дастёрга: «Жаноб Маркка уч кварк!» — деб қичқирарди. Кўл устидаги чорлоқлар унга жўр бўлиб қийқиришарди.

«Наҳанг ичи» шинавандлари олдидаги йўлни бир одам кесиб ўтди. Бунга ҳеч ким парво қилмади. Лекин мен бу одамни кўриб, сирли оламга кириб қолгандай кўнглим қалқиб кетди. Оқ ботинка, оқиш шим кийган, арғувонранг силлиқ сочи кўйлагига тушиб, қўшилиб кетган одам шошмай келарди. Мен беихтиёр, у одамга эргашиб, йўлни кесиб ўтдим. Нима учун шундай қилганлигимни англаб турардим. У кишининг шимидаги оқ чарм камар тушимда қизғиш ер узра учиб юрган одамларни эслатди. Улар мана шундай камарга қўл тегизиб, парвозни бошқаришарди.

Автофургонни пана қилиб, катта йўлнинг нарёғига ўтиб олдим. Бояги одамни қувиб етиб, унинг юзини ён томондан кўрдим. Ҳа, мен уни илгариям кўрганман. Ўша, дарё бўйида... Бир неча минутдан сўнг курорт зонасига етдик. Бояги одам дарвоза қоровулига танишдай бош ирғаб, ичкарига кириб кетди. Мен бундай қилолмасдим. Қоровул мени ушлаб қолди. Чунки менда «Олтин барра» ёки «Дельфин»да дам олувчиларнинг визиткаси — рухсатномаси йўқ эди. Шунинг учун мен сирли оламнинг ташқарисида қолиб кетдим.

Ҳаво айниган. Аммо тоғ ўрқачлари ва улар яқинидаги айқаш-уйқаш булутлар кўриниб турарди. Кўл узра учта чорлоқ учиб юрар, кўлга анҳор қуйлаётган хилват жойда бир жуфт ўрдак қимирламай туришарди. Шу анҳорда бир вақт мен кулранг илонни кўрганман.

Мен Рутага Афлотун ва унинг аждодлари ҳақида, шогирди Арасту тўғрисида ҳикоя қилиб бердим. Мана шу Арасту устози ҳикоялари устидан, демакки, Атлантида устидан ҳам кулган. Шу Арасту бир

куни «Афлотун менинг дўстим, аммо мен учун ҳақиқат азизроқ...» деган.

Атлантида ороли Посейдонга мерос бўлиб теккан эди. Мана шу худо оддий ер қизига уйланиб, фарзандларини теварак-атрофга тарқатган. «Худо» деган сўз учунгина Афлотун фикрини инкор этиш керак эмас: ахир қадимги одамларнинг афсоналари чинакам воқеаларга асосланганлигини фан аллақачон исботлаган. Чунончи, Ҳомер шоирнинг Троя¹ уруши тўғрисидаги достонини олайлик. Афсоналар алоҳида ишора тили билан ёзилган, фақат уни тушуна билиш керак. Афлотуннинг сўзларини Рутага ёддан айтиб бердим: «Орол ўрталигида, соҳиллардан тенг узокликдаги масофада водий бўлган. Ривоятга кўра, мана шу марказий водий бошқа водийларга нисбатан ҳам чиройли, хушманзара, ҳам ҳосилдор эди. Шу водийнинг нақ ўртасида — унинг четларидан тахминан 50 йиллик стадий масофада тўрт тарафи унчалик баланд бўлмаган тоғ бор эди. Мана шу тоғда дастлабки одамлардан Еванор билан хотини Левкиппа яшар эди. Уларнинг Клейто деган яккаю ягона қизи бор эди. Ота, оналари ўлиб кетган қиз бўйига етиб, соҳибжамол бўлиб етишади. Қизни оташин эҳтирос билан севиб қолган Посейдон унга уйланади. Посейдон (бегоналар назари тушмасин деган мақсадда) Клейто яшаётган тепалик атрофини бир неча қават жар ва анҳор билан ўрайди. Жар ва анҳорнинг ҳаммаси худди паргор (циркуль)да чизилгандай, марказдан тенг масофада эди. (Иккита айлана жарлик ва учта айлана анҳор — сув доираси бор эди) Бундай тўсиқлардан одамлар сира ўтишолмасди. Чунки у вақтларда кемасозлик ҳали йўқ эди. Ўртадаги баланд оролчани эса Посейдон худога ярашадиган осонлик билан обод бўстонга айлантирди: ер остидан иккита, бири илиқ, бири муздай булоқ чиқарди. Ердан тириклик учун зарур, мўл-кўл ҳосил ундира бошлади».

— Шу тўғрими? — сўради Рута. — Сен ишонсанми?

— Афлотуннинг мазкур сатрларида эътиборга лойиқ нарса Посейдоннинг оролликлардан фарқ қи-

¹ Шлиман деган немис олими достондаги ишоралардан фойдаланиб, Троя харобаларини топган.

лиши. Атлантида қитъасида аввалдан одамлар яшаганига шак-шубҳа йўқ. Афлотун айтишича, Посейдон келгинди бўлган. У ана шу оролга қандай қилиб келиб қолгани бизга маълум эмас. Лекин шуниси маълумки, Посейдон оролликлар хотирасида худо бўлиб қолган. Денгиз кемачилиги у вақтларда йўқ эди. Инсон даставвал сол ва қайиқларни ихтиро қилган. Кейинроқ эса ғилдирак ва аравалар пайдо бўлган. Уша замонларда денгиз одамларни ажратмас, балки бирлаштирар эди! Посейдоннинг у ерга бориб қолиши сири ҳам шунда бўлса керак. Уша вақтларда Атлантидага яқин жойларда илк марта сув йўли, дарё йўллари очилгандир? Шунини тасаввур қилиш қийин эмас-ку? Менимча, ана шундай дастлабки қайиқ ёки тўғрироғи, соллардан бири Атлантида оролига келиб қолган. Бўрон ёки оқим соли орол қирғоғига олиб келган. Шу залда бу ерга Посейдон келиб қолган. У аввал ёлғиз яшаган, сўнг оила қурган. Мен ҳикояга берилиб кетдим. Рута сўзларимни диққат билан тингларди. Суҳбатдошларимдан ҳеч бири (дўстим Саниндан бошқа) ҳеч қачон мени бундай эътибор билан тингламагани.

— Афлотуннинг ўзи ўша замонлар денгиз йўллари йўқлигини айтиши жуда қизиқарли, — ҳикоямни давом эттирдим мен. — Бу нарса хронология билан тўла тасдиқланади. Янги эра — милoddан аввалги тўққизинчи ёки ўнинчи минг йилликларда кемалар ҳам, кемачилик ҳам бўлмаган. Лекин ёдингдан чиқарма, буни археологларимиз ва тарихчиларимиз яқиндагина аниқлашган. Афлотун буни билмаслиги мумкин эди! Мабодо, ҳали сенга айтиб берган Афлотун сўзлари сиёсий манфаатдорлик, ғараз билан айтилганида, Атлантида ҳақидаги бу тафсилот тушиб қолиши мумкин эди. Зеро, тан олиш керакки, бу ҳикоя барча (муҳим) воқеаларни ёзиб борадиган ва ёзувларни кўп минг йиллар давомида асрайдиган, тажрибага бой Миср қоҳинларига бориб тақалади...

Кроманъон одамлари бўёққа илик аралаштиришган... Суратлар бизгача етиб келиши учун... тушуняпсанми? Илми ғайбга ўхшайди: ана шу мўъжизакор одамларнинг мияси ҳозирги одам миясидан бир ярим марта катта бўлган. Бутун сайёрамиздаги кроманъонлар эса ҳозирги битта обод шаҳар аҳоли-

сига тенг эди. Археологлар қазилма ишларида уларнинг суякларини топишяпти. Шарқий кроманьонлар мамонт суякларидан, ёғочдан, чимдан уйлар қуришган. Бир манзилгоҳда етмишта — юзта одам яшаган. Лекин уларнинг ўз оркестри бўлган. Суяқдан ва ёғочдан найлар ясашган, ударнинг садолари байрамларда янграган. Одамлар чиганоқ ва мунчоқлар тақишган, пўстинлар кийишган. Мамонтларнинг узун тишларини тўғрилаб, найза қилишган. Бу суякларни улар қандай тўғрилашганлигини биз билмаймиз. Овга итлари билан боришган. Уларнинг уйларидаги тошкосаларда ҳайвон ёғи ёниб, атрофни ёритиб ва иситиб турган. Бизда Владимир шаҳри яқинида ана шундай мамонт овловчиларнинг 20 минг йил аввалги манзилгоҳлари топилган. Бу одамлар бизнинг сайёрамизга қаёқдан келиб қолганлигини ҳозиргача ҳеч ким билмайди... Италиядаги кичик ғорда бўйи бир метру тўқсон беш сантиметрли кроманьон эркак ва бўйи бир метру олтмиш сантиметрли ёки шунга яқин аёл кўмилганлиги аниқланган. Мен бу жойни Посейдон қабри деб атадим.

— Нима учун? Далил борми?

— Ҳеч қандай далил йўқ. Гап бошқа ёқда. Бундан ўзга жойлардаям кроманьонлар билан оддий одамларнинг суяклари бирга топилган. Ахир бу нарса Афлотун ҳақ эканлигини билдиради-ку! Италия ғоридаги аёллардан бири, Тангрига хотин бўлган оддий аёл Клейто бўлиши мумкин-ку. Ҳатто Сунғурда ҳам кроманьонлик одам жасади ёнида оддий одамларнинг жасадлари топилган. Менимча, бу нимани англатади, айтайми?

— Тезроқ айта қол, нимани англатади?

— Бу шуни англатадики, у замонларда кроманьонларни тангрилар деб билишган. Улар оддий одамлар орасида яшаб, уларга турли билимларни ўргатганлар. Улар оддий одамларга йўлбошчи бўлиб, табиий офатларга қарши курашиш, табиий қийинчиликларга тобе бўлмасликни ўргатишган. У замонлар буюк музлик даври бўлган. Фақат улкан фалокат пайтида Атлантида денгиз тубига чўкиб, иссиқ Гольфистрим оқимига йўл очилган ва у шимолга интилиб, Европани қизитган, буюк музлик эрий бошлаган.

— Кейин Европадаги музликлар эриб, денгиз юз эллик метр баландликка кўтарилган. Иккинчи марта

дунёни тўфон босган. Бу тўфон аста-секин келган. Шаҳарчаларнинг аҳолиси мамлакат ичкарасидаги тоғ водийларига кўчиб (ёки қочиб) жон сақлаб қолишган. Кичик Осиёда Чотқол-гуюк ва яна бошқа бир неча шаҳар қад кўтарган. Булар шарқий атлантларнинг шаҳарлари эди.

— Инсоният тонгидаги бу худолар оддий парадокси — табиат қонунларини билмай туриб, унга ҳукмронлик қилиш мумкин эмаслигини тушунишган.

Бу фикрни Рута айтди... Менинг эса, ажабланганимни яширишдан бошқа иложим қолмади. Орага ўнғайсиз жимлик чўкди. Мен жилға тубидаги тошларни томоша қила бошладим.

— Сен денгизни яхши кўрасан.... — деди қиз яна.

— Шундай, — тан олдим мен ва энди денгиз жониворлари — капалакдай келадиган жажжи учар балиқлар, тереподлар, сувда капалакдай у ердан бу ерга кўниб учадиган молюскалар, ҳуштак-балиқлар, электр аккумуляторига ўхшаган балиқлар тўғрисида унга билганларимни гапириб бердим.

Бошқа нарсаларга чалғиб кетибман. Денгиз аждари эсимга тушди.

— Бу йил Денгиз аждарини Атлантикада кўришибди, — деди Рута. Мен эса бу гаплар қулоғимга янглиш чалинди, деб ўйладим.

— Ҳа, кўришибди! — хитоб қилди Рута. — Ҳатто бунга газеталардаям ёзишди. Улкан илоннинг боши бир метр келармиш, кўзлари машина чироғидай, думи ва қанотлари елканга ўхшаркан. Уругвай журналисти уни шундай таърифлаган. Аждар нақ соҳил яқинига келиб қолибди. Бу нимани англатади, атлантолог?

— Ер қимирлаши... тўғрими?

— Тўғри, — деди қиз, — аниқроғи, денгиз зилзиласи. Соҳилда аждарни кўришганидан тўрт кун кейин, бешинчи куни денгиз зилзиласи юз берган. Аждар бунга олдиндан сезган ва сув юзасига чиққан. Ахир бу воқеани сенинг сўзларинг билан тушунтиряпман, тўғрими? — шундай деб, Рута менга синовчан тикилди. Мен ҳангу-манг бўлиб қолдим. Чиндан ҳам Уругвай яқинида денгиз аждари пайдо бўлгани газеталарда ёзилган эди.

Ярим тунда китобимни полга тушириб юбориб, кўзимни юмганимча қадимий шаҳарни ўйлаб кетдим. Яна Рутани ўйладим. Энди мен бу сирли қизни сирли шаҳарнинг кўҳна тошмайдонлар билан бирга тасаввур қила бошладим. Кўз ўнгимда харобалар жонланди. Хаёлан кўҳна кўчаларни айланиб, бу ерда қачон зилзила бўлганлигини тахмин қилардим.

Уچار одамларни эса, аввалига хаёлот меваси деб ўйлагандим. Ёки, аниқроғи, тушимда кўряпман, деб ўйлагандим. Кейин билсам, ундай эмас экан. Менга нима бўляпти ўзи? Ҳаммасини ўйлаб, аниқлаб кўриш керак: бу қандай шаҳар?.. Бу қандай қиз?..

ҚОРА ҲАЙКАЛЧА

Кўз очиб юмгунча қиш ҳам ўтиб кетди.

Изланишларнинг икки йўналиши менинг эътиборимни тортди. Йўқолиб кетган шаҳарнинг барча кўчаю чорраҳаларини ёд билардим. Ҳатто ана шу кўчаларда тушимда эмас, ўнгимда ҳам хаёлан сайр қилардим. Кечалари ана шу шаҳар харитаси устида бош кўтариб, ухлаб қолардим... Ишларим кўпайгандан кўпайиб борарди. Бошқа касбдошларимдан, масалан, Саниндан орқада қолаётганим аниқ эди. Санинда шундай иқтидор бор эдики, унинг мақолаларини ўқиган одам барча регионларда топилган ашёларнинг Шимолий Атлантидага алоқаси бор, деб ўйларди.

Лекин баҳорда ҳам ҳаво айниган, зерикарли кунлар бўлади. Шундай кунлардан бирида, атлантларнинг авлодлари бино этган шаҳарларни хаёл қилиб юрганымда қизиқ воқеанинг устидан чиқиб қолдим. Оқшомги соат 7 да университетнинг зоология музейини айланиб юргандим. Зал одамларга лиқ тўла эди. Бу ерда мен қизиққан мавзуга оид лекция бўлиши керак эди. Докладчи Леонид Караганов ёш, ўзига бино қўйган йигит эди... Даставвал у, британиялик археолог Малхольм Гватемалада топган ўн иккита ҳайкалча ҳақида гапирди. Археолог ҳар бир ҳайкалчага компасни яқинлаштириб кўрганида компас

миллари қалтираб, турли томонларни кўрсата бошлаган. Ва ҳатто магнит тоғи яқинига келиб қолгандай сакраб кетган. Одамларнинг тош ҳайкалчалари магнитланган бўлиб чиқди. Бу ҳайкалчалар қадимги Чин компасидан икки минг йил аввал ясалган эди. Неча минг йиллар илгари бу ҳайкалчалар нима қилгани маълум эмас. Уларни ким ясаган? Бу ҳам маълум эмас.

— Буларнинг Атлантидага қандай алоқаси бор? — сўради Караганов. Ва шу заҳоти бу саволга ўзи жавоб берди: — Жуда яқин алоқаси бор. Магнит ёзуви усулини Атлантида аҳолиси ҳам билган. Тош ҳайкалларга ёзилган воқеалар Афлотун ороли воқеасига алоқадордир. Яхшиси, қадимгиларнинг ақл-идрокига ишонган ва ўз таассуротларини ёзиб қолдирган одамнинг сўзларини тинглаб кўрайлик. Бу Хокинс деган одам эди. Худди шу одам магнит сигналларининг ахборот эканини англай олган. Аммо бу ахборот воситаси ғалати магнит ёзуви одамга бевосита таъсир кўрсатади. Хокинс онгида сўзлар эмас, балки образлар пайдо бўлган. Зотан, шундай бўлиши табиий: ахир атлантлар дурдона тасвирлар яратган моҳир мусаввирлар эдилар. Афсуски, уларнинг шоҳ асарлари бизгача етиб келмаган. Лекин Атлантиданинг чекка вилояти бўлмиш Пиреней тоғидаги ғорларда яшовчи ёввойи овчи-атлантлар «маърифатсиз» краманъонлар чизган айрим суратлар ҳозирги рассомларнинг ҳам ҳавасини келтириши бежиз эмас. Хуллас, атлантлар бевосита ёзув ва образ узатиш сирларини билганлар. Умуман атлантларнинг тафаккури образли ва ғоят ёрқин. Улар муғлар, сеҳргарлар, мўъжизакор сувратлардир. Ким билади, эҳтимол, образларни тошга ёки магнит майдонига ёзиш сўзлар билан ёзишдан осонроқдир? Эҳтимол, биз ҳали бундай ёзув сирларини билмасмиз?

Хуллас, Караганов тажриба протоколини — жа-раён ёзувини ўқиб берди. Хокинс ҳикоясидан:

«...Мен Африка Шимолий соҳилларидан то Жанубий Америкагача чўзилган эгри-бугри қитъани кўряпман. Қитъа узра тоғ чўққилари ва гўё отилай деб турган вулқон оғизлари кўринади. Теварак-атроф субтропик ёки тропик ўсимликлар билан қопланган.

Узимни қитъанинг ғарбий чеккасига бориб қол-

гандай сезяпман. Бу ерда тоғлар кўп. Ажойиб эҳромларнинг кўпчилиги тоғни ўйиб ясалган, уларнинг тоғдан чиқиб турган айвонларининг томлари чиройли, нақши тош устунларга таянган. Руҳонийларга ўхшаб кийинган одамлар оқими эҳромлар дарвозаларидан кириб-чиқиб туришибди. Уларнинг бош руҳонийси, ёки йўлбошчиси кўкрагида қўлимдаги ҳайкалча кўкрагидагига ўхшаш мис қалқонча бор.

Мен кирган эҳром ичида қўлимдагига ўхшаш, бир қанча ҳайкалчалар бор. Руҳоний муфтий қўлидаги шундай ҳайкалчани бошқа бир руҳонийга узатиб, уни авайлаб асраш, вақти келганда янги авлод пайғамбарига етказиш кераклигини уқдирмоқда.

Кимнингдир салмоқли овози эшитилди:

«Ўзига бино қўйганлар қисматини томоша қил! Мутакаббирлар ўйлайдики, яратувчи ҳам уларнинг ҳукмига бўйсунжак. Аммо интиқом соати етди. Қасос дақиқалари узоқ эмас!» Шу пайт бутун атрофларзага келди, вулқонларнинг олов лавалари тоғэтақларига селдай оқиб, зилзила ларзаси атрофни остин-устун қилиб юборди. Денгизда довул пўртаналари кўкка сапчиди ва қуруқликнинг катта-катта парчалари сув остида қолиб кетди».

«ФОСЕТТНИ ЎҚИНГ...»

Лекциядан сўнг бояги одам оломон орасида йўқолиб кетади, деб кўрққан эдим. Лекин яхшики, унинг ортидан югуриб етиб олдим.

— Ҳой ўртоқ, шошманг! — ҳайқирдим унга. Лекин у парво қилмай кетаверди. Унинг чарм курткаси енгидан ушлаб, тўхтатишга мажбур бўлдим. Ва хаёлимга келган гапни айтдим:

— Хаггард ҳайкални қаердан топган?

— Фосеттни ўқинг, — деди у ўйлаб ўтирмасдан.

— Лекин Фосетт бу саволни очиқ қолдирган!

— У келтирган манбалар билан танишинг. Кечирасиз, мен баъзи бир сабабларга кўра бу саволингизга очиқчасига жавоб беролмайман.

Нима учундир одамлар ўтмишга жуда эҳтиёткорлик билан қарашади? Буни эҳтимол, бир куни тушуниб оларман. Ҳозирча эса ундан бошқа нимани сўрашнинг билмай қолдим. Рубани сўрайми? Бўлмай-

ди, аҳмоқона савол. Тушимда кўрганларимни сўрайми? Ундан баттар аҳмоқлик бўлиб кўринади. Унинг кўлини қисиб, хайрлашдим.

* * *

Шу кечаси тун бўйи инглиз сайёҳи Перси Гаррисон Фосеттнинг барча ҳисоботлари ва далил, ҳужжатларини ўқиб чиқдим. У асримиз бошларида барча машаққатлару ўлимдан ҳам қўрқмай, Бразилия чангалзорли ўрмонларига борган.

Замона маданияти қадами етмаган хилват жойлардан атлантларнинг шаҳарлари қолдиқларини излаган. У конкистадорлар¹ ва инкалар хазинасини изловчилар ёзиб қолдирган манбаларни синчиклаб ўрганган. Унинг сўнгги экспедицияси излари йўқолган. Эҳтимол бу излар ҳеч қачон топилмас.

Фосетт ўрганган манбалардан бири — ўша сирли диёрга Фернандо Рамозо уюштирган саёҳатлар эди. Тонготарда галати далилни кашф этдим. Рамозо эсдаликларида мен тушимда кўрган шаҳар тасвирланган эди! Худди ўша шаҳарнинг ўзи! Саҳифадан сиҳифага ўтарканман, кўзларимга ишонмасдим.

Саргузашт ишқибозлари тасвирлаган жойларнинг деярли барчаси менга жуда таниш эди. Фақат у вақтларда шаҳарни чангалзорлар босиб кетмаган, унинг қаср ва эҳромлари қуёш нурларида ярақларди. Мана, ўша саҳифалар...

... Отряд қалин буталар ўсган ботқоқ жойлардан ўтиб борарди. Олдинда у ер, бу ерда ўрмончалари бор ўтлоқ дала, ортида — тоғ чўққилари кўзга ташланади. Рапозо бу манзарани анча нафис тасвирлаган: «Тоғ чўққилари гўё осмонга етгандай, шамолларга ва ҳатто юлдузларга арш курсидай эди».

Чиндан ҳам бу ғаройиб тоғ эди. Отряд тоққа яқинлашган сари унинг ёнбағирлари камалак рангларида товланиб, алангланиб борарди: ёмғир ёғар, ботаётган қуёш нурлари кристалланган маъдан ва қумтошнинг ҳўл сатҳида шуъла таратарди. Бразилиянинг шу минтақасида мана шунақа кварц-қум-

¹ Конкистадор — Кортес бошчилигидаги португал истилочилари. Улар маҳаллий қабилаларни ваҳшиёна қириб ташлаган.

тошлар кўн учрайди. Тоғ ёнбағирларига жавоҳирлар сочилгандай эди. Тоғ шаршаралари қоядан-қояга қуйилар, чўққилар ўркачида осилиб қолган камалак тоғ этагидаги хазиначиларни кўрсатаётгандай эди.

— Яхшилик аломати! — қичқирди Рапозо. — Хазиначиларни топдик!

Тун чўқди ва одамлар ғаройиб тоғ этакларига етмасдан тунаб қолишга мажбур бўлишди.

Эртасига тонг отиб, қуёш чиққанида кечаги алвон тоғ чўққилари ваҳимали қоп-қора қоятошлар бўлиб кўринди. Сайёҳларнинг ҳовури сал босилди.

Рапозо ва унинг ўртоқлари тоғ этакларига етишганида силлиқ ва тикка тош деворлар олдидан чиқиб қолишди. Бу силлиқ деворга чиқиш амримаҳол эди. Сайёҳлар кунбўйи харсангтошлар ва ёриқлар оралаб, юқорига элтувчи сўқмоқ йўл излашди. Атрофда билакдай-билакдай илонлар вишиллаб ётарди. Отряд қаттиқ чарчаганидан, Рапозо нафас ростлаш учун чодир тикишга қарор қилди.

— Биз аллақачон уч лига йўл босиб қўйдик, аммо юқорига йўл тополмадик, — деди у. — Яхши-си, келган йўлимиздан орқамизга қайтиб, бошқа йўл топишга уринайлик.

— Яхши, бугунча шу ерда тунайлик, — дейишди ўртоқлари. — Бугун жуда чарчадик. Эртага қайтсак ҳам бўлаверади.

— Яхши, — деди йўлбошчи, — ундай бўлса икки киши — Жозе билан Маноел гулхан ёқишга ўтин териб келишсин.

Одамлар чодир тикиб, энди дам олишга ёнбошлаганларида, юқоридан ғала-ғовур ва қасир-қусур эшитилди. Одамлар сапчиб туриб, қуролларига ёпишишди. Ўрмон ичидан Жозе билан Маноел чиқиб келди.

— Жаноб! — деб бақирди. — Биз тоғ йўлини топдик!

Жозе ва Маноел чангалзорда гулхан учун ўтин излаб юриб, кичикроқ анҳор бўйида қуриган дарахтни кўриб қолишибди. Энг яхши ўтинбоп дарахт шу эди. Иккала португалиялик дарахтга яқинлашганларида бир кийик анҳорнинг нариги қирғоғига сакраб, қоятош бўртиғи ортида кўздан ғойиб бўлибди. «Ўтинчилар» дарров елкаларидан милтиқларини олиб, кийик ортидан қувиб кетишибди.

Улар кийикни тополмабдилар-у, қоя ортида чуқур дарз ёриқни кўриб қолишибди. Ана шу дарз устидан юқорига чиқиш мумкин экан.

Кийик ҳам, ўтин ҳам унутилиб, чодирлар йиғиштирилди. Юкларини елкага ортган сайёҳлар бояги ёриқдан юқорига ўрлай бошлашди.

Уч соатли машаққатли кўтарилишдан сўнг, кийимлари йиртилган, елкалари тилинган, ҳарсиллаб қолган сайёҳлар теварак-атрофдаги яйдоқлик устида қад кўтарган ясситоғликнинг чеккасидан чиқиб қолишди. Бу ердан тоғ ўркачигача бўлган йўл очиқ эди. Кўп ўтмай, сайёҳлар тоғ чўққисига етиб келишди ва кўз олдиларидаги манзарага маҳлиё бўлиб, қотиб қолишди.

Пастда, тахминан тўрт миль масофада маҳобатли шаҳар ястаниб ётарди.

Шу заҳоти сайёҳлар ўзларини панага олишди. Чунки уларга душман бўлган испанларнинг қароргоҳи бўлиши мумкин эди бу шаҳар.

Кечаси гулхан ёқишмади, одамлар шивирлаб гаплашдилар. Узоқ йиллар чангалзорда кезган одамлар салгина обод — маданий жойни кўриб қолишса кўрқиб кетишарди.

Рапозо ва унинг ўртоқларидан кўра, отряддаги йўлбошловчи ҳиндулар кўпроқ саросимага тушиб қолишди. Айрим жойлар улар учун табули, яъни тақиқланган эди, шунинг учун улар ташвишга ботдилар.

Аммо тонг отиб, қуёш чиққанида Рапозо ҳиндулардан бирини разведка қилиб вазиятни аниқлаб келишга зўрға кўндирди. Одамлар яхши ухламаган бўлишса-да, кундузи дам олиш ҳам кўнгилларига сиғмас, элчиларнинг тақдирини ва ўзларининг қисматини ўйлашиб, бошлари қотган эди. Чошгоҳга яқин ҳинду қайтиб келди ва шаҳарда жон зоти йўқлигини айтди. У жуда кўрқиб кетган эди. Шу куни йўлга чиқиш маъносиз, чунки кун кеч бўлиб қолганди. Отряд ўрмонда яна бир кечани нотинч ўтказди. Одамлар ҳар бир товушга қулоқларини динг қилишарди.

Эртасига эрталаб Рапозо тўрт ҳиндудан иборат авангардни олдинга юбориб, қолганлар билан улар ортидан силжиди. Жингил-кўкатлар босиб кетган девор олдига яқинлашганларида ҳиндулар яна ша-

ҳар кимсасиз эканлигини айтишди. Ҳаммалари ўт босган сўқмоқдан юриб, устунлардан ясалган учта арк остидан ўтишди.

Марказий арк пештоқида йўнилган қандайдир битик — белгилар бор эди. Бу ерда ҳамма нарсадан қадимият ҳиди келарди.

Арklar минг йиллар давомида ҳам яхши сақланган, фақат иккита гигант устун ўз тагсупасидан сал кўчиб кетганди. Одамлар арklar остидан ўтиб, кенг кўчага чиқиб қолишди. Бу ерда тош устунларнинг синиқлари ва маҳобатли тошлар сочилиб ётар, тошлар устини қандайдир майсалар ва печаклар қоплаганди. Кўчанинг ҳар икки тарафида қўшқаватли уйлар бор эди. Бу уйлар — катта-катта тош бўлакларидан оҳақшувоқсиз қурилганди. Аммо ана шу тош бўлаклар бир-бирига шундай моҳирона ёпиштирилган эдики, ақлингиз ҳайрон қоларди. Таги йўғон ва усти ингичкалашиб кетган айвон устунларида яхшилик ва ёмонлик руҳлари — арвоҳларнинг суратлари нақш этилганди.

«Ҳамма ерда вайроналик кўзга ташланар, аммо бутун қолган тош уйлар ҳам бор эди, — деб ёзади кейинроқ Рапозо. — Бирортамиз журъат қилиб, хоналарга кириб кўрганимизда, девор ва гумбаздан қайтган овозимизнинг ҳайбатли акс-садоларидан чўчиб, шошиб, ташқарига қочиб чиқардик. Бу тош шаҳарда уй жоҳозларидан ҳеч нарса қолганми, йўқми — билиш қийин эди. Чунки, ички деворларнинг кўпчилиги кўчиб тушган, оёқ остида девор синиқлари сочилиб ётарди. Бунинг устига кўршапалакларнинг ахлати асрлар давомида йиғилавериб, қалин гилам ҳосил қилган, унинг ёқимсиз ҳиди кўнгилни беҳузур қиларди. Шаҳар чамаси, шу қадар кўҳна эдики, латта-путта ёки санъат буюмлари аллақачон чириб йўқолган бўлиши керак.

Бир-биримизга ёпишганча, кўча бўйлаб юриб, катта майдонга чиқиб олдик. Майдон ўртасида маҳобатли баланд қоратош супа бўлиб, унинг устида одам ҳайкали бор эди. Яхши сақланган ҳайкалнинг бир қўли белига тиралган, иккинчи қўли шимол томонга кўтарилган эди».

Едгорликнинг улуғворлиги кишини лол қолдирарди. Португалияликлар бир зум ҳангу манг бўлиб туриб қолишди. Майдоннинг бурчларида худди шун-

дай қоратошдан йўнилган нақшин устунлар қад кўтарган. Уларнинг айримлари ёрилиб, синиб тушганди. Майдоннинг бир тарафида эса шакли ва сайқали баркамол жуда катта бино — қаср қад кўтарганди. Қаср деворлари ва томининг у ер, бу ери шикастланган, аммо маҳобатли тўртбурчак устунлари яхши сақланганди.

«Баъзи жойлари дарз кетган энли тош зиналар қаср залига олиб кирарди, — деб ёзади Рапозо. — Зал деворларида ва безакли устунларда нақш ва битикларнинг излари сақланиб қолганди. Хира нур тушиб турган хоналарда лак-лак кўршапалаклар учиб юришар, уларнинг ахлатидан чиққан ҳидга чидаб бўлмасди.

Тезроқ тоза ҳавога чиқишга ошиқдик. Асосий эшик устида бир йигит сурати ўйиб ишланганди. Унинг соқоли ўсмаган, белидан юқориси яланғоч, елкасидан боғич ёки камар ўтказилган, қўлида қалқон бор эди. Бошида дафна баргини эслатувчи қандайдир гулчамбар бўлиб, бундай гултожларни биз Португалиядаги қадимий юнон ҳайкалларида кўрган эдик. Сурат остида қадимги юнон ёзувига ўхшаш битиклар бор эди.

Анҳорни кечиб ўтдик, ботқоқлардан ҳам бир амаллаб ўтиб олдик. Дарёдан чорак мил нарида ёлғиз қаққайиб турган иморат сари юрдик. Дарвоқе, бояги ўрдаклар бизга йўл бўшатишни хаёлларига ҳам келтирмади. Дўнгликда жойлашган иморатга ранго-ранг тош зиналардан чиқиб бориларди. Уйнинг олд тарафи таҳминан 250 қадам келарди. Тўғри бурчакли ариқдан ўтиб, каттакон залга кириларди. Арк устида олис вақтларнинг таназзул келтиришига қарамай, яхши сақланиб қолган нақш ва суратлар бор эди. Залнинг тўрт тарафидан ўн бешта хонага кириларди. Ҳар бир хонада бошини кўтариб турган илон ҳайқали бўлиб, илон оғзидан тушаётган сув пастдаги тош илоннинг оғзига кириб кетарди. Чамаси, бу бино ҳам ибодатхона, ҳам коҳинлар мактаби-мадрасаси эди...

Шаҳар кимсасиз ва хароба ҳолида бўлса ҳам, атрофдаги далаларда егулик зироатлар топиларди. Бу ер қўрқинчли бўлса ҳам, ҳеч ким ҳеч қаёққа жилгиси келмасди. Одамлар қалбида қўрқинчдан кўра хазина топиб, бойиб кетиш туйғуси устунлик

қиларди. Айниқса, Жоан Антонис тош синиқлари орасидан қандайдир олтин танга топиб олганидан кейин бу умид яна кучайди. Танганинг бир тарафида тиз чўкиб турган йигит, иккинчи тарафида камон, тож ва аллақандай чолғу асбоби тасвири туширилганди.

Ҳар томондан босиб турган эзгинлик туйғуси асабларни қақшатарди, лак-лак кўршапалаклар нафас олишга қўймасди...»

Сайёҳлар ўзлари кирган катта дарвоза олдида чодир тикишди. Бу ердан қуёш ботаётган пайтда минг-минг кўршапалакларнинг харобазордан гурил-лаб учиб, зулмат қўйнида йўқ бўлиб кетишини ва хўрсинишга ўхшаш сас чиқаришини кузатиш мумкин эди. Кундузи эса жуда кўп қалдирғочлар пашшаларни қийратарди.

«Қаерга келиб қолганимизни ҳеч биримиз билмасдик... Ниҳоят дарё ёқалаб, ўрмон ичига кириб туришга қарор қилдик. Ҳиндуларимиз йўлдаги белгиларни эслаб қолиши, зарур бўлганида яна экспедиция билан қайтиб келиб, харобазорда яшириган ҳазиналарни олиб кетишлари эҳтимолини ўйладик. Дарёнинг қуйи томонига эллик мил масофани босиб ўтгач, катта шаршара яқинига келиб қолдик. Шаршара ортидаги тоғда маъдан конлари борлиги маълум бўлди». Бу ерда отряд анча вақт туриб қолди. Қуш ва ҳайвонлар гўшти билан тирикчилик қилишди. Баъзилар безгак касалига йўлиқди. Шаршарадан пастда дарё ёйилиб оқар ва бир неча қўлтиқларга бўлиниб, ботқоқзорга айланарди.

«Неча йиллар машаққатли йўл босиб, Сан-Франциско дарёсига етиб келдик, — деб ёзади Рапозо. — Дарёни кечиб ўтиб, Параугас томонга йўл олдик... Баяга етиб келдик». Шу ердан қиролнинг бош вазир Луис-ус-Кавалҳо-Ачадога мактуб-хабар йўллади. Юқоридаги ҳикоямиз мана шу мактубдан олинган.

Эрталаб кўчада машиналар товушини ҳам эшитмай хаёлга ботиб борардим. Қимдир менга туртиниб кетар, мен ҳам кимгадир туртиниб кетардим. Автомат-телефонлар олдида одамлар навбат кутиб туришарди. Шу ерда дўстим ва маслакдошим Санинга қўнғироқ қилиш зарурлиги эсимга тушди.

... Санин уйда эмас экан. Иложим қанча. Энди шу вақт ичида Фосетт-рапозо версиясини — тахмин-

ларини обдон ўйлаб, пишириб олишим керак. Қора тош ҳайкалча — шу шаҳарда топилган. Кўҳна — ҳужжатларнинг кўрилган нусхаларини қайта-қайта кўздан кечириб, жуда кўп саволларимга жавоб излардим... Эҳтимол, ана ўша — атлантлар шаҳридир? Йўға, мен Хокинс далилларига дарров ишона қоладиган анойи, лақма эмасман-ку.

Эҳтимол, атлантлар тошларга харобаларни магнит усулида ёзиб қолдиришган, минг йиллардан кейин шу тошлардан ҳайкалча ясалгандир. Ана шу ҳайкалчада атлантларнинг ёзуви сақланиб қолгандир? Ҳайкалчани зилзилада вайрон бўлган шаҳар усталари ясаган. Умуман олганда, бу шаҳар атлантларнинг қадимий манзилгоҳлари устида қад кўтарган бўлиши мумкин. Тарихда шундай ҳодисалар борлиги фанга маълум. Масалан, Троя шаҳрининг ўрнида кўп марталаб янги-янги шаҳарлар қад кўтарган.

... Телефон будкаси олдида хаёлимга келган бир фикрдан сесканиб кетдим. Ўша одам, ўша шаҳарда юрган бўлиши керак. Ва ўша шаҳар туш ёки хаёл эмас, балки аслида бор шаҳардир. Ҳа, у чангалзорлар орасида кўздан йўқолган. Демак... Ҳалиги учар одамлар ҳам ҳақиқатда бор. Улар ўша дарё ёқасидаги жарлик узра учаётган эдилар. Ҳа, учаётган эдилар. Ҳаммаси рост. Лекин нима учун у менинг саволимга тўғри жавоб бермадийкин? У менга қармоқ ташлаб қўйди, мен эсам митти балиқчадай ана шу қармоққа илиндим. У одамнинг ўзи ғойиб бўлди. Йўқ бўлиб қолмаганида ўзининг кимлигини, лекция тинглашга қаёқдан келганлигини айтиши керак бўларди-да. Дарвоқе, ким ўзи у?.. Рута — ким?.. Чама-си, улар мендаги тўғноғични ўғирлаб кетишларига жиддий асос бор (Дарвоқе, уни биринчи мен ўғирлаган бўлсам ҳам).

Аввал Атлантидага улардан кўра мен қизиқаман, деб ўйлардим. Аксинча, улар Атлантидага мenden ҳам баттар қизиқади, шекилли. Эҳ... Атлантида...

ЯНА РУТА

Тахминим тўғри чикди: таллий шарчаси бўлган ноёб тўғноғич ястигим остида турганида тушимда

кўҳна шаҳар кўринган экан. Тўғноғич хабар берар экан... Тўғноғичсиз — шундай, кўргим келсачи? Чиндан ҳам кўргим келса-чи? Ё инсон хаёлот илантлар маъдани олдида ҳеч вақо эмасми? Назаримда, кўҳна шаҳарга оид барча хотираларим хиралашиб, ўчиб кетадигандай, тушимда кўрганларимга ҳам абадий парда тортилгандай туюларди. Аммо бир куни, Рутани эслаганимда...

* * *

Кўз ўнгимда тоғ кўлига ўхшаш кўрфаз ёқасидаги ёлғиз қоя пайдо бўлди. Қоя ўртароғидаги супачада учар одамлардан бири ўтирар, қолганлари қоянинг ясси чўққисига чиқиб олишганди. Манзара ҳар лаҳза ўзгарарди. Уфқда кулранг мағзава қатламлар ранги ўчиб, яшил, оч ҳаворанг, наформон ранглар туғиларди. Шамол ва қуюнлар серғалаён сув юзидаги нур тангаларининг ўйнаётган даврасини тўзитиб юборар, бир зум нур жилвалари ўчиб яна сув юзи жонланиб, ғалаёнга келарди, қоя остидаги қумлоққа оқ кўпик мавжлари ёпирилиб келар, энг баланд мавжлар қоянинг тош биқинига уриларди.

Менга эркакларнинг юзи кўринмасди.

Кимнингдир қадам товуши эшитилди. Бу қиз бола қадамлари эди. Шағал шағиллади. Қоя остида Рута бир қўлида пошнасини тилла йўл-йўл чизик тортилган чиройли туфли ушлаганича, оёғи остидаги тўлқин мавжларига ҳам эътибор бермай, менга тикилиб турарди.

У менга гўё Атлантида ҳақида ҳикоя қиларди.

— Ўтмишдаги афсонавий қолдиқ диёрларини кўриш менга насиб этди... Энг аввал Санта-Мария ороли ва ундаги олти юз метр баландикдаги тоғ қояси кўринди. Бизнинг тайёрамиз — учқичимиз пастлаб учарди, аввал уммоннинг қорамтир сувларини, сўнг қоя яқинида оқишроқ сув мавжларини кўрдим. Оролдаги тоғнинг фақат чўққиларигина сувдан чиқиб турар, орол гўё чўкиб кетган ясситоғликнинг «телпаги»га ўхшаб кўринарди. Кўрфаз соҳилларининг ҳамма ерлари баланд ва тик қоятошлардан иборат эди. Тик қирғоқларнинг нариги ёғи узумзорлар, буғдойзорлар ястаниб ётибди, тоғ ёнбағирларида оқ иморатлар кўзга ташланади. Қаштелу бурни-

даги қоялар сув сатҳидан юз метрча баланд осилиб турибди. Қоя елкасида Кансалу-Велю маёғи бор. Атлантларнинг собиқ пойтахти чегарасини худди шу маёқ белгилаб тургандай...

— Сен Азор оролларида бўлганмисан? — хаёлан сўрадим қиздан.

— О, йўқ, бормаганман, фақат тайёра ойнасидан кўрганман. Атлантика уммони ўртасига қўниб ўтиш режалаштирилмаган эди. Лекин биз ороллар тизмаси устидан учардик. Вара чўққиси бўлган Сан-Мигел ороли худди деворга ўхшаб чўзилиб кетган, орол қирғоқлари жар ёқаси бўлиб қолган. Оролнинг ғарбий адоғида тик ва яланғоч базальт қоялари бор, қоялар чўққисидаги яккам-дуккам дарахтлар қуриб-қовжираб қолган... Бу ерда магнит аномалиялари — конлари борлиги аниқланган. Мен яна Пику, Фаял, Флориш оролларини кўрдим. Тайёрамиз ғарбга йўл олди ва мен хаёлан Атлантида билан хайрлашдим. Атлантида худди шу ерда эканлигини, унинг тоғлари ҳозиргидан уч баробар баланд бўлганлигини ҳеч ким хаёлига келтирмаса керак. Оролдаги вулқонлар оғзидан чиқаётган сариқ-яшимтир шаффоф тутун кўкка ўрлаб, стратосферага қадар етар эди. Олисдан қараганда бу тутунлар аралашиб, жуда катта дарахт суратини ҳосил қилар эди.

— Ўйлашимча Тинчлик дарахти гоёси худди шу ерда туғилган. Мен ҳеч қачон Азор оролларини кўрмаганман. Эҳтимол, тинчлик дарахти ҳақидаги гап-сўзлар ер юзининг ҳамма тарафга тарқалган ва шунинг учун атлантологлар яшимтир тутунни хаёлларида яратгандир?

— Йўқ, яшил тутун дарахти хаёлот меваси эмас. Энди менга маълумки... Мен архипелаг—ороллар тизмасини ҳозир ёки яқин ўтмишда ҳамма қандай кўрган бўлса, шундай кўрдим. У сира Атлантидага ўхшамай қолган.

УЧРАШУВ

«Украина» меҳмонхонасининг салқин даҳлиз ва холларида Бразилия лилиялари гул очган, энди, қалин деворлари кўча шовқинларини ўтказмайди — одамларнинг шанғиллаган овозларидан, қизиқсиниб

қарашларидан ҳоли қилиб туради. Рута худди шу меҳмонхонага қўнди.

* * *

Қадимги Миср шаҳри Санс қоҳини (буни Афлотун ўз диалогларида эслайди) бундай деган экан:

«Самода ҳаракат қилаётган, ер билан бир доирада айланаётган ёритқичлар гоҳо ўз йўлларидадан оғиб кетади ва узоқ-узоқ вақтлар оралиғида Ердаги ҳамма нарса кучли оловда ёниб, қирилиб кетади». Жуда аниқ-равшан айтилган. Атлантида ҳалокати ҳақидаги гипотеза-тахминлардан бирортаси шу хулосага қўшимча киритолмаган. Бизнинг сайёрамиз Ойни ўз тасарруфига олгани ҳам, Ер билан астероиднинг тўқнашиб кетиши ҳам янги гап эмас: Санс қоҳини қадимгиларга хос лўнда, ихчам жумлада шуларнинг ҳаммасини, ҳатто шулардан ҳам кўпроқ маъноларни англатади... Мен Афлотун асарининг шу жойини қайта-қайта ўқиганман. Аммо дарров тушуниб етмаганман. Бу фикрга яна нима қўшиб бўлади?

— Кўп нарсаларни қўшса бўлади, — деди Рута. — Космосни тушунадиган ақл-идрок нақадар кўп нарсаларни бардош бериб, енгиб ўтиши кераклигини ўйласам — юрагим орқага тортиб кетади! Абадий кураш манфаатлар тўқнашуви... ҳаётнинг ғалати-ғалати шакллари номаълум маъволардан арвоқлар ва гидралардай ўрмалаб чиқиб келаётганга ўхшайди. Биз кечагина ана шу маъволарни билиб, ўрганиб, бутунлай ўзимизники қилиб олдик, деб ўйлардик.

— Нималар деяпсан, Рута? Бизга яқин самода наҳотки ҳаёт бор сайёралар шу қадар кўп бўлса?

— Мен сайёраларнигина айтаётганим йўқ. Эшитмаганмисан, Тинч океани тубидаги ўпқонларда тимқизил чўғ бўлиб турган оташ ҳароратларида ҳам ҳаёт борлигини? Ана шундай об-оташ ичида бактерияларгина эмас, балки моллюскалар ва умуртқали ҳайвонлар ҳам яшайди. Вулқонли дарзлар ичида ҳозиргача янги-янги ҳаёт зайллари вужудга келмоқда. Улар қанақа ҳунар кўрсатишини ҳеч ким билмайди. Бу нарсалар ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. Генетика коди-формуласи мутлақо универсал эмас экан. Ахир оддий оқлик модда шу қадар сирларни

пинхон этса-я? Ҳарорат ва босим сал ўзгариши билан янги-янги мавжудотлар пайдо бўлади. Бу фақат Ернинг ўзида. Уёқда-чи?..

— Қаёқда, уёқда?

— Асосий юлдузлари атрофида айланаётган гигант сайёраларнинг қайноқ уммонларида... Ярим сўнган қуёш бағирларида...

— Наҳотки, ўша ёқларда ҳаёт бор?

— Албатта. Бизда бунга далиллар бор. Вақт ва маконлардаги ҳаёт занжири адоқсиз... Ҳаёт абадий, у ҳеч қачон йўқ бўлмайди. Миллиард йиллар давомида ҳаёт ҳамма жиҳатлардан такомилликка интилиб келади — у Ақл-идрок мўъжизасини яратди. Аммо ҳаёт айни вақтда бунинг аксини — Ақл-идрок инкорини ҳам яратди. Ҳаёт Зарратул-тоқат — атом ва молекулаларнинг ҳайратомуз барқарор бирикмаларини ана шундай, ҳаётни инкор этиш қобилиятини ато этдики, бу қобилият ҳар қандай чиришдан ҳам даҳшатлироқдир. Худди ана шу бирикмалар ўз йўлида учраган борлиқ нарсаларни қириб ташлайди. Аммо ақл-идрокни фақат анти-ақлгина инкор эта олади. Анти-ақл ўз вакиллари, тарафдорлари орқали ҳаётга зарар етказди. Анти-ақл ҳам ақлнинг бошқача тарзи, йўлидир. Бу ҳаёт тарзлари, йўллари ҳар бири ўз қонунлари асосида курашади. Биз эса бу қонунларни яхши билмаймиз. Тўғриси, яхши билолмадик. Лекин биз шуни биламизки, Санс астероиди (яъни, Санс коҳини башорат қилган астероид) миллион ва миллиард йиллар давомида ўз мабудаларининг жуда катта қисмини йўқотгани учун йўлидан оғиб кетди ва даҳшатли фалокат юз берди. Ўша астероиднинг бутун вужудини қуртлар кемириб ташлагандай ғовак бўлиб кетди. Ахир анти-ақл пўпанакдай жойини чиритади. Номаълум куч астероидни орбитасидан чиқариб юборди ва у Ерга қулаб тушди. Ана шунда сен билган даҳшатли фалокат юз берди.

— Йўғ-е?

— Ҳа, худди шундай бўлган. Атлант-кроманшонлар қирилиб кетди. Фалокатдан сўнг сизнинг сайёрангизда ҳаётнинг мутлақо бошқа тарзлари вужудга келиши мумкин эди. Аммо яна бир марта мўъжиза юз берди — инсон яна қад кўтарди. Бу қай тарзда юз берганлиги бизга номаълум. Чунки сайёрамиз узоқ йиллар зулмат, хаос бағрида йўқолган. Кейин

қандай воқеалар юз берганлигини ўрганишимиз, билишимиз керак. Чамаси, кроманъонлар — шарқий атлантларда бизга номаълум қурол — зидди-заҳар бўлиб, шу туфайли улар бутунлай қирилиб кетганга ўхшайди. Америка ҳиндулари омон қолишди. Улар ерни босиб олган анти-ақл вакилларини мағлуб этишди. Аммо қандай қилиб? Бундай саволларга ҳозирча ҳеч биримиз тузукроқ жавоб беролмаймиз. Мана шунинг учун ҳам биз фалокат давридан қолган харобаларни, ибтидоий сўқмоқларни синчиклаб ўрганамиз. Улар табиий ҳолда сақланиши керак. Шунинг учун биз кўпгина эҳромлар ва шаҳарларни сизларнинг қўлингиз билан тупроққа кўмдириб юборганмиз. Уларга ҳеч ким тегмасин деб. Чунки ер аҳлининг келгуси тақдирининг сири, эҳтимол, ана шу харобалардан топилар? Агар сизлар кроманъон одамларига хос ҳайратомуз сабот, матонат, куч-қувват, ритм—тартиб туйғуси-ю, олдиндан сезиш, бадий фаросат ва топқирлик, қўлигуллик сингари ҳислатларингизни йўқотсангиз — душман, яъни анти-ақл йўлини ҳеч ким тўсолмай қолади. Кроманъон одамларига ким ёрдам берган экан? Улар сизнинг сайёрангизга қаёқдан келиб қолган? Бу саволларга ҳамон жавоб йўқ. Улар қандай машаққатларни енгиб ўтганлигини биз яхши билмаймиз. Ҳозир буни тушунолмаймиз. Ўтмишга қайрилиб қараш, уни синчиклаб ўрганиш, ундаги аввал эътибор берилмаган нарсаларни қайта-қайта кўриб чиқиш пайти келди. Эҳтимол, кроманъонларнинг уёқда, фазода иттифоқдошлари ва ҳомийлари бўлгандир? Бу нарса ҳам биз учун қоронғу — терра инкогнито.

— Биз учун қоронғу — терра инкогнито, — ўзимнинг товушим ўзимга ғалати эшитилди... Шу билан Рута кўп нарсаларни, ҳатто ўзининг қаёқдан келганлигини ҳам англаган эди. Ахир мен шу нарсадан — унинг яна фазога кетиб қолишидан қўрқардим. Бу гапларга мен ишонаманми, ишонмайманми — унга бари бир эди...

— Уёқда нималар бўлибди ўзи, — сўрадим яна.

— Сен бу гапларни фантазия, хаёлот деб ўйлашинг мумкин. Аммо анти-ақл кроманъон одамларини бутунлай қириб юбормаса-да, уларни йўқотиш муддатини кечиктирган холос. Анти-ақл навбатдаги ҳамлага чоғланмоқда. У фалокатни аввалдан билиб,

пайт пойламоқда. У биладики, инсон оламини ўзгартираверади, ўзгартираверади. Охири ўзиям ўзгариб кетади — инсон бўлмай қолади. Ана шу пайтда олам ҳам, одам ҳам анти-ақлга ўлжа, ем бўлади. Эҳтимол, у ҳеч ким кутмаётган томондан билинтиймай ҳужумга чоғланаётгандир? Биз эса ёв қаёқдан келишини билмасмиз?

— Ёв қаёқдан келиши мумкин, Рута?

— Ёв ўзимиздан, ҳар бир ҳужайрамиздан келиб чиқиши мумкин. У генларимизга кириб олгандир? Шундай бўлмаганида, Ернинг келажагига лоқайд одамларнинг ақлга, мантиққа зид фикрлари қаёқдан пайдо бўлади? Мана шу нарса ҳам — терра инкогнито.

— Терра инкогнито. Номаълум ер. Одамлар эътиборидан қолган келажак. Одамлар келажакни ҳозирги бир лаҳзали фойда учун қурбон қилишмоқда.

Шу куни биринчи бор Хуан Беррон сирли шаҳарни излаб экспедицияга борганлигини эшитдим.

— Асли аргентиналик, — деди Рута оҳиста, — ҳозир Парижда яшайди. У ерда Берроннинг Амазонка чангалзорлари ҳақида китоби чиққан. Китоб муқаддимасида у экзотик фильм яратиш учун олис сафарга борганлигини айтади. Аммо экзотик фильм дегани менимча бир баҳона... — Рута менга синовчан тикилди.

— Аслида Хуан Берроннинг нияти бошқа эди. Унинг фақат экзотик фильмни деб ўзини ва ўртоқларининг ҳаётини хавф остига қўйишига ишониш қийин. Уларни электр токи чиқарувчи илонбалиқлар кутарди, бундай илонбалиқлар одамни шол қилиб қўйиши ҳеч гапмас. Беш метрли қора тимсоҳлар, қизил чумолилар, қушларни ямламай ютадиган илонлар ва одамнинг қонини сўриб оладиган ўргимчакларчи? Мату-Гросуга мажбуран қўнишга мажбур бўлган учувчи ҳалиги ўргимчакларнинг вазоҳатидан қўрқиб, ўзини ўзи отиб қўйган. Бир фильм учун Беррон шунчалик хавф-хатарга чидаши мумкинми?

— Чангалзорлар ҳақидаги фильмни суратга олиш ҳам ҳазил гап эмас, — эътироз билдирдим мен. — Ўша жойлар ҳозиргача кам ўрганилган. Худди ўша жойларда номаълум дунёни учратаман, деб умид қилганда Фосетт ҳақли эди.

— Тўғри, Фосетт ҳақли эди. Фақат шуниси шуб-

ҳалики, чангалзорлар ҳақидаги фильмлар оз эмаску. Беррон тропик ўрмонлар ҳақидаги юзта ана шунақа фильмдан кейин юз биринчисини суратга олиш учун ҳаётини хавф остига қўйиши шартмиди?

— Наҳотки, Беррон бирор янгилик топмаган?

— Топишга топган. Лекин гап бунда эмас. Агар шу фильмни кўрсанг, Беррон экспедициясидан мақсад кинога олиш эмаслигини тушунасан.

БЕРРОН ЭКСПЕДИЦИЯСИ

Беррон фильмининг копиясини олишим билан бу сирдан дўстим Владимир Санинни огоҳ этишга қарор қилдим. Аслида бу ишни чакки қилган эканман. Чунки, зидди-ақл хавфи таҳдид солиб турганини жуда яхши англардим. Кейинроқ маълум бўлишича, хавф мен ўйлаганимдан кўра қалтисроқ экан. Шунга қарамай, Санинга Берроннинг фильми ва китобини кўрсатдим.

Шу куни Часовая кўчасида, дўстимнинг уйида ғаройиб воқеаларнинг гувоҳи бўлдик. У кинопроекторни улади, китобдаги айрим жойларни таққослай бошладик. Саниннинг юзи, қуюқ қоши, тиниқ кўзлари, сояси деворга тушганда янада узунроқ кўринган бошига қараб у, албатта, кромантён одами деган фикрга келдим. Ахир кромантёнлар делихоцефал, яъни узунбош бўлишади-да.

Беррон фильми ва китобидаги сирли жумбоқларни ечишимиз керак эди. Энди буёғини Берроннинг ўзи ҳикоя қилади.

Тун қоронғи, дарёнинг муйилиш жойларидаги тошқин мавжлар қайиқларимизни писта пўчоғидай айлантиради, ағдариб юборади, четга улоқтиради, шиддатли оқимда илдиз-пилдизлари билан оқиб бораётган дарахтларга олиб бориб уради. Кун найзага келганида Арари дарёсининг сал кенгроқ ёйилмасига чиқиб олдик. Лекин буёғи саёзлигидан қайиқларимиз тақалиб қолади, гоҳо сувга тушиб уларни

да тикланган, томига ҳурмо япроқлари ёпилган ҳароб бир ферма. Дарвоқе, бу жойларда ҳар қандай уй одамларни ёмғир ва қуёшдан асрайдиган шамсия-зонтикка ўхшайди — йил бўйи ҳарорат 25 градусдан пастга тушмайди. Гамак (арқондан тўқилган каравот), сандиқча, курси, тоғорача, қаҳва чойнаги — фермадаги бор йўқ бисот шулар. Бу ерларда ҳар бир уйда албатта мачете деган қурол бор, у ошпичоққа ўхшайди. Мачете ёрдамида одамлар чангалзор ўрмонда ўзларига йўл очишади, нон кесади (нон бўлганида), ҳайвонларнинг тўшини нимталайди, консерва банкаларини очади, ва ниҳоят...

Биз оч қолганмиз. Аммо фермада ейдиган ҳеч вақо йўқ. Уй бекаси бизга кичик ликобчаларда маниока илдизининг ундан пиширилган бўтқа берди. Эри эса илтифот қилиб, бизга бир пиёладан қаҳва узатди. Кечқурун базм қилишга ваъда берди. Бу ерда ҳеч ким ҳеч қаёққа шошмайди ва ҳамма бири-бирига эспера — «шошма» деб гапиради.

Полга ёнбошлаб, ҳузур қилиб қаҳва ичдик. Жерар полнинг ёриғидан пастга қараб, сувда алланарсалар ғимирлаётганини айтди. Уй остида, атрофи ўралган ҳовузчада кайманлар — тимсоҳлар қалашиб ётган экан. Экспедициямизга ёлланган, бутун Амазонкага машҳур овчи Мишелнинг айтишича, кайманларни еб бўлар экан. Тимсоҳлар овқатсиз ва сувсиз ҳам икки-уч ой чидаб, яшайверар экан. Шунинг учун бу ердаги иссиқ ва дим ҳавода гўшт бузилиб, сасиб кетмасин деб, тимсоҳларни тирик сақлаб қўйишаркан.

Чарчаганимизга қарамай, хўжайин қандай қилиб ҳовузчадан икки метрли асирини тортиб олишини томоша қилдик. Ташқарига чиқарилган тимсоҳ жаҳлдан гезариб, ҳарсиллаб нафас олар, ўжарлик билан ерга қапишиб турарди. Мишел ёрдамга келиб, ўткир болтаси билан бир уриб, тимсоҳ бошини қирқиб ташлади. Бу ишни у жуда осон ва аниқ бажарди. Иккинчи зарб билан у тимсоҳнинг думини ҳам ажратди. Кайманнинг боши ва танасини ташлаб юборишди — фақат унинг думини ейиш мумкин экан. Думини нимталаб бўлишди, энди қовуришади.

Одатда тимсоҳ гўштидан атир ҳиди келиб, кўнгилни айнитади. Шунинг учун уларни ейишмайди. Бу ердаги кайманларда ундай ҳид йўқ экан. Киноопера-

торимиз тимсоҳни ўлдириш саҳнасини суратга олди. Сўнг нима бўларкин деб, қизиқиб, тимсоҳнинг кесилган тумшугидаги арқонни еча бошлади. Мишел уни бу ишдан қайтарди. У билакдай йўғон бир таёқни тимсоҳ тумшугига тикқан эди, таёқ қарсиллаб синди. Тимсоҳнинг кесилган боши ҳам маълум вақтгача ўз ишини бажарар экан.

Кўп ўтмай, учта елканли қайиқда одамлар келишди. Булар кайманларнинг харидорлари экан. Хўжайин уларга ҳам меҳмондўстлик билан кичкина пиёлачаларда қаҳва тутди. Савдолашиб бўлишгач, эчкиэмарларни бирма-бир ҳовуздан чиқаза бошлашди. Хўжайин аввал узун таёқ билан уларнинг бошига бир уриб гангитар, сўнг кўзларини қаттиқ босиб, ҳушидан кеткизиб қўяр эди. Шу пайтда харидорлар кайманларни арқонда чирмаб боғлаб ташлашарди. Кўтариш осон бўлсин деб, ҳар бир эчкиэмарни узун ёғочга боғлашарди.

Соат 6 ларда қоронғулик тушди... Тун сирли эди. Ой нурида жимирлаган сув юзидаги сочқинлар, дарахт шохларидаги қуш қанотларининг потирлаши, қушларнинг ноласи, аллақайси ҳайвон кўзларининг ялтираши — буларнинг бари сирли ҳаёт аломатлари эди. Уйқу келмасди. Минглаб сувбақа ва қурбақалар чинқирғи қулоқни қоматга келтирарди. Бир хил қурбақалар ўз инларини мумдан қозончага ўхшатиб қуракан. Ҳиндулар мана шу уяларни жуда ҳуш кўришаркан. Чунки улар ёқилганда хушбўй таратар экан. Мана шу хушбўй тутун ҳундулар эътиқодича, одамни турли дардлардан халос этиб, ёвуз руҳларни қуваркан. Шифобахш бақанинг ўзи ҳам қадрланаркан. Тиш оғриганда ёки шамоллаганида шишиб кетган жойга ёш қурбақа босилса, оғриғи қоларкан.

* * *

Бу фильмда қандайдир тушуниксиз, хавfli нарсалар бор эди.

Аммо хавф нимада эканлигини англаёлмасдим. Мана, бир гуруҳ сайёҳлар дарё соҳилига келишди. Аммо уларнинг юзлари қўғирчоқларникидай жонсиз, лоқайд эди. Уларни янги манзаралар жалб этмас, осмон шафағи қувонтирмас эди. Буни қандай

изоҳлаш мумкин? Билмадим. Агар бирортаси ҳис-ҳаяжонини бирдирса жуда ўринсиз, нотабий кўри-ниб қоларди. Буни мен яхши англадим — чунки ўзим табиатан сайёҳ эдим. Нима учун бу одамлар ўзларини бошқача тутуди? Эҳтимол, улар жисман ва руҳан ҳориб қолишгандир? Мен ўзимнинг ҳиссиётларимни ва кузатишларимни назорат қила бошладим. Мана, сайёҳлар яна илгарилашди, яна Беррон овозини тинглай бошладим.

* * *

Тропик чангалзор кечасида москитлар — искабтопар пашшалар тинчлик бермайди. Бу ерда уларнинг хиллари кўп ва ҳар бири маълум вақтда келиб, бизни талайди.

Мишелнинг айтишича, 4 соатдан сўнг Арари кўлига етишимиз керак эди. Аммо, 6 соат йўл юрсак ҳам кўлдан дарак йўқ. Бирдан маълум бўлиб қолдики, биз анчадан бери кўлнинг ичида юрган эканмиз. Тропика қуёши сувни қуритиб, парлатиб, остини ҳаммаёғи ёрилиб ётган, қотган балчиқли худудсиз майдонга айлантириб юборган экан.

Қуёш нури тушиб турган ёриқларда сон-саноксиз йўғон қизил чувалчанглар ғивирлаб ётарди. Мишел бу чувалчангсимон илонларнинг захри одамни ўлдиришидан қўрқмай, бемалол оёқяланг юрарди.

— Менинг яғири чиқиб кетган товонимни тишлаш учун бу илончаларнинг оғзи кичиклик қилади, — деди Мишел. — Лекин, агар улар бармоқлар орасидаги юпқа терига етиб олса иш чатоқ. Аммо унча қотган балчиқни сидириб тушириш керак.

— Мана бу ғаройиботни кўринг! — деди Мишел қуриган балчиқ орасидан узунлиги ярим метрча келадиган бир илонбалиқни чиқариб олиб, — бу жониворлар ёзда, сув қуриганида балчиқда ҳам яшай олади, шундай кунга қолганида керак бўлади, деб табиат унга ўпка ҳам ато қилибди.

Каттакон кўлдан кичкина бир кўлмак жой қолибди. Жерар тўр ташлаб, лиқ-лиқ ўлжа билан тортиб олди. Унга ёрдамлашаётган Феррис қўли куйиб қолгандай, сапчиб тушди.

— Сени «пирাকে» урган, — тушунтирди Мишел. — Бу кахрабо балиқ, ток чиқаради. Шундай

деб, у таёқ билан бир метрча узунликдаги балиқни ажратиб олди.

— Бир неча йиллар аввал мен Европа аквариумлари учун бир неча дона шундай электр балиқдан тутмоқчи эдим. Ҳиндулар отларини дарёга солишди. Уларни шу заҳоти электр балиқлар талаб кетишди. Отлар оғриқдан кишнаб, пишқириб, ёллари ҳурпайиб, ўзларини ҳар ёққа ура бошлашди. Аммо ҳиндулар таёқ билан уларни сувга ҳайдашарди. Ярим соатлардан сўнг отлар тинчиди. Токларини сарфлаб бўлган электр балиқлар баланд қирғоққа сапчиб чиқа бошлади. Шу ерда уларни саранжомладик.

Жуда катта кўламдаги тимсоҳ овини кинога олишга муваффақ бўлдик. Еса бўладиган «жакара-тингас» дан бошқа турдаги тимсоҳлар ҳам кўп экан бу ерда. 4—5 метрли «жакараассю» деган баҳайбат тимсоҳларни еб бўлмайди. Жуда катта, ялпоқ бошли бу тимсоҳлардан уй ҳайвонларига кун йўқ. Қишлоқликлар буни исботлаш учун шу тимсоҳлардан бирини ёриб, унинг қорнида еган ҳайвонларидан йиғилиб қолган масан — юнг коптогини кўрсатишди.

Тимсоҳ ови, уларни калтаклаш бошланди. Фақат таёқлар билан қуролланган эликтача одам, белигача сувга тушиб, шовқин кўтаришди. Жакарлар бу шовқиндан нариги қирғоққа қараб қочишди. Бошқа одамлар массо-арқон билан уларни тутиб, қирғоққа чиқара бошлашди. Овчилардан бири кинооператор кўзи ўнгида тимсоҳларнинг бошларини чопа бошладди. Мен филни ўлдирса бўладиган милтиқ билан жакарлардан бирининг миясидан олдим. Аммо тимсоҳ шундан кейин ҳам ўлмади. Бир ҳамроҳим таёқ учига бутилка шишасини илиб, тимсоҳ оғзига олиб борди. Тимсоҳ шу заҳоти шишани қарсиллатиб чайнаб ташлади.

Бизнинг моторли қайиқларимиз шиддат билан Осари дарёсига кириб келишди. Найза билан балиқ тутаятган оролликларни четлаб ўтишга тўғри келди. Япалоқбош бу балиқларнинг қора танасида қизил холчалари бор эди. Баъзиларининг оғирлиги 80 килограммга етарди. Уларнинг тилидаги суяк қисмидан ҳиндулар ёғочларни ва қуролларини силлиқлаш учун фойдаланар эдилар.

Бронгер деган ўртоғимизни офтоб элтиб, лоҳас қилиб қўйди. У қип-қизариб, безгак тутиб ётар, саё-

хатни давом эттиролмас эди. Уни дарёнинг қуйи тарафига кетаётган «Ницца» кемаси палубасига олиб чиқишди. Кутилмаганда яшин-чақин бошла-ниб, уни кеманинг трюмига — пастидаги ҳовузга боғлаб ташланган тимсоҳлар устига ётқизишга тўғ-ри келди.

Кейинчалик Брюнгер безгак ва тимсоҳлар сасси-ғидан қандай босириқ тушлар кўрганлигини гапи-риб берди.

* * *

Эрта тонгда ноқулай қайиқларимиз кичик дарёда сузиб борарди. Энди оқариб келаётган тонгнинг хира ёруғида чангаллар остида, айқаш-уйқаш илдишлар ва дарёга қулаб кўндаланг туриб қолган дарахтлар орасидан йўл очиб бордик.

Эшкак ишлатмай қўйдик. Бошимизда тўрдай тў-шалган Лиана чангалларининг шох-шаббаларини пайпаслаб, осилган навдаларни ушлаб тортамиз. Кўлга яқин қолганида қайиқлардан тушишга тўғри келди. Энди белимизгача сувга тушиб, папоротникка ўхшаш каттакон баргли майсалар билан қопланган юмшоқ лой устида юрибмиз.

* * *

Олдинда бизни чинакам тоғ ўлкаси кутарди. Қу-ёш ботар пайтида биз қоялар устига тирмашиб чиқа бошладик. Бу қоялар худди бриллиант зарралари сепилгандай ярқираб, кўзни қамаштирарди. Усти-бошимиз лой, шалаббо бўлиб, қолдан тойганимиз учун ухлаб кетаётгандаймиз. Фақат Ленглишнинг кичқириғи бизни ҳушимизга келтирди:

— Ёрдам беринглар! Анжело яраланди!

Оғир киноаппарат кўтариб кетаётган Анжело қоя узра осилиб турган силлиқ лиана шохини ушлаб олибди. Бирдан уйғониб кетган илон унинг қўлини чақиб, ғойиб бўлибди. Ленглиш ўртоғининг қонига заҳар тарқалмасин деб, билагини боғлади ва заҳри-ни сўра бошлади. Гариаци икки марта игнали дори юборди.

Бу заҳри ўткир илонмиди ё зарарсизроқми, ҳин-дулар билади. Аммо илонни улар кўролмай қолиш-ганди. Кейинчалик мен илон чаққан жойни кўриб, қандайлигини биладиган бўлдим: илон тиши қол-

дирган иккита из олдида чуқурчалар бўлса, заҳарли илон деяверинг.

Тун яримлади. Мен икки қоя ўртасига чодир тикишни таклиф қилдим. Доминга нарироқдаги чумолилар сафини кўрсатиб, огоҳлантирди:

— Агар улар бизнинг манзилгоҳимизни билиб қолишса, улгиларимиз (озик запаси) йўқ бўлди, деяверинг.

Амазонка ҳавзасида қизил танаси бақалоқ, боши думалоқ ва ялтироқ, жағи метиндай бу чумолилар жуда ваҳший ҳисобланади. Мана шу қизил чумоли галалари ўтган жойда бирорта жон зоти қолмайди. Агар қочиб қолмаса, одамлар ва ҳайвонларни ҳам тамом қилишади.

Бу чумолилар сувдан ҳам, ўтдан ҳам қўрқмайди. Доминга чумолилар йўлига ёниб турган сигаретани қўйган эди, улар писанд қилмади. Олдинги сафдагилари ўзларини қурбон қилиб, ордагиларга бир зумда йўл очиб беришди...

Кинолента узилиб қолди. Санинга қарадим. У ҳеч нарса сезмаганга ўхшарди. Лекин менимча, лента бекорга узилмаганди. Агар жоиз бўлса лентанинг узилиши нимагадир ишора бўлиб, бу ишорани фақат мен тушунардим. Ҳа, бу ишора замирида кўп сир-синаот бор. Чангалзор ўрмон қаърида йўқолган шаҳар; тушимга кирган шаҳар бор... Фосеттнинг сирли саёҳати... Беррон айтган қоялар... Ҳаммаси бир-бирига боғлиқ, ягона занжирни ҳосил қиларди. Беррон улуғ сирни моҳирона ниқоблай оларди. Унинг саёҳатидан мақсад — бутунлай бошқа эди.

Яна Амазонка чангалзорлари пайдо бўлди. Бутун вужудим кўзга айланди.

Даҳшатли қора ўргимчаклар... Уларнинг чақиши шундай азоб берадики. Улар сал тегиши билан одамнинг эти увишиб кетади. Товоқдай келадиган бу қушхўр ўргимчаклар яхшики унчалик очофат эмас. Аммо кечаси серюнг ва узун оёқларини силкитиб, ярим метрга сакраганида қандай таъсир қилишини ўйланг-а!

Барретонинг айтишича, Мату-Гросу оролига қўнишга мажбур бўлган икки учувчи самолёт чангаллар орасига тикилиб қолгач, ерга тушганларида мана шунақа ялтироқ ўргимчаклар уларнинг атрофини

ўраб олишган. Учувчилардан бири ақлдан озиб, ўзини отиб қўйган.

Кейинроқ ҳиндулар менинг коллекциям учун шунақа ўргимчаклардан бир нечасини ҳурмо баргидан тўқилган саватга солиб, олиб келиб беришди. Ўргимчаклардан бири оқ пиллани ушлаб турар, пилла ичида жажжи ўргимчаклар кўринарди. Мана шу пилла ипагидан ҳиндулар каттакон тўрлар ясаб, дарахтдан дарахтга боғлаб, қуш овлашади. Ҳиндулар ўзлари яшайдиган дарахт қавакларига ҳам шу пилла ипагидан тўшак тўқиб олишади.

Мен йўлда бу қонхўр ўргимчакларга бир неча қушчани емга бердим. Улар қушчани ўлдириб, бир зумда йўқ қилишди. Гоҳо овқат йўқлигида хунхорлар бир-бирини гажиб ташлашади.

* * *

«Пақ, пақ, пақ!..» Уч бор ўқ овози янгради.

— Нима гап, Жерар?

— Мен ягуар — сиртлон бўкирганини эшитдим... — Жерар ойдинкезар телбадай гапирарди. — Иккита кўзи ёниб турарди. Мен ана шу кўзларини мўлжаллаб, уч марта ўқ уздим.

Доминго айтишича, бу ерда сиртлонлар кўп, улар оловдан қўрқиб, одамларга яқин йўламайдилар.

— Бор, ухла, Жерар...

Унинг ўрнига Доминго навбатга туради. Гулхан атрофида исиниб ўтирганларга у Модейра дарёси бўйларида қабиладошлари сиртлон овига чиқишини гапириб беради.

Тонг оқариши билан овчи урғочи сиртлон ўкирганига ўхшаш товуш чиқаради. Нар сиртлон бу товушга учиб, дарахтдан дарахтга сакраб, дарё кечиб, етиб келади. Сўнг одамни кўриб жаҳли чиқади, ҳурпаяди ва ўзини унга отади. Овчи найзасини ерга шундай тираб турадики, сиртлон унинг устига тушиб, қорни ёрилади.

Қуёш чиқиши билан бақироқ маймун — ғарибанинг бўкиргани атрофни тутди. Ҳиндулардан бири ўқ-ёйи билан сездирмай, унга яқинлашди. Ғарибанинг бўкириги фарёдга айланди.

Ғариба нимадан ҳаяжонга тушган экан? Одатда

у илон, сиртлон ёки бошқа бирор хавф сезганида телбадай бақира бошлайди.

Овчи қўлидаги ўлик маймун билан ердаги сиртлон жасадини кўрсатди. Ғариба шунга бақирган экан.

Жерар оғзи қулоғида. У болаликдан орзу қилган ниятига етди — сиртлонни у ўлдирган эди. Биз уни қизгин табриклаб, сиртлон териси билан тақдирладик. Европага борганида ўртоқларига кўрсатади.

Бош айланиб кетадиган бу чангалзорлар лабиринтида ҳиндулар осонгина йўл топадилар. Биз эса, аксинча, айқаш-уйқаш лианаларнинг шох-шаббаларию новдалари орасидан, тўр чигални ечгандай қийналиб йўл очамиз. Бу шох-шабба ва новдаларнинг баъзилари пичоқдай келади, бошқалари тикандай санчилади, гоҳо эса ердан ярим метр кўтарилган ёпишқоқ лой илдизлар устидан энди сакраётганингизда бўйнингизга жонли новда ўралиб, ҳалқа бўлиб олади.

Майда шохли буталар тугайди ва очиқ осмон кўринади. Қуёш ёруғи кўзни қамаштиради. Нариги ўрмон ёқасидаги ўтлоққа апиаклар манзил қурган.

Аммо қишлоқнинг ярми ёнғиндан вайрон бўлган... Жон зоти кўринмайди. Баррето ҳайрон ва ташвишда. Унинг оиласи, қариндош-уруғлари қаёқда экан? Ё душман ҳужум қилдимикин? Ҳаммаёқ сув сепгандай жим-жит. Йўл кўрсатувчимиз йиғинга чақирувчи товуш билан қичқиради. Қуш ноласига ўхшаш бу қичқирик дилга ваҳима солади, ва олисларда акс-садо беради.

Биз нафас ютиб, жавоб товушига ўхшаш бирон садо чиқармикин, деб кутамиз. Ҳиндулар дарахтларни паналаб, уёқ-буёққа назар солишади. Ярим соатлардан сўнг улар тушуниксиз, сирли қиёфада қайтиб келишади. Улардан воқеани суриштирган Баррето бизнинг саволларимизга қуруқ жавоб қилади:

— Ҳеч гап йўқ. Апиаклар нарироққа кўчиб кетишибди, холос.

У ҳаяжонланиб, синиқ ва эгик шохлар кўриниб турган томонга йўл олади. Берретонинг ташвишларига парвосиз қараган Доминго ердан қизил олмага ўхшаш бир мевани қўлига олади. Мева ичида тўртта уруғ кўринади.

— Мевани еб, уруғини олинг. Уруғни эзиб, шира-

сини чиқарсангиз, у қотиб, тугмага айланади. Буни корозо ёки мевали фил суяги дейишади.

Кенг ўтлоқда янги қишлоқ қад кўтарган. Овалсимон катта уйларда бутун қабила яшайди...

Бир оқсоқ чол Барретони таниб, унга пешвоз чиқади. Бу чармпергамент қопланган нақ скелетнинг ўзи, мана шу қотган чармга қизил ва сафсар сиёҳда нақшлар туширилганди. Унинг бор-йўқ беагани — бошига қўндириб олган ранго-ранг қуш патларидан ясалган гултожи эди.

Чол Баррето билан турли даҳшатли имо-ишоралар қилиб узоқ гаплашади. Доминго унинг гап-сўзларини бизга таржима қилиб беради:

— Ҳиндулар эътиқодича, ўлганларни кулбалар ичига кўмишади. Аммо уларнинг арвоҳлари қишлоқда кезаверади. Улар билинтирмай, тирикларнинг бошига таёқ билан уриб қолишади. Таёқ еган одамлар бир неча соатдан сўнг пашшадай жон таслим қилади. Зарарли арвоҳлар билан курашиш жуда оғир. Қабила жодугари ўзининг ожизлигини эълон қилган, лекин ўзи учун ҳеч кимга билдирмай тунда андироби майидан ва пучурина донидан сеҳрли ичимлик тайёрлаган. Бир аёл девор ёригидан жодугар ўз кулбасида сирли ишоралар қилиб, бояги ичимликни хўплаб ўтирганлигини кўриб қолган (пучурина донларидан ҳозирги фармакопояда дизентерия ва холерага қарши дори тайёрланади). Қабиладошлар жодугарнинг хоинлигини, ўлим арвоҳлари билан дўстлашганлигини билаб қолишади.

— Кечаси жодугар ухлаб ётганида уни қўлга олишиб, қишлоқдаги энг катта дарахтга боғлаб, ўлдиришади.

Чол имо-ишора билан тушунтиришича, жодугар ўлаётганида арвоҳлар ёрдамга келмасин деб, дарахт остига гулхан ёқишибди. Гулхан ёруғида бир катта илон дарахт шохларига тирмашиб, осмонга чиқиб кетаётганини кўриб қолишибди. Бу — жодугарнинг руҳи эди. Агар унинг руҳи бемалол чиқиб кетса, кейин қайтиб келиб, одамлардан ўч олиши ва қабила бошига янги-янги фалокатлар келтириши мумкин. Шунинг учун, жодугар руҳига нарвон бўлган дарахтни чопиб, қирқиб ташлашибди.

— Бошқа ўлим руҳларидан қутулиш учун қабила доҳийси Тучауа айёрлик ишлатди. Эски қишлоқ-

қа ўт қўйиб, апиаклар тутун ичига кириб, ўлим арвоқларининг кўзини тутун билан беркитиб, яшарин равишда қурилган қишлоқ уйларига кўчиб ўтишди. Из қолдиришмагани учун энди бемалол яшаса бўларди...

Шу ерга келганда яна лента узилиб қолди.

— Ибтидий одамлар ҳаётининг даҳшатлари бугунча етарли, — деб Санин проекторни ўчирди. Сездингизми, қабила бошлиғининг қалпоғи Кеңалкоатлининг машҳур учар илон суратли тожига ўхшайди?

— Тўғри-да. Ҳиндулар ўз урф-одатларини яхши асрайдилар. Ҳар бир қабиланинг тилшунос олими бўлар экан, буни яқинда билдим. Тилчи ҳинду қабила аъзолари ота-боболари билган нодир сўзларни унутиб юбормаслигини назорат қилиб борар экан. Агар ана шундай ноёб сўзлар қабила тилида йўқолаётганлигини сезса, вақтида огоҳлантирар экан.

— Булар эскиликпараст, лекин чангалзор ўрмонларнинг асл одамлари!

— Мана шу ёввойи ўрмон одамлари ёнгинасида майялар, атцеклар, инкаларнинг ҳашаматли, азим шаҳарларида ҳаёт қайнаган. Бир вақтлар ғорларда яшаган кроманшон одамлари ёнида атлантлар кўчалар ва анҳорлар, қасрлар ва эҳромлар бунёд этганларидек. Мен ғарбий атлантларни, шунингдек, Кичик Осиёдаги шарқий атлантларни кўзда тутяпман. Булар фақат ўқ-ёйни билган қардошлари билан тинч-тотув яшашган.

— Фосетт ва Беррон саёҳат йўллари яқинидан шартли белгилар нақш этилган қоятош топилган. Ана шу белгилар Европа ғорларидаги кроманшон одамларининг битикларига жуда ўхшайди.

— Фильмда шу тош ҳам бормикин?

— Билмадим, — аслида мен мутахассис-археологлар Петра Пинтада деб атаган битик тош Беррон саёҳати йўлидан узоқда эканлигини қисман билардим.

— Яхшиси, фильмга қайтайлик, — деди Санин. — Бунда қандайдир сир бор... Фақат аввал қаҳва билан хетлар тухум-дўлмасини пишириб олайлик.

— Бу қандай тансиқ таом экан?

— Олма билан пиёз паррак қилиб кесилади, кунжут ёғида қовурилади, сўнг устидан чала пишган тухум қуйилади. Жуда осон.

Турклар қаҳваси билан хеттлар тухум-дўлмасидан кейин яна Беррон экспедициясига қайтдик. Сўз яна Берронга.

ОДАМ БОШИНИ ОВЛОВЧИЛАР

Баррето айтишича, бу ердан икки кунлик масофада ҳиндуларнинг пиринтинлар деган қабила жамоаси яшар экан.

— Агар пиринтинлар элатига борсак, биз одамлар бўлмай, овланадиган қушларга айланиб қоламиз. Улар ўзлари қўрқоқлиги туфайли ақлга зид ишлар қилишади. Бирор имо-ишорамизни яхши тушунмай қолишса, нияти ёмон деб, саросимага тушиб бизга ҳамла қилишлари мумкин.

Шунга қарамай, Баррето сайрга розилик берди. Пиринтинларнинг бу жамоасида аёллар кўп, эркаклар кам экан. Биз эса яхши қуролланган ўн беш кишимиз. Бундан ташқари, Барретонинг гапи билан, апиаклар қабиласининг ярми биздан олдинда юриб, қариндошлари бўлган пиринтинларга бизнинг яхши ният билан келганлигимизни тушунтирадиган бўлишди. Баррето уларнинг қариндоши, шунинг учун даҳлсиз. Зарур бўлиб қолса, бу бизни ҳимоя қилади.

Моторли қайиғимизда кунбўйи дарё бўйлаб юқорига сузамиз. Дарё остоналарига етганимизда ҳиндулар қайиқларни кўлгача елкалаб ўтишларига тўғри келди. Чоғроқ кўл атрофи каттакон дарахтлар билан қуршалган. Баланд шохлардан қуёш нурлари аранг ўтади. Мана шу олачалпак сояда сув юзига чиққан балиқлар ярим доира ясаб, сакрашади. Тоғорачадай келадиган ғалати ялпоқ балиқ олдидан қараганда думалоқ, дўнгпешона одамга ўхшайди... Ана шу балиқ учинчи марта сув юзига чиққанида товушсиз отилган патли ўқ уни тешиб ўтади. Сувнинг текис сатҳи вақир-вуқир қайнай бошлайди. Сал ўтмай, қонга бўялган патли ўқ сув юзига сапчиб чиқади.

Доминго айтишича, бу кўл қари сюкуруқуга — неча асрлардан бери яшаётган илонга тегишли экан.

Анакондасимон бу илон танаси ўн икки метрдан ошади.

— Агар зим-зиё тунда машғала ёқиб, кўл ёқасига келинса, — дейди Доминго, — қари илоннинг кўзлари ялтираб кўринади. У келгиндининг кимлигини билмоқчи бўлгандай, тикилиб қарайди. Аслида бирор ҳинду зулматли кечада бу ерга келишга журъат қилолмайди.

Навбатдаги нафас ростлаш. Сайёҳлар бўйралар устига ёнбошлашади. Катта ғор оғзига гулхан ёқилади. Олов устида темир учоёққа илинган қозон кўринади. Ана холос! Бир лаҳза учоёқ йўқолиб, қозон муаллақ туриб қолди. Аммо мен буни сезиб қоламан. Учоёқнинг бир секунд ёки ўндан бир секунд йўқолиб қолишини эҳтимол, режиссёр ва томошабинлар сезмас. Эҳтимол, фильм монтажида хато кетган? Кейинги сурат аввалга ўтиб қолгандир? Буни текшириб кўриш керак... Кейинроқ...

Ниҳоят, пиринтинлар қишлоғига етиб келдик. Яп-яланғоч, таналари ғалати чизиқлар билан бўяб ташланган йигирмага яқин пиринтинлар дарахт илдизларидан қурилган овалсимон кулбаларда истиқомат қилишади. Апиаклар доҳийси уларга гап уқтиргунича, улар бизнинг ҳамла қилиб қолишимиздан чўчиб, кулбаларига суяниб, қотиб туришарди.

Қишлоқни тез айланиб чиқдик. У апиаклар қишлоғини эслатади. Бир бурчақда аёллар таом пиширишади. Ахлат уйилган ифлос жойда болтада чопилган тақир (ҳартумли, филдан кичикроқ ҳайвон) бўлаклари сочилиб ётибди. Бу гўштни ҳамма ушлаб кўрган, итлар ялаган, аммо шу қадар очмизки, хомхатала пиширилса ҳам уни талашиб едик.

Яна лента узилиб қолди. Бир пиёладан қаҳва ичилди. Санин чарчади. У фильм ҳақида ўй сурарди. Мен учоёқни эслардим. Фильмда жуда чиройли табиат манзаралари олинган. Жуда чиройли. Учоёқчи? Бу майда, лекин жуда муҳим тафсилот, деярли сезилмайди. Бир лаҳзагина қозонча муаллақ осилиб қолди. Ақл бовар қилмайди, аммо бор гап.

Ҳиндулар тошпеч устида нимадир қовуришаётган эди. Қизиқиб қарадик. Улар каттакон қора чумо-

лиларни қовуриб ейишар экан. Бизни ҳам таомга таклиф этишди.

Бу ҳиндуларда ўқ-ёйлар йўқ. Аммо уларнинг пуфлаб отадиган қуроллари — сарбаканлари бор. Катта-кичик, турли ҳажмдаги бу сарбаканлар даҳшатли қурол саналади. Шу билан пиринтинтинлар янада сирли ва даҳшатли кўринишади.

Сарбакан билан қуролланган ҳиндулар дарахт шохлари орасига (сарбакан новдага ўхшайди), ёки дарахт кавакларига яшириниб туришади. Уларнинг бўйнига осилган кичик садоқда турли ўқлар бор. Узунлиги 30 сантиметрли уамири ўқлари арча найзасига ўхшаш ингичка ва учлари ўсимликлардан олинган заҳар қоришмасига ботирилади. Айниқса кураре ёки урари заҳари ёмон, одамни уч минутда ўлдиради.

Кураре — бир хил лианалар илдизидан тайёрланадиган локка ўхшаш қуюқ, тўқ қизил рангли заҳарли эритма. Бу заҳарли суюқлик хумқовоқда сақланади. Пиринтинтинлар отиш олдидан ўқнинг учини оғзига солиб, заҳрини тупук билан эритишади. Сўнг ўқни узун найчага солишади, найчани бир пуфлаш билан заҳарли ўқ отилиб, қурбоннинг танасига санчилади. Одатда ўқнинг учини сал қирқиб қўйишади, шунинг учун ўқ баданга санчилганида дарров синади, заҳарли учи эса теккан жойида қолиб кетади. Заҳарли ўқ унчалик оғритмайди, лекин бир лаҳзада қўл, оёқни шол қилиб қўяди. Пиринтинтинлар ўзларининг кулбаларига элтувчи сўқмоқлардаги буталар ва чангал шох булоқларига ҳам заҳар суртиб қўйишади. Ана шу булоқларнинг тикани санчилиб, бадан тирналганида ҳам бир лаҳзада одам ёки ҳайвон тил тортмай ўлиши мумкин. Кураре заҳри фақат вақт ўтганида таъсир қилади, нафас йўллари мушакларини ишдан чиқаради.

Кечқурун Баррето айтиб берди:

— Дўстларимдан бири шу ерда ёввойилардан қуритилган одам бошларини сотиб олибди. Уларни европалик бой коллекциячиларга қимматга сотаркан. Живарос қабиласи ҳиндулари бу ишда устаси фаранг бўлиб кетган. Менинг дўстим бир марта живарос қабиласидан бировни қутқарганида, ўтмас молини бир нечта ноёб бошларга алмаштириб олибди...

Фильмни суратга олишни давом эттириш учун иккита қишлоқ қурилди: ҳиндуларни икки гуруҳга бўлдик — бизга дўст ва душман бўлган қабилаларга. Улар шу қадар ихлос билан ролга киришиб кетишдики, вақти-вақти билан Баррето аралашиб, уларнинг можаросини ҳал этишига тўғри келди. Баъзи ҳиндулар «қарши томон»ни ростдан ҳам бизга душман, чунки улар заҳил юзли, оқтанлиларга сотилиб кетди деб, роль бажариш зарурлигини тусунмай туриб олишди.

Суратга олиш пайтида неча бор жонимиз ҳалқумимизга келди. Биз аввал тутиб олган анаконда илонимизни қайта-қайта қўйиб юбордик. У дарахтга боғланган қизга ўралиб олиши керак эди. Бу — энг қизиқ кадримиз эди. Лекин илон бизнинг гапимизга кирмас, ўрмонга қочишга уринарди...

Охири ҳиндулардан бири бунинг сабабини тусунтириб берди. Сувда ва қуруқликда судралувчи ҳар қандай ҳайвон (рептилия) сингари, илонлар ҳам беихтиёр сув бор томонга интилади. Сув жуда олисда бўлса ҳам. Одатда илон ҳомиладан бўшалмоқчи бўлганида дарёга қўндаланг равишда ётиб олади — думи сув томонда бўлиши керак. Бу рептилиялар тирик туғишади. Анаконда одатда ўттизтача бола туғади. Илончалар туғилиши билан инстинктив равишда сувга интилишади. Инстинкти ривожланмаган баъзиларигина онасининг боши атрофида уймалашиб юришади ва унга ем бўлишади.

Қишлоқларимизнинг бир қисмини катта ҳовузга яқинроқ жойга кўчирганимиздан кейин илон биз айтган томонга бора бошлади.

Анаконда одатда олти ойда бир марта овқатланади. Тутқинликда эса у овқат емайди. Шундай пайтда биз уни сунъий равишда боқамиз.

Бара деган ўрмонда асира илонимизни овқатлантириш жуда қийин бўлди. Илон танасини ўн одам тиззаси орасига олиб, яна бир одам илоннинг бошини босиб турди. Палладино илоннинг оғзини очиб турди, Мишел билан мен гўштларни таёқ билан унинг томоғидан ичкарироққа сура бошладик. Шу зайлда биз илон оғзига ўн олти килограмм гўшт

ташладик. Бир неча марта у еганларини қусиб ташлади, биз яна ишимизни такрорладик.

Мана шу операция вақтида анаконда менинг бир марта бепарволик қилганимдан фойдаланиб, билгимни тишлаб олди. Мен таёқ билан илон оғзини йириб, қўлимни қутқазиб олиш учун ярим соатча уриндим. Илоннинг тишини ҳам синдириб қўймаслик керак эди, акс ҳолда у ўлиб қолиши мумкин.

Анаконданинг чаққани заҳарли эмас. Қўлим шишиб кетди-ю, ҳарортим кўтарилмади. Тери остига укол олганда оғриди холос.

...Ишимиз охирлаб қолди. Яна бир саҳна — энг охирги саҳнани суратга олиш қолди. Айни вақтда бу энг хавfli саҳна эди.

Сценарийга кўра, мен қароргоҳдан олисда дарахт остида ёлғиз бўламан. Дарахт тагига кўмилган сандиқни қазиб оламан. Шу пайт дарахтдан каттакон анаконда тушиб келади. Илон менга ўралади ва иккимиз қияликдан пастга думалаймиз. Менинг қичқиримни қароргоҳдагилар эшитиб қолишади ва дўстларим ёрдамга ошиқишади.

Бу саҳнанинг қийинлиги нимада? Ҳиндулар анакондани, каттакон қутини дарахт учига кўтариб олиш учун ёғоч ва арқондан қурилма ясашган. Илоннинг жаҳлини чиқармаслик учун эҳтиёт бўлиб иш қилиш керак. Ана, ҳамма нарса шай! Суратга олиш бошланади! Дарахт учидаги Мишел қутини очиб, илонни чиқариб юборади.

Илон бошимга етай деганида мен унинг бўйнидан ушлаб ўзимга тортаман. Бундан ташқари, Ланглиш бу манзарани секундига 16 кадрдан (секин) суратга олади. Кейинчалик, лента нормал тезликда айланганида воқеа худди ростакам жангдай шиддатли тус олади.

Оғирлиги саккиз юз кило келадиган шерик билан роль ўйнаш осон иш эмас. Лекин, энг чатоғи шуки, илон чўчиб кетиб, менга ростакамига ҳамла қилиб қолди. Мен бўғила бошладим! Яхшики, қичқиримга шай турган одамлар югуриб келиб, мени қутқариб олишди.

Режиссёр манзара қисқа бўлиб қолди, дейди. Яна бошқатдан суратга олиш керак.

Сал бўшатиб юборилган илон пайтдан фойдаланиб, яхшигина ҳовузни кўриб қолди-ю, унга шўн-

ғишга интилди. Аммо одамлар бунга йўл қўйишмади. Илонни яна дарахт устига чиқаришди. Ҳайван янгиланди. Аммо энди илонни бўйнидан ушлаганимда, аввалгидай кювош эмасди. У жаҳли чиқиб, мени бўға бошлайди. Мен дод деб қичқираман. Одамлар етиб келиб, қутқаришади. Қиялик охиригача думалашга улгурмаймиз. Саҳна яна чала бўлиб қолади. Аввалгидан ҳам икки метр кам. Фильм қўйилганида бу саҳна ўттиз дақиқа кўринади холос...

Саҳнанинг таъсирли чиқиши учун учинчи марта қайтадан суратга олиш керак.

Анакондани ҳовузга ташлаб, бир соатча тинч қўйишди. Ҳузга келиб олсин. Эҳтиёткор Мишел бу ишни эртага қолдиришни таклиф қилади. Лекин мен шу бугун бу ишдан қутулмоқчиман. Агар илон ростдан ҳам мени бўғиб ўлдирса-ча? Қолбаса бўлиб қоламан-ку. Уртоқларим ҳам қутқаришга улгурмай қолишади. Иш эртага сурилганида ҳам кўнгилдагидай чиқармиди?..

Ҳаммаси яхши бўлиб турганди. Лекин саҳна аввалгидан ҳам қисқа бўлиб қолди. Анаконда мени аввалгидан бадтар бўға бошлади. Энди тамом деб ўйладим. Илоннинг бошини қўйиб юбордим. Бундан фойдаланган илон яна қўлимни тишлади.

Қўлимни илон жағидан қутқариб олиш учун яна ярим соатча уринишди. Мен бўш қўлим билан одамни тетиклаштирадиган ҳинду шарбатини ичаман...

Беррон нима учун аввал Фосетт изларини излайман, деб эълон қилди-ю, сўнг нима учун бу сўзларини рад этди? Асосий сабаб — экзотик фильм олиш деб, асосий ниятини яширди? Нима учун Беррон живорс қабиласи ва қуритилган одам бошлари ҳақидаги ҳикояларга қизиқиб қолган экан?

Фильмдаги ов, очофат чумолилар, чангалга ўхшаш илонлар, қушларни ейдиган ўргимчаклар, тимоҳлар, қаҳрабоб балиқларни кўрсатишдан мақсад нима?

Жавоб битта: Демак, Беррон тропик ўрмонларни Барретодай яхши билган одамлар энг мураккаб йўллардан ўтиб, енгиб чиқа оладими, йўқми — шуни билмоқчи эди. Фосеттнинг ҳам йўл бошловчилари бор эди. Бундан ташқари Фосетт жунглини, ҳиндуларнинг урф-одатларини яхши билар, уларни ҳур-

мат қилар эди, янги, тажрибасиз сайёҳлар бошига тушадиган хавф-хатарлар унга писанд эмас эди.

Мен бу гумонларимни Санинга айтсам у:

— Ҳар ҳолда Беррон, менимча, Фосетт изларини излаган кўринади, — деди.

Менимча, Санин ҳақ. Лекин нима учун Беррон бу ниятини яширди экан?

Бу саволга Санин:

— У асосий ишини ҳаммага овоза қилишни хоҳламаган, — деб жавоб берди.

— Нега бўлмаса ўзи Фосетт изларини излайман, деб овоза қилган? — ажабландим мен.

— Чунки унинг маҳфий ниятини барибир билиб қолишарди. Ахир жуда кўп сайёҳлар Амазонкага шу ният билан боришарди-да. Аввал эълон қилиб, кейин фикридан қайтганига баъзилар ишонган, баъзилар ишонмаган. Ҳар ҳолда, қундалик ёзувларга қараганда, у Фосетт ҳақида кўп ўйлаган. Ҳатто у қурган бошлар коллекциясида Фосеттнинг ҳам боши бўлиши мумкинлигини ўйлаган... Буни ўйлашнинг ўзи одамни сескантиради...

* * *

Фильмнинг бошидаги баъзи кадрларда тоғлар ва қоялар, чинакам тоғлар диёри бор эди. Лекин фильмда нималардир етишмасди...

Мана шу тоғлар диёри хусусидаги шубҳа, гумонларимни кимга айтай ахир? Экспедиция қатнашчилари фильмда йўқолган шаҳарни кўришлари керак эди, аммо аллакимлар лентани шундай остин-устин қилиб юборганки, калаванинг боши, учини топиш қийин бўлиб қолганди. Йўқолган шаҳарни Фосетт ҳам кўрган бўлиши керак. Шундан сўнг нима бўлганини ҳеч ким билмайди... Тоғ ўлкасини Беррон ҳам жуда хира тасвирлаган. Фильмдаги айрим кадрларда эса бу тасвир янада хирароқ. Гўё тоғли ўлка умуман йўқдай...

Фильмни кимдир Беррон ниятига қарши монтаж қилган. Кимдир ҳаммамизнинг сирли шаҳарга борар йўлимизни тўсмоқчи бўлган. Ҳатто ўша шаҳар ҳаробаларида олинган суратлар ҳам фильмдан қийиб олиб ташланган. Қандайдир куч фильмни шоша-виша ямаб-ясқаган. Абадий йўқотилган кадрлар ўр-

нига ўзи олган манзараларни қўшиб юборган. Уч оёқ манзараси шу зайлда пайдо бўлиб қолган. Лента воқеаларининг бош-учи бир-бирига уланмаса ҳам, барибир ўзгартирилиб, ўтмиш ҳақидаги, Лотин Америкаси кроманшонлар авлодлари ва атлантлар тўғрисидаги хотиралар шу тариқа изсиз йўқолган...

ШАМ ЕРУҒИДАГИ СУҲБАТ

Ҳа, Беррон тоғ ўлкаси, йўқолган шаҳарни кашф этиш учун ҳаётини бағишлаган. Фосетт экспедицияси изидан борган эди. Ахир Беррон китобида ҳам шу ўлка тасвирланган... Дўстим Санин тўғри айтади.

Урнимдан туриб, хонада уёқ-буёққа юраман. Ваннахонага кириб, кўйлагим ёқасини очиб, бўйнимни, қўлларимни муздай жўмрак сувига тутаман. Хаёлим экрандаги лаҳзаларни ўзига торта бошлайди, қайта-қайта ўша манзараларни жонлантиради. Ҳар гал хаёлимда ҳар хил манзара жонланади. Жавоб — хулоса чиқади: фильм лентасини Беррон ҳам, унинг ёрдамчилари ҳам, монтажчиси ҳам, режиссёри ҳам уламаган, йўқ, лентани кимдир бошқа биров ямаб-яскаган. Худди шундай.

Беррон сафари-чи? Сафар ҳам бўлмаганми? Бу кўз бўяш, гипноз таъсирими?.. Йўқ, бундай бўлиши мумкинмас. Сира мумкинмас... бу сўз қандайдир йўқ нарсани, ақлдан ташқари, маъносиз нарсани ифодалайди. Ҳа, зидди-ақл бу! Энтропий ақл. Худди ўзи. Зидди-ақл нуқтаи назаридан аҳмоқона, маъносиз ишлар жуда тўғри ҳисобланади. Ҳақиқатни ҳис этиб турибман: кимдир Беррон ва унинг сафдошларини узоқ ухлатиб қўйган. Экрандагилар ҳам бошқа одамлар. Кинодублёрлар десак осонроқ тушунилади. Беррон китобидаги одамлар ҳам бошқа, адабий дублёрлар бўлса керак.

Зидди-ақл учун майда тафсилотлар аҳамиятли эмас. Биз учун эса худди шу тафсилотлар аҳамиятли. Илгариги одамлар майда тафсилотларга ҳозирги одамлардан кўра кўпроқ аҳамият беришган, улар ўткир зеҳнли, нозик кузатувчан одамлар эдилар. Ҳақиқий изтопар эдилар. Худди шунинг учун ҳам илгариги одамлар қирилиб кетмай, омон қолишган.

Зидди-ақл нуқтаи назаридан эса, нозик куза-

тиш — атавизм, эскирган, кераксиз нарса. Унинг сценарийси бўйича нозик кузатишлар эмас, балки кўпроқ олди-қочдилар, одам ўлдиришлар, анакондалар, ўткир тишли тимсоҳлар, коллекция учун қуритилган бошлар керак. Айниқса, бошлар. Ана шундагина Фосетт изидан, Седовнинг муз йўлидан, Руал Амундсен, Сибиряков, Санниковлар изидан борувчиларнинг журъати камаяди. Зидди-ақлга жасур, фидойи одамлар, ўтмиш маданиятини изловчилар керак эмас.

АТЛАНТИДА ЕЗДА ҲАЛОКАТГА УЧРАГАН

Кроманъон одамлари энг оғир шароитларда ҳам бардош билан омон қолишини Рутага ва унинг дўстларига исботлаб беришим керак эди. Мана шунга оид далилларни мен... Ҳозирги метеорология маълумотларида учратдим. Ўша вақтда ҳам, ҳозир ҳам сайёрамиз нафас олиб, атмосферада оқимлар ва қуюнлар гоҳ туғилиб, гоҳ ўлиб, иссиқ ва совуқ ҳаво минглаб километр олисларга кўчиб юрган. Қарши томондан, ўзга қитъадан келувчи иссиқ ёки совуқ оқимга шўнғишимиз олдидан ҳавода сезилар-сезилмас ўзгаришлар юз беради. Нима учун баъзи одамлар об-ҳаво ўзгаришини уч кун аввал айтиб бера олади? Эҳтимол, уларга аэроинолар таъсир кўрсатар?

Икки хил ҳаво ўртасидаги дастлабки курашни вужудимиз сал-пал илғаб олади: об-ҳаво ўзгариши олдидан қон ҳосил бўлиши тезлашади, агар совуқ туша бошласа, қонимиз соғлиғимизга зарар қилувчи қуйқиндиларни тезроқ қабул қила бошлайди. Ҳаво ўзгаришини айниқса эндокрин безлар (томоқ, кўкрак безлари) тезроқ сезади. Шу аъзолардаги қон таркибида қанд, кальций, магний, фосфор моддалари ўзгара бошлайди. Мен мана шу рақамларни кроманъон одамлари манзилгоҳларининг ер юзи бўйлаб тарқалиши картасига, уларнинг кўчиш йўлларига таққослаб чиқдим. Шу ишимни Рутага айтганимда у ҳайратланди:

— Демак, кроманъон одамлари ўз вужудидаги нозик приборлар — ускуналар билан ҳам аниқлаш мумкин бўлмаган сезилар-сезилмас ўзгаришларни

пайқашганлигини исботлабсан. Ҳавонинг ионлашувига нима дейсан?

— Масала, чақмоқ чақишидан олдин мусбат ионлар кўпаяди. Одам аҳволи ёмонлашади, айниқса, бўғма ва сил беморлар, баъзан соппа-соғ одамлар ҳам қийналиб қолади. Чақмоқдан сўнг, аксинча одамлар аҳволи яхшиланади, чунки ҳавода биз учун фойдали манфий ионлар кўпаяди.

— Демак, кроманшон одамлари чақмоқ чақиши-ни икки кун аввал айтиб беришган, яъни улар башорат қила олган.

— Чиндан ҳам шундай. Эҳтимол, улар ҳаводаги ион таркибини яхши ўрганишгандир? Уларни башоратгўй деб ўйлашимни биласан-ку.

— Тўғри. Улар воқеаларни олдиндан билишган. Чуқурсувдаги балиқлар фалокатни олдиндан сезишган-ку, одамлар ҳам... албатта, буни билган бўлиши керак.

— Биладиям. Айниқса, Санин деган бир ўртоғим шуни яхши билади.

— Ким дединг?

— Санин. У майя, ацтеклар, этрусқлар тарихини ўрганган...

— Ва келажакни башорат қила олади.

— Худди шундай. Лекин у мана шу қобилияти-ни ҳеч кимга билдирма, деб илтимос қилган. Хоҳласанг, сени ўша дўстим билан таништираман.

— Биз у билан танишмиз...

— Қандай қилиб?

— Бунинг тарихи узоқ. У билан Хостмдаги базамизда ёки ундан аввалроқ танишганмиз.

— Танишганинг яхши бўлибди. Лекин нимага у менга буни билдирмадийкин?

— Ўзинг ўйлаб топ.

— Ҳа, у бу гап тарқалмасин деган. Чунки алоқалар билиниб қолса, келажак ўзгариб кетиши мумкин.

— Сизлар фикрдошмисиз?

— Шундай. Биз у билан Ленинградда тропик ўрмонларда ўсадиган буғдойнинг ғаройиб намуналарини ўргандик. Яқинда ана шу буғдойни Колумбия олимлари ўз мамлакати водийларида топилган. Унинг дони тўйимли бўлиб, ўзи дўл, ёмғир, жала, шамол, ҳатто бўронларга яхши дош беради. Уни экмасдан ҳам йилда бир неча марта ўриб олиш

мумкин. Ҳиндулардан ҳеч бири ана шу бугдой сирини айтиб бермаган. Неча минг йиллардан буён ўсишига қарамай... Қадим замонларда кулга айланган жойларда ана шу бугдой ўсаётганини кўрганингда, қитъага кўчиб келган дастлабки атлантларнинг изларини излагинг келиб қолади.

— Сен тушингда кўрган шаҳарда, қаср яқинида ана шундай бугдой ўсиб ётганиди. Ташландиқ бугдойзор... Эсингдами?

— Эсимда. Чангалзор орасидаги шаҳар. Қаср харобалари.

Рутага конкистадорлар¹нинг эсдаликларини гапириб бердим. Мен уларни Санин таржимасида ўқиگانдим. Рута бу гапларни эшитмаган экан. Улар орасида Каринтодан бошқа ҳеч ким билвосита манбаларни ўрганмаган. Ахир уларнинг локатори нурлари ер қатламларини бемалол кўрсатади. Шунга қарамай, улар зидди-ақлнинг барча кўринишларини кузатиш имконига эга эмас экан. Буни мен кейинроқ тушундим...

* * *

Конкистадорлар эса Америкадаги сирли шаҳарни, пештоқлари ва миноралари бор қасрни эслаб қолган эдилар. Қасрга тош зиналардан чиқиларди. Тилла занжирдаги иккита сиртлон дарвозани қўриқлаб тураркан. Баландлиги 80 метрли тош устун учига сунъий ой ўрнатилган. Оқиш — сутранг бу шар ёруғлиги шу қадар равшан эдики, у тропик чангалзорларни сугдай ойдин қилиб турарди. Кундузи эса қуёш ёруғи сунъий ойни хиралаштириб қўярди.

Фосетт Бразилиядан ёзган хатларидан бирида бундай деган: «Бу халқда бизга номаълум ёруғлик манбаи бор. Улар бу ёруғлик манбаини йўқолиб кетган цивилизациядан мерос қилиб олишган...»

Шимолий Американинг оқ ҳиндулари — минданлар эслашича, уларнинг аждодлари сира ўчмайдиған чироғи бор шаҳарларда яшаган эканлар. Ана шу шаҳарлар денгиз ортида экан. Эҳтимол, ҳиндулар Атлантидани назарда тутишгандир?

¹ Конкистадорлар — Америка қитъасининг биринчи истилочилари, португалиялик босқинчилар.

Асримизнинг олтмишинчи йиллари бошида эса Янги Гвинеяда амазонкалар яшайдиган қишлоқ топилган. Улар қадимги юнон амазонкалари — жангчи аёлларига ўхшаш экан. Шу қишлоқда ҳам учига шар чироқ қўндирилган тош устунлар бор экан. 1963 йилда, шаҳарларни ёритиш бўйича халқаро конференция қатнашчиларидан бирининг айтишича, «Бутун оламдан ажралган, овлоқда яшовчи амазонкаларнинг чироғи бизникидан аълодир». Уларнинг шар ёритқичлари неон чироқларига ўхшайди.

* * *

Мен Атлантида ҳалокати қандай юз берганлиги ҳақидаги тасаввурларимни Рутага гапириб бердим:

— Астероид йиқилиб тушган жойда ер қаъридан отилиб чиққан олов магмаси уммон сувига қўшилиб кетган. «Оловли аждар» ҳамласидан уч соат ўтгач, тўфон Ғарбий Европа соҳилларидаги борлиқ нарсаларни, беш-олти соатдан кейин Ўрта Ер денгизининг шарқий соҳилларини босиб, кўмиб юборган. Ер ёрилиб, вулқонларнинг жағи очилган. Сув пўртаналари ҳам вулқон оловларини ўчиролмаган. Қора фавворалар самогача сочилган, олов тоғи зарраларга бўлиниб, денгизга ва сув босган ерларга қалин кул қатламлари жала бўлиб ёғилган. Вулқон кули нима ўзи? Бу кул-тупроқ қатлами. Дарё водийларини қудратли лой оқимлари босган, даҳшатли сел оқимлари барча жонсиз ва жонли табиатни вайрон қилган. Берелах водийсидаги мамонтлар ҳам шу тариқа қирилиб кетган. Буни тасдиқловчи далиллар бор...

— Астероид тушгани, вулқонлар отилгани бизга маълум... Астероид йўқолиб кетмаган, у океан тағини тешиб юборган. Бермуд ороллари яқинида ҳалигача ана шу астероид магма оқимлари орасида аста-секин эриб ётибди. Лекин биз Сибирда ўтлаб юрган мамонтларни Атлантида изларига бориб тақалади, деб ўйламаганмиз. Ҳар ҳолда бу билвосита далил. Мамонтлар қандай ҳалок бўлган?

— Берелах водийсида юзлаб мамонтлар кўмилган. Бир замонлар Берелах дарёси ўзанида баланд ўт-ўланлар ва буталар ўсган. Урғочи мамонтлар ва уларнинг болалари ўтлаб юрган, нар мамонтлар шу ўртада уларни ваҳшийлар ҳужумидан қўриқлаб ту-

ришган. Оловли сел, қайноқ кул-тупроқ қатлами бутун водийни босиб қолган: ҳозир топилган мамонт суякларидан ғуж-ғуж мозорлар пайдо бўлган. Мамонт терисида қотиб қолган қон томчилари уларнинг бўғилиб ўлганлигидан далолат беради... Сел билан оқиб келган шох, бутоқлар, ҳашарот ва кемирувчи ҳайвонларнинг қолдиқлари топилган. Радиокарбон усули 11800 йилни кўрсатади. Қазиб олинган дарахт парчаси Ленинград университетидан текширилганида ҳам шу ёшда эканлиги аниқланган. Дублин университетига хат ёзганимда, Ирландиядаги Нонакрон кўлининг чўкмаси ҳам 11800 ёшда, деган жавоб келди. Охириги иккита нул радиокарбон усулининг жудаям аниқ эмаслигини кўрсатади. Аслида воқеа юз берган йилни аниқлашдан кўра фаслни, ҳатто ойни аниқлаш осонроқ экан. Атлантида ёз фаслида, аниқроғи, июлда ҳалокатга учраган. Ҳашаротларнинг қолдиқлари шундан гувоҳлик беради.

— Ҳа, июлда, — деди Рута. Лекин у сўзларимни тасдиқладими ё ўзича такрорладими, тушунмадим. — Мамонтлар ўтлаб юрган вақтда...

Рута ҳаёлга чўмди. Мен яна зидди-ақлни эсладим. Шу ҳақда гапиришини сўрадим.

Рута ҳикоя қилди:

— Зидди-ақл — вакуумга, бўшлиққа мосланган ҳаёт, вақтнинг бошқача суръати. Шунинг учун зидди-ақл Ерни бутунлай ташлаб кетинглар, уни келажакнинг квази—одамлари яратган атом бомбалар билан вайрон қилинглар, чунки у — бўшлиқ учун бир ғовдир, деб тушунтиради. Зидди-ақл нуқтаи назаридан — ҳозирги одамлар ҳам, уларнинг ўтмиши, маданияти, хотираси ҳам бўшлиқ энергияси — қувватини, унинг чексиз имкониятларини ишга солишга халақит беради. Энтропий ақлнинг асосий мақсади шу: Планета бўшлиқдир, у вакуум — бўшлиқ уммонидаги кичик бир кўпик. Бўшлиқ уммонидаги энергия оддий жисм қувватига нисбатан миллиард баравар қудратлидир. Энг муҳими — тезлик! Бўшлиқда фикр тезлиги, бу ердан у ерга силжиш имкониятлари чексиздир. Энг муҳими, бу имкониятларга жонли протоплазма доиралари, билагузукка ўхшаш титанли кемалари, юлдузлар ва сайёралар деб аталувчи модда қуйқиндилари халақит бермаса бўлгани. Франс Гальс ёки Леонардо да Винчи каби одамлар

даҳо бўлса нима? Еки Ван-Гог юлдузли осмон харитасини ниҳоятда аниқлик билан, ҳатто ёритқичларнинг ўтган асрда қай рангда нур таратишигача равшан тасвирласа нима бўпти? Еки Тютчев шеърияти генетик хотирани равшан чизса — милоддан олти минг йил аввалги қоплон фарзандлари — русларнинг ўй-кечинмаларини аниқ тасвирласа нима бўлибди? Буларнинг нима кераги бор? Энг кераги — шуларни тезроқ унутиш, сўнг йўқотиш, бола туғилган пайтдагидай, киндигини кесиб ташлаш, она заминдан ажратиб ташлашдир. Лекин Ер фарзандлари ҳамон заминга, она табиатга боғланиб турган экан, уларни тезроқ заминдан озод қилиш зарур. Ахир бу мантиқий-ку! Шу мақсад йўлида ҳеч нарсани аяш керакмас, чунки зидди-ақлга кўра, охириги мақсад мардона ва омийдир. Ҳаммани йўлдан адаштириш, телбаликка маҳкум этиш, инсон қўли бунёд этган нарсаларни бир доирага солиб, ҳадеб айлантириш, аввал генетик хотирани, сўнг оддий хотирани ҳам йўқотиш — зидди-ақл мақсадидур.

— Наҳотки, бундай бемаъниликни хаёлга келтириш мумкин?.. Наҳотки, бутун инсониятни йўқ қилувчи метаморфоза — ғалат ўзгаришларга йўл очиш мумкин?

— Ахир зидди-ақл-ку, бу?! У бундан ҳам даҳшатли нарсага умид боғлайди: шу бемаъниликларнинг ҳаммасини инсон қўллари ва инсон истеъдоди ёрдамида амалга оширмақчи!

— Ақл бовар қилмайди!

— Сомон йўли-чи? Унинг кўксига қора туйнук бор. У ердаги номаълум ўрага инфрақизил ва бошқа хил нурлар шимилиб, йўқолиб кетади — Калифорния университети олими Чарльз Таунс шу ҳақда ёзган. Агар зидди-ақл Ер юзида одамларни алдаб иш чиқаролмаса, ҳамма нарсани, борлиқни ана шу қора туйнукка тиқиб ташламоқни кўзлайди. Қора туйнукдан эса ҳали ҳеч нарса омон-эсон қайтиб келмаган. Қора туйнуклар ҳаракати қандай бошқарилиши ҳали кашф этилмаган. Аммо инсон ақли бунга қодир. Инсон ақл билан ҳамма мушкулларни ҳал эта олади.

— Ҳал эта олади... — акс-садога ўхшаб такроладим мен. Шу заҳоти юрагимни бир нарса чангаллади — эҳтимол, бўлгуси фалокатлар арафасида,

қайғу-ташвишли ҳодисаларни олдиндан сезиш туйғусидир бу?

* * *

Мана шу ёмон фикрни хаёлимдан қувишга уринардим. Аммо гоҳ метрода, гоҳ кўча-кўйда, ўз уйимда ёки Саннинг уйида меҳмон бўлиб ўтирганимда Рута билан бўлган бояги суҳбатни, қадимги шаҳар харобалари узра парвоз этган одамларни ўйлаб, ташвишга тушардим. Фосетт ана шу шаҳарни кўргани учун ҳаётдан айрилганди. Сайёрамиз меҳмонлари ҳам қадимий шаҳар харобаларини кўришганди!

БОА — ВИСТА ИҶЛИДА

Қўлимдаги хатни ким ёзганлигини билмайман. Уни абадий уйқуга кетган шаҳар харобалари устида учиб юрган одамлардан бири, эҳтимол, Каринто ёзгандир? Имзоси йўқ.

«Азиз дўстим, — деб бошланарди хат. — Жудоликлар оғир эканлигини яхши биламиз. Лекин, агар зарур бўлса, дастлабки қадамлардан охиригача яна худди шу мақсадимиз учун курашамиз. Рутте ҳам худди шундай қиларди. Синно ҳам худди шундай қиларди. Аммо энди Синнинг фикрини бошқа эшитолмаймиз».

Мактуб қўлимдан тушиб кетди. Бошимни чангаллаб ўтириб қолдим. Шу аснода қанча вақт ўтганини билмайман. Ўрнимдан туриб, кўчага чиқдим. Ярим кеча бўлиб қолибди. Москванинг ойдин кечаси, тиниқ кўкдаги юлдузлар бошим узра аста сузиб юришгандай эди. Сентябрда одатда шундай ойдин кечалар бўлади. Биринчи марта Рутани кўрганимга мана роппа-роса бир йил тўлибди. Онда-сонда ўтаётган машина чироқларининг шуълалари олис олам хабарчиларини эслатади. Кўчамиздаги баъзи уйларда ҳали чироқ ўчмаганди.

Асрий дарахтларнинг қорайган, сирли шохлари шовуллаб турган ўрмон-боққа яқин келиб қолибман. Кўл соҳилида, орол қаршисида ечиниб, муздай сувга шўнғидим. Сўнг пайҳон бўлган майса устига чўзилиб, осмонга қараб ётдим. Совуқни ҳам, шабадани

ҳам сезмасдим. Фақат юрагимни чангаллаган дард-ни сезардим, холос.

* * *

Тонгга яқин уйга қайтдим. Янги келган конвертда испанча газета қийқимлари бор эди. Аввалгидай, сатрлар устида таржима қилинган сўзлар кўринди.

Фульвио Тестининг ҳақиқий исми—Синно экан. Газетадаги суратда аварияга учраган машина, Синнонинг ёнида Рута бор эди. Иккаласи Боа-Вистадан пойга машинасида йўлга чиқишган экан. Улар охири марта сафарга чиқишганини сезишганмиди? Чамамда, уларнинг машинасида Бразилия чангалзорларида унутилган шаҳарга оид айрим ҳужжатлар бор эди. Аслида Боа-Виста билан чангалзордаги шаҳар ораси анча олис эди.

Олис йўлнинг энг қийин қисми ортда қолганди. Риу—Бранку шимолида катта йўл бор. Воқеа ана шу йўлда юз берган. Уч кундан сўнг қўлга тушган Копельо деган кимса суиқасд иштирокчиси эканлигини тан олган.

Копельо икрори шубҳадан бошланган. Унинг фикрича, Фульвио Тести яқин атрофдаги шаҳар, қишлоқлар учун хавfli шахс эмиш. Бу бемаъни шубҳани қўшни устундаги редакция мақоласи ҳам таъкидлаган эди.

«Биз икки вариантни муҳокама қилдик, — дерди Копельо. Биринчиси — оддий тадбирлар. Албатта, бу гангстерлар фикрича оддий тадбирлар эди: йўлда машинани тўсиб чиқиш, уни ўраб олиш ва Фульвио Тести қаршилиқ қилса, қуролни ишга солиш эди».

Аслида таслим бўлинг, деган таклиф ҳам бир баҳона эди. Барибир хорижлик меҳмон йўқотилиши ва бу иш мумкин қадар тез бажарилиши керак эди. Бадбўй нафасидан арақ, ром ҳиди анқиб турган бу омад талабгори эски романлардаги уришқоқ Биллни эслатар, унинг ёвуз нияти шубҳасиз эди. Фарқ шундаки, Копельо омад талабгори бўлган якка шахс эмасди, унинг ортида даҳшатли кучлар бор эди. Буни билардим.

Иккинчи вариантда, кўнгилли ёлланувчи қотилни ишга солиш кўзда тутилди. Катта пул эвазига, албатта. Копельо ёлланма қотилга қанча пул ваъда

қилдийкин? Эллик минг доллар... Елланма қотилнинг исмини Копельо айтмаган.

Муҳокама охирида иккала вариант ҳам бўлмагур деб топилган. Ким томонидан инкор этилгани ҳам маълум эмас. Кейинроқ билишимча, қотиллик калавасининг учи бутун бир ташкилотга бориб тақалади ва одатдагидай, ана шу ташкилот идоралари орасида жиноят изи йўқолиб кетади.

Катта йўлда қандай воқеа юз берган?

Ўша куни соат 17 да ҳарбий полиция кийимидаги уч киши «Жип» машинасига ўтириб, шаҳардан чиқиб кетишди. «Жип» кетидан юк машинаси ҳам силжиди. Ўн еттинчи километрда иккала машина тўхтади. Юк машина кабинасидан қора комбинезонли, америкача баланд пошнали ботинка кийган икки киши тушди. Улар бўш темир бочкаларни ва тош тўлдирилган қутиларни машинадан тушириб, катта йўлга кўндаланг тера бошлади. «Жип» машинада келганлардан бири уларни кузатар ва шоширар эди. Бу юмушни 15 минутда қойил қилишди. Катта йўлда гўё назорат тўсиғи пайдо бўлди. Шундан сўнг юк машинаси шаҳарга қайтиб кетди. «Жип» пистирмадан нарироққа силжиди. Бочкалар олдида икки киши қолди. Юк машинаси шаҳарга қайтганидан сўнг беш минут ўтгач, Фульвио машинаси бочкалар олдида пайдо бўлди. Эҳтимол, у юк машинасини йўлда учратгандир ҳам.

— Машинада аёл бор экан, — деди йўлтўсарлардан бири, у ҳозир полиция формасида эди.

Шу заҳоти панада турган «Жип» шиддат билан отилиб чиқди ва Фульвио машинаси олдида тўхтади. Шофёр ва шериги (иккаласи ҳарбий полиция формасида) ўт очишди.

Нима учун Рута билан Синно ҳимоясиз бўлиб қолишдийкин? Билмадим. Лекин менимча, зидди-ақл кучларига қарши албатта қуролланиш зарур. Тўғри, бу фикр, кўпчилик одамларни қурбон қилиши мумкин, аммо мен бунга истамасдим. Шунга қарамай, инсониятнинг энг ёвуз кучлари қандай йўл билан иш кўришини сезмай қоласан, киши.

Синно ҳалок бўлди, Рута оғир жароҳатланди. Мен уни кўрарман, деган умиддаман. •

ҚОПЛОН ФАРЗАНДЛАРИ

У менга бир вақтлар кроманъон аёлларининг хайкаллари ҳақида гапириб бермоқчи эди... Фақат Санин мени бошқа ишлар билан банд қилиб қўйди — қадимги этруск денгизчиларининг Америкага сафарига, ўзимнинг ва бошқаларнинг мақоаларига қайтдим.

Рассом бўлганимда уни тасвирлардим, албатта. Аммо унинг менга кўринган бетакрор қиёфасини мукаммал тасвирлаш мумкинмиди? Уни кўрганимда қандай туйғуларни бошдан кечирганимнинг юздан бирини ифодалаш мумкинми? Худди шундай ҳодисалар юз берганида кроманъон одамлари ўз хонимларининг тош хайкалчаларини йўниб ишлашгандир? Уларнинг авлодлари эса хонимларнинг кейин унутиладиган овозларини ёки аёл қиёфасини тўлдирувчи электр-магнит нуқталарини ёзиб олишни ҳам ўрганишгандир? Ҳа, улар аёл қиёфасини фақат тўлдиришган, аммо бор бўёқларнинг ҳаммасини тиклашолмаган, уларнинг сирли оламига киришолмаган.

Уша кунлари мен яна зидди-ақлнинг пойинтар-сойинтар ишларини сеза бошладим. Саниннинг уйда ярим кечагача ўтириб қолдик. Тўғриси, бу ердан кетгимиз келмасди. Кўҳна чарм креслога ястаниб, унинг гапларини тинглардим. Мен у айтган нарсаларни билардим шекилли, аммо унинг овози дилимга таскин берарди. Ҳатто ўзга сайёраликларни ҳам зидди-ақл маҳв этиши мумкинлиги ҳақидаги оғир ўйни хаёлимдан ҳайдашга уринардим. Эҳтимол, қудратли техника уларнинг оқилона эҳтиёткорлигини бўшаштириб қўйгандир?

Археологлар ҳали инсоният тарихи босқичларини яхши ўрганишмаган. Санин инсоният тарихининг Атлантида билан боғлиқ биринчи даврини ўрганишга уринарди. Афлотун ёзишича, атлантлар Ўрта Ер денгизида уруш бошлашган. Улар Гибралтар — Жибол-ат-тариқнинг нариги соҳилларида яшаган барча халқларни бўйсундирмоқчи бўлишган. Аммо улар мағлубиятга учраган. Нима учун? Афлотун бу саволга жавоб бермайди. Аммо шуниси равшанки, Ўрта денгиз атрофида атлантларни улоқтириб таш-

лаёладиган куч топилган. Бу куч — Кичик Осиёдаги шарқий атлантлардир.

— Мен уларни шарқий атлантлар деб атадим, — деди Санин. — Уларнинг соҳиллардаги шаҳарлари тўфон пайтида вайрон бўлган. Аммо кейинроқ, соҳиллардан олисларда уларнинг Чатал-Гуюк ва Чаёнли тепа деган шаҳарлари қад кўтарган¹. Археологлар топган бу манзилгоҳлар милоддан аввалги саккизинчи, еттинчи минг йилликларга мансубдир! Бу эса Афлотун тасвирлаган даврга тўғри келади. Бир тафсилотга эътибор беринг-а: археологлар қазиб вақтида ўттиз авлодга мансуб қоплонларнинг тош ҳайкалчаларини топишган. Ўттиз авлод! Шарқий атлантларнинг азалий ҳаёти қоплонга ҳурмат билан боғлиқ. Милоддан тўрт минг йил аввал хеттлар қоплонни «рас» деб аташган. Бу русча сўз «рис»га ҳам тўғри келади. Уша вақтларда расен—росон қабилалари кейинроқ Аппенин тоғларига, ҳозирги Италия ерларига кўчиб ўтишган. Юнонлар (греклар) уларни этрусклар дейишади. Қадимги халқларнинг умумий тили шарқий атлант тилидир. Этрускларнинг «тупи» деган сўзи русча «потоп» — тўфонни эслатади. Бу сўз (этррусклар тилида) яна жазо деган маънони ҳам англатади. Ахир Зевс чиндан ҳам одамларни жазолашни истаган². Афлотун ўз диалогларида Миср қоҳинларининг олим қариндошига айтган сўзни эслайлик; «тупи—топъ». Бу сўзнинг луғавий маъноси «потоп» — «тўфон» бўлади.

Дўстимнинг фикрига қўшилдим. Мен ҳам Америкадаги худди шундай қадимги шаҳарлар ва манзилгоҳларни, Фосетт саёҳат қилган жойларга ўхшаш жойларни кашф этгим келарди. Шу пайт Санин жим бўлиб қолди. Менинг ҳам юрагимни бир нарса чангаллади. Бу аллақандай тушуниксиз дард эди. Санин ҳам шундай бўлаяпти шекилли. Унинг кўзлари косасидан чиқиб кетгудай эди. Биз дераза ортидаги қоронғу сукунатга қулоқ солиб, жим қолдик. Уёқда соялар судралиб юрарди. Агар улар одамларнинг сояси бўлса, кулиб юборишга куч тошардим. Лекин ҳозир яна даҳшатли сўз келиб қолди: «Зидди-ақл».

¹ Бу туркий номлар обод шаҳарларнинг номи эмас, балки улар вайрон бўлганидан сўнг шундай аталган бўлиши керак.

² Прометей ўғирлаган олов — билим нури учун.

Мен гангиб, ҳушимни йўқотдим. Санин аввал ҳушига келди. У соялар ҳақида чурқ этмади. Аммо унинг биринчи гал шундай аҳволга тушиши эмасди. Ҳа, биринчи гал эмасди...

У менинг саросимага тушганимни кўриб, бошқа гапга ўтди:

— Хўш, нима деяётган эдим. Ҳа, дарвоқе, гуанчоларнинг келиб чиқиши кўпчиликини қизиқтиради. Улар Канар оролларида яшашган. Уларнинг айрим ёзувлари ҳам сақланиб қолган. Жуда кам. Лекин мен уларнинг «ҳаёт» деган ёзувини ўқишга муваффақ бўлдим. Чамамда, улар этрускча гапиришган. Гуанчолар меҳмондўст, мусиқа ва рақсни севгучи халқ эди. Улар тош уйларда яшаб, қуёшга сажда қилишган. Новча, оқиш сочли одамлар... Кроманшон одамни эслатади.

Этрусклар денгиз саёҳатларидан бирида архипелаг—ороллар тўпининг энг йириги — Гран-Канар оролига келиб қолган бўлишлари мумкин.

— Аммо бундай саёҳатлар вақтида йўлдан адашиши, бўрон сайёҳларни уммон ичкарасига олиб бориши мумкин. Этрускларнинг жез кўзгуларида тилини осилтирган ниқоб тасвири бор. Конкистадорлар Америкада ҳам худди шундай ниқобни кўришган. Ҳозир ҳам энг қадимги ибодатхоналарда шундай ниқобларни кўриш мумкин. Айрим этрускларнинг фикрича — бу ниқобда медуза Ҳоргона тасвирланган.

— Ҳиндуча ниқобларга келсак, одамлар бу ҳақда гапирмасликни афзал кўришади, — дедим мен. — Гап шундаки, ниқобдан беҳудага нусха кўчирилмайди: бу маданий алоқаларнинг равшан ифодаси. Қуёш ҳаммаёққа бир хил нур сочгани учун қубба-пирамидалар, календар — сана жадваллари, баъзи маросимлар ўхшаш бўлиши мумкин. Аммо тили осилган одам ниқоби аниқ мазмунни ифодалайди...

— Этруск ойналаридан бирида тили осилган одам боши тасвирланган. Суратда аёл киши бу бошга найза санчиб турибди. Аёл ёнида бир эркак ҳанжар яланғочлаб турарди. Тасвир остида «Ведме аконем» деган ёзув бор. Этруск ёзувларининг кўпчилигини таржимасиз ҳам тушунса бўлади. Этруск устасининг қўли билан «Ведему окаянному!» — деб ёзиб қўйилган. Этрусклар каби, руслар ҳам қоплон

фарзандларидир. Кўзгуда қандай саҳна тасвирланган? Бу ерда Медуса Ҳоргона ҳақида гап бўлиши мумкин эмас, чунки суратда эркак боши тасвирланган. Ҳар ҳолда бу ерда «ведем» — жодугар ҳақида гап боради. Этрусклар «ведем» ёки «ведьма» дейишган. Иккинчи сўз рус тилида ҳам бугунгача сақланиб қолган. Сўзнинг ўзаги бир хил — «ведать» — «билмоқ» сўзидан. Жодугар бошқалар билмайдиган жуда кўп сирларни билади. Улар ёқтирмаган одамларига касаллик юбориши, кўзиктириши, бировнинг яшириб юрган сирини очиши мумкин... Мана, Афанасьев луғатида шу ҳақда нима дейилган, — Санин жавонга яқинлашиб, қизил муқовали бир китобни олди. «Жодугар, ведьма ўлаётганида қаттиқ азоб чекади. Унинг вужудига ёвуз руҳлар кириб олади, унинг ичак-чавоқларини эзгилайди, томоғидан тилини ярим аршингача тортиб чиқаришади».

У китобни жавонга қайтариб қўйди.

— Этрускларнинг тахминий иккинчи ватани — Америкада бояги ниқоб нимага хизмат қилиши мумкин? Жавоб фақат битта — бу ниқоб жодугарнинг ўлимини, сеҳр-жодунинг тугаганлигини билдиради. Тирик жодугарлардан сақланиш учун бундай ўлик ниқоблар энг яхши қурол эканлиги маълум. Майя ва ацтекларнинг ниқоблари одамларни бу дунёдаям, у дунёдаям қўриқлаган. Уларнинг турмушидаги кўпгина урф-одатлар шу эътиқод билан боғлиқ.

Дўстимнинг ҳикоясини эшитарканман, хотирамда Америка туб аҳолиси ўртасида ҳам қоплонларга ўхшаш ягуарлар аждодларининг асосчиси деб муқаддас саналиши ёдимга тушди... Олис китъалар жуда кўп соҳаларда бир-бири билан боғланган.

— Зарид, Озирис, Тот, Лот... — фикрини давом эттирди Санин. — Қадимги миср худодарининг исмлари ҳам шарқий атлантларнинг номларига ўхшайди. Араб манбалари тўфондан илгари замонлардаги қубба, пирамида, эҳромлар қурилишини Зарид исми билан боғлайдилар. Ана шу эҳромларда зангламайдиغان темир, яъни пўлат, эгилувчи ойна деган нарсалар бор. Аслида бу тўфондан аввалги даврга оид афсоналардан бири, аммо унда шубҳасиз, ҳақиқат бор. Озирис ва Зарид сўзларида этрускча, яъни шарқий атлантча «зар», «жар» деган ўзак бор. Озирис — русча «озаренный» сўзига яқин туради.

Чиндан ҳам Қадимги Мисрда Озирис Қуёш нурларидан ёришган яшиллик салтанати маъбуди эди. Ра — Қуёшнинг ўзи. Ра — жуда қадимий ўзак, биз бу ўзакни «радство» ва «Красний» сўзларида ҳам учратамиз. Афсонага кўра, Ра — Қуёшнинг душмани — Апоп деган аждарҳо билан олишади. Шу аждарҳонинг қизил думи — гигант, баҳайбат метеорит ер ўзагини ёриб ташлагач, отилиб чиққан магма — олов селининг тимсоли бўлиши мумкин. Метеорит чамаси, Атлантика океанига тушган. Олов сели — магма сув билан қўшилиб, жуда катта жисм зарраларини атмосферагача сочиб, тош дўли ва кул ёмғири жаласини ёғдирган. Жуда кўп халқларнинг мифлари — хотирларида ифодаланган хаос — зулумот даври келган. Ветулония шаҳридан топилган жез кема ҳайкалида бутун бошли ҳайвонот боғини кўриш мумкин. Ҳатто бу ерда ҳар бир ҳайвондан бир жуфтдан бор. Нуҳ кемасига ўхшайди бу. Этрускларнинг Библиягача ва Ҳомергача бўлган даврга оид оламшумул фалокат ва тўфон ҳақидаги тасавурлари уларнинг санъатида сақланиб қолган. Ахир бу табиий ҳол! Оламшумул фалокатдан кейин эса музлик даври ниҳоясига етган¹. Европа қитъасида муз эриб, ҳаёт бошланган. Қитъага ўша қоплон фарзандлари, тўғриси, уларнинг авлодлари кўчиб кела бошлаган. Урта денгиз атрофидаги қабилалар шимолга ва шимоли ғарбга силжиб борган. Бу жараён минг йилларча давом этган. Европа халқларининг ҳозирги этноси — миллий келиб чиқиши Урта денгизга бориб тақалади (айрим қўшимчалар билан, албатта!).

БРАЕН ФОСЕТТ МАКТУБИ

Мен Фосеттнинг кичик ўғлига хат ёзиб, баъзи нарсаларни сўраган эдим. Ундан келган жавобни Санинга кўрсатдим. Фосеттнинг ўғли мактубида: «матбуотда ёзганларимдан бошқа янгилик айтолмайман», дебди. Аммо яқинда Санин иккаламиз хат охиридаги сирли жумбоқнинг маъносини тушуниб қолдик.

¹ Бу ерда муаллиф Атлантиданинг ҳалокати ва Буюк музлик даврини аралаштириб юборган.

Кичик Фосеттнинг мактубида бундай гаплар бор эди:

«Калапало қабиласининг доҳийси Изарари яқинда бир гапга иқрор бўлган эмиш. Қабила бошлиғи ўлим тўшагида бундай дебди: «Мен, Изарари, Фосеттни ва унинг икки ҳамроҳини чўқмор билан уриб ўлдирдим. Уша вақтда уч рангпар одам бегона қабил бошлиғи билан кириб келишди. Чолнинг Фосеттнинг рангпар ўғли (катта ўғли) менинг (яъни Изарарининг) хотинларимдан бири билан яқинлашди».

Кичик Фосетт мактубига газета мақоласидан парча илова қилинганди:

«Фосетт саёҳатни давом эттириш учун Изараридан ҳаммол (юк ташувчи) ва қайиқ сўраган. Изарари қабилалар ўртасида низо борлигини айтиб, оқ танлининг илтимосини рад этган. Шу пайт оқ танли сайёҳ қабила бошлиғининг юзига тарсаки тортиб юборган. Бундан ғазабланган қабила бошлиғи жанг чўқморини қўлига олиб, оқ танли сайёҳнинг бошини мажақлаган. Сайёҳнинг иккита ёш ҳамроҳи қабила бошлиғи устига ташланишган. Чол даҳшатли чўқмори билан бу иккаласини ҳам дабдала қилган.

Изарарининг йигирма ёшлардаги, Ярулла деган ўғли бор эди. Уртоқлари уни «караиба» дейишарди. Унинг бадани қабиладошлариникидан оқроқ эди, гўё оқ танлининг қони қўшилганди.

Изарари ўлимидан сўнг қабила бошлиғи бўлган Коматен узоқ музокаралардан сўнг оқ танли сайёҳ олимнинг қабрини кўрсатган. Олимнинг суякларини қазиб олиб, экспертизага беришган. Коматеннинг айтишича, чолнинг икки ёш ҳамроҳи жасадалари дарёга ташлаб юборилган. Ҳар ҳолда уларнинг жасади топилмаган.

Лондондаги Қироллик Антропология институтининг бир гуруҳ экспертлари суякларни текшириб, отамники эмаслигини аниқлашади. Унинг кимники эканлигини билиб бўлмади.

Отамнинг мўлжалдаги маршрутдан тескари томонга, калапало ҳиндулари манзилгоҳига бориб қолишининг сабабларидан бири бундай. Сайёҳлар Ўлган отлар манзилгоҳини тарк этишгач, чамаси, Рэлнинг оёғи тузалиш у ёқда турсин, ҳар хил нарса-лар чакаверганидан баттар шишиб, бутунлай юролмай қолган. 1—2 ҳафта йўл босишгач, отлар

ва эшаклар ҳолдан тойган, учала олим юк—тақаларини ўзларига ортиб, Шингу дарёси томонга қараб пиёда йўлга чиқишган. Мабодо Кулужи дарёсидан юқорига сузиб боришса, маданий оламга бориш йўли икки марта қисқариши мумкин эди. Бир касал, икки соғ одамга бу оғирлик қиларди. Улар Рэлини кўтариб юришолмасди. Энг қулайи қайиқ топиш эди. Мабодо улар худди шундай йўл тутган бўлсалар, худди ўша — Кулужи ва Тангуру Дарёлари қуйилишида калапало қабиласи ҳиндуларини учратар эдилар...

Бу йўлнинг шундай кескин ўзгаришига уларнинг аллақандай муҳим бир нарсани топишгани сабаб бўлиши ҳам мумкин эди...»

Аллақандай муҳим бир нарса, бизнингча, ўша тушимизга кирган атлантлар шаҳри харобаси эди...

ГЕННАДИЙ ПРАШКЕВИЧ

ЮРА ДАВРИДАГИ ЖОСУС¹

Рақобатчилар тўғрисида қонуний (биринчидан саккизинчигача бўлган моддалар) ва гайриқонуний (тўққизинчидан йигирманчигача бўлган моддалар) равишда олинган манбалар рўйхати

1. *Процесслар ҳақида оддий йўллар билан олинган эълонлар ва ҳисоботлар.*

2. *Рақобатчининг собиқ ходимлари томонидан ошкора айтилган маълумотлар.*

3. *Бозорлар хусусидаги қисқача маълумотлар ва маслаҳатчи муҳандисларнинг докладлари.*

4. *Молиявий ҳисоботлар.*

5. *Рақобатчилар томонидан уюштирилган кўргазмалар ва нашр эттирилган брошюралар.*

¹ Юра даври — мезозой эрасининг (ер тараққиёти тарихида жуда катта судралувчилар, қилтаноқли балиқлар, қушлар, сутэмарлар, баргли ўсимликлар пайдо бўлган даврнинг) иккинчи даври.

6. Рақобатчилар маҳсулотларининг таҳлили.

7. Коммивояжерлар ва харид бўлимларининг ҳисоботи.

8. Рақобатчининг қўли остидаги мутахассисларни ишга таклиф қилиниши ҳамда улар томонидан маҳсус саволларга ёзма равишда берилган жавоблар.

9. Турли-туман конгресс ва симпозиумларда рақобатчиларнинг мутахассисларига эҳтиёткорлик билан берилган саволлар.

10. Бевосита махфий кузатиш.

11. Рақобатчининг ходимларидан зарур маълумотларни билиб олиш мақсадида ишга ёлғондан таклиф қилиш.

12. Патентлардан бирига лицензия олмақчидек иш тутиб, рақобатчи билан сохта музокаралар олиб бориш.

13. Профессional саноат жосусларидан фойдаланиш.

14. Рақобатчининг ходимларини оғдириб олиш.

15. Рақобатчининг мулкига тажовуз қилиш.

16. Рақобатчининг харид бўлимлари хизматчиларини пора бериб, ўз томонига оғдириб олиш.

17. Рақобатчининг мутахассислари ёнига жосусларни юбориш.

18. Телефондаги гапларни тинглаш.

19. Чизмалар, нусхалар, намуналар ва ҳужжатларни ўғирлаш.

20. Дўқ билан қўрқитиб товлаш, шунингдек, тазйиқ ўтказишнинг хилма-хил усулларидан фойдаланиш.

«Кемикл инжиниринг», 1965 йил, 23 май.

БИРИНЧИ ҚИСМ

ПАРКНИНГ МАШИНАСИ ОЛИБ ҚОЧИЛСИН!

...Консултация маҳкамаси бўйича чиқарилган бўйруқ бакелит — синтетик смолали лавҳага ёпиштириб қўйилганди.

«Муҳандис Ж. К. Беррименга навбатдан ташқари отпускаи берилсин». Отпускаи!..

Мени кўриб тошдек қотиб машинистка Жоан

Стайлз (йигирма беш ёшда, Консультация маҳкама-сида бугун еттиъ ги кун ишлаши, янги иш жойидан қўрқади, бева, боласининг отаси — автомеханик Ричард Стайлз автомобиль ҳалокатида ажал топган) ёнидан ўта нохуш туйғулар оғушида ўтган ҳам эдимки, қабулхонанинг нақ эшигида шефнинг секретари Гелена Жукс билан тўқнашиб кетдим (унинг номи пок, ўзи ҳушёр ва жудаям ақлли бўлиб, театр — жон-дили эди, лекин бу унинг ишларига халал бермасди).

— Сизни кутишяпти, — деди Гелена.

Унга бош силкидим-да, қабулхонага кирмай, устахонага — малла радист Штайбергнинг масканига қараб кетдим. Бошим лўқиллаб оғриётганди. Кеча кўпроқ ичиб қўйганим ҳолимни жуда танг қилган, бироқ, афсуски, спиртли ичимлик мени ўлгудек диққатпазликдан қутқарганди...

Штайберг тушки овқатга кетган экан. Стол устида минерал сув шишалари қаторлашиб турарди, ҳаммаси бўш... Жаҳл билан тупуриб, сигарета тутадим.

Жек Берримен худди менга ўхшаган «муҳандис» эди. Консультация маҳкамасининг ахборотномаларида ҳеч ким бизни «саноат жосуси» деб ёзмайди. Одатда, қабул қилинган умумий сўзлар билан кифояланади. Бизнинг қизиқадиган нарсаларимиз ҳам ўзига етарлича «оддий»: пойга машиналарининг мотори, кимё, электроника... Бизни ҳамма нарса қизиқтиради... Дарвоқе, худди шу кимё — чамаси, литий батареялари деб, Берриманнинг синглиси Жой «куйиб қолди». Муваффақиятсизлик (ўшанда у шок ҳолати билан қутилганди) Жойга таъсир қилди шекилли, зарур қоғозларга қўл қўйиб (шубҳасиз, Жекнинг ёрдами туфайли), Консультация маҳкамасини тарк этган (бу — камдан-кам учрайдиган ҳодиса!) ва эндиликда «Трэвел» фирмасига қарашли барда аллақандай бир узоқ қариндошига қўмаклашаётганди. Унинг бу иши ҳассос акасининг меҳрини товлантлар, мени эса тўғридан-тўғри ғашимни келтирарди.

Жек ҳам, мен ҳам — икковимиз рақобатчилардан маълумотларни қўлга киритиш воситалари рўйхатидаги ўн учинчи модда асосида ишлардик. Тан олиб айтиш керакки, ўн бешинчидан йигирманчигача бўлган моддалар ҳам бизга тааллуқли эди...

Мана шунинг учун ҳам муҳандис Беррименга навбатдан ташқари отпускаи берилиши фавқулодда эканлиги билан мени ҳайратда қолдириб, нохуш кайфият уйғотганди. «Трэвел» — шефнинг топширигига биноан Жек худди ана шу фирмага кириб борганди — беҳавотир фирмалар қаторига кирмасди. Мабодо Берриман таъқиқланган жойда ёинки белги-ланмаган вақтда соқчиларнинг кўзига ташланиб қолган бўлса, унинг ҳолига ҳавас қилмасдим.

Фармацевтлар иши, Эксперт иши, «СГ» комбинати иши — мен бажарган бу ишларим учун фахрлансам арзийди. Лекин икки жосусимизнинг — аввал, Данвилнинг («Ле Роя» иши бўйича), энди эса Жекнинг муваффақиятсизликка учраши мени ҳушёр торттирмай қолмасди. Чарчагандим. Ҳамишанги бир хил, кишини чарчатадиган қўрқувни бошимдан кечириётгандим. Бу — ортиқча гап гапириб юборишдан қўрқиш эди. Бу — ортиқча ҳаракат қилиб юборишдан қўрқиш эди. Бу тасодифий учрашувлардан қўрқиш эди... Консултация маҳкамаси томонидан мамлакат ичкарасида ўтказилган бир неча муҳим ишларни муфассал тушунтириб берувчи бир жуфт магнитофон лентасини бир йилдан бери махфий сейфда яшириб келаётгандим. Бу ёзувларнинг нархи осмонда эди, улар бир неча соат ичида бутун Консултация маҳкамасининг кулини кўкка совориши мумкиниди, лекин шунга қарамай ҳатто шу ишга ҳам — ўзимнинг озодликда қолишимга! — ҳеч журъат этолмасдим... Қўрқув! Бутун вужудимни қамраб олган қўрқув!.. Кутиш, тасодифга умид қилиш, ўзимни жудаям ёмон сезганимда шишага ружу қўйишигина қолганди...

— Сизни кутишяпти! — эшикни қия очиб, такоррлади Гелена.

Бошимни силкидим.

— Бунақанги кўп ичиш керакмас, — ғоятда ташвишланиб, маслаҳат берди у. — Инсонда жигар битта бўлади.

2

Шефнинг йиғма кабинети шундоққина қўл етгудек жойда эди, лекин йўлакни кесиб ўтишдан олдин сигаретни охиригача чекдим. Уни кулдонга улоқти-

раётганимда қўлим қалтираб кетди. Ичимда сўкиниб, «синаб кўриш» хонасига — деворлари оғир пўлат тунукалар билан қопланган машқ залига ўтдим.

Қўшалок тросга янги нишон — эгилганча чошиб кетаётган одамни маҳкамлаб ёпиштирдим-да, ўзимдан қирқ қадамча олдинга узоқлаштириб, пультанинг ёнига бордим... Уттиз саккиз калибрли тўппончадан бешта, «Магнум»дан бешта ўқ уздим — гилзалар пластик тўсиққа урилиб, жаранглаган овоз чиқарди.

Қўлларим ҳали ўз ҳолатини ўзгартирмаганиди! Тешиклар нишоннинг нақ ўртасида, тил тортирмай ўлдирадиган «К-2» қисмида жамланган эди.

— Чакки эмас! — таҳсин ўқиди Гелена, эшикни қия очганча. — Лекин сизни кутишяпти-да!

3

— Эл! — деди шеф, қўлини салфетка билан артганича. — Жудаям қўланса ҳид келаяпти сендан, лекин бу бор-йўғи керосиннинг ҳиди.

Шеф қариб қолибди. Кўзлари бир-бирига яқин жойлашган башарасининг териси осилиб, лунжлари сўлжайган, аммо кўзлари ҳамишангидек завқ-шавқ билан ёниб турарди. У стол томонга боши билан имо қилди.

— Янгилик! Эътибор бер!

Тикандек санчилувчи микроскопик золдирчани бармоқларимда аранг ушлаб қолдим.

— Ҳатто силлиқ нарсаларга ҳам илиниб қолади, — кибр билан тушунтирди шеф. — Миттичамизнинг овозини эса, 80 дан 90 мегагерцгача бўлган диапазонда ишловчи ҳар қанақанги приёмник орқали эшитиш мумкин. Муаллифими? — У илжайиб қўйди. — Бизнинг дўстларимиз!..

Сигарета тутатиб, орқамга ўгирилдим-да, деразадан қарадим.

Ҳали барвақт эди, лекин шунга қарамай минглаб автомобиллар бир-бирларига тикилиб, шаҳарнинг тош дарралари бўйлаб аллақачон гуриллашга тушганди. Кўлранг смог булути — турли чиқиндилар билан заҳарланган ҳаво бинолар қиёфасини ноаниқ кўрсатар, бу ердан ҳатто рангли реклама лавҳалари ҳам хира тортгандай туюларди.

— Берримен қайтиб келмади, Эл!

Орқамга ўгирилмай (бу ҳеч нарсани ўзгартира олмасди), сўрадим:

— Тафсилотлари-чи? — Шундай деб, муштимимни тугиб, кумуш узугимга ўрнатилган магнитофонни қўйдим.

— Берримен «Трэвел» фирмасига кириб борганди.

— Тушунарли, — дедим. — Ер усти комплекси, бошқаси — унга икки баробар келадигани эса — ер остида. Пойга машиналарининг мотори. Қўриқланиши даражаси — «люкс». Жек бу ишга қўл уришни истамаганди.

— Кўнглингдаги гапни очиқ айтганинг учун раҳмат, Эл. Мен Жекка о т п у с к а бериш тўғрисидаги буйруққа имзо чекдим.

— Муваффақиятсизликми?

— Ҳа.

— Электрон пост, — овозимни чиқариб эсладим. — Тўртта муҳим пост. Телеаппаратура. Ўзига мустақил соқчилар... Жек қайси постдан ўтолмаган?

— Буниси бизга қоронғи.

— Агтанг, — дея гапимни яқунладим... Бу сўз ҳеч нарсани англамасди. Лекин отпускаи деб таърифлаш ҳам иш моҳиятини очиқ бермасди. «Муддатсиз отпускаи» — бу аниқроқ ифода эди.

— Тафсилотлари қандай?

— Бизнинг бор-йўқ билган нарсамиз — Жек қандайдир постлардан ўтган. Эҳтимол Жек сейфнинг ёнида қоқилгандир... Биз у йўқотиб қўйган қўйин дафтарчасини сотиб олдик. Жудаям қимматга тушди у. Лекин мен, Эл, ўз йўқотишларимизнинг ўрнини тўлдирамиз, деган умиддаман.

— Қўйин дафтарчада очқич борми?

— Буни ўзинг синчиклаб текшириб кўришингга тўғри келади, Эл!

— Иш амалга ошишини талаб қиляпсизми?

— Ҳа, «Трэвел» конструкторлари бош қотираётган машина ғилдиракли барча транспорт воситаларини чиппакка чиқариши тўғрисида маълумотлар бор. Автомобиль ва темир йўл компаниялари бизнинг ёрдамимизга бошқаларга нисбатан кўпроқ таянишганини унутма. Биз улардан м и н н а т д о р м и з.

— Лекин «Трэвел» фирмасининг синов полигони

бор-ку ахир. Шундай бўлгач, нима учун ишни сейфдан бошлаш керак?

— Полигон — ниқоб. Полигондаги машиналар — чалғитиш учун. Машинанинг ҳақиқий нусхаси — сейфда. У ҳатто ўша ерда, пўлат камера ичида синовдан ўтказилаётган бўлса ажаб эмас.

— Ишни қачон бошлаймиз?

— Эртага!.. Ҳозирча эса мана буни ўрганиб чиқ, — шеф менга Беррименнинг қўйин дафтарчасини узатди, мен уни дарров танидим. — Ҳар бир варағини синчиклаб кўр. Жек ўз дафтарчасини бирор мақсадни кўзлаб йўқотгани мустасно эмас. Ҳар бир белгини, ҳар бир тузатилган сўзни ўрганиб чиқ. Сен Беррименни, унинг усулини биласан. Энг диққатли экспертнинг эътиборидан четда қолувчи нарсани сен пайқашинг мумкин. Сени эрталаб кутаман, Эл.

Эшик томонга юрган ҳам эдим-ки, шеф кулимсиради:

— Езиб олишга улгурган ёзувларингни ўзимнинг олдимда ўчириб ташла...

4

Етти йил мобайнида биронта ишни бой бермагандим. Фақат Леслигина... — ўшандан бошқа ҳеч ким мени чалиб юборишни уддалай олмаганди. Эҳтимол, кимёгарлардан бошқа ҳеч ким мени қийин аҳволга солиб қўймагандир. Бошқалардан фарқли ўлароқ, ҳамиша омадим келган. Лекин барибир бу омад бир умр кулиб боқмайди-ку — Беррименнинг муваффақиятсизликка учраши менга биринчи огоҳлантириш қўнғироғидек жаранглаб эшитилди... Лекин борадиган жойим ҳам, маслаҳатлашадиган одамим ҳам йўқ эди. Биронта тирик жон турар жойларимни билмасди, биладиганлар эса мен билан гаплашишни хоҳламасди. Тўғри, яна Хэссоп — ҳарбий врач, кекса, ниҳоятда сергап одам бор эди. У истеъфога чиққач, расмлар коллекциясини тўплаган ҳамда пойтахтнинг серҳашам районларидан бирида ҳашаматли квартирани ижарага олганди. Хэссоп шефнинг энг яқин дўсти бўлиб, Консултация маҳкамасига бир неча марта ёрдам берганди. Мен билан эса уни қардошларча муносабатга ўхшаш нимадир ўзаро боғлаб турарди — худди мана шу Хэссоп

менга жосуслик билан боғлиқ ишларни таништириб, унинг нозик жиҳатларини ўргатганди. Бизнинг бир-биримизга ишончимиз шу даражада эдики, вақти-вақти билан Хэссопга ҳаддан ташқари чарчаганимни ёки тасодифий фитнани тан олиб айтиб берардим; бу қарияга доимо бир хилда таъсир қиларди.

Машинани катта тезликда юргизиб, Хэссопнинг уйи томон йўл олдим. Етиб борганимда эса, машинани қўйишга бўш жой тополмадим. Дарвоқе, у билан нима тўғрисида ҳам гаплашардим? Ўзимнинг шефга айтмаган — ўйиндан чиқиш борасидаги истагим тўғрисидами? Жек тўғрисидами? Саноат жосуслиги йўллари-ю, ана шу жосусликнинг ҳомийларининг тақдирини тўғрисидами?..

Бошқа бир ишни маъқул кўрдим — машинани «Комета» бари ёнида тўхтатдим. Жойни кўриш ҳам менга тасалли берарди... Дераза ёнидаги столни эгаллаб, уни кута бошладим.

«Комета»га Нил Формен (қирқ икки ёшда, радио-конструктор, хотинини қўйиб юборган, болалари шахсий «Сеймур» пансионатида дам олишади, учта дарслик муаллифи) танда қўйиб қолгандан сўнг, Жой менинг барга келишим мақбул эмаслигини тўғридан-тўғри айтганди. Жек ҳам бунга шама қилганди (у синглисига жон куйдираётганди), лекин менга Жой ҳам, Жек ҳам ниманидир яшираётгандек кўринганди...

Жин урсин! Жек йўқолди-ю, бутун дунё қувиллаб қолгандек бўлди...

Берримен қўлга тушмайдиган жосуслар хилидан эди. У жуда катта истеъдод эгаларигина муносиб бир неча ишни амалга оширган, мен эсам пешонамга шундай шерик битгани учун тақдиримдан неча-неча бор миннатдор бўлгандим.

Қўйин дафтарчани олиб, уни синчиклаб ўргана бошладим. Биронта белгини, биронта рақамни, биронта ўчириб тузатилган жойни эътиборимдан четда қолдирмадим. Бунақанги машғулот бефойдалигига шубҳаланмай қўйган бир пайтимда эса майда қилиб, шошилиб, бир-бирига қўшиб ёзилган ҳарфларга кўзим тушди: «Элзамонсейфда». Жек менга мурожаат қилапти! У шошилган! Лекин бу ерда замон сўзини қилиб юрибди? Умуман замонни сейфда сақлаш мумкинми?.. Илжайиб қўйдим: кимёгарлар во-

қеасидан сўнг мен учун фавқуллодда ҳеч нарса йўқ эди...

Кейин тузоқ тўғрисида ўйладим. Дастхатни ўхшатиб ёзиш қийин иш эмас. Бунинг устига дафтарча бегона қўлларда бўлиб чиққан... Ифвогарликми?.. Эҳтимолдан узоқ... Биринчи ишни таҳлил қилиб кўришга улгурмасдан, иккинчи маротаба душманона ишга ундашдан маъни борми?..

— Салом, Эл!

Жой... У мен томон келар экан, қалтираб кетдим. Кокила-кокила сочлар, қийиқ, маънодор боқувчи кўзлар... Таниш, ёқимли атр ҳидини ҳидлаганча, сўрадим:

— Бўшмисан?

— Фақат сен учун эмас, Эл.

Танглайиму тилимда металлнинг нордон таъмини сездим — бунақанги таъми неча марталаб ҳис қилганман-а!.. Шефнинг янгиликларидан биронтасини Жойнинг кийим-кечагига ёинки чойшаб, ёстиқ жилдларига ёпиштириб қўйиб, унинг дўстларининг «чангини қоқиб қўйиш» учун кўп марталаб имкониётга эга бўлгандим, бироқ Жек, кейин... Жойдан айрилиб қолишни истамаганим мени бу ишдан тўхтатиб қолганди... Шундай қилиб, бирон марта ҳам унга тиркалмагандим...

— Жекни кўрдингми? — деб сўради Жой, шунда мен танглайиму тилимда бемаза таъми яна сездим.

Пичирлаб айтиш учун унга жудаям яқинлашиб, пастга эгилдим.

— У сенга хат ёзади, Жой. Ахир у отпуссада-ку.

Шундай деб, қаддимни ростладим.

Бироқ... шефнинг митти янгилиги Жойнинг пайпоғига маҳкам ёпишиб олган бир пайтда ҳафсалам пир бўлди... Бировнинг сирини! — назаримда унга етишиб бўлмайдигандек туюлади, лекин, вой худойимей, уни билиб олишимиз қанчалар осон-а!

— Сен йиртқичга ўхшайсан, Эл, — қуруққина қилиб деди Жой. — Қариб кучдан кетган йиртқичга — калхатга, қузғунга ўхшайсан. Сен савдойисан, Эл. Уёқдаги сизларнинг ҳаммангиз шунақасизлар.

Кулимсираб қўя қолдим. У Ж е к т ў г р и с и д а ҳ е ч н а р с а б и л м а с д и! Одамни ажаблантирадиган ҳол, лекин бу — Жекнинг муваффақиятсизликка учраганини қанча кам киши билса, ўзим иш-

ни ютиб чиқишим учун шунча кўпроқ имкониятга эга бўладигандек — мени хотиржам қиларди.

Жой белини ўйнатганча, пештахта томонга кетди. Ўзимни тутиб туролмай, чап қулоғимнинг солинчаги орасига ўрнатилган микрофонни ишга туширдим. Шеф ҳақ бўлиб чиқди, унинг янгилиги қойилмақом ишларди! Жойнинг пайпоғига ёпишиб қолган митти передатчик ўз майдонида нимаки эшитилса, ҳаммасини қайд қиларди. Пештахтани ўраб олган эркакларнинг овози, идиш-оёқларнинг жаранглаши, зажигалкаларнинг чирсиллаб ёниши, қул-қуллаган товушлар... Бугуннинг ўзидаёқ, деб ўйладим ичи қоралик билан, собиқ сирдошим кечқурунлари н и м а л а р билан шуғулланишини билиб оламан. Бизнинг устунлигимиз ҳам мана шунда, қ а ш ш о қ д у н ё хўжайинларининг устунлиги — ҳ а м м а н а р с а д а н х а б а р д о р бўлишида!

Пештахта ёнида Нил Формен пайдо бўлди. Сал гилайроқ, ҳатто ёқимли дейиш мумкин бўлган кўзлари сўник боқади. У аниқ кўриниб турган ақлидрок эгаси. Билмадим — унинг нимаси Жойга ёқиб қолган экан. Балки у сўзга чечандир. Жой чиройли сўзларга ҳамиша маҳлиё бўларди... Бироқ Формен ҳозир очикдан-очик шошилаётганди. Унинг шивирлаганини эшитдим:

— Ҳар доимгидек, соат ўнда кутаман.

— Йўқ, — эътироз билдирди Жой. — Боргудек бўлсам, мени қўйиб юбормайсан, мен эсам эртага вақтли туришим керак.

— Нима қилдик унда? — Форменнинг овозида саросималик эшитилди.

— Худди ўша пайтда, Нил, ўзинг... бирров менинг уйимга кириб ўтарсан...

Жой табассум қилганини олисдан кўрдим. Оддий аёлнинг оддий кулгиси...

Бироқ бу мени ғазаб отига миндирди... Акасининг тақдири тўғрисида хабардор қилиб қўйганимда эди, деб ўйладим, кўрардим унинг ҳолини... Майли энди!.. Оғзимдаги аччиқ таъм устидан вискини ичиб юбордим-да, бардан чиқиб кетдим.

»

Озгина ичгандим. Бу, квартирамда бўлган «мехмонлар»ни аниқлашимга ёрдам берди.

Биринчидан, креслони мен ҳеч қачон деразанинг ёнига қўймайман. Кресло пастак, мен эсам бўм-бўш кулранг осмонга эмас, пастга — кўчага қарашни яхши кўраман.

Иккинчидан, ашаддий кашандалар ўзларидан кейин қандай ҳид қолдирсалар, хонада шундай ҳид сақланиб қолганди.

Учинчидан, кимдир электр счётчик билан овра бўлганди — пломба жойидан сурилганди...

Хонани айланиб чиқдим. Шкафнинг ичини, телевизорнинг орқа томонининг остини, Виа репродукциясининг тагини қарадим, кресло билан столни пайпаслаб кўрдим... Ҳеч нарса йўқ... Консультация маҳкамаси томонидан ўтказилган одатий текширишмикин?.. Бўлиши мумкин. Лекин квартирани алмаштиришга тўғри келади. Мен шу пайтгача кўрқиб юрган одамларим бўлишибди бу ерда...

Мени нима уйғотиб юборди — шиқирлашми, шитирлашми... — билолмай қолдим. Соат ўн бирлар бўлиб қолганди. Шу заҳотиёқ Жойни эсладим. Халатимни кийиб, ёзув столимга яқинлашдим-да, приёмникни — бунақанги ҳолатлар учун махсус яратилган кучли, ихчам машинани созладим. Хонани хириллаш ва шитирлаш овозлари босиб кетди. Верньерни бурашим биланоқ, Жойнинг энтикиб шивирлагани қулоғимга чалинди:

— Менга қарама... Чироқни ўчир... О-о-о! Қўлларинг мунчаям яхши-я!..

Чўлпиллатиб ўпиш овози. Шивирлаш...

Неча-неча марталаб сирларнинг сиригача билиб олишимга тўғри келган. Лекин ҳеч қачон бунақанги аламни, бунақанги ғазабланишни бошимдан кечирмаганманг! Жой умидларимни пучга чиқарганди! Унинг шивирлаши ўлдирганди мени!..

Кейин улар узоқ вақтгача чурқ этишмади. Виски келтириб, креслога ўрнашиб ўтириб олдим, ана шундан сўнггина Формен тилга кирди. Мен эса приёмникка ёпишиб олдим... Формен Жек тўғрисида

гапираётганди. Турган гапки, у унинг номини тилга олмади! У кулгию киноя билан, софдил конструкторнинг очикдан-очик тантанаси билан «сейфга киришга уринган рухий касал — ғирт каллаварамнинг титраб-қақшадини» тавсифлаб берди.

Жой кулиб юборди-да:

— Бўлди қил... — деди. — Суҳбатлашишга бошқа мавзу қуриб кетмагандир ахир?

Чўлпиллатиб ўпиш овози эшитилди.

Агар гап аканг тўғрисида кетаётганини фаҳмлаганингда эди, деб ўйладим, бошқачароқ кулган бўлардинг!..

Ҳа, майли!

Приёмникни ўчирдим, қадаҳни тўлдириб, виски куйдим. Бу ишга қўл ураман. Охирги иш бўлади бу!

Хэссопнинг сейфига яшириб қўйилган плёнкалар тўғрисида кўнглим ийиб ўйладим. Менинг келажгим таъминланган эди. Бунга жудаям озгина нарса — «Трэвел»га қарши бошланган иш-у, шеф билан суҳбатлашишгина қолганди... Биринчиси осонроқ, деган хулосага келдим...

7

Марказий катта кўчалар эрталаблари тиқилинч бўлишини билганим учун, машинани айланма йўлдан ҳайдай бошладим. Бироқ бу ерда ҳам тирбанд машиналарга дуч келдим. «Трэвел»нинг ер устидаги комплексининг сариқ деворлари, тўдалашиб қолган автомобилларнинг орқа томонидан баҳайбат гулханнынг қип-қизил тиллари тебраниб кўринарди — оғир юк машинасига урилиб кетган бензозаправщик — бензин билан заправка қиладиган автомобиль-цистерна ёнаётганди. Ут ўчирувчилар шовқин-сурон кўтариб югуриб-елишарди. Ҳангома-талаблар оловга суқилишарди. Уларнинг ҳаяжонли чеҳраларидан — яширишга ҳарчанд уринмасинлар — хурсандликлари, ваҳимага, умидсизликка тушганлари сезилиб турарди.

Кийимлари йиртилиб кетган, ярим яланғоч бир кимса йўл четидан югургилаб борди-да, қаровсиз қолдирилган кимнингдир машинаси ёнига сакраб ўтиб, эшигини ўзига қараб тортди. Бахтсизлик айбдоримикин?

Кўзларимиз тўқнашди.

Уғрининг соқоли олинмаган башараси қўрқув ҳамда ажабланишдан бужмайиб кетди. У мени та-
ниганини сездим!

Унинг аянчли, бироқ кишининг ғашига тегадиган қилиб қараши бутун йўл бўйи менга тинчлик бермади. Ким бу одам? Кимёгарми? Саноат контрразведкачисими? Фармацевтми?.. Мен йўлдан кўзимни узмасдан борардим. Одамларга қарашдан қўрқардим. Ҳатто Гелена ҳам, мени қабулхонага кирита туриб, ўзини тутиб туролмай сўради:

— Яхши ухлай олмадингизми?

Унга жавоб бермай, кабинетга кирдим. Шеф диққат билан менга тикилди:

— Кўринишинг яхши эмас, Эл.

— Барибир эмасми!

У пайсаллади, бироқ сўнгги лаҳзада бир фикрга келди:

— Хатлар билан ҳужжатларни кўриб чиқ.

«Симон Ла Пар, — деб ўқидим гувоҳномадан. — Жанубий Африка республикаси, «Стар» газетасининг ўз муҳбири». Симон Ла Парга хотинидан — Элизабет Тейярдан келган мактуб. Инженер-радиоконструктор Н. Форменнинг журналист Ла Парга мактуби — «Трэвел» фирмасини келиб кўришга қилинган таклиф... Форменнинг хати аниқ, йирик ҳамда дона-дона ҳарфлар билан ёзилганди..

— Эрталаб соат саккизда, — тушунтирди шеф, — инженер Формен фирманинг шуъба бўлимига жўнаб кетади. Соат ўнда, ҳақиқий Ла Пар олис учидан сўнг эррайимлик қилиб пулини сочаётган пайтда, унинг ҳужжатларидан фойдаланиб, «Трэвел» территориясига кириб борасан. Шунда таваккалчилик бошланади, лекин Берримен... агар хатога йўл қўйилмаса, бу таваккалчиликни мутлақо амалга ошириш мумкинлигини исботлади. — Шеф менга қараб кулимсиради. — Эл, ишончим комил, сен бунинг уддасидан чиқа оласан. — Шефнинг овози қатъийлашди: — Сенга ҳамма воситаларни ишга солишга рухсат бераман.

— Жек билан бирга тайёргарлик кўриб, — давом этди шеф, — «Трэвел»нинг ҳимоя системасини ўрғаниб чиқдинг. Биринчи ва иккинчи постларда — одадий патруллар. Улар ҳужжатлар билан қизиқишади.

Учинчи пост пора эвазига сотиб олинган. Жуда катта пул сарфланди, Эл, лекин сенинг муваффақиятинг ҳаммасини ўрнини қоплаб кетади. Сочининг фарқи тўғри очилган кишига эътибор бер. Унинг эғнида катак-катак костюм-шим бўлади, шубҳасиз, у сени танийди. Кейингиси — электрон пост. Сени у рентген нурида ёритиб кўриши мумкин. Лекин сен бунга кутиб ўтирма. «Магнум»ни ишга сол, шундагина Форумнинг кабинети билан сейфга кира оласан. Йўлакларда ҳимоя телетармоқлари ишлайди. Бу вақтингнинг чеклайди — беш дақиқага етарли вақтинг бўлади. Тўрт дақиқада удалашга улгур. Бир лаҳзаюм тўхтаб кўрма. Ҳар қанақанги тўс-тўполонни кўтаравер. Машинага етиб боришинг биланоқ унга катапульта воситасида ирғиб чиқ. Ҳеч нарсдан довдирама, — сени қаёққа улоқтириб юборсаям... сени ўша заҳотиёқ топиб оламиз.

— Билишимча, Форум махфий ишда эмас. Бунинг устига, уни қўриқчиларсиз юрганини кўрдим. Нима учун ишни ундан бошлаш керакмас?

— У бор-йўғи созловчи, Эл. У машина тўғрисида биздан ортиқроқ нарса билмайди.

— Биз нимани биламиз?

— Деярли ҳеч нарсани.

— «Деярли» нимани англатади?

— «Трэвел» фирмасининг маҳсулоти тик чирик бўйлаб ҳаракат қилишини англатади.

— Тушунмаяпман.

— Мен ҳам.

— Ташқи бозорлардан хабарлар-чи?

— Жанубий Африка Республикаси билан Японияда фирма ишларига қизиқиш кучайганлиги пайқалган. «Трэвел» муҳандислари Кронер-кичикнинг сўзини рад этиб, Консултация маҳкамаси манфаати учун ишлашдан бош тортишди.

— Тухумни ўғирлашни удалаган одам, товуқни ҳам ўғирлашни эплайди. Наҳотки у ерда хўжайинини қитиқлаб қўйишни хоҳлайдиган биронта одам бўлмаса?

— «Трэвел»нинг хўжайини йўқ, Эл.

— Бу, фирма давлат билан боғлиқлигини билдирадими?

— Ҳа.

— Лекин унда...

— Эл, бу оддий иш эмас. Мана шунинг учун Берримен у билан шуғулланганди, энди эса... сен шуғулланасан.

— Бундан чиқди, фақат фирманинг қўриқчиларигина эмас, «Бранс», «Интерстейт», «Уэкенхат»нинг йигитлари ҳам — бутун саноат контрразведкаси менга қарши чиқаркан-да?.. Улар Жанубий африкалик мухбирга эътибор беришмайди, деб ўйлайсизми?

— Худди шу масалада ҳаммаси жойида. Формен — таниқли мутахассис. Ла Парнинг таклиф қилинишига юқоридан рухсат берилган. Эҳтимол, унинг касби камуфляж — бор нарсани ниқоблаб кўрсатишдир. «Трэвел» фирмаси бўлғуси харидорларга ишқивоз. Нима бўлмасин, сен фақат сейфга қараб боришинг шарт! Сенинг ютуғинг мана шунда бўлади. «Трэвел»дан фақат уларнинг машинасида қутулиб чиқиш мумкин. Борди-ю, орқангга бурилгудек бўлсанг, сотиб олган одамларимизгача сени отиб ташлашади. Улар ишни барбод бўлишидан қўрқшади — шунинг учун ҳам сени ўлдиришади.

— Менинг квартирамга ким борди?

— Сени эҳтиёт қилишади, Эл, — шеф саволимга жавоб беришдан ўзини олиб қочди.

— Яхши. Яна бир савол... Сиз Жой Беррименни текшириб кўрдингизми? У бирор бир киши учун ишламаяптими?

— Шубҳанг борми? — У ўйлаиб қолди. — Йўқ... Уларни ўз ҳолига қўй... Жойнинг босган ҳар бир қадамини диққат билан кузатиб турибмиз... Формен билан ўзаро муносабатига келсак, у шахсий сабабларга кўра... Жек бу хусусида хом хаёлларга борганди, лекин уларнинг биронтаси тасдиқланмади. Формен бемаъни...

У гапини охиригача етказмади: хонага (қоида-нинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бузилиши!) Гелена Жукс кириб келди. Унинг афт-ангоридан қўрқиб кетганлиги шу даражада билиниб турардики, шеф сўраб-суриштириб ўтирмай, унинг қўлидан сими ерда осилиб ётган қора телефон трубкасини юлқиб олди.

— Сенмисан? — деди у ажабланиб, кўзларини чақчайтирганча.

Шефга ҳалақит беришни истамай, дераза ёнига бордим. Унга яқинроқ жойда газета ётарди. Очган саҳифамда ўзига зеб берган чиройли йигит кулиб турарди. «Жек Харби — «Диллон» оркестрининг асосий трубочиси. Жекнинг мурдаси тош конидан топилди!»

Асабийлашиб, газетани жойига ташладим.

Шеф нақ муқаддас, нақ қимматбаҳо нарсани бераётгандек, трубкани секингина Жуксга узатди. Бунақанги очиқ-ойдин кулгини унинг салқиган юзида кўпдан бери кўрмагандим.

— Боринг, Гелена!

Кейин, шу заҳотиёқ, тантанавор, салкам ҳурмат билан менга деди:

— Эл! Сен бу ишни уддалайсан!.. Фақат эсингда тут, эсингда тут, эсингда тут — сенинг йўлинг фақат битта: сейфга бориш!

8

Беш дақиқадан сўнг, кайфи чоғлиги аниқ сезилиб турган шеф айланма йўлдан мени олиб борар экан, агар сирли машина мени «Трэвел» территориясидан улоқтириб юборса, Консультация маҳкамаси ходимларини қаердан қидириб топишим кераклигини тушунтираётганди.

— Мана бу ерда, — кўрсатди шеф, — майор Даннингнинг санитар-йўл бригадаси иш олиб боради. Сен майорни танийсан... Анови ерда катта йўл тузатилиши. Кронер-кичик... Жанубий томонда — вертолётчиларнинг ҳарбий машқлари ўтади. Шмидт... Ҳаддан ташқари кўп харажат, лекин биз таваккал қилишимиз шарт... — Шундай деб, елкамга қоққанча сўради: — Яна икки соат вақтинг бор, нима билан шуғулланмоқчисан?

— Мени «Комета»га олиб бориб қўйинг.

— Бунақанги пайтда Жой бўлмайти-ку у ерда.

— Ҳечқиси йўқ. Ирим-сиримларга ишонишимни сиз биласиз-ку...

9

Залда ҳеч ким йўқ эди. Пештахтанинг нариги ёғида идиш-товоқларни янги қиз артаётганди. У ҳар

эгилганда узун сочлари яланғоч елкаларига чиройли бўлиб ёйилиб тушаётганди. Унга бошимни силкитиб, қаҳва келтиришини илтимос қилдим.

Чап қўлимни баданимга босиб, қўлтиғим остидаги «Магнум»нинг хотиржам қилувчи илиқлигини сездим. Қаҳвани ютимлаб ичганча, имкониятларни чамалаб кўрдим. Имкониятлар кам эди, лекин улар... Тўсатдан назаримда, буларнинг барини қачонлардир бошимдан ўтказганимдек туюлди. Қачон?.. Қаерда?.. Итакадами?.. Бэрдоқкадами?.. Йўқ, улар бошқа воқеалар эди.

Барга икки киши кириб келди. Улардан бири — новча, ялпоқ юзи рангпар, кўзлари ўйноқи, худди регби ўйнайдиган спортчига ўхшаши қизга нимадир деди. У кулимсираб, менга қаради. Мен ҳам бунга жавобан кулимсирадим. Кирганларнинг иккинчиси — ранги хира катак-катак костюм-шим кийган, хотиржам ва ўзига ишонгандай кўринувчиси қўлидаги стаканни қўймай, менинг столимга яқинлашдида, энгашганча деди:

— Йигит, сенинг тўппончанг қўлтиғинг остида, меники эса чўнтагимда. Фарқи катта-а, тўғрими?.. Урнингдан тургин-да, пештахта ортидаги ҳув анови эшикка секингина туёғингни шиқиллат. Қалтирама, бар қўриқланяпти, дўстим эса мендан ёмон отмайди.

Елкамни қисиб қўйиб, унга бўйсундим.

Олдинда мен, орқада улар юриб, кенг-мўл хонага кириб бордик; бу ерда бунақанги хона борлигини мен ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаганим. «Магнум» билан ҳужжатларимни олиб қўйишди.

— Яхши қоғозлар экан, — деди новча.

— Столга қўй уларни! — кескин ва кутилмаган овоз мени орқамга ўгирилиб қарашга мажбур қилди. Лекин хонада мана шу икковидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Транслятор орқали буюришаётганини фаҳмлаб етдим.

— «Трэвел» фирмаси постларини айтиб бер! — буюрди бояги овоз.

Мана бу жиддий гап эди!.. Эътироз билдирмай, худди уй вазифасини айтаётган ўқувчидек, ҳар бир постни таърифлаб бердим.

— Сейфларни очишни биласанми?

— Травай¹дан қолишмайман, — масхараомуз кулимсирадим.

— «Трэвел» йўлаклари, — деди кўзга кўринмас одам, — телеаппаратлар билан жиҳозланган. Ҳар бир ҳаракат ҳимоя экранида акс эттириб турилади. Сен нимага ишонайсан?

— Редакцияга.

Кўзга кўринмас одам бир оз мулоҳаза қилиб олгач, деди:

— Сенга ишонишга тайёрман... Уйлайманки, бир сўқмоқ йўлда икки овчи учрашиб қолганидан хижолат чекмаётгандирсан?.. Бизни ҳам Паркнинг машинаси қизиқтиради.

— Нима у?

— Бу, сен нима учун кетаётган бўлсанг — ўша нарса! М у т л а қ а л и б и² бўла оладиган яккаюғона машина у.

— Менга ёрдам бермоқчимисиз?

— Ҳа, — кўзга кўринмас одамнинг овозида амирона оҳанг аниқ эшитилди: — Фақат, шу шарт билан: Паркнинг машинаси бизга тегишли бўлади! Чизмалар, қоғозлар — булар сеники! Лекин машина бизники бўлади. Биз механиклармиз.

— Сиз ким билан гаплашасиз ўзи? — шу заҳотиёқ сўрадим ундан.

— Албатта, Ла Пар билан эмас. Сен — Консултация маҳкамасидан бўлган Миллерсан. Етарлими?

— Мутлақо.

Фил Номмен, ўта қудратли гангстерларнинг фирмаларидан бирининг бошлиғи — мана ким билан гаплашаётгандим! Нима ҳам қилар эдик, Паркнинг машинаси унга жудаям қўл келиши мумкин эди...

— Ҳозир сен кетасан, — деди Номмен. — «Магнум» билан ҳужжатларни ол. Эсингда тут — сени электрон постда рентген нури билан ё р и т и ш м а й д и. Агар шефинг сени маҳв этишни ўйлаган бўлса, хомтама бўлмайд қўя қолсин, унга бунақанги хурсандчиликни раво кўрмаймиз. Сени рентген нури билан ёритиб кўришмайди, демак,

¹ Батист Травай (лақаби Алиби қироли) — машҳур гангстер, сейфлар очиш техникаси бўйича йирик мутахассис.

² Алиби — айбланувчининг жиноят содир бўлган пайтда бошқа жойда бўлганлиги — унинг айбдор эмаслигига далилни билдиради.

ярим йўлдаёқ муштлашувни бошлашингга ҳожат қолмайди. Буни аванс сифатида, қабул қил. Қолганлари кейин: хоҳлаганингча пул оласан, хоҳлаган мамлакатингга кетасан. Сўзимнинг устидан чиқаман.

— Паркнинг машинасининг қандай аҳамияти бор?

— Буни мен билмайман. Лекин уни бошқаришни қўлга киритган киши ҳеч кимга тобе бўлмай қўяди.

— Сизларга ҳамми?

— Бизга ҳам, — қуруққина қилиб деди Номмен. — Лекин, ҳатто сенга ўхшаб ўз ишининг пири бўлиб кетганлар ҳам одамлар дунёсида яшашини ҳисобга олиб қўй. Одамлар дунёсида эса яширинишнинг иложи йўқ.

— Демак, мен электрон постга ишонишим мумкин экан-да?

— Худди ўзингга ишонгандек ишонавер.

«Маъқул» дегандек, бошимни силкитдим. Номеннинг қизиқишига шубҳам йўқ эди. У алдаётгани ҳам йўқ эди — Паркнинг машинаси катта ўйинга арзирди.

— Миллерга нарсаларини қайтариб беринг!

Новча (у тахминан ўттиз беш ёшларда, қўйкўз, пешонасида — тиккасига ажин тушган, учта ясама тишли, шалпангқулоқ бир кимса эди) тамаки ҳидини гупиллатиб анқитганча (шу заҳотиёқ квартирамга ташриф буюрган «меҳмонлар»ни эсладим), менга «Магнум» билан ҳужжатларни узатди. Ишшайди... «Уларга ишониш мумкин», — деган фикрга келдим.

Аланглаганча, эшик томонга йўналдим. Бироқ Номеннинг овози мени тўхташга мажбур қилди:

— Шеф тўғрисида ўйлама. Сен энди унга хавфли бўлиб қолдинг. Эртами-кечми у сени ўйиндан чиқаради... Ҳозирги ишинг — биз орқали сенга озодлик келтиради. Шунга ишонавер!

— Хўп, мен тушундим.

Залда ҳеч нарса ўзгармаганди. Лекин менинг ўзимда нимадир билинар-билинемас ўзгарганди. Олти пунктдан иккитаси: шеф томонидан сотиб олинган пост, кейин, Номмен томонидан сотиб олинган

пост — бу умид туғдирарди... Қизга жилмайганча, сўрадим:

— Мен билан учрашишни хоҳлайсанми?

Ирим-чиримларга ишонувчи ҳиссиётим мени жим бўлишга мажбур этди — сўрама! «Йўқ», деса ёмонлик аломати бўлади! Бироқ қиз жилмайди-да:

— Бугун бандман, — деди.

— Мен эртанги кун тўғрисида гапиряпман.

— Кутаман, — деди у бир оз жимликдан сўнг. Афтимда нима акс этди, билолмай қолдим — қиз титраб кетди. «Наҳотки афт-ангорим билан одамларни қўрқитсам?» — деб ўйладим... Лекин, чоғимда бундай эмасди, чунки қиз гапини яна такрорлади:

— Кутаман.

Ўзимда яна умидворлик туйғусини сездим.

11

Номмен билан Консультация маҳкамасидек суянчиқларим борлигига ишонгач, хотиржам тортдим. «Трэвел»нинг тешик-телуги йўқ темир дарвозасини диққат билан кўздан кечирдим. Осойишта саноат манзараси... Лекин уёқда — дарвоза орқасида ҳаммаша асабий қизгинлик ҳукмронлигини билардим. Ҳар қанақанги одам — хоҳ у дераза ойналарини ювувчи, хоҳ санитар ёки юк машинасининг ҳайдовчиси — жосус бўлиши ҳеч гапмас. «Трэвел» фирмаси ўз территориясини харобазор бўшлиқ билан ўраб олганлиги, ер остига кириб кетганлиги, ёритиш фонарлари сал шубҳали овоз эшитилса «ичкари томонда» ишга тушувчи — товуш ўтказмайдиган пардалар билан пардаланганлиги бежиз эмасди.

«Шундай бўлса-да, — ғурурланиб кўнглимдан ўтказдим, — бизлар — профессионал жосуслар ҳар қанақанги қўриқчиниям лақиллатиб кета оламиз. Қўриқчилар одамлардан иборат, одамлар эса, улар ким бўлишларидан қатъи назар, хатога йўл қўйишга мойил — худди мана шу калаванинг учгинаси».

Қўнғироқни босдим.

— Хужжатингиз!

Беш дақиқадан кейингина мени текширув пунктига киргизишди. Юзлари қип-қизил, ердан бичиб олгандай бир киши узун пиджагининг чўнтагига кучли қўлларини тикиб, деворга суянганча, нақ те-

левизор камерасидек тикилиб, мени диққат билан кўздан кечирди. Қиёфам, афтидан, уни қаноатландирди шекилли, йўлакка ўтказиб юборди; у ерда сержант ҳужжатларимни олди-да, иккинчи постнинг панжара тutilган дарвозасигача кузатиб борди.

Камбар, узун йўлакда биронта ҳам эшик йўқ эди. Худди шу ерда ишнинг пачавасини чиқарай дейишди. Буни сочининг ўртасидан фарқи тўғри очилган, ранги хира катак-катак костюм-шим кийган киши қилди. Пультанинг ёнида унинг битта ўзи ўтирарди, лекин бу фақат тажрибасиз жосуснигина алдаши мумкин эди — ҳар бир сўзни эшитиб туришганди бу ерда!

— Симон Ла Пармисиз? — қизиқсинди навбатчи.

Сержант қайтариб берган ҳужжатларимни унга узатдим. «Катак-катак» уни синчиклаб варақлаб кўриб чиққач, менга тикилди. «Агар шефинг сени маҳв этишни ўйлаган бўлса...» — Номменнинг сўзларини эсладим... Лекин Номмен, бахтимга янглишганди.

— Расмиятчилик учун кечирасиз, — деди навбатчи. — Сизни кутишяпти.

Навбатдагиси — электрон пост эди.

Агар Номмен бу ишга ўзининг пулини — яна жуда катта миқдордаги пулини сарфламаганида, шу ерда энди «Магнум»ни ишга солишим лозим эди... Аммо мен ҳатто тасмага қўлимни чўзганим ҳам йўқ — Номменга ишонгандим, айна пайтда, сездирмасдан мени кузатишаётганини билгандим.

Жигарранг кўйлакли, сийқа бошли, қошсиз, худди печкада куйдиришгандек қорайиб кетган киши шопилмай ўрнидан турди:

— Симон Ла Пармисиз?

— Ҳа.

— Сизга қуролнинг нима кераги бор?

— Бу қурол эмас. Ўзи ёзар ручка.

— Ёнингиздаги ҳамма нарсани стол устига олиб қўйишингизни илтимос қиламан.

— Машинанинг калити, ўзи ёзар ручка, зажигалка, — нарсаларимни номма-ном айтиб, стол устига олиб қўйдим... Қўлтигим остидаги «Магнум» жисмимни куйдирди... Нимада шубҳа уйғотдимикин?..

Телефон чирсиллади.

Навбатчи кўзини мендан узмай, трубкани кўтарди:

— Кузатувчилар?..

Шундай деб, менга мурожаат қилди:

— Нима учун сиз кузатувчиларсиз юрибсиз?

— Мен — журналистман. Мени бевосита таассуротлар қизиқтиради. Мен бу ҳақда муҳандис Формен билан келишиб олганман.

— Шахсий ташаббус, — деди навбатчи трубкага; мен унинг гапини тўғрилаб ўтирмадим, чунки у кулимсираб деди: — Муҳандис Формен кутяпти.

Балки, менга шундай туюлгандир, лекин у кўзини қисиб қўйди... Тез ва билинар-билиямас қисиб қўйди... Эҳтимол, шундай туюлгандир... Аммо... муҳандис Формен мени кутиши мумкин эмасди! Муҳандис Формен ҳозир бу ердан бир неча миля нарида бўлиши керак эди!.. Форменнинг хонасига олиб кирувчи қўш эшиклар ўртасидаги кенг жойда тўппонча осилган тасмани бўшатдим. Эшикни очиб, ўзимни таништирдим:

— Симон Ла Пар...

Бироқ бошқа гапга ҳожат қолмади.

Нақ қаршимда, тўппончага қўлини қўйиб, кўзини қисиб, нафрат билан менга тикилганича... Муҳандис Формен ўтирарди! Унинг орқасидаги — шубҳасиз, сейфга олиб борувчи эшик очиқ эди. «Палапартишлик хатосими?? — деб ўйладим. — Ёинки қопқонми?..»

— Хўш? — қўполлик билан сўради Формен. — Менинг дўстимнинг номи билан ўзингизни аташга сизни нима мажбур қилди?

У менинг ихтиёримда ўн беш секунд — савол беришига қанча вақт кетган бўлса, шунча вақт қолдирди. Лекин мана шу ўн беш секунд менга етарли эди. «Магнум»ни суғуриб олиб, Форменнинг дўрдок, тинимсиз қимирлаб турган, кечагина менинг Жойимга теккан лабларига отдим!

Отдим-у, сейфга ташландим.

Сирена ўқ узган пайтимда чинқиришга тушди — автоматика, ҳар доимгидек, баландликда жойлашганди. Аммо одамлар одамлигича қолганди. Сейф эшигига сакраганимда соқчи эндигина орқасига ўгирилаётганди. Унинг орқасидан отиб, зирх билан қопланган оғир эшикни тарақлатиб ёпдим.

Пўлат қути! — бу ердан машина тугул, сичқонни олиб чиқиб кетиб бўлмасди! Бунинг устига — сейф

ўртасида қад кериб турган анови конструкцияларнинг: катта, одам бўйидан баланд, на ғилдираклари, на қанотлари бор капсулаларнинг ҳаракат қила олишига шубҳаланиб қолдим.

— Сизни кўриб турибмиз! — сейф эшигига маҳкамланган динамикдан овоз эшитилди. — Сейфни очиб, қуролингизни топширинг!

Хизматчиларга мурожаат қилаётгани аниқ бошқа бир овоз:

— Электрон пост соқчиликдан четлаштирилсин! — деб буюрди.

Илжайишдан ўзимни тутиб туrolмадим. Номмен томонидан сотиб олинган одам қўлга олинганди! Унга қанча ҳақ тўлаган бўлмасинлар, барибир у сўроқ пайтида мум тишлаб туролмасди. Чунки бу сўроқ, одатда, обрў-эътибору соғлиққа ғоятда зарар етказарди...

Капсулалар томонга қадам қўйдим.

— Жиҳоз токка уланган! — огоҳлантирди овоз.

Масхараомуз кулиб қўйдим. Сейф пўлатдан эди. У токка уланган бўлганда, аллақачон жизгинагим чиқиб, бир ҳовуч кулга айланардим.

Капсулаларнинг бирига «сифр» белгиси туширилган. Иккинчисида «бир» рақами кўриниб турарди. Ички ҳиссиётимга ишониб, «сифр»ни танладим.

«Трэвел», — деб ўйладим нимагадир. — Саёҳат...»

Капсулага кира туриб, тумблерга бошимни уриб олдим. Чироқ ёниб, атрофни ўраб олган асбоб-ускуналарни ёритди. Капсула марказида бор-йўғи биттагина тутқич бор эди, уни аста-секин ўзим томонимга тортдим... Бўғиқ гувиллаш эшитилди! Лампочкалар хиралашди! Севиниб кетдим: энергия манбаи ўзича, мустақил ишларди.

Гувиллаш кучайди.

Кичкинагина иллюминатордан ташқарига қарайдим, бироқ пўлат деворларни кўрмадим. Қаршимда туманли ярим қоронғилик камалак рангидек товланиб, рақсга тушарди; унинг орқасидан нималигини деярли аниқлаб бўлмайдиган — бир-бирига қоришиб кетган дарахтлармией, булутлармией кўзга чалиниб қоларди.

Кейин мушакларимда оғриқ туриб, жоним ҳиқилдоғимга келди. Аммо, ҳатто ҳушимдан кета ту-

риб ҳам, мен тантана қилаётгандим. Жек Берримен Паркнинг машинасини олиб қочиш мумкинлигини билган! Мен эсам амалга оширдим!

ИККИНЧИ ҚИСМ

МЕНИНГ ЭНГ ҚИСҚА ИШИМ

1

Уша-ўша тантана туйғуси — бунимен амалга оширдим! — деган туйғу билан ҳушимга келдим. Кейин шу заҳотиёқ, энди ёнбошлаб қолган тор капсулада ёнимга ўгирилишга уриндим. Лампанинг хира ёғдуси иллюминаторга тушаётганди. Капсула босиб эзгилаб юборган япроқлар қалин кварц ойнадан кўриниб турарди... Мени қаёққа иргитиб юбордйкин? Ким биринчи бўлиб мени топаркин? Номменми? Шефми? «Трэвел»ми?..

«Магнум»ни шимимнинг чўнтагига жойладим-да, люк қопқоғини очиб, жундек дағал ўт устига ағдарилиб тушдим. Нам, исканжаланган ҳаво ўзининг рутубатию нафасни қайтарадиган муаттар ҳиди билан мени гангитиб қўйди. Оёғим остида лой билчиллар, ўргимчаксимон ҳашаротлар кўринарди. Замбуруғ босиб кетган йўғон, ғадир-будир дарахт танаси бутун ялангликни кўришимга халақит бераётганди. Кўпи билан беш қадамча юрдим-да, сакрадим, лекин бу сакраш — бир соатча бурун у менга ҳеч гапмасди, — бутун куч-қувватимни олди-қўйди. Ҳарсиллаганча, дарахтга суялиб қолдим. Нам тортиб, оғирлашиб кетган курткамни ечиб ташладим, шундан сўнггина атрофни кўздан кечирдим.

Паркнинг машинаси ўт-ўланлар, дарахтсимон қирққулоқлар босиб кетган паст-баландликлару ўнқир-чўнқирликлардан иборат ва тик жарлик томонга пасайиб борувчи жуда катта яланглик ўртасида ётарди. Атрофимдаги нарсаларга ажабланганча қарадим. Бунақанги баравж ўт-ўланлар қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Утларнинг тепасида хирурглар ништаридек чиқиб турган мана бу ялтироқ баргли қирққулоқлар қаёқдан пайдо бўлиб қолди? Хира ҳаворанг патлари диккайиб турган баҳайбат поялар қаёқдан

пайдо бўлди? Патлар! Гарчи улар орасидан кўзни қамаштирувчи гуллар кўриниб турса-да, мен шундай деб ўйладим.

Ялангликни ўраб олган қалин чакалакзорнинг нариёғидан, худди шу атрофда товушсиз буғ машинаси ишлаб тургандек, ора-сира қорамтир булутлар лоп этиб кўриниб қоларди. «Тропикдаги иссиқ жойлар!» — бу ўйимдан ўзим ҳайратга тушдим. Кейин шефнинг огоҳлантирганини эсладим: қа ё қ қа ту ш с а н г ҳам биз сени чи қ ари б ола м и з!.. Дарвоқе, Номмен ҳам шундай ваъда берганди.

Энди ўзимни яширмай, машинанинг ёнига қайтиб келдим-да, люкни маҳкамлаб ёпдим. Катта қурбақага ўхшаш яшил маҳлуқ аллақачон машинанинг ичига киришга улгурганди — кресло чармида шилимшиқ парда кўкариб кўриниб турарди.

Люкни ёпа туриб, капсула чуқурлик четига тушиб, қийшайиб қолганига эътибор бердим. Ярмигача сувга тўла бу чуқур шу даражада янгигина қазилганга ўхшардики, киши беихтиёр шубҳага тушарди; катталигиям бир газча бўлиб, унда бемалол чўмилиш мумкин эди. Бунақанги чуқурликлар, худди бу ерда ҳарбий бўлинма окоп қазигандек, қорайиб кўринаётган ўрмонзор томонга чўзилиб кетганди. Бирдан уларнинг нима эканлигини пайқаб қолиб, саросимага тушдим; излар эди улар! Қаердадир шу яқин атрофда изғиб юрган баҳайбат ҳайвоннинг излари!

Қабиҳ шубҳамни тасдиқлагандек, олисдан қулоқни тешиб юборувчи чинқириқ овоз эшитилди... Ҳайвон чинқираяптими ё одамми — фарқлай олмадим, лекин қўлимни «Магнум»га қўйиб, таваккал қилганча, чангалзорнинг ичкарироғига кирдим.

Ялтироқ, қават-қават, силлиқ барглар умримда кўрмаган дарахтларим танасини яшириб турарди. Дарвоқе, ўрмонзор дарров тугаб қолди. Олдимда оқиш қумли соҳил ястланиб кўринди: қумлик қояли оролчалар билан кесиб қўйилган саёз қўлтиқнинг оқиш суви билан туташиб кетганди. Туман фосфорга ўхшаб бирдан йилтиллаб, кўзга кўринмас уфқ томон сузиб борарди.

Бадтар ваҳимага тушдим — соҳил нақ филлар тўдаси ўйинга тушиб, топтаб ташлагандек бир алфозда эди. Тўда жудаям даҳшатли ўйинга тушганди — излар дам қўлтиқ, дам чакалакзор томонга

қараб кетар ва уларнинг ҳаммасини ёнида, шубҳасиз, ёввойи ҳайвонга тегишли жуда катта тирноқ изи ётарди.

Қулоғимни динг қилиб, хунук ўсимталару замбуруғлар билан бурканган — ўзидан шилимшиқ нимадир оқаётган эгри-бугри дарахтларни эҳтиёткорлик билан айланиб ўтиб, ўрмонзор ёқалаб йўлга тушдим.

Қум қалин жойда, баҳайбат ҳайвонлар тўдасини таъқиб этган ваҳший... икки оёқли эканлигини пайқадим! Устига-устак, унинг бир оёғида бармоғи етишмасди: мабодо у бармоғини ҳалол олишган жангида йўқотган бўлса ҳам, бу мени хотиржам қила олмасди.

Оқимтир туман қумга чўкди. Пастак булутлардан бир зумли ёлғондакам ёмғир қуйди, қумтепаликларнинг юмшоқ, нам ёнбағирларида ясси пуфакчалар пайдо бўлди... Билмадим, Жой бундан бир ё икки йил илгари совға қилган ўйинчоқ нимагадир бирдан эсимга тушди: у териси ғудда-ғудда тиканакли, сўйлоқ тишлари узун, чақчайма кўз, осилиб тушган қорни ялтироқ зирҳли пластинкалар билан қопланган яшил рангли игуанодон эди... Ушанга ўхшаш маҳлуқни бу ерда учратишга орзуманд эмасдим...

Дарвоқе, подани қирғоқ бўйлаб қувган икки оёқли ваҳшийнинг бақувват думи ҳам бор эди — унинг изи, худди ходани судраб ўтишгандек, қумда ариқча бўлиб тушиб қолганди... «Нима ҳам деяр эдик, — дедим овозимни чиқариб, — дарёнинг нариги бетига ўтиб кетишингга худонинг ўзи қувват берсин сенга! Семиз бегемотни ғажинингга худонинг ўзи куч-қувват берсин сенга!..» Қандай машинани олиб қочганимга энди шубҳаланмай қўйдим... У — мен бунга қойил қолгандим! — жуда катта кенгликни босиб ўта оларди!

Лекин шу заҳотиёқ хаёлимга — эҳтимол, янада аниқроқ бўлгани учун, мутлақо ақлга сиғмайдиган фикр келди: Паркнинг машинаси замон оралиғидан ўтиши мумкин!.. Унда, ҳали одамзод мавжуд бўлмаган асрларга бориб қолган бўлишим ҳам мумкин!

Димиққан, ҳавоси бузуқ қоронғиликда рутубатли туман дунёсига тикилиб, ўзимнинг ҳақлигимга тобора қайта-қайта ишонардим. «Паркнинг машинаси

тик чизиқ бўйлаб ҳаракат қилади...» «Паркнинг машинаси Ердаги ҳар қанақанги транспорт воситасини чиппақка чиқаради...» «Паркнинг машинаси — мутлақ алибига эришиш учун восита...»

Шуларни ўйлаганча, зиддиятларни қидирдим, бироқ уларни топа олмадим. Ахир, бизнинг ҳаммамиз замон бўйлаб саёҳат қиламизку. Бизнинг ҳаммамиз ҳозирги замондан келажакка қараб доимо ҳаракатдамиз. Бизнинг ҳар биримиз ўз вақтида ўтмишда бўлганмиз! Саёҳатларимизнинг олис-қисқалиги бошқа гап. 1975 йилда туғилган йигитча, албатта, иккинчи жаҳон уруши пайтидаги Итакада бўлолмайди, лекин мана мен, у ерда бўлганман. Ўтмишга янада чуқурроқ кириб борган кишиларни ҳам биламан. Анови ҳарбий медик Хэссопни олайлик — биринчи жаҳон уруши унинг учун тарих эмас. У у ерда бўлган! Шундай экан, замон бўйлаб саёҳат — аслини олганда, инсон учун одатий воқеа. Ҳар бир организмда табиат томонидан қандайдир чекланиш вужудга келтирилганлиги бошқа масала — биз туғилган кунимиз билан ажратиб қўйилган ўтмишга бора олаймизку...

Паркнинг машинаси, афтидан, бу чекланишни бартараф этади, деган қарорга келдим.

Қирғоқда турганча оролларни кўздан кечирдим. Қандайдир қанотли маҳлуқларнинг кўплигидан уларнинг тик қояларидаги камарлар жонлига ўхшаб кўринади. Маҳлуқлар қоялардан парр этиб кўтарилиб, чийиллаганча лойқа сув устида учишарди; уларнинг нечоғлик катта эканлигини ҳатто олисдан ҳам кўрдим. Яқинроққа келганлари эса, шу заҳотиёқ кайфимни учириб юборишди. Бутунлай пати йўқ кўршапалаклар планёрлардек парвоз этар, тишлари эса шунақанги зич ва майда эдики, ҳар бир жағидаги керагидан бир неча марта кўпроқ кўринади. Букилган узун инсон бармоқларисимон туговчи яланғоч қанотлар бетиним силқинар, худди уларнинг эгаси учаётганида ҳам ниманидир паққос еб битиришга интилаётгандек эди.

Қумдан чиройли чиганоқ топиб олиб, ўйлаб ўтирмасдан чўнтагимга тикдим. Юмалоқ тош йўлимни тўсди. Уни айланиб ўта туриб, бу ҳам чиганоқ экан-

лигини сезиб қолдим! Қаранг-а! Бўйи бўйим билан баробар, ундан паст эмас, лекин жимжималари хунукдан-хунук эди. Бирор мақсадга қаратилмаган муваффақиятсиз ҳайкал! — бунақанги нарсаларни Хэссопнинг уйида кўргандим... Мана бу-чи? Бу нима?.. Ч у м о л и л а р н и кўраётганимга дарҳол тушуниб етмадим. Менга замондош чумолилардан мутлақо фарқ қилмайдиган оддий чумолилар... Шунда бирданига шубҳаланиб қолдим — ҳақиқатан ҳам ўтмишга келиб қолганманми ё йўқми? Эҳтимол бу, бутун дунёга қанчадан-қанча сирли ва ваҳимали афсоналар тарқалган Флорида ёки Уганда ботқоқлигидир?..

Шубҳамни тасдиқлагандек, Паркнинг машинасини қолдириб келган томонимдан ўқ овози эшитилди. Автоматдан яккам-дуккам отилаётганди. Унинг устига битта одам отаётганди...

2

Одамлар!

Демак ўтмиш — фақат хомхаёл экан-да?..

Бу мени ҳам хурсанд қилди, ҳам сергак торттирди. Ахир, Перу ёки Кубанинг карабинерлари Жанубий африкалик журналистнинг гувоҳномаси бор кишига қандай муносабатда бўлишлари ҳали маълум эмас-ку... Машинани яшириб қўйиб, қаердалигимни аниқлашим керакмиди?

Хаёлимдан шундай ўтказганча, яланглик томонга югурдим. Ўрмон ёқасига чиқишим биланоқ:

— Ла Пар! — деган овозни эшитдим.

Булар дўстлар бўлиши мумкин эмасди.

— Ла Пар!

— Овозингга зўр бераверма, — бақираётганга танбеҳ берди иккинчи овоз. — У ҳам Беррименнинг тақдирини баҳам кўргани аниққа ўхшайди.

Беррименнинг?.. Улар Жек тўғрисида гапириш-япти-ку!

Ўтга ўзимни ташлаб, чалқанчасига ағдарилдим-да, чўнтагимдан кичкинагина, бироқ оғир микрофони олиб, юқорига қаратиб отгандим, у капсуланинг ёнига бориб тушди. Уни балчиқ орасидан қидириб топиб олишимга умид йўқ эди, лекин таваккал қилиш зарур эди.

Шу заҳотиёқ овозларни аниқ эшита бошладим:

— ...Беррименни ана уёққа, дарахтзорнинг орқасига ташлагандик. У ҳали тирик эди, лекин жуда нари борса қўнғизларгагина қаршилик кўрсата оларди. Ҳайлайманки, улар уни аллақачон еб битиришган.

Шериги кулиб юборди:

— Бунақанги бадарға қилинишни умримда эшитмагандим. Нима деяётгандинг — Юра даврими? Бу ердан бизнинг кунларимизгача неча миллион йил бор?

— Юз эллик миллион йилдан кам эмас! Бу миқдорни баҳолаш бизнинг қўлимиздан келмайди. Замон — пул эмас чўтда ҳисоблаб чиқиладиган. Қисқаси, бунақанги бадарға қилинишни душманингга ҳам раво кўрмайсан киши. Ҳатто ҳавоси ҳам ғайринсоний, нафас олиб бўлмайди-я.

— Тупуриш керак ҳаммасига! Биз ўз ишимизни қилиб бўлдик. Машинамизнинг нусхаси ҳув ана. Бу палид Ла Пар уни ялангликнинг ўртасида қолдириб кетибди. Омадимиз бор экан, у «биринчи»ни эмас, «сифр»ни олиб қочди — унинг энергияси фақат бир мартагина сафар қилишга етади.

«Демак, менинг омадим юришмабди, деган фикрга келдим, машинанинг нусхасини олиб қочибман...»

— Бу ерда яхшигина ов қилса бўларкан, — деди йўғон гавдали, десантчилар кийимини кийиб, бўйнига автомат осиб олган киши изларни кўздан кечирганча. — Бечора Берримен, эҳтимол у бунга тўла ишонч ҳосил қилгандир.

— Уни дарахтзорнинг орқасида, барглари ананасга ўхшаб кетадиган бутанинг тагида қолдиргандик. Ҳа буталар қандай аталишини доктор Парк айтганди. Саго пальмаси деганди шекилли...

Гапираётган киши мен томонга ўгирилган эди, бошимни ўтлар орасига тикиб олдим. Кўзим бир лаҳзагина тушганнинг ўзидаёқ, уни танидим. «Жон Лесли!» Бу одам билан биринчи маротаба тўқнаш келаётганим йўқ. У саноат контрразведкасида ишлаётганда фармацевтлар ишида, Эксперт ишида иштирок этган, ҳарқолда асабларимизни бузишнинг уддасидан чиққанди. Лекин ўшалардаям барибир мен ютиб чиққандим! — шуларни ўйлар эканман, аҳмоқона мағрурланишдан ўзимни тийиб туролмадим:

бу операцияларда ўз ишларининг пирлари учрашганди!

«Нима ҳам деяр эдик, деб ўйладим, ов ўнгидан келиши керак. Кейин (турли сабабларга кўра, албатта) о х и р г и с и б ў л и ш и л о з и м! Е мен учун, ё Лесли учун...»

Чалқанчасига ағдарилиб (шу ҳолда дарахтзорнинг нариги ёғини кузатиш, гапларга қулоқ солиш ўнгай эди), қулоғимни динг қилдим.

— Хўш, энди нима қилдик? — сўради Лесли.

— Бу палид ҳамма энергияни ишлатиб бўлибди. Батарейаларга бориб келишга тўғри келади. Йўлга чиқаётганда шошганимиздан...

— Бориб келамиз! — деди кулганча Лесли. — Лекин, Баг, мени бу юра даври одами ким эканлиги жудаям қизиқтирапти. «Орландия»дан Халл эмасмикин? Еки Райт бўлиши мумкинми?.. Эҳтимолдан узоқ булар. Уларнинг соҳаси эмас бу... Энг аниғи, Беррименнинг вазифасини Консултация маҳкамасининг йигитлари ижро этишади. Масалан, Миллер.

«Тўппа-тўғри, — дедим ичимда. — Жекнинг ўрнини боса оладиган фақат менман... — Лекин шу заҳотиёқ Леслининг бир пайтлардаги фикрини эсладим: ж и н о я т ў з и н и о қ л а м а й д и...

Борди-ю, Лесли ҳақ бўлса-чи?

Ундоқ бўлсаям-бундоқ бўлсаям, — деган хулосага келдим, — уларнинг бизнинг дунёмизга қайтишлари учун имкониятлари кўпроқ. Мен эсам, ҳатто наша чекадиганларнинг ҳам тушига кирмайдиган маҳлуқларга тўла Ерда умрбод қолиб кетишим мумкин».

Леслининг ҳайқириғи мени ҳушёр торттирди.

— Қара!

Бошимни беихтиёр елкаларим орасига қисиб олдим.

— Қаерда?..

Бошимни секингина кўтаргандим, тўппа-тўғри менга қараб келаётган Леслини кўрдим... «Магнум»нинг прицели Леслининг пешонасидаги тик тушган ажини билан тўқнашган ҳам эдики, у улоқтириб юборган курткамнинг тепасида тўхтади.

— Ўйлайманки, — деди у, — бу Юра даври одами ўзи ечинмаган...

Туман нарсаларнинг қорасини кўздан яшириб, яланглик узра сузиб ўта бошлади: паға-паға бўлиб кўтарилиб, шох-шаббаларни ўраб, овозларни босиб кетди. У бутунлай тарқаганда эса, ялангликда фақат биттагина машина — замонларнинг ич-ичига кира олмайдиган бўлиб қолган «сифр» ҳали ҳам ўша қийшайган кўйи қаққайиб турарди.

«Улар ўз дунёларига қайтиб кетишди, — алам билан ўйладим. — Улар ҳар бир бутадан қўрқиш керак бўлмаган дунёга қайтишди. Улар, турган гапки, ҳамма нарсадан шубҳаланишга кўникиб қолишган, лекин менга ўхшаб, ҳамма нарсадан ҳадиксирашларига ҳожат йўқ. Уларни қонун ҳимоя қилади. Мени... ҳозирча унга керак эканман, фақат шеф ҳимоя қилади. Лесли билан унинг шериги тақдирланишга умид қилишлари мумкин. Уларни қонун ҳимоя қилади. Мени эса фақат «Магнум»... Мен ҳамиша бировга маълум-машҳур бўлмаган ҳолда яшадим, шу ҳолда ўламан. Улар эса, тахминан ўн йиллардан сўнг ўз саргузаштларини бутун дунёга гапириб бера оладилар; эҳтимол, ёши ўтиб қолган икки жосус камерага орқа ўгириб ўтирганича, икки саноат жосусини бирон-бир ерда эмас, балки уларнинг ўз туғилган кунларидан миллионлаб йиллар илгариги ўтмишда лақиллатиб кетганларини кулиб ҳикоя қилишса чакки томоша бўлмайди...»

Улар бегона дунёни, Берримен билан Миллерни умрбод ўша ерда бадарғада қолдирганларини эслаб, қандай ҳузур қилиб кулишларини кўз олдимга келтирдим-у, тишларимни ғижирлатдим.

«Бас қил! — дедим ўзимга ўзим. Агар анови инсоният дунёсида ёлғиз яшаган экансан, нима учун мана бу дунёда ёлғизликдан қўрқасан?»

Оқсоқланганча машина томонга юрган жойимда, қопқора сояни кўриб, тўхтаб қолдим. Деярли шу лаҳзада ўрмондан хунук чинқириқ эшитилди. «О-ҳо! — деб ўйладим. — Бу ерда тирик жонзотларни қайта ишлаб чиқарувчи буюк устахона бор чоғи...»

3

Машинага яқинлашган ҳам эдимки, дарахтзордан чинқираётган маҳлуқ югуриб чиқди. Орқа оёқларию мувозанатини сақлаши учун хизмат қилувчи

бақувват думи билан кенгурудек катта-катта сакраб, ялангликни кесиб ўтди. Маҳлуқ ўзининг баҳайбатлигига қарамай ҳеч нарсани кўрмасди — қовоқсимон ўсимликка зарб билан урилиб, уни бўлак-бўлакларга ажратиб юбориб, олдинга ташланди. Шу заҳотиёқ ялангликка бундан беш дақиқача бурун туманда сояси кўзга ташланган бадбашара баҳайбат маҳлуқ кириб келди. У бурун тешиклари ўртасидан қийшиқ мугуз чиқиб турган ясси тумшугини калондимоғлик билан юқорига кўтариб, ўзига маълум бир йўлдан юриб, атрофга даҳшат солиб, машинанинг ёнидан имирсилаб ўтиб кетди.

Бу ер кутилмаган ҳодисаларга бой эди. Машинага ҳали чиқиб улгурмагандим, тўсатдан оёқларимнинг таг-тагидан, ўт-ўланлару қумлар остидан, қуруқликнинг базальт тўшамалари тагидан қўрқинчли бўғиқ гулдираш эшитилиб, кучайиб бораверди. Дарахтлар чайқалишга тушди, ботқоқлик пилчиллаб, ер ёриқларидан, худди жони бордек, сув тизиллаб отилиб чиқа бошлади. Ер ости гулдираши силкинишдан жарликка сирғалиб тушган машинанинг тарақатуриқини босиб кетди. Бақирганимча, инсоният олами билан бирдан-бир алоқани йўқотиб қўядигандек, машинага ташландим.

Люкни очиб, хромланган дастанни ўзимга қараб тортдим. Ҳеч қандай натижа чиқмади...

Ғазабга тўлиб, иллюминаторга мушт туширдим... Майли! Лесли овни яхши кўради. Унга хурсандчилик бахш этаман. Юра даври ботқоқликларидан кетиш икковимиздан биримизга насиб қилади! Еки... ҳеч кимга насиб этмайди!

Қуёш ёғдуси ялангликка бари бир тушмади. Димликдан кўтарилган ҳовур булут бўлиб ҳаммаёқни тўсиб олганди. «Сифр»нинг илиқ зирҳига суянганча, шохлари тарвақайлаб кетган гинкгонинг энг учидаги шохига тикилганча ўтиргандим, бирдан унинг шохлари иккига ажралди, шитирлаш эшитилди, кейин аллақандай ҳайвоннинг ялтираётган катта-катта қорачиқлари менинг кўзимга қаради. У ҳадиксираб, ағни пайтда, худди менинг кимлигимни билмоқчидек, лақмалик билан қараб турарди. Мана шу ҳадиксирашу лақмалик менга жуда қаттиқ таъсир қилди шекилли, «Магнум»имни чиқариб, жониворчани мўлжалга ола туриб, ўқладим...

Кейин, қоронгулик қуюқлашиб, момақалдиروق бошланди.

нақанги дақшатли чақмоқ чақиши мумкинлигини ҳатто тасаввуримга ҳам келтирмагандим! Улар осмондан эгри ва тўғри чизиқ бўйлаб тушиб, бутун дунёни асабий бир равишда қотиб қолишга мажбур қилиб, ерга қайрилма қозикдай кириб кетди. Бир лаҳзадан сўнг иссиқ тропик қоронғилигида жудаям ваҳимали гумбурлаш янгради. Атмосфера электри сочимни тикка тургизиб, бўғимларимни санчитиб оғритишга тушди. Электрнинг ваҳимали қутуришига чек қўювчи ёмғирни кутдим, титраб-қақшаб кутдим.

Ёмғир ҳам ёғди.

У дарахтларни ерга эгиб, изларни ювиб, жарликни шиддатли оқим шоввасидек ҳайқириб оқаётган ўзанга айлантирди. Момақалдиروقу Леслининг қайтиб келишидан қўрқиб, бўғзимга ярим-ёрти сув тикилган, қолдан тойган қолда машинага биқиниб олдим. Чақмоқ, момақалдиروق, шиддатли шамол туйфайли бутун туни билан нинада ўтиргандек ўтириб чиқдим, қутурган оқим эса машинани қўнган жойидан анчагина олисга олиб бориб қўйди... Барглари оғир лой босиб қолган люк қопқоғини аранг очдим.

Увадаси чиққан кўйлагимни ечиб, лойқа сувли анҳорчада ювиндим, «Магнум»ни текшириб кўрдим. Қорним очганди, қулоғимда нимадир ғашимга тегиб, онда-сонда ғижирлаб қўярди. Э-э, ҳа! Балчиқда йўқолган микрофон ҳали ҳам ишлаётганди. Ёмғирнинг шивирлаши, сирғалувчи қумнинг шитирлаши — ялангликда нимаики юз бераётган бўлса, ҳаммасини эшитаётгандим...

4

Жала узиб туширган барглари, синдирган шохшаббалари бутун ўрмонда сочилиб ётарди. Юрак ўйноғига бардош бериб, мудҳиш парланишдан нафасим тикилиб, тиззамгача лой кечиб зўрға борардим. Биронта ваҳший ҳайвон изимдан тушса ундан қочиб қутулишимнинг иложи йўқ эди. Мана шу ночорлик туйғуси мени тажовузкор қилиб қўйди: шубҳали кўринган бутага қараб ўқ уздим-у, жазасини торти-

шимга сал қолди. Туяқушга ўхшаган — патлари йўқ нимадир менга ташланди. Ғалати маҳлуқ олдинги — сакраб-сакраб келаётган пастки оёқларига нисбатан нимжон оёқларида, анқовсираган динозаврнинг инидан ўғирланганлиги аниқ билиниб турган чўзинчок, пўсти қалин тухумни ушлаб олганди. Бадбашара маҳлуқнинг тиши йўқ эди, лекин учи бурама михга ўхшаб кетувчи тумшуғи шу даражада нафрат уйғотарди-ки, чекинишни маъқул кўриб қўя қолдим.

Бу ерда ҳайвонот дунёси беками-кўст эди.

Ҳа деганда, ботқоқликлар ёки чакалакзорларга қараб кетган изларга дуч келардим. Қушларнинг пардали панжаларининг изи ҳаддан ташқари кўп эди...

Ҳақиқатдан ҳам ананасга ўхшаш бир тутам барги бор баланд саго пальмаси тагида бир жониворни кўриб қолдим, уни кўрдим-у, Жой совға қилган ўйинчоқни эсладим... Игуанодон!..

Файласуфлардан кимдир инсонни, патлари йўқ икки оёқли мавжудот, деб таърифлаганди. Агар ана шу файласуфнинг алоқ-чалоқ тушига менинг игуанодоним кириб қолса борми, шубҳасиз, у ўзининг таърифидан воз кечиб юборарди. Қора қовундек силлиқ маҳлуқ уч оёғию думида ўтирганча, худди дарахт қочиб кетмаслигини билгандек, сагонинг барглари шопилмай, хотиржамлик билан ерди. Панжаларидаги тирноқлари шунақанги ўткир эдики, улар билан филни ҳам тилка-пора қилиб ташласа бўларди!..

Анча нарида, топталавериб ийиғи чиқиб кетган балчиқда янада антиқа бир ҳайвон куймаланаётганди. У баҳайбат, чинакамига баҳайбат эди! Бўйни эса шунақанги узун эдики, орқа оёқларида турмасданоқ, у Консултация маҳкамасининг учинчи қаватдаги деразасидан бемалол қарай оларди. Бу унга нимага керак бўлишини билмадим-у, аммо-лекин, ўйлайманки, шеф баҳайбат ҳайвоннинг маъносиз кўзларини кўриб, ниҳоятда ҳайратда қолса керак! Атрофини шилимшиғу сув ўтлари қоришиқ балчиқ қуршаб олган ботқоқлик хўжайини бутун қиёфасини кўз-кўз қилаётгандек, у ёқдан бу ёққа айланиб, хириллади — кўриб қўй, мен баҳайбатман! Баҳайбатман! Баҳайбатман! Менга тегмасдан, ёнимдан ўтиб кетавер!

Ажабланарлиси шундаки, мен унга тикиларканман, нимагадир, яна шеф тўғрисида ўйладим...

Бу баҳайбат ҳайвонлар менинг ёруғ дунёга келишимдан анча илгарироқ қирилиб кетиши керак! — деган бирдан-бир фикргина мени хотиржам қилаётганди. Бу — мантиққа зидми? Ҳа... Лекин кишининг ўзида, бизнинг ҳар биримизда мантиққа зид нимадир яширинмаганми? Таҳминан юз йиллардан сўнг бошқа сайёралик олти оёқли ақл-зақоват соҳиби одамсиз, руҳсиз сайёрамизга келиб, уни бизнинг ўзимиз! — дарахтма-дарахт осилиб юришдан қутулиб, фазони бўйсундирганлар ядро ва нейтрон бомбалар билан ёндириб юборганимизни ҳайратга тушиб аниқлаши ахир мустасно эмас-ку.

Леслининг гапини эслаб, Берримен ташлаб кетилган жойга қайтдим. Жек Беррименни (тўғрироғи, ундан қолган-қутганларни) топдим — ваҳший ҳайвонлар унинг суякларини ғажиб, топ-тоза қилиб қўйишган, тўппончаси занглаб кетганди...

Сочилиб ётган бармоқ суякларини ботинкамни учи билан туртарканман, кумуш узукни кўриб қолиб, эҳтиёткорлик билан чиқариб олдим. Эҳ, Лесли!.. Унинг қўпол хатосини эндигина кўраётганим йўқ эди. У бу гал Жекнинг магнитофонини қўлдан бой берганди!

Узукни чўнтагимга солиб қўйиб, буюк профессионал жосуснинг суяклари тепасида яна бир дақиқагача турдим. Таъбим бир оз хира бўлган, ўқинганим ҳолда, гўр қазиб ўтирмадим (Жекка барибир эди, менинг эса вақтим йўқ эди). Леслининг овози приёмигимдан қайта эшитилганда энгил тортиб, яланглик томонга ўтирилдим.

— Бу — Миллер! — деган сўзларни эшитдим. — Ҳақиқий Ла Парни ичириб маст қилиб, бор-шудини шилиб олишни уддасидан чиқишибди. Бу ҳақда унинг ўзи полицияга хабар қилибди... Янаям омадимиз келган экан. Бу — Миллер деганлари тутган ерини кесадиган йигит! У Бэрдокнинг фармацевтларини расвои жаҳон қилиб, Экспертни отиб ўлдирган. Лекин энди Миллер қўлга тушди. Бу жирканч Консултация маҳкамасини бунақанги бошлаб қийин аҳволга солиб қўйиш ҳали менга дуч келмаганди... — Леслининг овози ўзгарди: — Бир пайтлар

Миллерга ўзининг ифлос бизнесини йиғиштиришни таклиф қилгандим.

— Бош тортганмиди?

— Унинг энди иложи қолмаганди. Ҳаддан ташқари бадном бўлиб бўлганди. Умуман, Миллеру Беррименга ўхшаганлар фақат аҳмоқларгагина супермен бўлиб кўриниши мумкин. Аслида улар ҳамма нарсада, ҳамма вақт шефга тобе.

— Жин урсин уларни! — деди Леслининг шериги. — Буни қара, жала роса боплабди-ку ҳамма ёқни. Машинани ҳув у ёққа суриб кетибди-я... Калитларни бер! — металлнинг шарақа-шуриқи эшитилди. — Бўлди, энди ҳаммаси жойида, «сифр» учишга тайёр. Уни ишга туширасан-у, худди метро электрикасидек ҳайдаб кетаверасан: сейфдан — юра даврига, юра давридан — сейфга! Йўлда адашиб қолмайсан!

Сейф! — бу сўз миямни пармалаб юборгандек бўлди... Агар гапи рост бўлса, ростданам энди қўлга тушдим. Машинани тортиб олишнинг уддасидан чиққан тақдиримда ҳам, унда фақатгина сейфга, «Трэвел» соқчиларининг нақ қўлига қайтиб боришим мумкин!..

— Гаров ўйнайманки, оғайнингни қулоғи аллақачон остида қолган! — хиринглаганча деди Леслининг шериги. — Ё ботқоқликка чўкиб кетган, ё динозаврларга дуч келиб адои тамом бўлган... Доктор Парк кўриниши ғайритабиий бўлган барглардан олиб қайтишимни илтимос қилганди. Автоматингни бериб тур, ҳув анови дарахтнинг олдига бориб келаман.

— Мен ҳам сен билан бирга бораман! — ўйланқираб деди Лесли.

«Хўш, нима ҳам дея олардик, — деб ўйладим, — ов қиладиган пайт келди...»

Ҳали ҳам ўрмонча ёқасидан кетмаган икки оёқли тухум ўғриси хира парда билан ярим-ёрти тўсилган кўзларини бақрайтириб, сурбетларча йўлимни тўсиб турарди. Унга бақириб-чақириб ўтирмадим-да, нарироқдан айланиб ўта қолдим. Ўрмон чеккасига чиқиб олгач, то иккала машинани кўргунимча, эмак-лаб бордим. Лесли учиб келган машина ялангликнинг ўртасида, мен қўнган жойимда турарди, лекин уни эмас, «сифр»ни қайтариб олишга дарров аҳд

қилдим — ахир уларнинг икковиям нақ «электричка» дек ишларди-да... Ундан кейин нима қилишимни ҳали билмасдим... Эҳтимол, битта машинани йўқ қилиб, иккинчисини эгаллаб олиб, «Трэвел» маъмурияти билан бир мунча вақт савдолашиш имкониятига эга бўларман...

Лесли билан унинг шериги ов қилишаётганди — икки марта ўқ овозини эшитдим. Бу товушлар қонимни қайнатиб юборди. Танглаю тилимда темир таъмини сезганча, катта машинага ташландим. Симларни майда-майда қилиб узиб ташладим. Машина қисмларини пачақладим. Радиолампанинг нозик шишасини кукунга айлантирдим. Лойиҳалаштиринг! Ихтиро қилинг! Вақтингиз етарли — туғиладиган кунингизгача миллионлаб йил бор!.. Трицератопснинг мугузларидан синчлар ясанг! Қумдан кварц ойнани эритиб олинг! Уч электродли электрон лампаларни кашф этинг! Бунга вақтингиз етарли! Олдинда — чексиз муддат!

Ток ургандан кейингина тин олдим. Катта машина хароб бўлганди. Яна бир карра бунга ишонч ҳосил қилгач, жарликка югуриб бордим-да, «сифр»га ўтириб, люкни ёпдим. Хромли даста қўлларимга бўйсуниб, ўлчаш асбобидаги даражалар бўйлаб сурила бошлади...

«Ҳаммаси тугади!» — деган қарорга келдим.

Шу заҳотиёқ оғриқ бошланди.

Таъсирланиш! — мана шу мени неча марталаб қутқариб қолган.

Машина шалоп-шулуплаган ғалати овоз билан замондан шўнғиб чиққанда, люк қопқоғини ўзимга силтаб тортиб, ташқарига отилдим.

Менинг «сифр»им сейфда эмас, «Трэвел»нинг ғамгин ғиштин деворларига ёндош катта йўл ўртасида турганини кўриб ҳайрон-ҳайрон қолдим... «Э-э-э! — кейин бирдан тушуниб етдим. — Жала машинани горизонталь чизик бўйлаб суриб, жарликка тушуриб юборганди-ку, м а н а ш у н и н г у ч у н ҳ а м у б у е р д а , й и г и р м а н ч и а с р д а , с е й ф и ч и г а к и р м а й қ о л г а н ! »

Муюлишдан бензозаправшик шувиллаганча учиб чиқди. Катта йўлда тезлигини яна бир мунча оширди, шунда мен ҳозир нима воқеа юз беришини сезиб қолиб, сакраганча, ўзимни четга олишга улгур-

дим. Портлаш тўлқини қувиб етди, орқамга зарб билан урилиб, жазиллатиб юборди, айна пайтда, йўл устида қоп-қора, тикка кўтарилган устун пайдо бўлди. Қора қурум ичидан лоп этиб олов кўтарилди. Лаҳза ўтмай, тўхташга улгурмаган уч ўкли, радиаторида «Трэвел» эмблемаси бор юк машинаси ғилдираklarини чийиллатганча, бурқсаб ёниб, металл резинани ямламай ютаётган гулхан ичига кириб кетди.

Урнимдан туриб, чўлоқланиб, бир зумда тирбанд бўлиб кетган машиналарни ёнлаб юра бошладим. Ҳеч ким менга қарамаётганди, ҳеч ким мени парвойига ҳам келтирмаётганди. Ҳамма оловга қарарди: биров ташвишланиб, биров қизиқсиниб тикилаётганди, хурсанд бўлиб қараётганлар ҳам йўқ эмасди. Қаровсиз қолдирилган машиналардан бирига лип этиб чиқиб олдим-да, бор кучим билан акселераторни босдим.

Бурила туриб, ёнимдаги «Дакота»дан менга тикилиб қараётган йигитга кўзим тушди. Қотиб қолдим... Менинг галстугим! Менинг костюм-шимим! Менинг машинам!.. — Бу — м е н э д и м !

Мабодо, айтайлик, «Трэвел»га қарши иш эндиғина мўлжалланаётган ўша тонгда қайтиб келдим!.. Ҳа, албатта-да! Катта йўлда юз берган фалокатни эсладим. Ў ш а т о н г д а у н и м е н а н о в и М и л л е р г а ў х ш а б ф а қ а т к у з а т г а н д и м !

— Аҳмоқ, — деб қичқиргим келди қиёфадошимга. — Сенинг сейфга киришингни ҳожати йўқ! Бир неча жасаддан бошқа ҳеч нарсага эга бўлолмайсан!

Лекин қичқирмадим.

Шошилмай қўя қолдим, холос.

Мабодо, бу ҳақиқатан ҳам ўша тонг бўлса, демак а н о в и М и л л е р ҳ а л и ҳ е ч н а р с а д а н х а б а р и й ў қ, шундай бўлгач, турган гапки, менга — ў з и н и н г қиёфадошига ишонмайди. Уни ҳеч қанақанги йўл билан тўхтатиб қолиш мумкин эмасди. У шефнинг ҳузурига кириб, ҳужжатларни олади, Номмен билан учрашади... Ҳали унинг Форменни отиши, Леслининг сайёҳатини «назорат қилиш» ҳам борку... Бошим айланиб кетди, лекин яқин-атрофдаги телефон-автоматдан қўнғироқ қилишга ўзимда куч топа олдим.

— Хэссопникида!

Геленани ў ш а т о н г д а ҳ а н г - м а н г қ и л и б қ ў й г а н

мана шу қўнғироқ эмасмикин? Шефга ишонч бахшида этган мана шу қўнғироқ эмасмикин?..

Газни босдим. Қаршимдан келаётган ҳайдовчилар мени — соқоли олинмаган, бетлари тимдаланган, кўйлаги ифлос, тилка-пора кимсани кўриб бир лаҳза тошдай қотиб қолишарди. Ажаблансалар арзирди. Лекин улар менинг қанақанги сургундан қочиб келаётганимни фаҳмлаб етишмасди!

5

— Эҳ, Эл!.. Бир томондан мен ҳам айбдорман. Ҳар ҳолда, бизнинг касбимиз қандайдир... ҳ а қ и қ и й э м а с! — деган туйғу мени ҳеч қачон тарк этмаган, — узун, қуршаб кетган мўмиёга ўхшаш Хэссоп менга чўзилиб, орқамга ёпишиб қолган кўйлагимни кўчирди.

— Бу туйғу сизнинг Консултация манфаатлари учун ишлашингизга халақит бермаган-ку!

— Шубҳасиз, — мамнунлик билан деди Хэссоп. — Хабарларни т а р т и б г а т у ш и р и ш менга ҳам ёқарди.

У приёмникни қўйди, хонани Гарри Шледернинг дўрилдоқ овози босиб кетди. Гарри Шледер хириллаганча, айюҳаннос соларди. Гарри Шледер бизни масхаралаётганди:

«Менинг номим, жазирама кунда қуш ахлатидан ҳам қўлансадир. Менинг номим, жазирама кунда балиқ солинган саватдан ҳам қўлансадир. Менинг номим, эрига ёлғон гапирувчи аёл номидан ҳам қўлансадир... О-о-о! — Фарёд кўтарди Гарри Шледер. — Нимага менинг номим қўланса? Ахир, ёлғонни мен ўйлаб топганим йўқ-ку! Ахир, болаларнинг сутини мен тортиб олганим йўқ-ку! Ахир, жаннат қушини мен тутганим йўқ-ку! Мен пок қақнусдан ҳам покман! Покман! Покман!»

— Файрфилди, — тушунтирди Хэссоп. — Унинг поп-операси Риблининг расмларини эслатади...

Қўлимни силтаб, ваннага йўл олдим, бироқ Хэссоп қаҳвали финжонини кўтарганча, уёққа ҳам судралиб кирди.

— Сайёрамиздаги тафаккур қила оладиган инсон бир-биридан жудаям фарқ қилувчи бир неча турга бўлингани тўғрисида ҳеч ўйлаб кўрганмисан?

— Агар бу куён ёки йўлбарс нуқтаи назаридан бўлса, эхтимол унчалик тўғримасдир, — деб мингилладим, елкамга совун сурганча.

Хэссоп пиқирлаб кулди:

— Ҳатто мана шу хонада ҳам ҳозир и к к и т а тур турибди. Мен кўпроқ қадимий, деярли қирибли кетганларни, сен эса янгиларни — улар бутун дунёни тамомила эгаллаб оладилар, деб қўрқаман, — ифодалайсан... Биз, тўғри, Эл, ҳар хил одамлармиз. Шундай. Ҳар хил бўлмаслигимиз ҳам мумкин эмас, ахир менга ўхшаган одамлар зах окопларда ағанаб ётиб, б у д у н ё г а қайтишнинг фақат беъмани умиди туфайли йиллаб яшашган! Бу бизни ўзгартирмай иложи йўқ эди! Бу ўзгариш, фаҳмлашимча, бизга худди бир кишидан иккинчисига унинг пушти камари орқали бериладигандек ғалати ва сирли равишда даҳлдордир, лекин шу билан бирга ҳеч қачон на униси, на буниси бўлолмайди. Бу нақ электрнинг ўзи, Эл, у лампани қандай ёндиришини ҳамма биледи, аммо ҳеч ким унинг қанақа кўринишга эга эканлигини айтиб беролмайди... Бузилган уйларни, Эл, тиклаш мумкин, чўкиб кетган кемаларнинг ўрнига янгиларини қуриш мумкин, фақатгина инсонни аслига қайтариш мумкин эмас. — Хэссоп илжайди: — Одамни яшаш, умуман олганда, ёғоч деворли уй қуриш ёки тамакидонга нақш солишдан кўра анча мунча осонроқ, лекин инсонни и н с о н д а н ф а р қ л а н т и р у в ч и айрим нарсаларни шунчаки яшаш мумкин эмас. Биринчи жаҳон урушини, испанка¹ эпидемиясини, кризис ва шов-шувлар даврини бошидан ўтказиб тирик қолганлар, эндиликда Шумер шаҳарларига ёки Колизейга ўхшаш бутун бошли археология. Мен буни шунинг учун айт-япманки, кўчаларда айланиб юрганимда, фақат рекламаларгагина эмас, о д а м л а р г а ҳам эътибор бераман. Менга кўпроқ бошқа бир дунёга тушиб қолганимдек туюлади.

— Тушунмадим.

— Менинг турим, — сабр-тоқат билан тушунтирди Хэссоп, — миллион йиллар муқаддам ривожланган. У турли-туман қуртлару қўнғизлар билан, дон ва гўшт билан овқатланган, оч қолган, сувсаган.

¹ И с п а н к а — грипп касалининг оғир тури.

Дунёни ўзгартиришга қодир бўлган қўллару мия бизни одамга айлантирди, кейин худди мана шу қўллар билан мия бизнинг ишимизни тортиб олиб қўйди. Нарвон — инсон тараққиётининг рамзи — автомобилнинг юмшоқ ўриндиғига айланди. Ҳаёт машиналарга ижарага бериляпти. Менинг туримдаги одамлар эса, Эл, маданият деб аталувчи нарсани вужудга келтиришда бевосита иштирок этишган. Тоштарош ҳам, олим ҳам, ҳунарманд ҳам... Мана сиз, Эл, ўзингиз билан буюмлар ўртасидаги алоқани йўқотиб қўйгансиз. Чунки уларни сиз фақат тўхтаб қолгандагина пайқайдиган машиналарингиз тайёрлаб беради. Олма дарахтининг гуллаши ёки океан узра тонг отиши сизни қизиқтирмайди. Менга ўхшаган одамлар эса нон билан тузнинг ҳақиқий таъмини билишган. Улар гуллаётган дарахтни кўриб, ундан баҳра олишни билганлар. Улар ўзларини дарахт билан айнаганима боғлаб турганлигини билмаганлар, лекин бунақанги алоқа борлигини билганлар! Сиз эса, Эл, кимёни ейсиз, кимёни ичасиз, кимё билан нафас оласиз. Ҳаёт сиз учун киною дансинглардаги ғира-шира қоронғиликда ўтаяпти. Сизнинг меваларингиз таъмини йўқотган. Ахир улар қачонлардир, Шекспирнинг миясидек ёки Леонардонинг ўзидек, табиатнинг дурдоналари бўлган-ку! Сизлар — бошқачасизлар. Энг кичкина моллюскани вужудга келтиришни уддасидан чиқа олмайсизлар-у, бутун дунёни хонавайрон қилишни биласизлар.

— Менга қаранг, Хэссол, сизга тентакка ўхшаб кўринмаяпманми?

— Йўк, сен тентак эмассан, Эл. Бахтингга, отанангнинг ҳаёти бир текисда ўтган. Қалқонсимон безларинг жойида, вужудинг йодга етарлича тўйинган, ички секреция безлари нормал ишлаб турибди. Врач сифатида гапираяпман, менга ишонишинг мумкин. Сенинг организмни биринчи йил кузатаётганим йўқ. Терингнинг ранги қорайишгача бориб етмаган, адисон касаллиги сени четлаб ўтган. Сен — руҳий жиҳатдан соғломсан, Эл. Лекин бизнинг тушунчамиздагидан бошқача соғломсан.

У гапини давом эттирмақчи эди, жаҳл билан сувга мушт туширдим:

— Бас қилинг!
— Хўп, — деди у қаҳвасини охиригача ичиб қў-
яркан.

6

Аммо шеф Хэссопга қарши ўлароқ хаяжонга тушганди. Ҳали остонадалигимдаёқ қўлини чўзиб, пилдираганча мен томонга кела бошлади:

— Эл! Бу сенинг энг қисқа ишинг бўлди!

Лекин менинг мақтов эшитишдан кўра бошқа ташвишларим бор эди. Дарҳол магнитофонни қўйишни илтимос қилдим.

Шеф билан Хэссоп менга саволомуз тикилишди.

«Ҳа-а-а!... — бирдан фаҳмлаб қолдим. Улар ҳар қолда менинг, мен — ғолибман, деб айтишимни кутишаяпти».

Магнитофонни қўйдим.

Вишиллаш, шитирлаш, ғижирлаш...

Мафтун бўлгандек кассетани кузатиб тургандик, кейин бир пайтда бирданига титраб кетдик. Улар даражада ҳолдан тойган одамнинг ҳарсиллаб нафас олиши тўсатдан хонага ёпирилиб кирганидан, шовшувни босиб кетган ўқ товушидан ва ниҳоят, телбанамо додлашдан титраб кетгандик.

Ғайриинсоний, ваҳшиёна, қуруқ додлаш!..

Шеф пешонасини тириштирганча магнитофонни ўчириш учун чўзилганди, унинг қўлини тўсиб қолдим. Бизни ҳанг-манг қилиб қўйган ваҳшиёна додлаш, телбанинг додлаши, жиннининг додлаши бирор-бир кишининг эмас, Жек Беррименнинг — буюк профессионал жосуснинг додлаши эди...

— Э худо! Э худо! Э худо! — Жек энди бўшашиб, шошиб-пишиб, ялиниб-ёлбориб додларди. — Э худо! Э худо! Э худо!..

У то плёнка тугагунча фақат шу сўзларни такрорлади:

— Э худо! Э худо! Э худо!..

Хэссоп доддираганча менга қаради, лекин шеф докторни гапиришга қўймади — магнитофонни чўнтагига тикди-да, стол устига бир варақ қоғоз билан авторучка қўйиб, буюрди:

— Ез!

Нима тўғрисида ёзишим керак?

Қўрққаним тўғрисидами?..

Жиддий газеталар гоҳ хушнудлик билан, гоҳ ташвишланиб, ҳаяжонга тушган ўқувчиларига ҳар қанақанги ички электр занжирини яширинча эшитувчи жойлар системасига айлантириб бера оладиган қурилма тўғрисида ҳикоя қилиб беради; худди шу газеталар қироатхонларига товушсиз, деярли мутлақ қурол ҳақида хабар беради, шундай бўлса ҳам биз — ушбу қурол эгалари — ҳамиша ва ҳамма нарсадан қўрқамиз, чунки қадаҳга зиғирдек передатчик яшириб қўйилган бўлиши мумкин. Тиш кавлагичлардан қўрқамиз, чунки унинг ичида магнитофон бўлиши мумкин. Аёллардан қўрқамиз, чунки уларнинг кийимига телекамера тиқиб қўйилган бўлиши мумкин. Суҳбатдошимизнинг қўлидаги портсигарадан қўрқамиз...

Биз ўз-ўзимизга эълон қилган буюк махфий уруш, бу — қўрқув!

Қачонки одамлар ҳамма нарсага, ҳаммага ишонмай қўйсалар, шунинг ўзи ўлим билан баробар эмасми?..

7

Езишни бошлашдан аввал шефга маълум қилдим:
— Номеннинг одамлари билан алоқа боғлагандим.

— Биладан, — деди у чидам билан. — Ёз.

— Менинг шаҳарда қолишим мумкин эмас.

— Биладан. Сен бу ерда қолмайсан... Инчунун, Паркнинг машинасига оид ҳужжатлар аллақачон бизнинг қўлимизда бўлгач...

— Лекин мен ҳеч қанақанги ҳужжатларни олмагандим-ку!

— Уларни қидиришни сенга ҳожати ҳам йўқ эди. Бу билан Жой шуғулланганди. Унинг ҳамма саъй-ҳаракатидан диққат-эътиборни хўп боплаб чалғитдинг-да.

Жой! Яна бир алдов... Нима ҳам дердик, яна ҳам яхши... Шахсан ўзим ҳисоблаб чиқишим мумкин... Биринчи навбатда Берримен, икки кишини эса ўзим юра даври ботқоқликларида қолдириб келдим. Бунга қўшимча тарзда, эҳтимол катта йўлда яна кимдир ҳалок бўлгандир... Буларнинг ҳаммаси —

Жойдан эътиборни тортиш учун қилинди!

Наҳотки Лесли: жиноят ўзини оқламайди, деганда янглишган бўлса?

Ичимда сўкинганча, амалга оширилган иш моҳиятини қоғозга ёздим.

8

Паспорт текширувидан ўтиб, нейтрал зонага бордим. Шу ерда жойлашган яккаю-ягона барни чироқлар хира ёритиб турар, бар эгаси эса қадаҳлар уюми тепасида қаққайганича, қўлидаги «Сантори» вискисининг лўмбоздай шишасини эринчоқлик билан айлантириб, уларга қуяётганди.

Танга олиш учун қўлимни чўнтагимга тикқан эдим, бармоқларим қаттиқ нимагадир тегди.

Хэссопнинг совғасимикин?

Йўқ! Қоғозни очиб, сарғимтир, митти юракчага ўхшаш гинго баргини — у ўзи пайдо бўлганидан сўнг неча-неча миллионлаб йиллар ўтгач, эндигина чирий бошлаганди, — юра даври соҳилидаги оқ қумликдан ўзим топиб олган чиғаноқни кўрдим. Чиғаноқнинг юқорисидаги оқ қисмига Хэссопнинг қўли билан шундай деб ёзилганди: «Астарта субморфо-за — саёз денгизларга оид пластинкасимон ойқулоқ».

Буни аниқлашга у қачон улгурибдийкин?

Чиғаноқни ахлатдонга ташладим... Гинго барги терлаган кафтимга ёпишиб қолганди. Ижирганганимча уни кўчириб олдим-да, ахлатдонга улоқтирдим, кейин бирдан, худди нимадандир қўрқиб кетгандек, эшикка югурдим. Жонли нимаики бор — ҳаммасига бўлган шунақанги бир нафрат, шунақанги бир умидсизлик юрагимни эза бошладики, ўшайган гирдиғум икки йигитнинг мотори гуриллаётган «Боинг»га менинг орқамдан чиқиб келаётганини анчагача пайқамадим...

МУНДАРИЖА

ҲИКОЯЛАР

Андрей Платонов Қуёш авлодлари. <i>Пирижкул Дўстмаматов таржимаси</i>	5
Всеволод Иванов Агасфер. <i>Алишер Мақсумов таржимаси</i>	15
Ион Минэскуртэ Хемингуэй совға қилган. <i>Шавкат Туроб таржимаси</i>	59
Андрей Дмитрук Хотира. <i>Мавлуда Иброҳимова таржимаси</i>	81
Региснинг қайтиши. <i>Соҳиба Абдуллаева таржимаси</i>	86
Виталий Пишченко Эзгулик шабадаси. <i>Фазилат Ҳожиқулова таржимаси</i>	94
Василий Головачев Қочоқ. <i>Муҳаббат Йўлдошева таржимаси</i>	108

ҚИССАЛАР

Ольга Ларионова Қироллар афсонаси. <i>Абдумажид Шомирзаев таржимаси</i>	120
Владимир Шчербаков Атлантида. <i>Маҳкам Маҳмудов таржимаси</i>	188
Геннадий Прашкевич Юра давридаги жосус. <i>Абдумажид Шомирзаев таржимаси</i>	258

Литературно-художественное издание

На узбекском языке

СБОРНИК

СКАЗКА КОРОЛЕЙ

(фантастические рассказы и повести)

Издательство «Еш гвардия», Ташкент 1989 г.

Тўпловчи **А. Шомирзаев**

Редактор **Шавкат Туроб**

Рассом **Н. Абдуллаев**

Расмлар редактори **Х. Раҳматуллаев**

Техник редактор **В. Демченко**

Корректор **С. Сайдалимов**

ИБ № 2646

Босмахонага берилди 4.04.89. Босишга рухсат этилди 27.10.89. Формати 84×108/32. № 1 офсет қоғозга «Школьная» гарнитурда офсет босма усулида босилди. Босма листи 9,5. Шартли босма листи 15,96. Нашр листи 15,29. Шартли кр. отт. 16,38. Тиражи 75000. Буюртма 812. Шартнома 3—89. Баҳоси 60 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, 700113 Тошкент, Чилонзор массиви, 8-квартал, Қаторгол кўчаси, 60

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент, Ленин кўчаси, 41.